

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI

**KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA DÖNEMİNDE ANADOLU'YA
YÖNELİK NÜFUSHAREKETLİLİĞİ**

DOKTORA TEZİ

İsmail Hakkı ÜZÜM

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ

GAZİANTEP, Haziran 2025

T.C
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Tezin Başlığı: Kavalalı Mehmet Ali Paşa Döneminde Anadolu'ya Yönelik Nüfus Hareketliliği

Adı ve Soyadı: İsmail Hakkı ÜZÜM

Tez Savunma Tarihi: 27.06.2025

Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ danışmanlığında hazırlanan bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından oybirliği ile bir Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri: (Unvan, Adı ve SOYADI)

İmzası

Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ (Jüri Başkanı)

Prof. Dr. Seydi Vakkas TOPRAK

Doç. Dr. Yüksel BABANINOĞLU

Doç. Dr. Ayşe ERKMEN

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KARA

Bu tezin gerekli şartları sağlayarak yukarıda belirtilen jüri tarafından Doktora Tezi olarak kabul edildiğini onaylarım.

Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN

Enstitü ABD Başkanı

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
SBE Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- * Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- * Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- * Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- * Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- * Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:.....

Adı ve Soyadı: İsmail Hakkı ÜZÜM

Öğrenci Numarası: 190504211003

Tezin Savunma Tarihi: 27.06.2025

ÖNSÖZ

Kavalalılar, Suriye ve Anadolu coğrafyasında 1832-1840 yılları arasında hâkimiyetini sürdürmüştür. Bu tarih aralığı kısa bir süre gibi görünmekteyse de Kavalalıların yapmış oldukları tüm faaliyetler bölgede oldukça önemli izler bırakmıştır. Yapılan bu çalışmada Kavalalıların özellikle Anadolu'daki askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetlerine değinilmiştir. Ayrıca Kavalalıların büyük önem verdiği Çukurova bölgesindeki çalışmaları, kapitalizmi getirmesi, Arap asker ve işçilerin göç ettirilmesini teşvik ederek bölgenin demografik yapısına etki etmesi detaylı incelenmiştir.

Tez çalışmasını yürütürken büyük desteklerini gördüğüm ve akademik alanda beni geliştiren, ufkumu açan, tecrübelerini sürekli benimle paylaşan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ'ye içten teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmasına başladığım ilk günden itibaren fikirleri ile beni yönlendiren, desteklerini esirgemeyen kıymetli hocalarım Prof. Dr. Seydi Vakkas TOPRAK ve Doç. Dr. Yüksel BABANINOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmasında yardımlarını esirgemeyen mesai arkadaşım Merve KURT'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca bu süreçte sabırla çalışmalarımı destekleyen eşim Hatice ÜZÜM'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İsmail Hakkı ÜZÜM

GAZİANTEP

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
EKLER LİSTESİ	viii
KISATLMALAR.....	x

GİRİŞ

A. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
B. Araştırmanın Kapsamı	3
C. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynaklara Dair Literatür Bilgisi.....	4

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ HAKİMİYETİNDE MİSİR VE KAVALALI HANEDANLIĞI

1.1.Osmanlı Döneminde Mısır'ın İdari Yönetimi	7
1.1.1.Mısır'da İstikrar Dönemi (1525-1560)	14
1.1.2.İdari Huzursuzluk Dönemi (1561-1583)	15
1.1.3.İslah ve Tanzim Dönemi (1584-1611)	16
1.1.4.XVII. ve XVIII. Yüzyıl'da Merkezi Otoritenin Zayıflaması.....	17

1.2.Fransa'nın Mısır'ı İşgali	23
1.2.1.Mısır İşgali Öncesi Osmanlı-Fransa Münasebetleri	23
1.2.2.Fransa'nın Mısır'ı İşgal Nedenleri	25
1.2.3.Fransa Ordusunun Mısır'a Girişi	28
1.2.4.Fransa Ordusunun Akka Harekâtı	33
1.2.5.Fransa Ordusunun Mısır'dan Çekilişi	35
1.3.Mısır'da Osmanlı İdaresinin Yeniden Kurulması	38
1.4.Mehmet Ali Paşa'nın Hayatı	41
1.5.Mehmet Ali Paşa'nın Mısır ve Çevresinde Nüfuzunu Pekiştirmesi (1805-1822)	46
1.6.Mehmet Ali Paşa Yönetiminde Mısır'ın Durumu	54
1.6.1.Askerî Reform	56
1.6.2.Eğitim Reformu	57
1.6.3.Tarım, Ekonomi ve Sanayi Reformu	59
1.7. Kavalalılar Hanedanı	64

II. BÖLÜM

MISIR MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE KAVALLALI HANEDANI'NIN YAYILMACI POLİTİKASI

2.1.Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne Karşı Ayaklanması	75
2.2.Mısır Ordusunun Suriye-Filistin Askerî Harekâtı	79
2.2.1. Akka Kuşatması	86
2.2.2.Humus Muharebesi	93
2.2.3.Suriye-Filistin Seferi'nin Tamamlanması	95
2.3.Suriye-Filistin Bölgesinde Kavalılar Hanedanı Yönetimi.....	96
2.3.1.Kavalalılar Hanedanı'nın Suriye-Filistin Bölgesindeki Reformları.....	98
2.3.2. Kavalalılar Hanedanı'na Yönelik Ayaklanmalar.....	108
2.3.3.Kavalalılar Hanedanı'na Yönelik Ayaklanmaların Sonuçları	126

III. BÖLÜM

KAVALLALI HANEDANI'NIN ANADOLU'DAKİ ASKERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ

3.1.Mısır Ordusunun Anadolu Seferi	129
3.1.1.Belen Muharebesi.....	131
3.1.2.İbrahim Paşa'nın Gülek Boğazı'nı Ele Geçirmesi	133
3.1.3.Konya Muharebesi	137
3.2.Kütahya Uzlaşması.....	143
3.3.Hünkâr İskeleyi Antlaşması.....	148
3.4. Kavalalıların Anadolu'daki Propaganda Faaliyetleri	150
3.4.1.Mütesellim Atamaları	162
3.5.Nizip Savaşı ve Kavalalıların Anadolu'dan Çekilmesi	167
3.5.1.Nizip Savaşı Hazırlıkları.....	170
3.5.2.Nizip Savaşı	173

IV. BÖLÜM

KAVALALI HANEDANI'NIN ANADOLU YÖNETİMİ VE ANADOLU'DAKİ NÜFUS HAREKETLİLİĞİ

4.1.Kavalalılar Hanedanı'nın Anadolu'daki Yönetimi.....	180
4.1.1.İbrahim Paşa'nın Adana Muhasıllığını Elde Etmesi	180
4.1.2.İbrahim Paşa Döneminde Antakya'daki Faaliyetler.....	183
4.1.3.İbrahim Paşa Döneminde Ayıntab'daki Faaliyetler.....	185
4.1.4.İbrahim Paşa Döneminde Maraş'taki Faaliyetler.....	190
4.2.Kavalalı Hanedanlığı Döneminde Anadolu'dan Asker Toplanması.....	192
4.3.Kavalalılar Hanedanı Döneminde Anadolu'da Nüfus Hareketliliği	196
4.3.1.Anadolu'ya Yönelik Askeri Nüfus Hareketliliği.....	199
4.3.1.1.Mısır Askerleri Hakkında Osmanlı İstihbarat Raporları	207
4.3.2.Tarımsal Nüfus Hareketliliği.....	214
4.3.2.1.Çukurova'da Tarımsal Faaliyetler ve İşçiler	219
4.3.3. Ticari Nüfus Hareketlilikleri	224

4.4. Kavalalılar Hâkimiyeti ve Sonrasında Çukurova'nın Değişen Demografik Yapısı	231
SONUÇ	242
KAYNAKLAR	249
EKLER	283
ÖZGEÇMİŞ/VİTEA	303

EKLER LİSTESİ

Ek 1. Mısır Haritası.....	281
Ek 2. Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında gerçekleşen savaşların yerlerini gösteren harita	282
Ek 3. Tarsus’u tasvir eden gravür	283
Ek 4. Kahire “Kale Katliamını” tasvir eden gravür	283
Ek 5. Kavalalılar Hanedanı’nın yıllara göre hâkimiyet sahası	284
Ek 6. İskenderun Körfezi’ni tasvir eden gravür.....	285
Ek 7. 1830’larda Belen Geçidini tasvir eden bir gravür	285
Ek 8. 1830’larda Alanya’nın sarp kayalıkları ve sahilini tasvir eden gravür.....	286
Ek 9. İbrahim Paşa dönemi Kalendria (Mersin-Aydıncık) sahilini tasvir eden bir gravür	286
Ek 10. İbrahim Paşa dönemi Antakya çarşısını tasvir eden gravür	287
Ek 11. İbrahim Paşa’nın Adana Taşköprü yakınında ordugâh kurmuş askerlerini gösteren gravür.....	287
Ek 12. Mısırlı İbrahim Paşa’nın Ayıntab ve Kilis’te çarşıya baskın düzenleyerek tüm erkekleri topladığına dair	288
Ek-13 İbrahim Paşa’nın Adana ve Gülek’teki faaliyetleri ve asker durumu hakkında	289
Ek-14 İbrahim Paşa’nın Ayıntab ile Maraş arasındaki bölgeye yaklaşık 2 bin işçi ile tabya yaptırdığına dair.....	290
Ek-15 İbrahim Paşa’nın Ayıntab, Kilis ve Halep’te ne kadar askeri olduğuna dair	291

Ek-16 Mısır askerlerinin Nablus'ta bozguna uğradığı Adana'da İbrahim Paşa askerlerinin de sıtmaya yakalandığına dair	292
Ek-17 Mısırlı askerlerin Anadolu'da hangi bölgede konuşlandığı ve mevcutlarının ne olduğuna dair casus Lefter'in takriri	293
Ek-18 İbrahim Paşa'nın 8 bin süvari ve 8 bin piyade ile Adana'ya girdiğine dair mutasarrıf Sadık Paşa'nın tahrirati	294
Ek-19 İbrahim Paşa'nın Tarsus'ta nehrin yolunu değiştirerek bir çiftlik kurduğu, limanda tamiratlar gerçekleştirdiğine dair.....	295
Ek-20 Mısır ordusunda albay iken İbrahim Paşa'nın çekilmesinin ardından Kilis'te yaşamak isteyen Mısırlı Mehmed Paşa'nın çiftlik ve emlağına dair	296
Ek-21 Mehmet Ali Paşa tarafından Adana ve Tarsus'a ziraatın geliştirilmesi için gönderilmiş olan sermaye akçesi hakkında.....	297
Ek-22 İbrahim Paşa'nın Ayıntab-Maraş arasına inşa ettirmiş olduğu tabyalar.....	298
Ek-23 Gülek bölgesindeki İbrahim Paşa tabyası	300

KISALTMALAR LİSTESİ

BOA Başbakanlık Osmanlı Arşivi

bknz Bakınız

C. Cilt

çev. Çeviren

ed. Editör

DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

GŞS Gaziantep Şeri'yye Sicili

haz. Hazırlayan

L. Şevval

N. Ramazan

R. Rebiülahir

Ra. Rebiülevvel

OTAM Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi

S. Safer

s. sayfa

SBD Sosyal Bilimler Dergisi

SBE Sosyal Bilimler Enstitüsü

TTK Türk Tarih Kurumu

vd. ve diğerleri

vol. Volume

Z. Zilhicce

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren kadim bir eyaleti olan Mısır 19. yüzyıla girmeden hemen öncesinde Fransa tarafından işgal edilmiştir. Bu durum devletlerarası ilişkileri oldukça eski tarihlere dayanan Osmanlı-Fransa ilişkilerini sekteye uğratmış ve işgal kısa sürede sona ermiştir. Ancak Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne ait toprakları ile ilgili olan planları sona ermemiş Millî Mücadele dönemine kadar devam etmiştir. Fransa işgalinin ardından Kavala'dan gelen ve Mısır'da güçlenen Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl boyunca en önemli meselesini teşkil etmiş hatta Sultan Mahmut'un padişahlığı boyunca en buhranlı dönemini oluşturmuştur.

Mehmet Ali Paşa, Mısır'da bağımsız bir şekilde hareket etmek istemiş, Mısır'ı modern bir hale getirmek, saldırılardan korumak ve kendi soyundan kişileri Mısır'da yönetici yapmak arzusuyla Osmanlı Devleti politikalarına karşı çıkmıştır. Böylece Osmanlı Devleti kendi eyalet valisi ile bir dizi savaşa girmiştir. Yapılan bu savaşlar Osmanlı Devleti tarihinde "Mısır meselesini" oluşturmuş ve 19. yüzyıl Osmanlı tarihinde bir takım önemli olayların zincirini teşkil etmiştir. Öyle ki Rusların serbest bir şekilde boğazlara girmesi, Osmanlı ticari hayatında çok önemli bir yere sahip olan Hünkâr İskeleyi ve Balta Limanı Antlaşmaları Mısır meselesinden kaynaklandığı gibi söz konusu mesele, Osmanlı'da Tanzimat sürecini de hızlandırmıştır. Ayrıca Kavalalıların hâkimiyeti esnasında Suriye ve Anadolu'daki faaliyetleri bu bölgelerde kalıcı izler bırakmıştır.

Kavalalılar Hanedanından Mehmet Ali Paşa ve İbrahim Paşa döneminde Suriye'de yapılan reformlar 19. yüzyılda bölgenin değişiminde önemli rol alırken Anadolu'da özellikle Çukurova bölgesinde ticari, askeri ve tarım alanlarında önemli gelişim kaydedilmiştir.

Buna bağılı olarak daha çok göçebe kavimlerin yaşadığı, yerleşime yeterince uygun olmayan Çukurova, İbrahim Paşa döneminde tarımsal üretim ve ticari potansiyelin hızla yükseldiğı, nüfus hareketliliğın artmaya başladığı bir sürece girmiştir. Bu süreç Osmanlı Devlet adamları tarafından sürdürölmeye çalışılmış böylece istihdam alanı artan Çukurova'ya 19. yüzyıl boyunca gerçekleşen göçler günümüze dek devam etmiştir.

A. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır'da bağımsızlığını kurmak ve kalıcı olmak için büyük bir gayret sarfetmiştir. Bunun için gösterdiği gayretlerden biri İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunu Suriye-Filistin bölgesine sevk etmiş ve söz konusu ordu kısa sürede Batı Anadolu'ya kadar ilerlemeyi başarmıştır. Burada disiplinli komutanların varlığı, ordunun düzenli ve modern yapıya sahip olması, dönemin sosyo-ekonomik şartları, Mehmet Ali Paşa'nın güçlü karizması, Osmanlı Devleti aleyhine yapılan propaganda çalışmaları etkili olmuştur. Yapılan bu çalışmada Kavalalılar Hanedanı döneminde Mısır, Suriye ve Anadolu'daki faaliyetler genel olarak ele alınmış olup özellikle İbrahim Paşa'nın Anadolu'daki çalışmaları incelenmiştir.

Çalışmanın genel hatlarıyla amacı, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa arasında yaşanan askeri, siyasi, ticari, demografik olayları ve Anadolu'ya etkisini incelemektir. Mehmet Ali Paşa ile başlayan Kavalalılar Hanedanı'nın Mısır'da kuruluş sürecini Suriye ve Anadolu'ya yayılmasını araştırmak, Kavalalıların Suriye'deki reformlarının benzerini Anadolu'da yapmış olduklarından iki coğrafyadaki faaliyetlerini incelemek ve kıyaslamak olmuştur. Yine bu çalışmada İbrahim Paşa'nın Anadolu'da askeri, ekonomik, sosyal ve siyasi alanlardaki faaliyetleri incelenmiş olup Kütahya Uzlaşması sonrası Anadolu'da kendisine bırakılan bölgelerdeki yönetim faaliyetleri ve bu bölgedeki gelişmeler değerlendirilmiştir. Özellikle İbrahim Paşa etkisinde Çukurova'daki nüfus hareketliliğı üzerinde yoğunlaşmıştır. Çünkü 19. yüzyıl öncesi yeterince tarımın ve ticaretin yapılmadığı, nüfusu seyrek bir bölge olan Çukurova, İbrahim Paşa döneminden itibaren büyük bir değişim yaşamış ve bu durum göç unsurunun ne derece önemli olduğunu göstermiştir. Ayrıca Antalya'dan Çukurova'nın alt kısmına kadar olan bölgede önemli sayıda fellah, Nusayri gibi isimler ile anılan Arap nüfusunun İbrahim Paşa dönemi ile ilişkisi değerlendirilmiştir.

Günümüzde Çukurova çevresi ticaret, tarım, lojistik, askeri alanlarda Türkiye'nin en önemli bölgelerinden biridir. Söz konusu bölgenin gelişimi ise 19. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Buradaki en önemli faktör ise Kavalalıların başlatmış olduğu ve kısa süre sonra Osmanlı Devlet adamlarının devam ettiği ve nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki hamleler olmuştur. Tüm bu hamleler bölgeye göçü teşvik etmiş ve uzun süre boyunca Çukurova bölgesinde nüfus hareketliliği yaşanmıştır. Dolayısıyla Çukurova bölgesinin özellikle tarım ve ticaret alanlarında öncü olmasında göç faktörü önemli bir unsur olmuştur.

B. Araştırmanın Kapsamı

Çalışmanın genel çerçevesi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve İbrahim Paşa dönemini kapsamaktadır. İbrahim Paşa her ne kadar babasının direktifleri ile hareket etmişse de bazı hususlarda babasını yönlendirmiş, gerekli yerlerde inisiyatif almıştır. Fakat sonuçta ortak bir akıl ile hareket edilmiştir. Bundan dolayı çalışmada “Kavalalılar” kavramı her iki paşanın birlikte hareket ettiği yerlerde kullanılmıştır. Çalışmada Kavalalıların Osmanlı Devleti'ne karşı isyanı, Anadolu'ya geliş süreci, Anadolu'daki emelleri ve buradaki askeri, siyasi faaliyetleri ile nüfus hareketliliği gibi kavramlar üzerinde durulmuş, bu konuda tespit edilen tüm veriler çalışmada yer almıştır. Çalışmanın esas kapsamını ise Kavalalılar döneminde başlayan Çukurova'daki göçlerin veya nüfus hareketliliğinin, bölgenin demografik yapısına etkisi oluşturmaktadır. Nüfus hareketliliği Anadolu'nun yabancı olmadığı bir kavramdır. Anadolu coğrafyasının jeopolitik ve jeostratejik konumu, büyük bir kısmının denizler ile çevrili olması ve kıtalar arası bir geçiş noktasında bulunmasından dolayı tarih boyunca göç alan bir coğrafi bölge olmuştur. Kısaca göç veya nüfus hareketliliği kavramlarından bahsedecek olursak:

Geçmiş insanlık tarihi kadar eski olan göç olgusu bireysel ya da kitlesel olarak gerçekleşen bir yer değişikliğidir. Tarih boyunca insanlar dünyanın belirli coğrafi bölgelerinden başka bölgelere göç etmiş ve kültürel anlamda etkileşim gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu etkileşim sonucunda göç eden topluluklar bazen hedef mekânı etkilemiş, bazen göç edilen mekâna ait kültürün etkisi altına girmiş bazen de iki farklı kültür birbirini etkileyerek yeni bir kültürü meydana getirmiştir. İnsanoğlu tarihi süreç içerisinde birçok nedenden dolayı yaşamış olduğu mekânı değiştirmek zorunda kaldığı gibi kendi isteği ile de mekân değişikliği yapmıştır. Nüfus

hareketi ya da göç kavramı olarak tanımlanan bu durum insan ve mekâna dair bir değişimi beraberinde getirmiştir. Türk Dil Kurumu'na göre sözlük anlamı, “ekonomik, sosyal, politik, askeri sebeplerden dolayı bireylerin veya toplumların bir mekândan başka bir mekâna gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” gibi isimlerle tanımlanan göç kavramı, bir nüfus hareketidir. Uluslararası göç örgütü, göçün tanımını, “Uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir¹” şeklinde vermektedir. Göçün birçok tanımı yapılabilmektedir. Nitekim göç kavramı her yönüyle “yoğun bir nüfus hareketi” olarak tanımlanmaktadır².

Göç olgusu, sebepleri, vuku bulduğu mekân, katılan insan sayısı, süresine göre çeşitli sınıflara ayrılabilir. Bunlar, iç ve dış göçler, zorunlu göçler, serbest göçler, kitlesel göçler, beyin göçü, münferit göçler, tarımsal göçler, askeri göçler şeklinde tasnifi yapılabilir³. İnsanların göç etmesi başta ekonomik nedenler ve güvenlik kaygısı olmak üzere⁴ siyasi problemler, ülkeler arası veya yerel toplumlar arası çatışmalar, doğal afetler, kıtlık, insan hakları ihlalleri, bulaşıcı hastalıklar, macera ve merak güdüsü, eğitim, yüksek hayat standartlarına erişim gibi pek çok farklı neden ile gerçekleşmektedir⁵.

Yapılan bu çalışmada Çukurova'ya yapılan göçlerin başlangıçta zorunlu olarak askeri ve tarımsal alanlardaki nüfus hareketi ile başlayıp kısa zaman sonra çoğunlukla tarım ve ticaret alanlarında gönüllü olmak üzere devam ettiği tespiti yapılmıştır.

C. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynaklara Dair Literatür Bilgisi

Tez 4 bölümden oluşmakta olup bu bölümlerde yer alan konular tarih araştırma yöntem ve tekniklerine uygun bir şekilde yer ve zaman belirtilerek neden-sonuç ilişkisi kurularak işlenmiştir. Tezde daha çok Mısır, Suriye, Anadolu şeklinde mekânsal bir sınıflandırma yapılmıştır. Tezin hazırlanma sürecinde öncelikle birinci el kaynaklar olarak isimlendirilen arşiv belgeleri, döneme ait gazeteler, kronik eserler taranmış olup ardından konu ile alakalı geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Elde edilen veriler

¹ IOM Uluslararası Göç Örgütü, Göç Terimleri Sözlüğü, 22.

² Bilge Kağan Şakacı, “Türkiye'nin Göç ve İskân Politikaları: 1934 Tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu İncelemesi”, *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi* 1/3 (2020), 37.

³ Necdet Aysal, “Türk-Rum Nüfus Mübadelesi: Ortodoksların Anadolu'dan Zorunlu Göçü”, *Geçmişten Günümüze Göç I*, Osman Köse (ed.) (Samsun, Canik Belediyesi Kültür Yay., 2017), 633.

⁴ Süleyman Ekici, Gökhan Tuncel, “Göç ve İnsan”, *Birey ve Toplum* 5/9 (2015), 10.

⁵ İsa Kalaycı, *Ortadoğu'dan Türkiye'ye Yapılan Göçler 1923-2000 (Irak ve Suriye Göçleri)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 2.

zamana, konuya ve mekâna göre sınıflandırılmıştır. Ardından kaynakların güvenilirliği değerlendirilmiş ve tenkiti yapılmıştır. Tenkitin ardından veriler birleştirilip tez meydana getirilmiştir.

Tezin birinci bölümünde, genel çerçevede Mısır tarihi ele alınıp tezin ana karakteri olan Mehmet Ali Paşa'nın kurmuş olduğu "Kavalalı Hanedanı" hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Bu bölümde Osmanlı hâkimiyeti öncesi ve sonrasında Mısır'ın idari durumu, Fransa'nın Mısır'ı işgali, Mısır'dan ayrılışı, Osmanlı idaresinin tekrar kurulması, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da yükselişi ve reformları son olarak Kavalalı Hanedanına yer verilmiştir. Birinci bölümde geniş bir literatür taraması yapılarak daha çok araştırma eserlere yer verilmiştir. Tezin ikinci bölümünde, Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin kopma süreci, Suriye'de Osmanlı-Mısır savaşları ele alınmıştır. Bu bölümde Mehmet Ali Paşa'nın Suriye üzerindeki emelleri, buradan faydalanabileceği hususlar incelenmiştir. Yine İbrahim Paşa'nın Suriye'deki reformlarına, Kavalalı yönetimine karşı yapılan ayaklanmalara ve İbrahim Paşa'nın söz konusu ayaklanmalar ile ilgili mücadelesine bu bölümde yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunun Anadolu'ya girişi ve Nizip Savaşı'ndan sonra Mısır ordusunun Anadolu'dan çıkışı arasında geçen yaklaşık 10 yıllık süreç ele alınmıştır. Bu bölümde daha çok Kavalalıların Anadolu'daki askeri ve siyasi faaliyetleri incelenmiş olup daha çok Osmanlı arşiv kayıtları üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın son bölümü olan beşinci bölümde, İbrahim Paşa'nın Kütahya Uzlaşması sonrası Anadolu'da kendi idaresine aldığı bölgelerdeki yönetim faaliyetleri ele alınmıştır. Burada Türkiye'nin güneyinde bulunan Gaziantep, Kilis, Kahramanmaraş, Hatay, Adana, Mersin Antalya gibi bölgelerde İbrahim Paşa'nın askeri, siyasi, sosyal, ticari ve tarım alanındaki icraatları incelenmiştir. Bunlar içerisinde özellikle Çukurova ve Antalya bölgesinin İbrahim Paşa döneminde değişmeye başlayan demografik yapısı değerlendirilmiştir.

Yapılan çalışmada, geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Mehmet Ali Paşa ve İbrahim Paşa hakkında yapılan bazı önemli çalışmalar şunlardır: Süleyman Abu İzzeddin'in "İbrahim Paşa fi Suriyye", Şinasi Altundağ'ın "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841)", Davut Berekat'ın "Al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832", Muhammed H. Kutluoğlu'nun "The Egyptian Question (1831-1841)", Afaf Lutfi Marsot'un "Egypt in the Reign of Muhammad Ali" gibi eserlerle birlikte Khaled Fahmy, Fatih Gencer, Yvette Talhamy, Meltem Toksöz, İsmail Hakkı

Uzunçarşılı, Asad Rustum'un çalışmaları titizlikle incelenmiştir. Araştırma eserleri dışında Osmanlı Devlet Arşivleri'nden geniş çaplı arşiv taraması yapılarak belgeler tasnif edilmiş ve değerlendirilmesine çalışmada yer verilmiştir. Ayrıca araştırma eserleri ve belgeleri desteklemek amacıyla sık sık seyyahların gezi notlarına, gözlemlerine ve aktardıkları bilgilere yer verilmiştir.

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ HAKİMİYETİNDE MİSİR VE KAVALALI HANEDANLIĞI

1.1.Osmanlı Döneminde Mısır'ın İdari Yönetimi

Tarihin en eski medeniyetlerinden birine ev sahipliği yapan Mısır, stratejik açıdan oldukça önemlidir. Akdeniz ile Kızıldeniz'e yakınlığı, Avrupa, Asya ve Afrika arasında kesişme noktasında bulunması Mısır'ı her devirde önemli kılmıştır. Çivi yazılı tabletlerde geçen “Misr” kelimesi, “iki şeyi birbirinden ayıran perde, hudut” manasına gelmektedir. Çoğulu “musûr” olup bu sözcük “hudûd” ile eş anlamlıdır. Kelimenin bir başka manası ise “köy, kasaba ve yerleşim yeri”dir. Basra ve Kûfe şehirlerinin fethinden sonra Mısır coğrafyasından “el-Misrân” şeklinde bahsedilmiştir⁶. Sami kökenli bir kelime olan “Mısır” kelimesi için Avrupa dillerinde “Egypt” ismi kullanılmaktadır. Avrupa diline ise Yunancadan geçmiştir. Bu isim Yunanlıların “Egiptos” olarak andıkları ve Kıptiler ile münasebetleri sonucu verdikleri isim olmuştur⁷. “Egypt”’in de antik başşehir Memfis’in eski Mısır dilindeki ilk ismi olan “Hakuptah/Hikuptah”tan geldiği düşünülmektedir⁸. Dolayısıyla Mısır'ın coğrafi konumu itibarıyla stratejik önemi yüksek bir noktada, eski uygarlıkların kurulduğu bir yer olan Akdeniz'in kıyısında bulunması⁹ Mısır'ın ilkçağlardan günümüze birçok devletin hâkimiyetinde kalmasına neden olmuştur.

⁶ Nurettin Ceviz, *Osmanlılar Döneminde Mısır'da Arap Edebiyatı (1517-1798)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 1.

⁷ Sevda Özkaya Özer, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 1.

⁸ Hilal Görgün, “Mısır”, *DİA* (Erişim 15 Mart 2023).

⁹ Ali Oğuz Diriöz, “Mübarek Öncesi Mısır: Jeopolitik Konum, İç ve Dış Politika”, *Ortadoğu Analiz* 4/37 (2012), 83.

Mısır'ın sahip olduğu Nil Nehri ise çöllerle kaplı bu coğrafyaya tarihin ilk devirlerinden günümüze dek hayat vermiştir. Heredot, “Nil Osiris’in armağanı; Mısır Nil’in armağanıdır”¹⁰ ifadesi bu nehrin önemini vurgulamıştır. Nil Nehri, Habeş dağlarından sökü� getirdiği tortu ile Mısır'ın toprağını, tarım arazisini meydana getirmiştir. Taşlık arazi üzerinde Nil'in getirmiş olduğu alüvyon arazisinin kalınlığı 10-12 metreyi bulmuş, delta ise yükseklik 25-30 metreye kadar çıkmıştır. Bu toprak potas yönünden oldukça zengin münbit ve mahsuldar olmuştur. Nil Nehri, matematik, geometri ve yüzey ölçü bilimine katkıda bulunması, yağmurun yokluğunda rutubetli bir havaya neden olması, geniş tarım alanları oluşturmaları, mevsimlere göre taşması gibi birçok fayda sağlamıştır¹¹. Mısır uygarlığının istikrar sağlaması Nil Vadisi'nin ekolojisine özgü oluşturmuş olduğu ortamdan kaynaklanmıştır¹². Tarih boyunca Nil, bölgenin tarımsal yapısını, ekonomisini, dini ve sosyal yaşantısını, yerleşim planını, bilimsel gelişmişliğini, toplumsal ve kültürel bütünlüğünü etkilemiştir.

Mısır coğrafyası Osmanlı Devleti için birçok kazanımın elde edileceği bir bölge olarak görülmüştür. Mısır'ın ticari zenginliği, kumaş, şeker ve pamuk gibi ürünlerin ticaretinde sahip olduğu kıtalar arası potansiyel, Portekizlilerin Kızıldeniz'deki saldırılarından dolayı Müslüman dünyanın itibarını kazanma fırsatı ve Kutsal Emanetlerin kurtarılması gibi birçok neden Mısır'ı Osmanlı Devleti için bir cazibe noktası yapmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlılar, Anadolu'nun tamamına hâkim olarak bir birlik kurmak istemiştir. Ancak Anadolu'nun bir bölümü ve Suriye coğrafyası Memlûklerin hâkimiyeti altındaydı. Memlûkler de Suriye'yi Mısır'ın geleceği için önemli bir bölge olarak görmekte, Suriye ve Güney Anadolu'da hâkimiyetini devam ettirmek istemekteydi¹³.

Memlûkler para ile alınan köleler olarak Mısır'da yetişmiş kimselerdi. Başlangıçta Karadeniz'in kuzeyinde Kıpçak Türklerinden oluşmakta iken sonrasında Moğol asker kaçakları, Çerkezler, Yunanlılar, Kürtler hatta Avrupalılar da yer almıştır. Memlûklerde hâkim olan dil Türkçe ya da Çerkez dili olarak kullanılmıştır. Sultan Baybars ve ondan sonra gelen sultanların geliştirdikleri Memlûk siyasi yönetimi, askeri ve sivil olarak ince düşünülmüş, ikisinin de başında Memlûk subaylarının yer

¹⁰ Filiz Ay Şafak, “Eski Mısır'da Nil Nehri ve Tanrı Hapi”, *AMİSOS* 7/12 (2022), 24.

¹¹ Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyet* (Ankara: TTK, 1987), 3-4.

¹² Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, çev. Suat Kemal Angı (Ankara: Dost Kitapevi, 2003), 24.

¹³ Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi* (Ankara: TTK, 1988), 3.

aldığı çifte yönetimden oluşmuştur. 1383 tarihine dek Memlûk sultanlığı babadan oğula intikal etmişse de bu tarihten sonra¹⁴ Memlûklerde eski Türk devlet geleneği yerine Memlûk sultanları, genel olarak babadan oğula, irsiyet ile başa geçmeyip, kendi askeri ve siyasi başarıları ile güçlerini toplayarak hükümdarlığını ilan etmişlerdir¹⁵. Mısır ve Suriye’de güçlü bir imaj oluşturan Memlûkler, doğuda beliren ve büyük bir tehlike arz eden Moğolların farkındaydı. Kuzey Suriye’yi kateden Moğollar, Ermeni ve Haçlı birliklerinin yardımları ile Halep’i ele geçirmişti. Bunun üzerine Memlûk Sultanı El-Melik El-Muzaffer Kutuz, Moğollara karşı koyabilecek güçlü bir ordu için hazırlıklara başlamış, diğer yandan Haçlıları tarafsız bırakmak için anlaşmalar yapmış ve Haçlıların egemen olduğu coğrafyadan rahatlıkla Ayn-ı Câlut mevkiine ulaşmıştır. 3 Eylül 1260 tarihinde Moğol saldırıları ile başlayan Moğol-Memlûk savaşı, Kutuz’un taktiksel başarıları sayesinde zaferle sonuçlanmıştır.¹⁶ Bu savaş Moğolların yenilmezlik düşüncesini ortadan kaldırmış, Memlûklere büyük bir itibar kazandırmış ve İslam dünyasında büyük bir sevinç yaşanmıştır. Öyle ki Moğolların İslam topraklarında yaptığı acı ve zulüm durdurulmuş ve İslam alemi doğuda Moğollardan, Batıda Haçlılardan gelebilecek tehlikelere karşı durabilecek yeni ve güçlü bir hâmi bulmuştur¹⁷. Moğol tehlikesini bertaraf eden Memlûklerin bu kez karşısında Anadolu’da hâkimiyet sürdüren Dulkadiroğlu, Karamanoğlu ve Osmanlılar gibi yeni hasımlar çıkmıştır.

Osmanlı Devleti’nin Memlûkler ile münasebetleri Osmanlı’nın kuruluş dönemlerine rastlarken; ilk ciddi anlaşmazlıklar ise Fatih Sultan Mehmet döneminde Hicâz su yolları meselesi ile ortaya çıkmıştır¹⁸. Fatih, tamirat ihtiyacı bulunan su yolları ve havuzları için bazı ustaları görevlendirmişse de Memlûkler; “Osmanoğlunun hilesi vardır kim gele bizim vilayetimizde bina ede, biz aciz miyiz ki birkemizi ol merâmet ede”¹⁹ şeklinde verdikleri cevapla reddetmişlerdir. Takip eden süreç içerisinde Osmanlı-Memlûk münasebetleri sınır ihlalleri ile gerilim göstermiştir. Osmanlı Devleti topraklarını hızla genişletmişse de İslam dünyasında Memlûklerin

¹⁴ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay (Ankara: Arkadaş Yayınevi 2003), 121.

¹⁵ Ali Aktan, “Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı”, *BELLETER* 59/226 (Aralık 1995), 605.

¹⁶ Yüksel Arslantaş, “Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri”, *BELLETER* 67/250 (Aralık 2003), 784-787.

¹⁷ Süleyman Özbek, “Memlûk Devletinin Siyasi ve Kültür Hayatında Rol Alan Moğol Asıllı Bir Aile (Şâhin eş-Şeyhî ve Ailesi)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 27 (Aralık 2010), 531.

¹⁸ Şehabettin Tekindağ, “Fatih Devrinde Osmanlı Memlûklu Münasebetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 30 (1976), 77.

¹⁹ Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332), 208.

dengi değildi. Artık İslam dünyasında Memlûklerin üstünlüğüne karşı çıkan I. Bayezid, kazandığı zaferler ile Memlûk Sultanı Berkuk'a siyasi mesajlar göndermeye başlamıştır. Memlûkler ile münasebetleri olan Kadı Burhaneddin'in ölümünün ardından Sivas halkının talebi üzerine toprakları ele geçiren I. Bayazid, Memlûk idaresinde bulunan Dulkadiroğulları Beyliği'nin de iç işlerine müdahale eden ilk Osmanlı sultanı olmuştur²⁰. Yine II. Bayezid döneminde Memlûkler ile Çukurova'da bir mücadele gerçekleşmiş ve 1486 yılında Osmanlılar, Memlûk karşısında yenilgi almışlardır. Böylece Yavuz Sultan Selim dönemine kadar Memlûkler ile küçük çaplı çatışmalar ve huzursuzluklar devam etmiştir²¹.

Yavuz Sultan Selim Doğu Seferlerine öncelikle İran'da bulunan Safevi Devleti'ne karşı mücadele ile başlamıştır. Şah İsmail, Azerbaycan'dan Anadolu'ya kadar yayılmış olan Türkmen boyları üzerinde nüfuz kurmayı başarmış ve büyük bir orduya sahip olmuştur. Şah İsmail yoğun bir şekilde Sünni olan halkı Şiileştirmeye başlamıştır. Bu durum Osmanlılar için ciddi bir tehlike arz ederken Osmanlıların hareket alanını kısıtlamıştır²². Bu sırada Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail arasındaki mektuplaşmalar gerginliği iyice arttırmıştır. Yaşanan tüm hadiseler iki tarafı da Çaldıran'da karşı karşıya getirmiş ve 23 Ağustos 1514 tarihinde Osmanlı Devleti, İran ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır²³. Osmanlı birlikleri akabinde Dulkadiroğlu Beyliği üzerine harekete geçmiştir. Alaüddeve Bey'in üç büyük devlet arasında kalıp Safevi, Memlûk ve Osmanlılar arasında denge siyaseti izlemesi ancak ağırlığını daha çok Memlûklere vermesi²⁴ Osmanlı-Dulkadiroğlu ilişkilerine zarar vermiştir. 13 Haziran 1515 tarihinde Göksun ve Andırın arasındaki Ördekli mevkiinde başlayan savaş, Turnadağ eteklerinde devam etmiş ve savaş sonrası Dulkadiroğlu Beyliği, Osmanlı idaresine girmiştir²⁵. Böylece Osmanlı Devleti yakın zamanda başlatacağı Memlûk Seferi için Memlûkler ile arasındaki devletleri ortadan kaldırmış ve Memlûkler ile doğrudan sınır kurmuştur.

²⁰ Ayşegül Kılıç, "Osmanlı-Memlûk Nüfuz Mücadelesinde Dulkadiroğulları Beyliği", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9/27 (Aralık 2021), 440-441.

²¹ Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2015), 90-191.

²² Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 24.

²³ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006), 28.

²⁴ Fatih Yahya Ayaz, "Memlûk Tarihçilerine Göre Dulkadiroğlu Şahsuvar Bey İsyanı", *BELLETERN* 77/27 (Ağustos 2013), 407.

²⁵ Vural Köker, "Dulkadiroğlu Beyliği Alaüddeve Bey Dönemi (1480-1515) Safevi-Osmanlı İlişkilerine Bir Bakış", *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi* 1/7 (Haziran 2021), 59.

Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin en problemli olduğu dönem Yavuz Sultan Selim dönemine rastlamıştır. Memlûklerin Şehzade Ahmet'in oğlu Kasım'ı ellerinde koz olarak tutması, Memlûklerin Safeviler ile ittifak içerisinde bulunması ve geçmişten gelen anlaşmazlıklar iki devlet arasında savaşı kaçınılmaz kılmıştır. Yavuz Sultan Selim 6 Haziran 1516 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır²⁶. Gaziantep yakınlarında bulunan Mercidabık Ovası'nda karşılaşan Osmanlı ve Mısır orduları burada savaşmış²⁷ ve Memlûk ordusu ağır bir yenilgi almıştır²⁸. Burada Osmanlı Devleti'nin kullanmış olduğu ateşli silahlar savaşın seyrinde önemli bir faktör iken; Osmanlı ordusunun askeri istihbaratları hayati önem taşımıştır²⁹. Akabinde Suriye'ye ilerleyen Osmanlı ordusu Sina'yı aşmış ve Kahire'nin kuzeydoğusundaki şehre yakın bir köy olan Ridâniye mevkiine ulaşmıştır. Osmanlılar için oldukça tehlikeli ve zor olacak bu cephede Yavuz'un cephe savaşı yerine süvari kuvvetleriyle Tomanbay'ın ordugahının etrafını dolaşıp sabah erken saatlerinde saldırıya geçme ve Memlûk ordusunu şaşırtma stratejisi kendisine bir avantaj sağlamıştır³⁰. Nitekim 23 Ocak 1517 tarihinde Ridaniye'de yapılan savaş neticesinde Osmanlı ordusu Kahire'yi ele geçirerek Mısır'ı Osmanlı hâkimiyetine almıştır. Böylece geniş Mısır coğrafyası yanında kutsal toprakların da koruyucusu Osmanlı Devleti olmuştur³¹.

Memlûk Sultanı Kutuz, Abbasiler dahil İslam topraklarını yakıp yıkmakta olan Moğollara karşı 1260 yılında Ayn Câlût Savaşıyla büyük bir zafer kazanmış³² ve zayıflamış olan Eyyubilerden İslam'ın koruyuculuğunu devralmış, Müslümanların nazarında bir saygınlık elde etmişse de bu kez Mısır'ın fethi ile Osmanlı Devleti, İslam

²⁶ Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyet* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2004), 8.

²⁷ Detaylı bilgi için bkz: Zeynel Özlü, *Yavuz Sultan Selim'in Kutlu Seferi Mercidâbık Savaşı* (Gaziantep: Şehitkamil Belediyesi Kültür Yay., 2021).

²⁸ Özge Özkoç, *İmparatorluk İktidarının Sınırında Osmanlı Mısırı: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 26.

²⁹ B. Erhan Çavdaroglu, Mert Can Erdoğan, "Osmanlı Zaferlerinin İtici Unsuru Olarak Askeri İstihbaratın Önemi: Ridaniye Meydan Muharebesi Örneği Üzerinden Bir İnceleme", <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/03/02-BErhanCavdaroglu-MertCanErdogan.pdf> s.33. 21-46.

³⁰ Ceviz, *Osmanlılar Döneminde Mısır'da Arap Edebiyatı (1517-1798)*, 19.

³¹ Ramazan Ata, *Osmanlı Kaynaklarına Göre 1839-1841 Arası Osmanlı-Mısır İlişkileri ve Düvel-i Muazzama* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 13.

³² Abdullah Mesut Ağır, "Memlûk Sultanlarının Gölgesi altında Hilâfet Kurumu", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (Aralık 2011), 640.

dünyasında itibar kazanmıştı³³. Öyle ki Yavuz Sultan Selim, halifelik unvanını³⁴ Osmanlı uhdesine almış ve ilerleyen yıllarda Osmanlı'nın kutsal topraklara yapacağı yardımlar³⁵, bu bölgeyi başta Portekizlilere karşı Süveyş'te inşa edilen tersane ve filo ile dış saldırılardan koruması³⁶, hacıların güvenliğinin sağlanması, hac yolundaki içecek temin noktalarının ve kalelerinin tamiratları, bölgede asayişin temin etmesi ve huzuru sağlamada gayret gösterilmesi gibi birçok karar Arap coğrafyasının Osmanlı hâkimiyetinde uzun süre bulunmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin merkezine oldukça uzak eyaletlerinden biri olan Mısır'ın fethedilmesinden sonra Yavuz Sultan Selim, Memlûk Sultanı Tomanbay'ı Babü'z-Züveyle meydanında idam ettirerek siyasi fethini tamamlamıştır. Sultan Selim burada 8 aya yakın bir süre kalarak Mısır'ın idari yapısı ve tarım faaliyetleri, gelirleri vs. hakkında bilgiler toplamış, bölgenin Osmanlı nizamına uygun yönetilmesi politikalarını uygulamış, vakıf ve mülk topraklarını tespit ettirmiştir³⁷. Bu sırada Osmanlı ordusunun Anadolu'ya tekrar gitmesi için gerekli malzemeler İskenderiye Limanı'na ulaşmış ve İstanbul'a katkı sağlamak amacıyla Mısır'dan 2000 kişilik bir grup tüccar, sanatkâr ve din büyüğü donanma ile İstanbul'a götürülmüştür³⁸.

Yavuz Sultan Selim, Mısır'da Osmanlı idari tesisini kurmadan önce bölgenin sindirilmesi için Memlûk ileri gelenlerinden faydalanmak istemiş ve Memlûk yöneticilerini görevlerinde bırakmaya dikkat etmiştir. Böylece Memlûk asıllı Hayır Bey'i ilk beylerbeyi olarak tayin etmiştir. Ayrıca Mısır kadılığına Rumeli Kazaskeri

³³ Osmanlı'nın Balkanlar ve Anadolu'da önemli derecede hâkimiyet kurması üzerine güneye doğru yönelip Arap topraklarındaki fethi kendisine önemli bir jeopolitik değişim getirmiş böylece Osmanlı tarihinde ilk kez tebaanın çoğunluğu Müslümanlardan oluşmuştur. Bu durum Osmanlı devlet yapısının şekillenmesinde önemli bir unsur olarak yer almıştır. Osmanlı'nın hâkim olduğu yeni topraklar içerisinde İslam'ın en kutsal şehirleri olan Mekke, Medine ve Kudüs'te bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin fetih yoluyla kazandığı ve uzun süre hâkimiyetinde bulundurduğu bu önemli topraklar, Osmanlı'yı Arap coğrafyasında tek Sünni Müslüman güç haline getirmiş ve Arap topraklarındaki meşruiyetini güvence altına almıştır. Bruce Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918*, çev. Feray Coşkun (İstanbul: Doğan Kitap, 2017), 35-36.

³⁴ Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra kaleme alınan Tezkiretü's-Şu'arâ isimli eserde, "... Ba'dehû sâhibü'lâyâtü'z-zâhire nâsibü'r-râyâtü'l-bâhire sultânü'l-maşrıkeyn hâkânü'l-hâfıkeyn hâdimü'l-harameynü's-şerıfeyn merhûm Sultân Süleymân Hân sene ihdâ ve hamsîn ve tis'ami'ede sefer-i 'Irâkeyn itdüklerinde..." şeklinde bir unvana sahip olmuştur. Aysun Sungurhan, *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü's-Şu'arâ* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017), 854.

³⁵ Ümmügülsüm Polat, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Mısır'a Yönelik Strateji ve Faaliyetleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 3.

³⁶ Sabahattin Özel, Önder Kocatürk, "II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar" *Tarih Dergisi* 46 (2009), 207.

³⁷ Özen Tok, *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 3-4.

³⁸ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmanlı (İstanbul: Özener Matbaa, 2004), 116.

Zeyrekzâde Rükneddin Bey'i, Mısır defterdarlığına da Dizdar Mehmet Çelebiyi atamıştır. Tabi Osmanlı idaresini de bir yandan yerleştirmek, Memlûk beylerine Osmanlı yönetimini tanıtmak ve Mısır'ı takip etmek amacıyla beylerbeyinin yanına Osmanlı beyleri ve 3000 kadar muhafız da getirilmiştir. Akabinde Kanuni Sultan Süleyman döneminde ilk kez Osmanlı merkez yönetiminden Mustafa Paşa, Mısır Beylerbeyi olarak atanmıştır³⁹. Hayır Bey döneminde Osmanlı yönetimine karşı herhangi bir isyan yaşanmamış fakat onun ölümünden sonra padişahın otoritesi sorgulanmaya başlamıştır⁴⁰. Osmanlı idari yönetiminin henüz Mısır'a yerleşmemiş olması, Mustafa Paşa'nın Mısır'daki Çerkeslerden olmadığı için atanmasının kabul görmemesi gibi sebeplerden dolayı bazı gruplar iç karışıklık çıkararak Memlûk yönetimini tekrar kurmak için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca Memlûk Beyi, Cânım Kâşif, kendisini Kâbe'ye varan Hac kabilelerini korumakla görevli komutan olan "Emir-i Hac" ilan etmiş, diğer taraftan ise Garbiye beylerinden İnal Bey isyan etmiş, isyan bölgesinde yönetici gibi hareket etmiştir⁴¹. Mustafa Paşa, Cânım ve İnal kâşifleri⁴² ile bir savaş gerçekleştirmiş ve bu savaşta Cânım Bey öldürülürken, İnal Bey de Gazze'ye kaçmıştır⁴³. Mısır'da yaşanan otorite boşluğu Osmanlı başkentini harekete geçirmiş ve önce Defterdar Derviş Çelebi, sonrasında Güzelce Kasım Paşa Mısır'da yaşanan hadiseleri sonlandırmak için gönderilmiştir. 1523 yılında ise Mısır'a ulaşan Kafkas kökenli Ahmet Paşa, yeni beylerbeyi olarak Mustafa Paşa'nın görevini devralmıştır. Ahmet Paşa, Mısır'da asayişin sağlamak için kendi emirlerine uymayan yeniçerileri dağıtmış, Çerkezleri yanında tutmaya çalışmış, Osmanlı paraları yerine kendi adına para bastırmış, Mısır'daki idari kadrolara kendi adamlarını yerleştirmiş, halka ağır vergiler yüklemiş, hatta kendi adına hutbe okutmuştur⁴⁴. Ahmet Paşa'nın

³⁹ Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır" *DİA* (Erişim 26 Nisan 2023).

⁴⁰ P.M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922* (New York: Cornell University Press, 1966), 47.

⁴¹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, haz. Bekir Sıtkı Baykal (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1981), 60-61.

⁴² Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı fethetmesinden sonra Mısır idari bölge olarak sancaklara ayrılmamış, kâşif adı verilen idari birimlere bölünmüştür. Ancak stratejik açıdan önem arz eden İskenderiye, Dimyat-Reşid ve Süveyş bölgeleri idari bakımdan özerkliğe sahip sancak statüsünde olmuştur. (Polat, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Mısır'a Yönelik Strateji ve Faaliyetleri*, 4.) Kâşif veya kâşiflik ise Memlûk dönemine ait bir kavram olup bir bölgenin askeri, idari ve mali işlerinden sorumlu olan kimsenin kullandığı unvan veya tasarrufunda olan bölgeye verilen isimdir. Genel olarak Mısır'da 3 kâşiflik yer almaktaydı. Bunlar: Vecülkibî, Vechûlbahrî ve Cize adındaki bölgelerdi (Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Kâşiflik" *DİA* (Erişim 26 Nisan 2023).

⁴³ Holt, *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922*, 48.

⁴⁴ Mahmut Demir, "Makbûl İbrahim Paşa'nın Veziriazamlığı ve Mısır'daki Faaliyetleri", *Mediterranean Journal of Humanities* IV/1 (2014), 103-104.

Mısır'daki bu tür faaliyetleri Osmanlı merkezi yönetimine bir isyan niteliğine dönüşmüş ve bu sebeplerle Ahmet Paşa, hain ilan edilmiştir.

Mısır'da Ahmet Paşa'nın isyanı neticesinde Seyyid Muhammed es-Seyyid, Mısır'ın XVI. yüzyılı ve XVII. yüzyılın ilk yıllarını birbirleri ile bağlantılı 3 döneme ayırmıştır. Bu dönemler, Mısır'da Veziriazam İbrahim Paşa ile başlayan İstikrar Dönemi, Mısır'da iç karışıklıkların arttığı Huzursuzluk Dönemi ve Mısır'da başta ırsaliyenin düzenlenmesi, asayişin sağlanması ve merkezi otoritenin pekiştirilmesi gibi diğer alanlarda uygulanan politikaların olduğu Islah ve Tanzim Dönemi'dir⁴⁵.

1.1.1.Mısır'da İstikrar Dönemi (1525-1560)

Mısır'daki otorite boşluğu ve iç karışıklıklar Veziriazam İbrahim Paşa'nın Mısır'a gönderilmesine neden olmuştur. İbrahim Paşa oldukça geniş yetkiler ve maiyetinde yeniçeri askerleriyle Mısır'a hareket etmiştir. Meşakkatli bir yolculuktan sonra Mısır'a ulaşan İbrahim Paşa, burada iç karışıklıklara sebebiyet veren durumları araştırmaya başlamış, eski kanunları incelemiş ve neticede mali, askeri, adli, sosyal konularda düzenleme yaparak uzun bir süre yürürlükte kalacak bir kanunname hazırlamıştır.⁴⁶ Mısır'da kaldığı süre zarfında İbrahim Paşa, Osmanlı merkez yönetimine karşı isyan teşebbüsünde bulunanları ortadan kaldırmış, Mısır halkının da desteğini almaya çalışmıştır. Mısır'daki iç karışıklıklarda zarar eden kişilere tazminat verilmiş, borçlarını ödeyemeyip gözaltına alınanlar serbest bırakılmış, su yolları, binalar onarılmış, çiftçiler için vergi muafiyeti getirilmiş, ayrıca beylerbeyinin gücünü sınırlandırarak, defterdar, kadı ve yeniçeri ocağı ağası tarafından denetlenmesini sağlamıştır⁴⁷. Böylece yönetim mekanizması birbirini denetleyerek alınan kanunlar halkın lehine olacaktı. Söz konusu kanunname oldukça kapsamlı düşünülmüştür. Osmanlı, devlet nizamı etkisinde Memlûk mevzuatı, Mısır gelenekleri, Kayıtbay Kanunları'ndan bazı maddeler, Osmanlı'nın Mısır fethinden sonra eyalete gönderdiği hükümler ve İbrahim Paşa'nın uygun gördüğü bazı eklemeler neticesinde

⁴⁵ Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1990), 91.

⁴⁶ Funda Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), xvıı-xıx. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, Makbul iken Maktul olan İbrahim Paşa'nın Mısır'ı bayındır hale getirdiğini "Âsaf-ı Sultân âdil Mısır'ı âbâd eyledi" yazmıştır. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul* (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2008), 303.

⁴⁷ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: E Yay., 1982), 135.

hazırlanmıştır⁴⁸. Böylece Mısır'ın en dirayetli paşası olan İbrahim Paşa, Mısır'ın statüsünü netleştirmiş ve hukuki anlamda düzen getirmiştir.

İbrahim Paşa, Şam valisi Hadım Süleyman'ı Mısır Beylerbeyi olarak görevlendirmiştir. Süleyman Paşa, yeni Mısır Kanunnamesini uygulamaya çalışmış, Mısır'ın bütün köylerini ve tarım yapılan yerleri tespit etmiş, Memlûklerden kalma eski arazi ve maliye defterlerini yeni defterler ile değiştirmiştir. İstanbul'a ilk defa irsaliye hazinesi⁴⁹ bu dönemde gönderilmiştir. Nitekim Süleyman Paşa'nın kanuna uygun hareket etmesi 1535 yılına dek Mısır'a bir istikrar getirmiş ve halkın huzura kavuşup gelirlerinin artmasını sağlamıştır⁵⁰. Hatta yerine gelen Hüsrev Paşa'nın beylerbeyliği döneminde eyalette zenginlik yaşanmış, merkeze gönderilen vergilerde artış olmuştur. Öyle ki Hüsrev Paşa'nın önceki döneme göre yüksek miktarda irsaliye göndermesi padişah tarafından şüpheyle karşılanmıştır⁵¹.

1.1.2.İdari Huzursuzluk Dönemi (1561-1583)

Oldukça hassas bir bölge olan Mısır'da istikrar tekrardan bozulmaya başlamış ve Mustafa Paşa (1561-1564) döneminde asayiş problemleri görülmüş hatta Mahmut Paşa (1566-1567) olumsuz durumlara sebebiyet verdiğiinden ve Mısır beyleri ile anlaşamadığından dolayı öldürülmüştür⁵². Bu sırada II. Selim'in Mısır'a ilk görevlendirdiği Sinan Paşa, Mısır Beylerbeyi olarak atanmıştır. Fakat Yemen'in fethedilmesinde büyük katkı sağlayacak olan Sinan Paşa'nın Yemen'e sefere çıkması ile yerini Çerkes İskender Paşa almıştır. Bu sırada III. Murat tahta çıktığında Mısır'a atadığı ilk isim sabık Haznedar Hadım Mesih Mehmet Paşa olmuştur. Kendi döneminde olumlu sonuçlar elde eden Hadım Paşa, binlerce soyguncuyu da bertaraf etmiş ve Mısır'ın gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır⁵³.

⁴⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* C.VI-II (İstanbul: Fey Vakfı Yay., 1993), 81-82.

⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin ilk sâlyâneli eyaleti Mısır'dır. Sâlyâne sistemine göre eyaletteki tüm görevliler maaşlarını aldıktan sonra kalan meblağ eyalet hazinesine devredilirdi. Mısır'da gelir fazlası irsaliye hazinesi olarak İstanbul'a gönderilirdi. XVI. yüzyılda Mısır'dan alınan irsaliye hazinesi 400-500 bin altın civarında olmuş, XVII. yüzyıl başlarında bu rakam 700 bin altına ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı sorunlar Mısır'da da etkisini göstermiş ve XVIII. yüzyılda irsaliyelerde düzensizlik yaşanmış hatta bazı Memlûk emirleri gelirlere el koymuştur. Seyyid Muhammed es-Seyyid, "İrsaliye", *DİA* (Erişim 28 Nisan 2023).

⁵⁰ Tok, *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti*, 14-15.

⁵¹ Abdülkadir Özcan, "Hüsrev Paşa (Deli)" *DİA* (Erişim 30 Nisan 2023).

⁵² Tok, *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti*, 14-16.

⁵³ M. Sylvestre de Sacy, "The History of Egypt and Cairo", *Accounts and Extracts of the Manuscripts in the Library of the King of France* 2 (1789), 17-18.

Ancak Mısır'da genel olarak sorunlar devam etmekteydi. Mısır'da yaşanan sorunların çözümü için bu kez Divân-ı Hümâyûn'da IV. Vezir İbrahim Paşa, Mısır'a gönderilmişse de kısa süre sonra Sinan Paşa (1584-1587) beylerbeyi olmuştur. Mısır'da istikrarın sağlanamamasından dolayı sürekli idari yönetim değiştirilmiştir. Kısa süre içerisinde Üveys Paşa, Hafız Ahmet Paşa, Seyyid Mehmet Paşa, Hızır Paşa Mısır'da Osmanlı Devleti adına istikrarı sağlamaya çalışmışlardır⁵⁴. Bu dönemde genel olarak halktan alınan vergilerde artış yaşanmış, Mısır'daki Çerkes beyleri nüfuzlarını arttırıp kendi çıkarlarına göre hareket etmişlerdir. Osmanlı kanunları bu dönemde göz ardı edilmiş ve taşrada huzursuzluk yaşanmaya başlamıştır⁵⁵.

1.1.3.İslah ve Tanzim Dönemi (1584-1611)

Mısır'da yaşanan huzursuzluk yılları, Osmanlı yönetiminin zayıflamasıyla Mısır beylerinin artan nüfuzu ve gelirlerin azalmasından dolayı Osmanlı yönetimi birtakım önlemler alma yoluna gitmiş ve Mısır'a gönderilen yöneticiler geniş yetkilere sahip olmuştur. 1583 yılında Mısır'a tayin edilen Damat İbrahim Paşa, Mısır irsaliyesini düzetmeye çalışmış, bölgede asayiş sağlamaya ve merkezi otoriteyi tekrar tesis etmeye gayret göstermiştir. Başarılı olan İbrahim Paşa, İstanbul'a döndüğünde ise terfi almıştır⁵⁶. Yerine gelen Sinan Paşa ve Üveys Paşa Mısır'da ıslah çalışmalarına devam etmiş ve maliyeyi büyük oranda düzenlemişlerdir. Sonrasında gelen paşalar da kısa süreliğine görev almalarına rağmen Mısır'da çeşitli ıslahatlar yapmaya çalışmıştır⁵⁷. Ahmed ve Kurd Paşalar, Mısır'da fesada karışan bey, idareci, asker kimseleri ortadan kaldırmış fakat kısa süre sonra etkileri silinmiştir. Eski Başdefterdar Seyid Mehmed Paşa, Mısır'a beylerbeyi olarak atanır atanmaz maliyeyi düzeltmeye çalışmış, askerleri yoklayıp ulufeleri düzenlemişse de bazı sancakbeyi ve askerler beylerbeyini bertaraf etmişlerdir. Hızır Paşa'nın beylerbeyliği döneminde Mısır askerinin fesat ve isyanı devam etmiş ve eyalet harap bir vaziyet almıştır. Yine İbrahim Paşa, Mısır ahvalini tetkik ve teftişe memur olup Mısır Beylerbeyi olarak atanmışsa da eyaletin askeri tarafından katledilmiştir⁵⁸. Nitekim gelen diğer paşalar da birçok defa Mısır üzerinde ıslah çalışmaları yapmıştır.

⁵⁴ Tok, *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti*. 14-16.

⁵⁵ Es-Seyyid, "Mısır".

⁵⁶ Nezihi Aykut, "Damat İbrahim Paşa", *DİA* (Erişim 3 Mayıs 2023).

⁵⁷ Es-Seyyid, "Mısır".

⁵⁸ Es-Seyyid, XVI. Asırda Mısır Eyâleti, 93.

1.1.4.XVII. ve XVIII. Yüzyıl'da Merkezi Otoritenin Zayıflaması

XVII. yüzyıla gelindiğinde genel olarak Mısır'da merkezi yönetimin etkisi zayıflamış, iktidar yerel beylere geçmiştir⁵⁹. Önceki yüzyılda devam eden Memlûk beylerin eğilimleri XVII. yüzyılda hızlanmış ve beylik merkezi neredeyse bağımsız bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Mısır'daki beyler Osmanlı paşalarına saygı göstermeye devam etmişlerse de onları kendileri gibi birer yönetici olarak algılamışlardır. Merkezi otoriteye karşı çıkan beyler, 1623 yılında ilk kez bir Osmanlı paşasını, Ali Paşa'yı reddetmişler⁶⁰, hatta Ali Paşa İskenderiye Limanı'na geldiğinde onun çadırlarını devirmişler ve geri göndermeye mecbur bırakmışlardır⁶¹. 1631 yılında ise Osmanlı Paşası ile beyler arasında ciddi bir çatışma meydana gelmiştir. Vali Musa Paşa, otoritesine karşı çıkan Kaytas Bey'den kurtulmaya karar vermiş ve onun öldürülmesini emretmiştir. Ancak Mısır beyleri kendilerinden gördüğü birinin öldürülmesini reddetmiş, üstüne Musa Paşa'yı görevden alarak kendilerinden birini vekil olarak atayıp bu durumu İstanbul'a bildirmişlerdir⁶².

XVII. yüzyılda Mısır'da siyasi anlamda yaşanan önemli diğer bir hadise tekrar şiddetlenen hizipçiliktir. Osmanlı idaresindeki geçmişi I. Selim dönemine kadar giden ve Kasımiyye ile Zulfikariyye gibi iki Memlûk grubu arasındaki gerilim, çatışma, Mısır'da iltizam yarışına girip iktisadi hayatı kendi tekellerine geçirme, siyasi olarak etkili olma rekabeti artmıştır. Bu durum Osmanlı paşalarının yetkilerinin azalmasına dolayısıyla Mısır'da merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuştur⁶³. Mısır toplumunu neredeyse kendi içerisinde bölen bu hizipleşme 1640 yılından 1730 yılına kadar yalnızca askeri değil, sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda kendisini hissettirmiştir⁶⁴. Nitekim XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gelişimine bağlı olarak Mısır'da mali, demografik, askeri bir dönüşüm gerçekleşmiş, krizler görülmüş ve buna

⁵⁹ Yahya Kemal Taştan, "Evliya Çelebi'de Mısır: 16. ve 17. Yüzyıllarda Meşruiyet ve Muhalefet", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XI/2 (2011), 15.

⁶⁰ P.M. Holt, "The Beylicate in Ottoman Egypt During the Seventeenth Century", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 24/2 (1961), 223.

⁶¹ De Sacy, "The History of Egypt and Cairo", 17-18.

⁶² Michael Winter, *Egyptian Society Under Ottoman Rule 1517-1798* (London: Routledge, 1992), 48.

⁶³ Selda Güner, "Mısır'ın Son Memlûk Beyleri (180-1806)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 22 (Güz 2015), 230-231.

⁶⁴ Jane Hathaway, "Egypt in the Seventeenth Century", *The Cambridge History of Egypt Vol. 2, Modern Egypt, From 1517 to The End of The Twentieth Century*, M.W. Daly (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 42.

bağlı göçler yaşanmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devlet'i birçok valiyi Mısır'a atayarak Mısır'ı kendisine yakın tutmaya gayret göstermiştir⁶⁵.

XVIII. yüzyıl Mısır'ında Osmanlı idari yönetiminin karşılaştığı problemler devam etmiş, güçlerini köle askerlerden alan yerel beylerin güçleri artmıştır. Bu dönemde Mısır'da ortaya çıkan “Şeyhü'l-beled” kavramı Kahire'deki güçlü Memlûk beylerine verilen bir unvan olarak kullanılmış ve Memlûk beylerinin resmi olarak ulaşabileceği en üst makam haline gelmiştir⁶⁶. Mısır'ın sahip olduğu canlı ticaret ağı, pirinç, şeker, buğday gibi tarımsal ürünlerin yanı sıra Yemen kahvesinin ticareti gibi karlı işlerle rant sağlayıp zenginlik kazanmışlardır. Ayrıca Mısır beyleri siyasi nüfuzlarını arttırmak adına Şeyhü'l-beled olmak için rekabet etmişler ve Mısır'ın gelirlerini kendi siyasi çıkarları için kullanmaya başlamışlar hatta Avrupalı devletler ile yakın bağlar kurmuş ve Mısır'ı özerkliğe doğru sürüklemişlerdir⁶⁷. XVIII. yüzyılın önemli olayları İbrahim Kethüda ve Rıdvan Bey'in Mısır'da istikrar çalışmaları, Bulut Kapan Ali Bey hadisesi ve yüzyılın sonunda Fransa'nın Mısır'ı işgal etme süreci olmuştur.

1730'lu yıllardan itibaren Mısır'da hane rekabetleri devam etmiş, Kasımiyye fırkasının etkisi azalırken yerini Kazdağlı fırkası almıştır. Bu dönemde Kazdağlı ailesine katılmak için Anadolu'dan 20 bin üzerinde nüfus Kahire, Dimyat ve Reşid gibi ticari kentlere göç etmiştir⁶⁸. Kazdağlı fırkası içerisinde önemli bir isim İbrahim Kethüda olmuştur. Güçlü bir şeyhü'l-beled imajı oluşturan İbrahim Kethüda, ortağı ve kendisinin vefatından sonra kısa bir süre bu unvanı sürdürecektir olan Rıdvan Bey ile Mısır'da önemli bir nüfuz kazanmıştır. Öyle ki Mısır'ın ilk yarı bağımsız hükümdarı olarak tasvir edilmiştir. Bu dönemde Mısır'da istikrar sağlanmış, önemli bir refah ortamı oluşmuştur. Ancak kendisinin vefatından sonra bu nüfuzu devam ettirecek kişi İbrahim Kethüda'nın Emîr-i Hac olarak görevlendirdiği Ali Bey el-Kebîr olmuştur⁶⁹.

⁶⁵ Hathaway, “Egypt in the Seventeenth Century”, 58.

⁶⁶ Refet Ganımı eş-Şeyh, “Şeyhülbeled” DİA (Erişim 10 Mayıs 2023).

⁶⁷ Daniel Crecelius, “Egypt in the Eighteenth Century”, *The Cambridge History of Egypt Vol. 2, Modern Egypt, From 1517 to The End of The Twentieth Century*, M.W. Daly (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 59.

⁶⁸ Hilal Livaoğlu Menküç, “Abdurrahman el-Cebertî'nin Acıbu'l-Âsâr fi't-Teracim ve'l-Ahbar'ında Yer Alan Türkçe Kelimelerden Hareketle 18. Yüzyıl Mısır Sosyal Yaşamında Osmanlı Etkisi”, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası*, Ahmet Hamdi Furat vd. (ed.) (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., 2018), 341.

⁶⁹ Şeyda Şerife Gül, *18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-Beledlik* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2018), 81-84.

Abaza asıllı Bulut Kapan Ali Bey, küçük yaşlarda Mısır'a götürülmüş ve burada İbrahim Kethüda'nın maiyetine girmiştir. Kısa zamanda yeteneklerini gösteren Ali Bey, Kahire'de yerel divanı oluşturan beylerden birisi olmuştur⁷⁰. İbrahim Kethüda'nın vefatından sonra şeyhü'l-beledlik makamı için kızıışan rekabet ortamında önemli çatışmalar yaşanmış, öncesinde nüfuzunu arttırmış olan Ali Bey ise bu hengâmede hayatta kalmayı başarmış ve Mısır beyleri tarafından şeyhü'l-beled seçilmiştir⁷¹.

Osmanlı Devleti, İbrahim Kethüda'nın vefatından sonra Mısır'da bozulan düzeni tekrar tesis etmek istemiş ve bu konuda Ali Bey, Osmanlı otoritesini Mısır'da tekrar yerleştireceğine söz vermiş, Bâbîâlî'nin güvenini ve desteğini kazanmıştır. Nitekim Gazze'de bulunan Osmanlı paşasından yardım almış ve geniş yetkilerle donatılmıştır⁷². Kısa sürede hasımlarını öldürerek rakipsiz kalmayı planlayan Ali Bey⁷³ böylece Osmanlı Mısır'ının Memlûk yöneticisi olmuş, müsadere, gasp ve hukuk dışı yöntemlere başvurmuş ve Avrupalılar onun acımasız biri olduğunu söylemişlerdir⁷⁴. Ali Bey, Mısır'da gücünü pekiştirmek adına taraftarlarını idari makamlara atamış, paralı askerlerden ordu kurmuş, tüccarlar üzerinde denetim kurarak gelirleri kendi hazinesine aktarmıştır⁷⁵. Ekonomi konusunda radikal bir politika izleyen Ali Bey, Yahudilere güvenmeyip yakın zamanda Mısır'a göç etmiş olan Suriyeli Hristiyanlara ayrıcalık tanımış ve bu Hristiyanlar, Fransız Konsolosluğu nezdinde bir mevki elde etmişlerdir⁷⁶. Bu durum ileride gerçekleşecek Fransız işgaline de zemin hazırlamıştır.

Ali Bey, elde ettiği gücünden dolayı artık Mısır'ı Osmanlı'dan bağımsız bir şekilde tamamen kendi idaresine almak ve Mısır dışında da işgal girişiminde bulunmak istemiştir. Kendi adına para bastırma, Mısır'ın tüm kaynakları ile bir ordu oluşturma, ülkenin ticari ve tarımsal yapısında reform yapma, Avrupalılar ile bağımsız bir şekilde temas kurma gibi çabalar içerisinde bulunmuştur⁷⁷. 1768 yılında başlayan Osmanlı-

⁷⁰ Feridun Emecen, "Ali Bey, Bulutkapan" DİA (Erişim 10 Mayıs 2023).

⁷¹ Selda Güner, "Mısır'da Âsi Bir Memlûk: Bulutkapan Ali Bey (El-Kebîr) (1768/69-1773)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 53/1 (Ocak 2013), 163-164.

⁷² Stanford J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798* (New Jersey: Princeton University Press, 1962), 7.

⁷³ BOA AE.SMST.III, No. 25, Gömlek No. 1711.

⁷⁴ John W. Livingston, "Ali Bey Al-Kebir and the Jews" *Middle Eastern Studies* 7 (1971), 221.

⁷⁵ Güner, "Mısır'da Âsi Bir Memlûk: Bulutkapan Ali Bey (El-Kebîr) (1768/69-1773)", 165-166.

⁷⁶ Livingston, "Ali Bey Al-Kebir and the Jews", 222.

⁷⁷ Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, 8.

Rus savaşını fırsat bilerek Mısır'ı işgal etme ve Filistin-Suriye cihetine doğru işgal girişiminde bulunmuştur. Bununla ilgili Şem'dâni-zâde Süleyman Efendi Tarihi'nde "akılsız dost ve fikirsiz hizmetkâr, akıllı düşmandan muzırdır" sözü ile özetlendiği Ali Bey hadisesini şu şekilde ifade etmiştir:

*"Ali Bey dedikleri Abazaoğlanı tarafına meyl etmekle, Ocaklu ve Mısırlı dahi def'i ile mukayyed olmayup, Mısır'a idhâl eyledi. İki sene sonra devletin Moskov ile muhârebesi zuhur edüp, bâd-ı Nusret dahi devletcanibine esmiyecek Abaza tasallûtuna bundan müsaid vakit olmak deyü Mısır'a istila ve Mısır'ı cemî' tevâbi' ve levâhik ve kâffe-i müstemilâtı ile kabza-i tasarrufuna alup, havadarlarından Mîr-i mîrândan (...) Paşa'yı dahi paşa-sarayına ik'âd ve bir eyyam valisinden hâlî gösterüp, kendi lâfzen vekalet suretli zabt ve Akka dağlarında dâğı olan Tâhir Ömer nâm habîs ile dahi ihtîşâd ve Mısır'dan ta Şam'a gelince zabt ve Şamlı ile muhârebe ve galip olup, Şam'ın bazı mahallini tahrip gibi cesaret ve hasâret ve devletin Moskov ile mukatelesi var iken askerinin bazısını tefrik edüp, Şam cânibine ser-aske ve hazine ve zahire irsâli gibi masraf ve dağdağaya bâ'is oldu"*⁷⁸.

Müstakil Mısır ordusu Suriye bölgesine ilerlerken 1769 yılında Sayda'yı işgal etmiştir. Ardından Akka'ya geldiklerinde Ali Bey'in damadı Ebu el-Zehab Muhammed Bey ordunun başında bulunmaktaydı. Başarılı bir şekilde ilerleyen Muhammed Bey, Osman Paşa tarafından savaşmadan geri gönderilmiş ve bu kez Ebu el-Zehab Muhammed Bey, kendisini görevlendiren Ali Bey'e ciddi derecede muhalefette bulunmuştur. Nitekim bu isyan karşısında Bulut Kapan Ali Bey, büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Çünkü Ali Bey, Şam'ı almayı hedeflerken; Kahire'yi kaybetmiştir⁷⁹. Mısır'da önemli bir yere sahip olan Ali Bey, ileride ortaya çıkacak olan Mehmet Ali Paşa ile otonom bir yönetim kurması, bağımsızlık mücadelesi, yayılmacı politikaları yönünden kısmen benzerlik göstermişse de Ali Bey herhangi bir başarı elde edememiştir.

18. yüzyıl Osmanlı Mısır'ına yerel siyasi aktörlerin otoritesi iz bırakmıştır. Bu dönemin ortalarında özellikle İbrahim Kethüda ve Rıdvan Bey yönetiminde Mısır'da bir istikrar sağlanmış, ekonomik gelirler artmış, Kahire'de kentsel bir değişim yaşanmışsa da güçlü bir Memlûk beyi olan Bulut Kapan Ali el-Kebir'in isyanı hatta

⁷⁸ Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mîr'i't-tevârih*, haz. Münir Aktepe (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978), 99.

⁷⁹ Selda Güner, "Cezzâr Ahmed Paşa (Ö. 1804) Hakkında Bir Takrîr Münasebetiyle Suriye'de İktidar Oyunları", *BELLETER* 79/284 (Nisan 2015), 169.

Hicaz ve Suriye'ye yaptıkları seferler Memlûk Devleti'ni yeniden kurmaya çalıştığı şeklinde yorumlanmıştır⁸⁰.

Bulut Kapan Ali Bey'in isyanı sona ermesine rağmen Mısır'da iç karışıklıklar devam etmiştir. Yukarı Mısır bölgesini ele geçiren Ebu el-Zehab, yüksek vergiler dolayısıyla Mısır'da yoksulluğa neden olmuştur. Bu durumu düzeltmek ve merkezi idareyi tekrar tesis etmek için 1786 yılında Mısır'a bu kez Cezayirli Hasan Paşa görevlendirilmiştir⁸¹. Hasan Paşa, Mısır'da ayrılıkçı faaliyetlerde bulunan Murat ve İbrahim Beylere karşı başarı kazandıysa da Avusturya ve Rusya savaşının başlaması nedeniyle Mısır'dan ayrılmıştır⁸². 18. yüzyılın son çeyreğinde 1775 yılında Mısır'da reform yapmaya gayret gösteren Ebu el-Zehab'ın ölümünün ardından Memlûkler, Mısır'ın kontrolü için tekrardan şiddetli bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu durum Mısır'ın ekonomisine büyük bir darbe vurmuştur⁸³.

Memlûk Beyleri, Mısır'da otorite kurmayı ve ülkeyi gerçekten güvenli bir hale getirmeyi başaramamışlardır. Memlûklerin hem ülke içerisindeki muhalefeti bastırabilecek hem de Osmanlı müdahalesini engelleyebilecek gücü yoktu. Avrupa'nın askeri örgütlenmesinden etkilenen Mısır'ın Memlûk yöneticileri, Avrupa'dan silah satın almış, askeri danışmanlar tutmuş ve yabancı paralı askerler ithal etmişlerdir. Ancak Avrupa çizgisinde inşa edilen ordular çok pahalıydı ve mevcut vergilendirme sisteminin yetersiz olduğu ortaya çıkınca, yerel yöneticiler, gelirleri arttırmak için umutsuz yollara başvurmak zorunda kalmışlardır. Memlûk beyleri, kırsalın kontrolü için birbirleriyle savaşmış ve aralarındaki rekabet Mısır'ı her zamankinden daha derin bir siyasi düzensizliğe sürüklemiştir. Söz konusu rekabet iltizam sisteminin de çökmesine yol açmaya başlamıştır. 18. yüzyılın ilerleyen yıllarında beyler arasındaki kavgalar artmış Memlûk beyleri aciz hale gelmiş, şehir toplumunu ayakta tutan düzenlemeler çözülmeye başlamıştır. Örneğin Kahire'de ulema bir dereceye kadar düzeni sağlamaya çalışırken, iltizam sisteminin çökmeye başladığı vilayetlerde daha büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sırada Memlûkler, iç savaşlar ve gelir ihtiyaçları nedeniyle iltizamlarının bir kısmını en yüksek teklifi verenlere kiralamaya ve

⁸⁰ Mücahide Nihal Engel, *Ottoman Egypt in the mid eighteenth century-Local Interest Groups and Their Connection with and Rebellions against the Sublime Porte and Resistance to State Authority*. (Birmingham: Birmingham University, Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, Thesis Doctor of Philosophy, 2017), 41.

⁸¹ Polat, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Mısır'a Yönelik Strateji ve Faaliyetleri*, 4.

⁸² Mahir Aydın, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa" *DİA* (Erişim 12 Mayıs 2023).

⁸³ Arthur Goldschmidt, *A Brief History of Egypt* (New York: Facts On File Publishing 2008), 60.

devretmeye başlamıştır. Bunun sonucunda iltizamlar o derece parçalanmıştır ki bir iltizam, bir dönümün küçük kısmından ibaret olmuştur. 1658-1660 yılları arasında 1714'te mültezim varken, 1797 yılında bu sayı 4.420'ye yükselmiştir. Bu durum devlete de büyük bir kayıp olarak yansımıştır. Bu sırada düzenli bir gıda tedariki ve yünlü kumaşlar için pazar ihtiyacıyla karşı karşıya kalan Fransızlar, Mısır ile ticaret hacimlerini önemli ölçüde arttırmıştır. 1790'lara gelindiğinde, Batı'nın ticari faaliyetleri Mısırlı zanaatkarların ve tekstil imalatçıların da konumlarını ciddi biçimde zayıflatmış ve Mısır'ın Avrupalı tüccarların tekeline girmesine yol açmıştır⁸⁴.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mısır'da bedevi isyanlarında artış yaşanmış, salgın hastalıklar artmış, Memlûk çatışmalarından dolayı da birçok köylü vergileri ödeyemediğinden toprağını terk etmek zorunda kalmış ve bu durum ülkede ciddi boyutlarda kıtlığa sebep olmuştur. Öyle ki Firavunlar döneminde 7 milyon, Arap fetihlerinde 12-14 milyon olan Mısır nüfusu 1798 tarihinde 3,8 milyona kadar düşmüştür⁸⁵. Hatta Mısır'ı işgal eden Fransızların ilk izlenimi bu döneme denk geldiği için Fransızlar, antik ve tarihi İskenderiye kentine girdiklerinde şaşırılmışlardır. Fransız keşif ekibinin bir üyesi, "Birkaç hurma ağacı dışında hiç ağaç yoktu, sokaklar asfaltsız ve pisti, yıllık hıyarcıklı vebası yeni seyrini almıştı." ifadesine yer verirken, Fransız subay Denon, Kahire hakkında "Esbekiya meydanı dışında şehir asfaltsız, dar sokaklardan oluşan bir bölgeydi. Her taraf çöplerle kaplıydı" ifadesine yer vermiş, bir başka kişi, "Bir zamanlar İslam dünyasının kalbi umutsuzluk içindeydi⁸⁶" ifadesini kullanmıştır. Fransızlar halkın yüzyıllardır sefalet içinde kaldıklarını düşünmüşlerdir. Dolayısıyla bu manzara karşısında 18. yüzyıl Mısır'ının fakir, ihmal edilmiş bir Osmanlı vilayeti olduğu tasvir edilmiştir⁸⁷.

18. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin gelişimine paralel olarak Mısır'da siyasi anlamda ciddi problemlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Genel olarak Memlûk beylerinin Mısır'daki iktidarı ele geçirmek için birbirleri ile olan rekabetleri şeklinde devam etmiş ve bazı beyler güçlerine güç katarak Mısır'da söz sahibi olmuş hatta bağımsız bir devlet kurmak için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti

⁸⁴ F. Robert Hunter, *Egypt Under The Khedives 1805-1879* (Pittsburgh: Pittsburgh Üniversitesi Yay., 1984), 12-13.

⁸⁵ Goldschmidt, *A Brief History of Egypt*, 60-61.

⁸⁶ Mohammed Abd El Saatar El Badri, *The European System and the Egyptian Question 1827-1841: A Study in the Theory of Balance Power* (Ankara: Bilkent University, Department of International Relations, Degree of Doctor of Philosophy, 1996), 86.

⁸⁷ Goldschmidt, *A Brief History of Egypt*, 60-61.

kendisine asi gördükleri bu kişileri bertaraf edip otoritesini sağlamaya çalışırken diğer yandan Fransız işgaline karşı da mücadele etmiştir. Tabi Mısır'daki tüm bu mücadele süreci, anarşinin artmasına, halkın üzerinde ciddi baskılara, halkın elindekilerini kaybetmesine ve sefalet içerisinde yaşamasına sebep olmuştur.

1.2.Fransa'nın Mısır'ı İşgali

1.2.1.Mısır İşgali Öncesi Osmanlı-Fransa Münasebetleri

Osmanlı-Fransa münasebetleri tarihsel temellere dayanmış, Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler içerisinde Fransa'ya ayrı bir önem vermiştir. Söz konusu münasebetler erken bir dönemde, 1525 yılında, Osmanlı Devleti'nin Fransa kralına yardımı⁸⁸ ile dostane bir şekilde başlamıştır. Bu dostluğun pekiştirilmesi için de Osmanlı Devleti, kapitülasyonlarla Fransa'ya ayrıcalık vermiştir⁸⁹. Kapitülasyonların Fransa'ya verilmesi, ikili devlet arasındaki ilişkileri geliştirmiş ve Fransa diğer Avrupa devletlerine nazaran Osmanlı topraklarında güç kazanmıştır. Bu arada Fransa'nın Doğu ticaretindeki bu avantajı İngiltere tarafından hoş karşılanmamış, İngiltere ve diğer Avrupa devletleri de ticari ayrıcalık arama yollarına girmiştir. Fransa ile olan ilişkiler uzun bir süreci kapsamış ve bir süreklilik arz etmiştir. Osmanlı Devleti, Batılılaşma reformları için Fransa'dan yararlanmış, uzun soluklu diplomatik görüşmeler gerçekleşmiş, bunun yanı sıra askeri, ekonomik, eğitim, hukuk gibi alanlarda iş birliği yapılmıştır. Öyle ki ilk daimî elçilik başlangıçta Osmanlı'nın resmi olarak ilişkilerini uzun zamandır sürdürdüğü Fransa'ya açılmak istenmiş ancak Fransız İhtilali'nin olumsuz havası buna izin vermemiştir⁹⁰. Yine de III. Selim, Rusya ve İngiltere muhalefetine rağmen Osmanlı-Fransız ilişkilerini yeniden tesis etmek için elçiler ve özel temsilcileri Paris'e göndermeye devam etmiştir.

Fransızların Osmanlı ile münasebetlerinde ticari ilişkilerin yanı sıra konsolosluk ve misyonerlik kavramı önemli bir yer tutmaktaydı. Öyle ki Fransa'nın İstanbul dışında İzmir, İskenderiye, Şam, Halep, Selanik, Kıbrıs, Bağdat, Rodos gibi önemli liman ve kentlerinde konsoloslukları bulunmuştur. Bu durum Fransa'nın Osmanlı sınırlarında nüfuzlu olmasını ve rahat hareket etmesini sağlamıştır⁹¹. Ayrıca

⁸⁸ İsmail Ceran, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Fransız İlişkileri, Kanuni Sultan Süleyman-I. François İttifakı", *Turkish Studies* 9/2 (2014), 422.

⁸⁹ Ergenekon Savrun, "Frenchs in The History and Breif History of The Turkish-French Relations", *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 3 (2018), 94-95.

⁹⁰ Şuheda Günce, "Osmanlı Devleti'nde İlk Daimî Elçilikler ve Diplomasiye Olan Etkileri", *OSMED* 6/10 (2020), 103.

⁹¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), 52.

misyonerler Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki temsilcisi olmuş ve ileri tarihte devletlerin Osmanlı iç işlerine müdahale etmesine zemin hazırlamışlardır. XV. yüzyılın başlarında Fransız misyonerler Lübnan'daki Marunilere yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Fransa, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini sürdürürken Osmanlı'yı parçalamaya yönelik ilk adımlarını da XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde misyonerlerin dini, eğitim gibi alanlarda yürüttüğü faaliyetleri ile başlatmıştır. Osmanlı topraklarındaki Hristiyanları tahrik ederek onları kendisine yaklaştırmak istemiştir. Özellikle Katolik Cizvit ve Fransisleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır⁹².

Osmanlı Devleti'nin özellikle askeri alanda Avrupalı devletler karşısında kendisini modernize edememesi ve teknolojik gelişmelerden geri kalması, Batılı devletlerin yeni ticari yollar aramaya ve sömürge toprağı elde etme çabaları, Hindistan, Uzak-Doğu ve Amerika'ya yönelen Batılı devletler için Akdeniz, Kızıldeniz ve Karadeniz'in önem kazanması, Rusya'nın Fransa için Doğu'da bir tehlike oluşturması, Fransa'nın Avusturya ile Campo Formio Antlaşması imzalaması ve bu antlaşma ile Venedik'in parçalanıp Fransa'nın toprak kazanması ve Adriyatik'e yerleşerek Mora'daki Rum nüfusunu milliyetçilik akımıyla tahrik etmesi gibi birçok sebep Osmanlı-Fransa ilişkilerine ciddi derecede zararlar vermiştir⁹³. Dolayısıyla Fransa kendi çıkarlarını gözetecek bir siyaset yürütmeye başlamıştır⁹⁴. Bunun en bariz örneği ve tüm ilişkileri kopma noktasına getiren olay ise Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi gösterilebilir. Hatta Mısır Seferi'nin hemen öncesinde Osmanlı Devlet'i tarafından yayımlanan beyannamede, geçmişten gelen dostluğa ve Avrupalı devletlerin ihtilalden sonra Fransa aleyhinde birlikte olduğu dönemlerde dahi Osmanlı'nın kendisi ile dostluk ilişkisini devam ettirdiği belirtilmiştir:

“Devlet-i Aliyye ile Fransa Devleti beyninde kadîmü'l-eyyâmdan beri derkar olan silm ü vifak hiçbir vakitte mübeddel-i husumet ve şikâk olmayıp bu ana dek her veçhile ârıza-i halelden masun olarak Uhud ve şürûtun kâmilen ipka ve merâsim-i vidd ü vilânın kemâ-yenbağı icrasına taraf-ı Devlet-i Aliyye'den daimen ve müstemirren gereği gibi riâyet ve her halde ibrâz-ı âsâr-ı dostî ve safvet olunduğu âmme-i düvel indinde malum olan hâlâtdan olduğundan maada bundan altı sene mukaddem Fransa'da zuhûr eden ihtilâlin ibtidâsından ekser Avrupa düveli beynlerinde ahd ü

⁹² Süleyman Kocabaş, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı Bir İmparatorluk Nasıl Parçalandı?* (Kayseri: Vatan Yay., 1992), 52.

⁹³ Okan Bekcan, “Fransız İhtilali'nin Osmanlı Siyasal ve Düşünsel Hayatı Üzerine Etkileri” *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2023), 154.

⁹⁴ Hasan Şahin, “Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı-Fransız İlişkileri (Başlangıcından Paris Barışı'na (1856))” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 40 (2009), 310.

misâk ve Fransa aleyhine ittifak olunduk da zimâm-ı hükûmeti nez' eden Fransa müdürlerinin etvâr ve harekâtı nâ-revâ olduğu bedîdâr iken Devlet-i Aliyye mücerret Fransa milleti ile derkâr olan kadîmî dostluğa riayetten bî-tarafılığı ihtiyâr edip düvel-i müttefikân taraflarından Saltanat-ı Seniyye Fransa ile..."⁹⁵

Ancak Coğrafi Keşifler ve özellikle Sanayi Devrimi sonrası dünya ekonomisinin yeni bir sürece girmiş olması, Avrupalı devletlerin kıta dışında ekonomik temelli sebeplerle mücadeleleri dolayısıyla geçmişte yaşanan dostluklar yerini çıkar esaslı politikalara bırakmıştır.

1.2.2.Fransa'nın Mısır'ı İşgal Nedenleri

Fransa'nın Mısır'ı işgal etme fikri uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Öyle ki İngiltere elçisi tercümanı vasıtasıyla Osmanlı reisülküttabına gelen mektupta Fransa'nın Mısır'ı işgal etme düşüncesinin 150 yıldır mevcut olduğunu belirtmiştir⁹⁶. Gerçekten de Fransa'nın Akdeniz'e ve buradaki ticaret yollarında egemenlik kurma fikri VIII. Charles'tan (1470-1498) sonra Fransızların genel gündem maddelerinden birisini oluştururken⁹⁷, 1672 yılında Alman Leibnitz tarafından ortaya atılan teori, Osmanlı topraklarının Fransa ve Almanya tarafından ele geçirilmesi ve Mısır'ın işgal edilmesi yönünde olmuştur. Bu durum ilk kez Fransız kamuoyunda Mısır'ın ele geçirilmesi fikrini doğurmuştur⁹⁸. Fransa ve İngiltere'nin hâkimiyet mücadelesi kapsamında Mısır'ı hedef gösteren kişi ise XV. Louis'in önemli devlet adamlarından biri Dış İlişkiler Bakanı Etienne François de Choiseul olarak görülmüştür. Bu kişi, Fransa'yı Hindistan ve Akdeniz ticaretinde İngiltere gibi etkin yapmak istemiş ve Mısır'ın bu konuda başlangıç noktası olduğunu belirtmiştir⁹⁹. XVIII. yüzyılda İngiltere'nin Uzak Doğu'da sömürge topraklarına sahip olması ve Akdeniz üzerinde egemenliğini arttırması Fransa'yı rahatsız etmiştir. Diğer yandan Fransa'nın İstanbul elçisi Comte de Saint Priest, kendi hükûmetine gönderdiği raporda Osmanlı'nın yakın bir tarihte maruz kalacağı ihtilalleri işaret etmiş ve sözü Mısır'a getirip, "Mısır şimdiden bariz bir serbestiyete maliktir" demiştir¹⁰⁰. Kral XVI. Louis'in dışişleri

⁹⁵ BOA A.DVNSNMH.d.. No. 9, Gömlek No. 1.

⁹⁶ BOA HAT, No. 241, Gömlek No. 13523

⁹⁷ Süheyla Yenidünya Gürgen, "Napoléon'un Şark Politikasını İhyâ Etmek: Horace Comte Sebastiani'nin İstanbul-Mısır Seyahatleri (1801-1802) ve Raporları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 27 (Aralık 2019), 90.

⁹⁸ Azmi Süslü, "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri 1798-1807", *BELLETEN* 47/185 (Ocak 1983), 260.

⁹⁹ Yenidünya "Napoléon'un Şark Politikasını İhyâ Etmek: Horace Comte Sebastiani'nin İstanbul-Mısır Seyahatleri (1801-1802) ve Raporları", 90.

¹⁰⁰ Osman Zeki Soyuyiğit, *18. Asırda Fransızların Mısır'ı İşgali (Neden ve Sonuçları)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1985), 16.

bürosu, Yakın Doğu hakkında geniş bilgi deneyimine sahip olan François Baron de Tott'u 1777 yılında Mısır'a keşif için gönderdiğinde Baron de Tott raporunda, Mısır'ın askeri yapısının zayıf ve kaotik bir duruma sahip olduğunu, Mısır halkının Fransız yönetimini memnuniyetle kabul edeceğini bildirmiştir¹⁰¹. Yine Fransız seyyahlar Mısır'a yaptıkları geziler sonucu gözlemlerini hatıratlarında paylaşmışlardır. Bu hatıratlar istihbarat bilgileri taşıması nedeniyle Fransa'nın Mısır'ı işgal nedenleri arasında görülebilir. Örneğin; Volney, İskenderiye'nin modern haliyle bir ticaret deposu olduğunu, Mısır'dan Akdeniz'e gelen tüm gıda maddeleri için bir kapı olduğunu yazmıştır. Ayrıca burada bir tahkimat çalışması yapılmadığına, iyi çalışır durumda dört topun dahi bulunmadığına, 500 kişilik bir yeniçeri grubunun varlığına ve onların da pipo içen işçilerden farkı olmadığına, Malta'dan gelecek tek bir firkateynin dahi burayı küle dönüştürebileceğine değinerek¹⁰² Mısır'ın Fransa için kolay elde edebileceği düşüncesini vurgulamıştır.

Daha önce Fransız tüccarlar, stratejistler, seyyahlar Mısır'ın ele geçirilmesini savunmuşlardır. 1792 tarihinden itibaren ise Mısır'ı ele geçirme projesi Büyük Britanya'ya hayati darbe indirmenin bir yolu olarak görülmüştür. Fransa Dışişleri Bakanı Maurice de Talleyrand, 1792-1796 yılları arasında Amerika ve İngiltere'ye yapmış olduğu seyahatlerde bu bölgelerin kolonileşmeye dayalı güçlü ekonomilerini görmüş ve dolayısıyla Fransa'nın da güçlü bir ekonomi için yeni koloni toprağına ihtiyacı olduğunu savunmuştur¹⁰³. Mısır'ın önemi için, Mısır'ın Süveyş Yolu ile Kahire'den 15 bin kişilik birlik göndererek İngilizleri Hindistan'dan kovacak bir fırsat sunduğunu ifade etmiştir¹⁰⁴.

Mısır'ı işgal etmek için şartlar olgunlaştığında bir girişim gerçekleşecekti. Talleyrand ile benzer düşüncelere sahip olan ve bu sırada Fransız İhtilali'nden doğan fikirleri yaymak amacıyla dünya üzerinde bir Fransız hâkimiyeti kurmak isteyen kişi genç bir general olan Napoléon Bonaparte'tır. Napoléon, Avrupa'da savaş başlatarak İngiltere dışındaki bölgelerde önemli bir başarı kazanmıştır. İngiltere'yi Avrupa

¹⁰¹ David Schimmelpenninck van der Oye, "Russia, Napoleon and the Threat to British India", *Russia and the Napoleonic Wars*, Janet M. Hartley, vd. (ed) (London: Palgrave Macmillan, 2015), 98.

¹⁰² C. F. Volney, *Voyage En Syrie Et En Egypt, Pendant Les Annees 1783, 1784, 1785* (Paris: Volland Publication, 1787), 3.

¹⁰³ Yenedünya Gürgen, "Napoléon'un Şark Politikasını İhyâ Etmek: Horace Comte Sebastiani'nin İstanbul-Mısır Seyahatleri (1801-1802) ve Raporları", 91.

¹⁰⁴ Halford Lancaster Hoskins, *British Routes To India* (New York: Longmans, Green and Co, 1928), 55.

kıtasında yenemeyeceğini düşünen Napoléon, hem hâkimiyet alanını arttırmak hem de İngiltere’yi Avrupa dışında yenmek için kıta dışında bir mücadeleye girmiştir¹⁰⁵. Mısır’ı ele geçirme projesi üzerinde yıllarca çalışan hükümet yetkililerinden habersiz olan Napoléon Bonaparte, yeni bir plan sunduğuna inanarak, 1797 yılında Direktuar’a “İngiltere’yi gerçekten yok etmek için Mısır’ı ele geçirmenin gerekli olacağını hissettiğimiz zamanlar uzak değil¹⁰⁶” gibi ifade ve çabalarıyla hükümeti ikna etmeyi başarmıştır. Şartların olgunlaştığına inanan Fransız Hükümeti ise bu projeye nihai kararı vermiştir. Napoléon Bonaparte, 1798’de yönünü Doğu’ya çevirmiş ve Mısır işgalinden önce şu ifadeleri kullanmıştır:

“Burada kalmak istemiyorum. Yapacak bir şey yok, hiçbir şey dinlemiyorlar, görüyorum ki burada kalırsam çok geçmeden tükeneceğim. Buradaki her şey tükendi, artık kazanacağım şanımlı kalmadı. Bu küçük Avrupa bana hiçbir şey sağlamıyor. Yeterince Doğuya gitmeliyim, en yüksek ihtişamın doğduğu yere. Eğer İngiltere’ye karşı başarılı görünmek şüpheli ise ki öyledir, İngiltere’nin ordusu Doğu’nun ordusu haline gelecektir ve bundan dolayı Mısır’a gidiyorum¹⁰⁷”.

Mısır’ın verimli arazisi, deniz ve kara yolları ticaretinde önemli bir noktada olması, Akdeniz’e hâkim ve ulaşılabilir bir konumda bulunması, Osmanlı’nın Mısır’da merkezi otoritesinin zayıflaması, İngiltere ile yapılacak rekabette Mısır’ın eşsiz bir yer olduğu düşüncesi gibi birçok sebep Fransa’nın Mısır’ı işgal etmesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra ülkesinde ve Avrupa’da popülerliği artan Napoléon’un Avusturya’ya karşı zaferi, Adriyatik’teki başarıları sayesinde Fransız dış politikasını yayılmacı, kolonyalist bir devlet yapısına dönüştürmüştür¹⁰⁸. Nitekim ilerleyen tarihlerde ortaya atılacak teoriler de bu durumu desteklemiştir. Örneğin Gambetta, “Akdeniz, her zaman Fransız faaliyetlerinin bir sahnesi olacaktır”. Flandin “Akdeniz, Fransız politikasının bir eksenidir”¹⁰⁹ gibi ifadeler Fransa’nın sömürge politikalarını açıklamaktadır. Böylece XVIII. yüzyılın son yıllarında Osmanlı’ya dıştan gelen en önemli saldırı 1798 yılında Napoléon Bonaparte komutasındaki Fransız ordusunun Mısır’a asker çıkarması olmuştur¹¹⁰.

¹⁰⁵ Kocabaş, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı Bir İmparatorluk Nasıl Parçalandı?*, 56.

¹⁰⁶ Hoskins, *British Routes To India*, 55.

¹⁰⁷ F. Guizot- M. Witt, *The History of France From The Earliest Times to 1848*, Translated Robert Black (New York Bradley Company, t.y.), 372.

¹⁰⁸ Yaşar Demir, “XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napoléon’un Mısır’ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 3/5 (2013), 138.

¹⁰⁹ Stephen H. Roberts, *The History of French Colonial Policy 1870-1925* (London: Frank Cass and Co., 1963), 591.

¹¹⁰ Tufan Gündüz (ed.), *Osmanlı Tarihi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yay., Ankara 2013), 435.

1.2.3.Fransa Ordusunun Mısır'a Girişi

Uzun zamandır tasarlanan Mısır'ı işgal etme projesi artık uygulamaya konulmuş ve Fransa, 1798 yılında Marsilya ve Toulon limanlarında Avrupa'da merak uyandıran askeri hazırlıklara başlamıştır. Napoléon ordusunda, Koramiral François Paul d'Aiguilliers Brueys'in getirildiği bir donanma, deneyimli Fransız askerleri ve İtalyan erleri yer almıştır. 40 bine yakın mevcutlu bir orduya sahip Napoléon'un¹¹¹ maiyetinde ayrıca sivil uzmanlar da bulunmuştur. Söz konusu bu uzmanlar, Mısır'ın kültürel ganimet avcılığını tespit edecek mühendis, fizik, botanik, doğa bilimleri, doktor ve sanatçılardan meydana gelmiş ve 150 kişiden fazla bir bilim ekibinden oluşmuştur. Ekibin Mısır'daki tüm araştırmaları daha sonra Description de l'Egypt ismi altında yayımlanmıştır¹¹².

Mısır Seferi öncesi Bonaparte, Tepedenli Ali Paşa ile sıkı ilişkiler kurmuş, Osmanlı'nın asi ilan ettiği, Fransa lehine çalışan Pazvandoğlu Osman'ı desteklemiş¹¹³ ve böylece Osmanlı'nın ilgisini farklı yerlere çekmeye çalışmıştır. Bu arada Rus elçisi Fransızların Marsilya ve Toulon'da Mora için askeri hazırlık içerisinde olduğunu belirtmesi Osmanlı'yı endişelendirmiştir. Bunun üzerine Fransız maslahatgüzarı Ruffin'den açıklama istenmişse de bilgi alınamamıştır. Fransa'daki Osmanlı elçisi Seyyid Ali Efendi'nin, hazırlıkların İngiltere için yapıldığını açıklaması Osmanlı'daki endişeyi gidermemiş ve Mısır'a Ahmed Erib Efendi gönderilmişse de geç kalmıştır¹¹⁴. Diğer yandan Bonaparte, Mısır'a çıkmadan önce Lübnan emirleri ve Yunanlılar ile sürekli yazışma halinde olmuştur¹¹⁵. Mısır'daki Osmanlı otoritesi nominal bir hale gelmiş olsa dahi yine de bir Osmanlı eyaleti idi. Dolayısıyla Fransa, uzun bir diplomatik iş birliği geçmişine sahip olduğu Osmanlı'ya karşı Mısır işgali için gerekçe sunmak zorunda kalmıştır. Fransızlar, Mısır'da bulunan Memlûk beylerini Osmanlı'nın itaatine almayı hedeflediklerini, Mısır'da düzen sağlamak istediklerini ve

¹¹¹ Yahya Bağçeci, "Nil Savaşı" *History Studies* 10 (2018), 22-23.

¹¹² Valerie Kennedy, "Egypt from 1750 to 1956, An Evolving yet Eternal World", *Discourses of Travel, Exploration and European Power in Egypt from 1750 to 1956*, Valerie Kennedy (ed.) (Cambridge: Scholars Publishing, 2003), 2. 1-13.

¹¹³ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* C.V. çev. Nilüfer Epçeli, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015), 118.

¹¹⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.VI. 290-291.

¹¹⁵ Edouard Driault, *La Politique Orientale de Napoleon; Sebastiani et Gardane, 1806-1808* (Paris: 1904), 23.

Memlûkleri cezalandıracaklarını belirterek Mısır'a çıkma niyetlerini açıklamışlardır¹¹⁶.

Mısır Seferi için gizlilik içerisinde yürütülen tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra 28 yaşındaki General Napoléon, 19 Mayıs 1798 tarihinde hareket emrini vermiştir. Başlangıçta kendileri aleyhine bir saldırının olacağına inanan İngiltere, Fransa'nın sefere çıkmasını engellemeye çalışmıştır. Fransız donanması, Akdeniz'de İngiliz donanması ile herhangi bir çatışma yaşanmasından ve kendisinin güç kaybetmesinden çekinmiş ve Fransız donanması, İngiliz gemilerine yakalanmadan 1 Temmuz 1798 tarihinde Mısır'ın İskenderiye sahillerine ulaşmayı başarmıştır¹¹⁷. Mısır halkı, büyük Fransız ordusunu kendi kıyılarında gördüklerinde korkuya kapılmışlardır. Bir görgü tanığı, halkın denize baktıklarında sadece gökyüzü ve gemileri görebildiklerini ve akıl almaz bir korkuya kapıldıklarını belirtmiştir¹¹⁸. Fransız ordusu ilk olarak İskenderiye Kalesi'ni ele geçirmiş ardından Mısır'ı yağmalama niyetlerinin olmadığını söylemişlerdir. Fransızlar, Mısır nüfusunu; birincisi Memlûk yönetici ve seçkinleri ile genel Mısır halkı olarak iki sınıfa ayırmıştır. Kendilerine askeri bir direniş gösterecek sınıfın birinci seçenek olduğunu düşünerek, Osmanlı yönetimini ve Mısır halkını kendi yanına çekecek söylemlerde bulunmuşlardır. Genç ve hırslı bir general olan Napoléon, başlatmış olduğu Doğu Seferi'ni başarıya ulaştırmak için karşılaştığı tüm zorluklara karşın her yolun mübah olduğu düşüncesinde olmuştur. Öyle ki İskenderiye'ye çıktıklarında Fransızlar Arapça ve Türkçe dağıttıkları bildirilerde, Fransızların Osmanlı sultanının dostu olduklarını “Tanrı onun hükümdarlığını daim kılsın” şeklinde belirtmişlerdir. Yine Napoléon'un ilk bildirisinde, “Ey Mısır halkı, size dininizi yok etmeye geldiğim söylenecek. İnanmayın!... Ben Allah'a Memlûklerden daha fazla tapıyorum. Ben O'nun Peygamberi Muhammed'e ve Kuran'a saygı duyuyorum. Anlatın Fransızların da gerçek Müslüman olduğunu.” bildirinin devamı, “Tüm Mısırlılar, Memlûklerin yok edilmesinden dolayı Allah'a şükredecek” yüksek sesle “Allah Osmanlı sultanının izzetini muhafaza etsin, Allah Fransız ordusunun izzetini muhafaza etsin. Tanrı Memlûkleri lanetlesin ve Mısır halkına mutluluk bahşetsin” ifadeleri ile

¹¹⁶ Driault, *La Politique Orientale de Napoleon; Sebastiani et Gardane, 1806-1808*, 23.

¹¹⁷ Bağçeci, “Nil Savaşı”26.

¹¹⁸ Robert L. Tignor, “Napoleon Bonaparte, Muhammad Ali and Ismail: Egypt in the Nineteenth Century”, *In Egypt: A Short History* (Princeton University, 2010), 197.

tamamlanmıştır¹¹⁹. Napoléon bu ifadeler ile işgalini kurnazca gerçekleştirmeye ve halkı ikna etmeye çalışmıştır. Benzer durumu Mısır'dan ayrılınca Fransa'da "Benim papalık yanlısı olduğumu, hiçbir şey olmadığımı söyleyecekler; halkın iyiliği için Mısır'da Müslümandım burada Katolik olacağım" şeklindeki sözleri ile ifade etmiştir¹²⁰. Bu tür söylevler, Napoléon'un siyasi ve askeri kariyerinde gittiği bölgedeki halkın dini inançlarını kullanarak başarı elde edebileceği halkı kendi yanına çekebileceği düşüncesini ortaya koymuştur. Ancak Mısır'da bu durum geçersiz olmuştur.

Napoléon çürümeye yüz tutmuş İskenderiye'yi ele geçirmiş, 3000 kişilik General Kleber öncülüğünde askerini buraya bırakmış ve Kahire'ye doğru harekât emrini vermiştir. Bu sırada Osmanlı'nın Mısır valisi Ebubekir Paşa tedirgin bir şekilde İstanbul'a durum hakkında bilgiler verirken; Memlûk beylerinden İbrahim Bey ve ülkenin büyük bir kısmını yöneten Murat Bey ile istişareler düzenlemiştir. Yapılan istişareler neticesinde birlikte bir kuvvet oluşturulmasına ve Fransızlara karşılık verilmesine karar verilmiştir. Bu sırada Memlûk beylerinden Murat Bey, 13 Temmuz 1798 tarihinde Rahmaniye bölgesinde Fransızlara karşı bir direniş göstermiş fakat yenilmiştir¹²¹. Bunun üzerine Fransız ordusu Mısır'da ilerlemeye devam etmiştir. Ancak Fransızlar Mısır'da verimli topraklar beklerken, kum, sefalet ve yakıcı güneş altında ilerleyişini sürdürmüşlerdir. Yürüyüş esnasında Fransız donanmasından bir birliğin daha karaya çıktığı haberi ve Napoléon'un askerler üzerindeki etkisi ordunun moralini düzeltmiştir.

Ehramlar civarında Memlûk kuvvetleri ile Fransız ordusu arasında Piramitler Savaşı olarak isimlendirilen bir savaş daha gerçekleşmiştir. Memlûk kuvvetleri sayıca az, düzensiz bedevi ve fellahlardan oluşmaktayken; Fransız ordusu eğitimli, sabırlı ve düzenli bir yapıya sahipti. Murat Bey, kuvvetlerini Nil Nehri'ne paralel bir mevziye koymuş, Fransız ordusu ise geceleyin son yürüyüşüne başlamıştır. Şafak ile birlikte solda Kahire'nin yüksekten görünümü, sağda güneşin aydınlattığı Mısır piramitleri vardı. Bu sırada Napoléon, "Askerler bu anıtların tepelerinden 40 yüzyıllık tarihe bakın" sözleriyle ilerlemeye başlamıştır. Memlûk kuvvetleri Fransız ordusuna sürekli

¹¹⁹ Darrell Dykstra, "The French Occupation of Egypt, 1798-1801", *Modern Egypt, From 1517 to The End of The Twentieth Century*, M.W. Daly (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 118-119.

¹²⁰ Susan P. Conner, *The Age of Napoleon* (London: Greenwood Press, 2004), 38.

¹²¹ Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1789-1801)", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* 10/2 (2008), 150.

saldırıda bulunup çekilmişse de her defasında kayıplar vermiştir. Düzensiz birlikler karşısında eğitilmiş ve silahlı olan Fransız ordusu bu savaşı az bir zaiyat ile kazanmıştır. Fransızlar Piramitler Savaşı'nda 30 kadar kayıp verirken; Memlûk kuvvetleri 2000'in üzerinde kayıp vermiştir. Savaş sonucunda Napoléon Kahire'yi işgal etmiştir¹²².

İngiltere donanması Akdeniz'de Fransa donanmasını aramaya devam ederken; İskenderiye yakınlarında Abukır Koyu'nda demirlemiş halde Fransız donanmasını tespit etmiştir. İngiliz donanma komutanı Nelson, vakit kaybetmeden kendisinden büyüklük, ağırlık ve sayı olarak üstün Fransız donanması ile çarpışmaya başlamıştır. 1 Ağustos 1798 tarihinde gerçekleşen şiddetli deniz savaşı iki donanma için de oldukça yıpratıcı olmuş ve 12 saatin sonunda Fransızlar donanmaya ait gemilerinden 9'unu İngilizlere kaptırmış ve 10 bine yakın kayıp vererek büyük bir yenilgi almıştır¹²³. Nil Savaşı olarak anılan ve İngiltere lehine sonuçlanan bu savaş ile Fransız donanması Akdeniz'de etkisini yitirmiş ve İngilizler denizlerde tek güç olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir¹²⁴. Fransızlar ise donanmasını kaybetmesinden dolayı Mısır ana karasında hayatta kalma mücadelesi vermek zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti, Fransa'nın ansızın Mısır'a çıkarma yapmasının ardından hazırlıklara başlamıştır. 2 Ağustos 1798 tarihli tahriratta Bonapatre isimli generalin külliyetli donanma sefineleriyle İskenderiye'yi cebren ve darben zapt etmiş olduğunu, bu minvalde Tersane-i Amire gediklilerinden başka Anadolu ve Rumeli taşralarında dahi külliyetli kalyoncu neferatının toplanmasını istemiştir¹²⁵. Ayrıca Akdeniz'deki beylere İngilizlere yardım etmelerini emretmiştir. Osmanlı Devleti diplomatik yollara başvurarak İngiltere ve Rusya'dan yararlanmaya çalışmıştır. 9 Eylül'de Fransa'ya savaş ilan eden Osmanlı Devleti, Fransız maslahatgüzarı Ruffin'i tutuklamış, Paris yönetimi ise Osmanlı elçisi Seyyid Ali Efendi'nin İstanbul'a dönmesine izin vermemiştir. Ruslar tarafından desteklenen Osmanlı donanması, Fransa'ya bırakılan İyonya Adalarını ele geçirmiş ve Osmanlı Devleti, 31 Aralık 1798 tarihinde Rusya, 1 Ocak 1799 tarihinde İngiltere ile antlaşmalar yapmıştır¹²⁶. Nitekim Fransa'nın Mısır'ı işgali Osmanlı'nın büyük bir sarsıntı geçirmesine ve siyasette yeni yaklaşımlar geliştirmesine yol açmıştır. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren güce dayalı bir

¹²² Oliver Warner, *The Battle of The Nile* (London: Batsford LTD., 1960), 39-40.

¹²³ Detaylı bilgi için bkz. Bağçeci, "Nil Savaşı".

¹²⁴ Yahya Bağçeci, "Horatio Nelson ve Trafalgar Savaşı", *The Journal of Academic Social Science Studies* 76 (2019), 96.

¹²⁵ BOA, C..BH., No. 200, Gömlek No. 9363.

¹²⁶ Süslü, "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri 1798-1807" 264.

sisteme sahip iken artık diplomasiyi kullanmak zorunda kalmış; siyaset gereği dönem dönem İngiltere, Rusya ve Fransa ile anlaşmalar yapmıştır¹²⁷. Mısır'ın işgali dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da müttefik bulması kolaylaşmıştır. Osmanlı Devleti Rusya'ya güvenmemiş, ittifaktan çekinmişse de Rusya ısrarla ittifak kurmak istemiş ve oldu bittiye getirerek donanmasını İstanbul Boğazına yanaştırmıştır. Mecbur kalan Osmanlı'nın Rusya ile ittifak kurmasıyla¹²⁸ askeri tedbirler kapsamında ilk defa Rus donanmasının, Osmanlı boğazından serbest bir şekilde geçmesi ve Akdeniz'e yönelmesi¹²⁹ Fransa yönetiminde endişeye neden olmuştur.

Denizdeki gücünü kaybedip Fransa ile bağlantısı kesilmiş olsa da Napoléon Kahire'yi ele geçirmiş ve burada tutunabilmek için halkın sevgisini kazanmaya çalışmış, halkın takdirini almak istemiştir. Napoléon aynı zamanda beraberinde getirdiği bilim adamları, önemli çalışmalara imza atacak olan Mısır Enstitüsü'nü kurmuştur. Enstitünün çalışmaları, Avrupalıların oryantalizm kültüründe derin izler bırakmış olmakla beraber ilk defa Müslüman ve Avrupalılar arasındaki etkileşimin kapsamlı bir kaydı olarak görülmüştür. Ayrıca Napoléon burada kurumsallaşarak Fransa'nın Levant bölgesindeki varlığını daimî hale getirmeyi amaçlamıştır¹³⁰. Bonaparte'ın Mısır halkını yanına çekmek istese de dönemin Sayda valisi El-Hâc Ahmed Cezzar'ın göndermiş olduğu mektupta Mısır'a zulüm yapıldığını ifade edilmiştir. Mektupta, Napoléon'un tüm Müslümanlardan vergi topladığı, veremeyecek durumda olup ricada bulunanlara ise Bonaparte, “bu vechile tahsili matlubumdur” diyerek ısrar etmesi, Bonaparte'ın tayin ettiği bir general ve altmış silahlı asker ile halka zulmettiklerine değinilmiştir. Ayrıca Bonaparte'ın Hüseyiniye Mahallesi ve Ezher Camii'ni topa tuttuğunu, Kahire'de bazı mahallelerde ileri gelenleri öldürdüğü ve Nil'e attığını, zahire toplattığını yazmıştır¹³¹. Napoléon Bonaparte, İngilizlerin kendi donanmasına zarar vermesini ve Osmanlı Devleti ile kurmuş olduğu ittifakları göz ardı ederek Doğu Seferi'ni sürdürmeye karar vermiştir. Dolayısıyla Kahire'de daha fazla kalmayarak Doğu projesini Mısır ile sınırlandırmayıp Suriye bölgesini işgal etmek istemiştir.

¹²⁷ Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi (Filistin-Basra Körfezi-Kızıldeniz-Kuzey Afrika) Diplomatik Belgeler* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2015), 5.

¹²⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)* (Ankara: TTK, 1997), 84.

¹²⁹ Kemal Beydilli, “Boğazlar Meselesi” *DİA* (Erişim 20 Mayıs 2023).

¹³⁰ Işık Eğrioğlu Ertekin, *Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri (1792-1809)* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 147-148.

¹³¹ BOA, HAT, No. 164, Gömlek No. 6803.

1.2.4.Fransa Ordusunun Akka Harekâtı

Napoléon, Suriye bölgesini ele geçirmek, Mısır ve Akdeniz’de hâkimiyetini pekiştirmek, Levant bölgesinde kalıcı olmak, Hindistan yolunu kontrol etmek, Kraliyet donanmasını Suriye limanlarından uzaklaştırmak, ilerde kalıcı olduğu düşünülen Filistin’in işgali için burada doğudan ve kuzeyden gelebilecek tehlikelere karşı tampon bölge oluşturmak, Hindistan sultanına yardım etmek gibi sebepler için Doğu Seferi’ni daha ileriye taşımak istemiştir¹³². Bu doğrultuda Napoléon, işgallerini başlatmak için Suriye’de etkin bir nüfuza sahip olan Cezzar Ahmed Paşa’ya mektuplar göndermişse de cevap alamamış diğer taraftan Bâbîâli ile uzlaşmak istemişse de mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Mısır’da halkın isyan etmemesi için tedbirler alıp, kara ordusunu ve donanmayı hazırlamıştır. Napoléon, 22 Aralık 1798 tarihinde 20 bin kişinin üzerinde ordusu ile Mısır’dan hareket etmiştir. Önce El Ariş’e varan Fransa ordusu burada yer alan kaleyi kuşatma altına alarak başarı kazanmıştır¹³³. Bu sırada bölgede yer alan Hristiyanlar sevinç gösterilerinde bulunmuş, kıyafetlerini değiştirip eğlence için meydanlarda toplanmışlardır. Kıpti Hristiyanlar, Rumlar, Şam’daki Hristiyanlar evlerinden çıkarak yöneticilerinin giydiği kıyafetleri giyip, bineklere binip onlar gibi silah kuşanmışlar, yüzlerinde alaycı bakış, dillerinde küfürlü sözler, Müslümanlar ile sürtüşme içerisinde bulunmuşlardır¹³⁴. Bir yandan işgallerini sürdüren Napoléon ise diğer yandan Mısır’da uyguladığı propaganda faaliyetini Suriye’de devam ettirmiş ve halkı kendi yanına çekmeye çalışmıştır. 28 Şubat’ta Remle’yi ele geçiren Fransa ordusu, 3 Mart’ta Yafa önlerine gelmiştir. Burada kanlı ve şiddetli bir savaştan sonra Fransa ordusu şehirde bir soykırım yapmıştır¹³⁵.

Fransa ordusu Mısır’dan hareket ettiği andan itibaren işgal ettiği El Ariş, Hanyunus, Gazze, Remle, Yafa ve Hayfa dışında Suriye’nin birçok noktasına dağıttığı beyannamelerde Osmanlı Devleti ile dost olduğunu Mısır’da Kölemenleri, Suriye’de ise Cezzar Ahmed Paşa’yı çıkarmayı amaçladığını belirtmiştir. Fransa ordusu 19 Mart’ta Akka önlerine gelmiş ve şehri kuşatmıştır¹³⁶. Akka, Suriye’de ender tahkim

¹³² David G. Chandler, *The Campaigns of Napoleon* (New York: Scribner, 1966), 234.

¹³³ Nafiz Orhon, vd. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: 1798-1802 Osmanlı-Fransız Harbi (Napolyon’un Mısır Seferi)*, (Ankara: Genelkurmay ATASE Yay., 1987), 59-60.

¹³⁴ Ekrem Sert, *Mısır’da Araplaşan Hristiyanlar: Kıptiler* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 113.

¹³⁵ Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: 1798-1802 Osmanlı-Fransız Harbi (Napolyon’un Mısır Seferi)*, 59-60.

¹³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Bonapart’ın Cezzar Ahmed Paşa’ya Mektubu ve Akkâ Muharasasına Dair Bir Deyiş”, *BELLETEREN* 28/111 (Temmuz 1964), 453.

edilmiş olan kalelerden birine sahip olup Şam ve Sayda valiliği görevini yürüten Cezzar Ahmed Paşa'nın idari merkez olarak kullandığı¹³⁷ stratejik bir yerdi. İlk olarak 19 ve 20 Mart'ta başlayan Fransız hücumları birkaç gün devam etmiş, Fransız General Gliner'in yaralanması üzerine geri çekilmişlerdir. Ardından 28 Mart'ta genel bir hücum gerçekleştiren Fransızlar, yıkılan kale duvarlarından içeri dahi sızmışlarsa da karşılaştıkları güçlü mukavemet karşısında yine geri çekilmişlerdir. 8 Mayıs'ta bizzat Napoléon tarafından girişilen yeni bir taarruz da başarısız olmuştur. Bu sırada Napoléon kuşatma öncesi ve sırasında Dürzilerden yardım talep etmiş fakat muvaffak olamamıştır. Süveyş'in İngilizler tarafından abluka altına alınması üzerine Napoléon, Akka'nın mutlaka alınması gerektiğini savunmuştur. Fransız askerleri kuşatmanın 51. günü kaleye ait bir kuleyi lağımdan açılan bir gedikle patlatması sonucu Fransız askerleri içeriye sızmış bunun üzerine Cezzar Ahmed Paşa askerlerine cesaret vererek en önde savaşmaya başlamış, Nizam-ı Cedid birlikleri de Fransızlarla yapılan yakın çatışmada üstünlük sağlayarak Fransızları geri çekilmeye mecbur bırakmıştır. 7/8 Mayıs'ta yapılan yeni bir Fransız taarruzu da Nizam-ı Cedid askerleri tarafından püskürtülmüştür. Muhasaranın sonu yaklaşırken Türk kuvvetleri, Arnavutlar, Mağribiler, İngiliz subayları kuşatmayı kaldırmak için huruç harekâtına başlayarak Fransızlara ani bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Bu harekât Napoléon'un Akka'da artık tutunamayacağını kanıtlamıştır¹³⁸. Nitekim Napoléon, iki ay boyunca Akka Kalesi'ne dördü büyük çaplı olmak üzere birçok defa hücumda bulunmuşsa da hiçbirinde başarıya ulaşamamış ve geri çekilmiştir¹³⁹. Akka kuşatmasında Fransa ordusunun hücumlarına karşı Cezzar Ahmed Paşa büyük bir başarı göstermiştir. Yine Akka kuşatması sırasında İngiliz donanma kuvvetleri kıyıda Fransız siperlerini topa tutarken Akka Kalesi'ne erzak yardımlarında bulunması, ayrıca Osmanlı'nın modern ve yeni kurulmuş olan Nizam-ı Cedid ordusunun Akka'da yer alması Fransızlara karşı alınan zaferde büyük bir rol oynamıştır¹⁴⁰. Bu durum Osmanlı Devleti'nde büyük bir sevinçle karşılanırken; Napoléon, büyük umutlarla gerçekleştirmek istediği "Doğu'yu ele geçirme hedefleri" Akka'da son bulmuş ve kuşatmada 20 binin üzerinde büyük bir kayıp vermiştir¹⁴¹. Napoléon Bonapart'ın Abukır Deniz Savaşı'ndan sonra aldığı bir

¹³⁷ Güner, "Cezzâr Ahmed Paşa (Ö. 1804) Hakkında Bir Tahrîr Münasebetiyle Suriye'de İktidar Oyunları", 174.

¹³⁸ Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Bonaparte'ın Akkâ Muhasarası", *Tarih Dergisi* 15/20 (1965), 11-16.

¹³⁹ BOA, *HAT*, No. 155, Gömlek No. 6502.

¹⁴⁰ Feridun Emecen, "Cezzâr Ahmed Paşa" *DİA* (Erişim 27 Mayıs 2023).

¹⁴¹ BOA, *HAT*, No. 113, Gömlek No. 4535.

yenilgi daha Fransa ordusunu perişan hale sokmuş, ordunun moral ve motivasyonu yok olmuş, ordu çölde aç ve yaralı yürümek zorunda kalmış, az sayıda kalan askerler de meydana gelen salgın hastalıklardan özellikle vebadan kırılmıştır. Hatta Napoléon'un ağır hastalığa tutulmuş kişilerin öldürülmesi için doktorlara emir verdiği iddia edilmiştir¹⁴².

1.2.5.Fransa Ordusunun Mısır'dan Çekilişi

Napoléon, Hindistan fethi için ilk adım olarak gördüğü Akka Seferi'nin başarılı olması durumunda Osmanlı Devleti'ni yıkıp İstanbul'u ele geçirmeyi, Avusturya Hanedanı'nı devirip Edirne-Viyana yolu üzerinden Fransa'ya ulaşmayı hedeflemiştir¹⁴³. Ancak Napoléon'un tüm planları Akka'daki kaybindan sonra geçersiz olmuş, Mısır'da artık bir başarı umudu kalmamış ve işlerin çıkmaza girdiğini düşünerek Mısır'ı terk etmek istemiştir. Akka'dan çıkan Napoléon 11 Temmuz'da Abukır'da karşısına çıkan bazı Osmanlı birliklerini mağlup etmiş, nihayetinde 14 ay Mısır'da kalan Napoléon, küçük bir refakatçi grupla gizlice Fransa'ya doğru yola koyulmuştur. Napoléon, Mısır'da Fransız birliklerinden sorumlu olarak General Jean-Baptiste Kléber'i bırakmıştır. Napoléon yazdığı mektupta, Kléber'e bir yandan Mısır'ın Fransa için çok önemli bir yer olduğunu ifade ederken; diğer yandan yardım gelmesine ve zor durumda kalırsa barış görüşmeleri yapabilecek yetkiye sahip olduğunu telkin etmiştir. Bu sırada Osmanlı ordusu Yafa üzerinden Mısır'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu durum Fransızlar için o dönem şiddetli salgın halini alan veba ve açlık kadar tehlike arz etmiştir. Ocak 1800 tarihinde Sydney Smith, Kléber'i bir sözleşme yapması için ikna ederken¹⁴⁴, Yusuf Ziya Paşa'nın başında bulunduğu Osmanlı ordusunun Ariş Muhasarasını kaldırması ve başarısı Kléber'i tahliye şartlarını görüşme mecburiyetinde bırakmıştır. El-Ariş Limanında Kléber, Charles Lois Desaix ve İngiliz Amiral Sidney Smith'in katılımıyla Yusuf Ziya Paşa'nın çadırında 25 Ocak 1800 tarihinde sözleşme imzalanmıştır¹⁴⁵. 22 maddeden oluşan bu sözleşme Fransa ordusunun Mısır'ı tahliye şekli, tahliye tarihleri, nakil için gerekli olan gemi miktarı, tahliye edilecek şehirlerin sırası, Fransa'ya gidecek gemilerin yol emri kağıtlarının Osmanlı, Rusya ve İngiltere devletlerinden temini, Osmanlı topraklarındaki Fransız

¹⁴² Eğrioğlu Ertekin, *Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri (1792-1809)*, 168.

¹⁴³ Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Bonaparte'ın Akkâ Muhasarası", 6.

¹⁴⁴ Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870* (New York: Routledge, 2013), 235.

¹⁴⁵ Kemal Beydilli, "Yusûf Ziyâ Paşa" *DİA* (Erişim 29 Mayıs 2023).

tebaasının serbest bırakılması gibi birçok hususu kapsamıştır¹⁴⁶. Söz konusu bu antlaşma, Fransızların esir edilmeden serbest bir şekilde çıkmasının İngiltere aleyhine sonuçlanacağını iddia eden İngiltere parlamentosu tarafından büyük bir tepki çekmiştir. Bunu haber alan Kléber, askerlerine savaş hazırlığı emrini vermiştir. 20 Mart 1800 tarihinde Osmanlı ordusu ile Fransa arasında Helipolis Savaşı gerçekleşmiş ve bu savaşta Osmanlı ordusu hezimete uğramıştır. Savaştan sonra bir suikast sonucu öldürülen Kléber'in yerini Fransa'nın Kahire Genel Valisi General Menou almıştır. General Menou, Mısır'da kaldığı süre boyunca zor durumda bulunan ordusunu iyileştirmeye ve Mısır'da tutunmaya gayret göstermiştir¹⁴⁷.

Menou, kabiliyetli bir komutan olmamakla birlikte Müslüman halkın gözünde sevilen biri olarak görünmek için Müslümanlığı kabul etmiş, Müslüman bir kadın ile evlenmiş ve ismini Abdullah Menou olarak değiştirmiştir. Ancak bu durum askerleri tarafından tasvip edilmemiş, askerler arasındaki hiyerarşide bozulmalar gerçekleşmiştir¹⁴⁸. Fransa'nın Osmanlı'ya karşı başarı kazanması İngiltere'yi zaman kaybetmeksizin harekete geçirmiştir. İngilizler Abukır Limanına 5 bin asker çıkarmış ve Fransızlarla yaptığı ilk mücadeleyi kazanmıştır. Ardından Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa da yetişmiş ve Mısır'a asker çıkarmıştır. İskenderiye ve Reşid'i alan Türk kuvvetleri Kahire'ye doğru yürüyüşe geçmişlerdir¹⁴⁹. Yusuf Paşa komutasındaki Türk ordusu, Kahire yakınlarına geldiğinde şehir dışında konuşlanmıştır. Bir yandan Fransızları şehir dışına, çöle, çekmek isteyen Yusuf Paşa diğer yandan İngilizlerin yardımını beklemiştir. Kahire'deki 8 bin kişilik Fransız birliği ile Fransızlar için savaşıyan Kıpti ve Rum askerlerin başında bulunan Belliard, İngiliz General Hutchinson'un desteği gelmeden 4.600 piyade ve bine yakın süvari ile Kahire dışına çıkmıştır. Bunu haber alan Sadrazam Yusuf Paşa hemen Fransız birliklerini karşılamak için asker sevk etmiş ve Türk kuvvetleri Fransızları püskürmeyi başarmıştır. Fransız askerlerinin artık savaşıacak bir gücü kalmamış, motivasyonlarını tamamen yitirmişler ve küçük bir baskınla dahi Kahire'yi kaybedecek hale gelmişlerdir¹⁵⁰. Bunun üzerine tekrardan bir antlaşma yapılmıştır. Savaşın artık kaybedildiğinin farkında olan General Menou, 2 Eylül'de teslim olmuş, Fransız birlikler aşama aşama Mısır'dan

¹⁴⁶ BOA, HAT, No. 241, Gömlek No. 13499.

¹⁴⁷ Eğrioğlu Ertekin, *Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri (1792-1809)*, 183-187.

¹⁴⁸ Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1789-1801)", 150.

¹⁴⁹ Enver Ziya Karal, *Selim III. ün Hatt-ı Humayunları* (Ankara: TTK, 1942), 77-79.

¹⁵⁰ Eğrioğlu Ertekin, *Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri (1792-1809)*, 190-191

ayrılmışlardır. 1801 Eylül'ünün sonunda İskenderiye'de hiç Fransız birliği kalmamış General Menou da 18 Ekim'de gemiyle Mısır'dan ayrılmıştır¹⁵¹. Böylece III. Selim'in Mısır'ı mutlak surette Fransız işgalinden kurtarma girişimleri artık sonuç vermiş ve Fransızlar Mısır'ı terk etmiştir. Mısır'ın ikinci fatihi III. Selim, Mısır'da tekrar Osmanlı yönetimini tesis etmek için çalışmalara başlamıştır¹⁵². Fakat Mısır'da yapılan ve Fransız ordusunun genel olarak Mısır'dan tahliyesi gibi belirli maddeleri kapsayan sözleşmeler, devletlerarası bir antlaşma statüsünde olmamıştır. Bundan dolayı Mısır'ın durumu ile ilgili beynelmilel bir antlaşma yapılması ihtiyacı doğmuştur. 25 Haziran 1802 tarihinde Osmanlı-Fransa arasında yapılan Paris Antlaşması iki devlet arasındaki savaş durumunu sona erdirmiştir¹⁵³.

Fransa'nın kıta Avrupa'sında genişlemeye başlaması, İngiltere ile olan mücadelesini Avrupa dışında devam ettirme düşüncesi, kendi sömürge alanlarını kurmak ve Levant bölgesinde kalıcı olmak istemesi gibi birçok kritik nedenden dolayı Mısır'ın işgali tarihsel bir dönüm noktasıdır. Söz konusu işgal Mısır'da önemli sonuçlar doğurmuştur. Nada Tomiche, işgal hakkında Hristiyan-Avrupalı medeniyetin İslam topraklarına zorla girmesinin, Mısır'ın dengesini alt üst ettiğini, uzun bir süredir kendi içine kapanık olan Arap toplumunun yeni medeniyet şekillerinin kabulü ve güven tazeleyen bir geleneğe bağlılık arasında gidip geldiğini ifade etmiştir¹⁵⁴. Bazı yazarlar Ortadoğu'da modern çağın başlangıcını, Avrupa emperyalizminin ve Batı kökenli fikirlerin Ortadoğu'ya girmesini, Fransa'nın Mısır'ı işgal ettiği 1798 tarihi ile başlatmıştır¹⁵⁵. Yine Batılı tarihçiler Napoléon'un Mısır'a ayak bastığında ülkenin tükenmiş ve yozlaşmış bir halde olduğunu ifade etmişlerdir. Napoléon'un Mısır Seferi'nin Ortadoğu'nun kalkınması açısından önemli bir hadise olduğunu, hassaten Mısır'ın modernleşmesinin de başlangıcı olduğunu açıklamışlardır. Hans Henle, "Napoléon, Doğu Prensesini bin yıllık uykusundan uyandırmıştır" demiştir¹⁵⁶. Belirtilen bu ifadelerde, Fransızların Mısır'a getirmiş oldukları matbaa, çıkarmış oldukları gazeteler ve Napoléon'un beraberinde getirdiği bilim adamlarının yaptığı çalışmaların etkisi büyük olmuştur. Osmanlı ve Memlûk İslami-teokratik yapısına

¹⁵¹ Fernand Beaucour, etc., *The Discovery of Egypt* (Paris: Flammarion 1990), 66.

¹⁵² Karal, *Selim III. ün Hatt-ı Humayunları*, 77-80.

¹⁵³ Tuba Çınar, *Süveyş Kanalı'nın Açılması ve Osmanlı Dış Politikası'ndaki Önemi (1869-1882)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 40.

¹⁵⁴ Nada Tomiche, "19. yy'ın İlk Yarısında Mısırlı Kadının Durumu", *Ortadoğuda Modernleşme*, William R. Polk (ed) (İstanbul: İnsan Yay., 1995), 240.

¹⁵⁵ Lewis, *Ortadoğu*, 315.

¹⁵⁶ Bessam Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, çev. Taşkın Temiz (İstanbul: Yöneliş Yay., 1998), 97.

meydan okuyan Fransa, Mısır'da Fransız Devrimi'nin ruhunu yerleştirmiştir. Öyle ki Fransızların Mısır'dan çekilmesi, Mısır'da kısa bir aranın sonu anlamına gelmemiş ve izole olan bu coğrafya Avrupa etkilerine maruz kalmıştır¹⁵⁷. Bu etki Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da kurduğu otonom ile pekiştirilmiştir. Fransızların Mısır'daki etkisinin büyük kısmı 1798-1801 arasındaki 3 yıllık kısa işgalin sonucu olmayıp Fransızların Mısır'ı boşaltmasından sonra da devam etmiştir. Örneğin kısa dönemde dahi Menou'nun idari reform önlemleri, gelecek Mısır üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Kamu sağlığı, doğum ve ölümlerin kaydedilmesi, miras vergileri, gönülsüz köleliğin sona erdirilmesi ve kadınlar için bir ücret sisteminin kurulması gibi... İşgal aynı zamanda halkın sosyal yaşamına da bir etki yapmış; kadın ve erkeklerin bir arada park, tiyatro gibi yerlerde bulunması işgal sürecinde görülmüştür. Fransız askerler ile Mısırlı kadınların evlenmesi alışıldık bir hal almış, zevk peşinde koşan halkın eğleneceği kafeler ve meyhaneler her yerde bulunmuştur. Yine Mısır halkı Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu fikirlerden de etkilenmişlerdir¹⁵⁸. Nitekim Mısır'da sosyal, siyasi, kültürel birçok alanda değişiklikler işgal süresinde ve sonrasında meydana gelmiştir.

1.3.Mısır'da Osmanlı İdaresinin Yeniden Kurulması

Mısır, Osmanlı'nın eyalet-i mümtâzelerinden biri olmuştur¹⁵⁹. Yani Osmanlı Devleti'ne bağlı özel antlaşmalarla idare olunan eyaletler içerisinde yer almış, belirli vergi ve sefer zamanlarında asker verip iç işlerinde serbest kalmıştır. Mısır'da Osmanlı merkezi otoritesinin ve askeri gücün zayıflaması, nüfuzlu beylerin yönetime müdahalede bulunması gibi temel sebepler birlik içerisinde bir yapının varlığını imkânsız kılıp dışarıya açık bir hale getirmiş ve dolayısıyla kolay bir Fransız işgali gerçekleşmiştir. Fransa'nın Mısır'ı işgali İngilizlerin yardımıyla sona ermiş ve Mısır tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Mısır'ın kurtulması İstanbul'da büyük bir sevinçle karşılanmış, padişaha "Gazi" unvanı verilmiş ve 7 gün boyunca sürececek çeşitli şenlikler yapılmıştır¹⁶⁰. Ancak Mısır'da durum farklı olmuştur. 3 yıllık işgal süreci ve burada yapılan savaşlar Mısır'da sosyal ve ekonomik sarsıntılara sebep olmuş, halk yorgun düşmüş, yerel yönetimlerde aksaklıklar meydana gelmiştir.

¹⁵⁷ Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, 102.

¹⁵⁸ P. J. Vatikotis, *The History of Egypt*, (United Kingdom: The Johns Hopkins University Press, 1980), 45-46

¹⁵⁹ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugatı* (İstanbul: Enderun Kitap, 1986), 106.

¹⁶⁰ BOA, C..AS. No. 128, Gömlek No. 5684.

Mısır'da Yusuf Ziya Paşa komutasındaki kara ordusu ve Küçük Hüseyin Paşa komutasındaki filo, Osmanlı kuvvetlerini oluştururken; bunun dışında zayıflamış Kölemen beylerin kuvvetleri ve İngiliz donanması da hala Mısır'da yer almaktaydı¹⁶¹.

III. Selim, daha önce Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın maiyetinde Mısır'a giden Hüsrev Paşa'yı Mısır valisi olarak görevlendirmiş ve Mısır'ı tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlı hale getirmek istemiş, beyleri etkisizleştirmeye çalışmıştır. Ancak Kölemenler, Fransız işgali öncesindeki gibi bağımsız hareket etme niyetinde olmuş ve Mısır'da bulunan İngiliz ordusuna sığınmışlardır. Bu konuda Cevdet Paşa: "Ümera devletten emin olamadıklarından daha o vakit İngilizlere dehalet ve himaye talep edip, İngilizler dahi bu hususta onlara söz vermiş idiler" ifadelerine yer vermiştir. Beylerin, İngilizlere başvurması üzerine İngilizler kendi çıkarlarını muhafaza etmek için bölgede yer alan bazı beyleri savunmaya başlamış, Kölemenlerden ölü, yaralı ve hayatta olanların kendilerine teslim edilmesini istemiştir. Dolayısıyla İngilizler Mısır'da geleceği şekillendirmeye başlamış, İskenderiye'de asker bırakmış, Osmanlı'nın Mısır'daki politikalarına müdahale etmiş ve Osmanlı'nın beyleri yönetimden uzaklaştırma hedefini engellemiştir¹⁶². Neticede Osmanlı Devleti Mısır'da

¹⁶¹ Fransa'nın Mısır'dan çıkmasından sonra 1805 yılında kadar Mısır'da ciddi bir otorite boşluğu ve güç mücadelesi yaşanmıştır. Bu kısa süre içerisinde egemen olan güçler şunlardır: 1. Memlûkler: Kendilerini Mısır'ın gerçek sahipleri olarak görmüşlerdir. Fransa'nın Mısır seferleri sırasında 12 bin kişiye sahip olan bu kuvvet, kendi iç siyasi bölünmelerinden dolayı parçalanmışlardır. Fransa'nın Mısır'daki çekilmesinden sonra Memlûkler Suriye, Yukarı Mısır ve Sudan'a dağılmış, Mısır'a döndüklerinde ise 1798 öncesi statükoya kavuşamamışlardır. 2. Osmanlılar: Fransızların Mısır'ı tahliyesi sırasında güçlü bir Osmanlı askeri varlığı Memlûkleri daha da zayıflatmıştır. Mısır'daki Osmanlı ordusu Arnavutlar hariç 10 bin civarındaydı. Bu dönem Osmanlı valisi Hüsrev Paşa, gücünü Memlûkleri yok etmek için çabalamış fakat İngilizler Memlûklerin yok edilmesini engellemiştir. 3. İngilizler: Britanya'nın Mısır işlerine karışması, Fransa'nın İngiliz dış politikasına müdahale etmesi sonucu gerçekleşmiş ve Mısır, İngiltere'nin öncelikli hedefi haline gelmiştir. Fransa'nın Mısır'ı tahliyesinden sonra İngiltere'nin durumu karmaşık bir hal aldı çünkü Avrupa'nın tepkisinden ya da eski müttefiki Rusya'nın kendisine düşman olabileceğinden çekinmiştir. Bu durumda İngiltere'nin 4 farklı alternatifi vardı. Birincisi Mısır'ı işgal edip Avrupa'nın tepkisine maruz kalmak, ikincisi Osmanlı Devleti Mısır'da hâkimiyetini sürdürürken Memlûkleri destekleyip dolaylı yoldan Mısır'da egemenlik kurmak, üçüncüsü Osmanlı ordusu içerisindeki Arnavut fraksiyonu üzerinden hareket etmek, dördüncüsü ise Mısır'ı tamamen Bâbîâlî'ye devretmek. İngiltere bu politikalar içerisinde Memlûkler üzerinden Mısır'da söz sahibi olma alternatifini seçmiştir. 4. Mısır yerli halkı: Mısır halkı önemli bir güç potansiyeline sahip olmasa da verdiği karar itibarıyla Mısır tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Mısır bu dönem veba salgınları ve işgallerden dolayı oldukça yıpranmış bir haldeydi. Mısır halkı bir yandan Osmanlı'ya itaat ederken diğer yandan Fransa'nın etkisi altında Mısır milliyetçiliği ve vatanseverlik duygusu içerisinde kalmıştır. 5. Mehmet Ali ve Arnavut grubu: Fransız işgalinden dolayı Mısır'a sevk edilen Osmanlı ordusu içerisindeki Arnavut birlikler sayısı net olmasa da önemli bir güç potansiyeline sahip olmuş ve Osmanlı ordusu güç kaybettiği yerde Arnavut birlikler boşluğu doldurmuştur. Arnavut birliklerinin başındaki Tahir Paşa suikast sonucu yaşamını yitirmiş ve yerine Mehmet Ali geçmiştir. El Saatar El Badri, *The European System and the Egyptian Question 1827-1841: A Study in the Theory of Balance Power*, 82-88.

¹⁶² Atilla Çetin, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği -Osmanlı Belgelerine Göre-* (İstanbul: Fatih Ofset, 1998), 21-24.

yeni düzen kurmak istemiş, buna gayret etmişse de İngilizlerin bölgedeki varlığı bunu pek mümkün kılmamıştır.

Bundan sonra Osmanlı'nın Mısır Valisi Hüsrev Paşa, siyasi anlamda oldukça karışık bir ortamda idareyi tekrar tesis etmek amacıyla Mısır beyleri ile mücadelesini sürdürmüştür. Kölemen sorununu tamamen çözmek isteyen Hüsrev Paşa, yeni askeri kuvvetler tertip etmiştir. Bu kuvvetlerden birinin başına Yusuf Ağa'yı, diğerinin başına Mehmed Ali'yi getirmiştir¹⁶³. Mehmet Ali, Kölemenlere karşı yürüttüğü görevlerde başarı elde etmiş ayrıca Hüsrev Paşa'ya yönelik yapılan birtakım ayaklanmaların da nedeni olmuştur. Mısır'daki kaos ortamı Mehmet Ali'nin yüksek bir mevki hayal etmesine ve sabırla fırsatları değerlendirmesine yol açmıştır¹⁶⁴. Hüsrev Paşa'nın bölgede otoriteyi sağlayamaması ve kendisine yapılan ayaklanmalar üzerine Cezayirli Ali Paşa Mısır'a tayin olunmuş ise de beylerin tepki göstermesi üzerine Hurşit Paşa vali olarak atanmıştır¹⁶⁵. Bu arada Mehmet Ali, Kölemenlere karşı oldukça başarılı hamlelerde bulunmuş hatta Mısır'da Kölemen baskısını azaltmıştır. Ancak Mehmet Ali'nin Mısır valisine karşı gizlice yaptığı tahrik ve teşvikleri bazı ayaklanmalara ve Hurşit Ahmet Paşa ile arasının açılmasına neden olmuştur. Nitekim Mehmet Ali, Osmanlılar ile Memlûkleri karşı karşıya getirmiş, muhalif Memlûk gruplarını birbirlerine düşürmüş, Vali Hurşid Paşa'yı Memlûklere ve halkı da Hurşid Paşa'ya karşı kıskırtmıştır. Böylesine karışık bir ortamdan sıyrılmayı başaran ve Mısır halkının desteğini alan Mehmet Ali, Bâbîâli tarafından Mısır valisi ilan edilmiştir¹⁶⁶. Böylece Osmanlı idaresi altındaki Mısır'da her alanda yeni bir döneme geçilmiş ve Mehmet Ali'nin sonrasında kendi soyundan kişilerin yönetime geçeceği bir veraset sistemi başlamıştır. Kavalalılar Hanedanı olarak isimlendirilen bu hanedan, Mısır tarihinde önemli bir süreç olarak yer almıştır.

Fransa'nın Mısır'dan çekilmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hedeflerini ve bölgeye tam hâkimiyetini engelleyen üç faktör söz konusu olmuştur. Bunlardan birincisi Memlûk beylerinin yardımına koşan İngilizler, ikincisi İngilizlerin disiplinden, eğitimden yoksun “Ortaçağ” sürüsü olarak isimlendirdiği bozuk yeniçeri askerleri, üçüncüsü ise Hüsrev Paşa'nın maiyetinde 1.100'ü eğitilmiş Nizam-ı Cedid

¹⁶³ Çetin, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği -Osmanlı Belgelerine Göre-*, 27

¹⁶⁴ Karal, *Selim III. ün Hatt-ı Humayunları*, 35.

¹⁶⁵ Kamuran Şimşek, “Mehmet Ali Paşa ve Vehhâbiler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XXI/42 (2021), 22.

¹⁶⁶ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa” *DİA* (Erişim 30 Mayıs 2023).

askerleri olmasına rağmen toplamda 4 bin kişilik kuvvet içerisinde şiddet ve isyankâr olarak tanınan ve ikinci komutanlığını Mehmet Ali'nin yaptığı küçük bir Arnavut birliği olmuştur¹⁶⁷. Nitekim Osmanlı'nın Mısır üzerindeki uzun süren hâkimiyeti Fransa işgali ile kesintiye girmiş ve takip eden süreçte Mısır uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Ardından Mehmet Ali Paşa'nın otonom bir yönetim kurması ve Mısır dışında Sudan, Hicaz, Suriye, Anadolu'da egemenlik kurma hevesi uluslararası soruna büyük bir ivme kazandırmıştır. Mehmet Ali Paşa'dan sonra I. Abbas Hilmi Paşa ve Said Paşa dönemlerinde Avrupalı güçlerin politikalarına dikkat edilmiş ise de İsmail Paşa döneminde Mısır sorunu tekrar gündeme gelmiş ve bu kez Mısır'ın Avrupalı güçler tarafından işgale uğraması kaçınılmaz olmuştur¹⁶⁸.

1.4.Mehmet Ali Paşa'nın Hayatı

Mehmet Ali Paşa, bazı kaynaklardaki ifadeyle “Kavalalı Mehmet Ali Paşa” Osmanlı'nın Drama Sancağı'na bağlı bir kaza olan Kavala'da doğmuştur¹⁶⁹. Mehmet Ali Paşa'nın doğum tarihi ile ilgili farklı tarihler üzerinde durulmuştur. Söz konusu tarihlerden biri paşanın 1769 yılında dünyaya geldiğidir¹⁷⁰. Bu varsayımı güçlendiren önemli bir argüman; Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da yönetici olduğu dönemlerde yabancı misafirlere doğum tarihinin 1769 olduğunu ifade etmesinden kaynaklanmıştır. Kendisi söz konusu tarihi uğurlu bir yıl olarak görmüş, Napoléon ve Wellington gibi generallerin de doğduğu bu yılda doğduğunu belirtmiştir. Bununla ilgili; “Ben Napoléon ile aynı yılda (Büyük) İskender'in topraklarında doğdum” diyerek kişisel hırslarının altını çizmiştir¹⁷¹. Ancak 1847 yılında Kahire'nin kuzeyinde Nil Nehri boyunca yapılan köprülerin anısına yapılan altın madalyonda Mehmet Ali Paşa'nın doğumunun 1770 yılı olduğu yazmıştır. Yapılan arşiv araştırmaları da 1770 yılının

¹⁶⁷ Khaled Fahmy, “The ere of Muhammad Ali Pasha 185-1848” *The Cambridge History of Egypt Vol. 2, Modern Egypt, From 1517 to The End of The Twentieth Century*, M.W. Daly (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 141-142.

¹⁶⁸ Bu konu ilgili bölümde detaylandırılacaktır.

¹⁶⁹ Osmanlı hâkimiyetine 14. yüzyılda giren Kavala Kazası, kuzeyinde Doğu Rumeli Vilayeti, doğusunda Edirne, batısında Serez Sancağı ve güneyinde Ege Denizi'nin yer aldığı Drama Sancağına idari anlamda bağlı olmuştur. 19. yüzyılda genel olarak bütün yetiştiriciliği ve ticaret temel geçim kaynağı olup nüfusunun çoğunluğu Türklerden oluşmaktadır. Günümüzde Kavala ve Drama Doğu Makedonya sınırları içerisinde yer alan Kuzey Yunanistan'ın iki önemli yerleşim noktasıdır. Kavala Kazası, 19. yüzyıldan itibaren Mehmet Ali Paşa ile bütünleşmiştir. İsmail Arslan, “19. Yüzyılda Balkanlar'da Bir Liman Şehri: Kavala”, *History Studies* 2/3 (2010), 26.

¹⁷⁰ Şinasi Altundağ, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1/2 (Ocak 1943), 33.

¹⁷¹ Arthur Goldschmidt, Lawrence Davidson, *A Concise History of The Middle East* (Colorado: Westview Press, 2006), 173.

doğum tarihi olduğunu göstermiştir¹⁷². Mehmet Ali'nin doğum tarihi ile ilgili 1825 yılından Mehmet Ali Paşa'nın ölümüne dek doktorluğunu yapan Clot Bey, "Mısır Valisi Mehmet Ali Kavala'da 1769'da doğdu" demiş, Mehmet Ali'nin maiyetinde mimar olarak çalışan Pascal Coste ise farklı bir tarih vererek "Mehmet Ali, Kavala'da 1773 yılında doğdu" ifadesini kullanmıştır¹⁷³. Mehmet Ali Paşa'nın kökeninin Türk ve Arnavut olduğu ile ilgili de çeşitli görüşler yer almıştır. Şöyle ki Fransızların Mısır'ı terk etmesinin ardından Rumeli ve Arnavutluk'tan gelen askerlerin büyük bir kısmı Mısır'da kalmıştır. Hatta bu askerlere genel olarak Arnavut denilmiş, Mehmet Ali Paşa'nın Arnavut olduğu düşüncesi bu adetten çıkmıştır. Bunun farkına varan Cevdet Paşa da Mehmet Ali'nin Arnavut değil; Türk olduğunu aktarmıştır¹⁷⁴.

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a gitmeden önceki hayatı hakkındaki bilgiler oldukça yetersizdir. Mütevazı bir aileden gelmesi, kendisine atfedilen resmi bir görev veya önemli bir başarısı bulunmaması Mehmet Ali'nin Rumeli'ndeki hayatı ile ilgili bilgileri yetersiz bırakmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın babası İbrahim Ağa, Kavala'da geceleri muhafızlık yapan derbent başlarından biri olup baba tarafından Konya'dan Kavala'ya göç etmiş bir aileye mensuptur.¹⁷⁵

Mehmet Ali, sahip olduğu bütün kardeşlerini kaybetmiştir. Kendisi çocukluğunu şu şekilde anlatmıştır: "Babamın 17 çocuğu vardı, benden başkası hayatta kalmadı. Beni çok severdi, nereye gidersem gideyim gözü üzerimdeydi. Sonra Allah onun canını aldı, ben de reşit olmadan yetim kaldım." Mehmet Ali, tek çocuk kaldığından dolayı babasından büyük bir muhabbet görmüştür. Ancak anne ve babasını erken yaşta kaybetmiş, 14 yaşında yetim ve öksüz kalmıştır. Mehmet Ali, babasını kaybedince Kavala mütesellimi olan amcası Tosun Ağa'nın himayesine girmiştir. Bir süre sonra amcasını da kaybedince büyük bir çöküntü yaşamıştır. Çünkü Mehmet Ali erken yaşta yanındaki herkesi tek tek kaybedince sefalet günleri de kendisi için başlamıştır. Fakat hayat karşısında yaşamış olduğu yoksulluk ve sefalet hayatı Mehmet

¹⁷² Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, *Egypt in the reign of Muhammad Ali* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 24-25.

¹⁷³ Gilbert Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu (İstanbul: Doğan Ofset, 1999), 30.

¹⁷⁴ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri, (XVIII. ve XIX. asırlarda)* (Ankara: TTK, 1988), 89. Mehmet Ali'nin kökeni ile ilgili farklı bir kaynakta kendisinin yarı Türk yarı Arnavut olduğuna büyük dedesinin Konya'da, dedesinin Edirne'de doğduğu belirtilmiştir. Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 32.

¹⁷⁵ Khaled Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2020), 106-107.

Ali'nin dayanma gücünü ve azmini arttırmıştır. Mehmet Ali, yaşamış olduğu sıkıntılı günler ile ilgili bir anısını şu şekilde aktarmıştır: “Arkadaşlarımın kullandığı ve benim hiç unutamadığım şu cümleyi, “anne ve babasını kaybetmiş bu talihsiz çocuğun akıbeti ne olacak?” duyduğumda, görmezden gelirdim ama içimde bu aşağılanmanın altından kalkmaya sevk edecek tuhaf bir duygu hissederdim. Bazen çok az uyku ve yemek dışında elimden gelen her işi yapmaya çalışırdım.” Mehmet Ali, çektiği sıkıntılar ile ilgili diğer bir anısını şu şekilde aktarmıştır: “Bir zamanlar bir tekneyle seyahat ederken, şiddetli bir fırtına geldi ve arkadaşlarım bir başka tekne ile uzaklaştı. Ben ise suda ellerim parçalanıncaya kadar mücadele etmeye başladım, bu sırada karşıma kayalar çıktı, bu kayalar artık benim krallığının bir parçası haline geldi.” Mehmet Ali'nin zor yaşantısının diğer bir sonucu ise eğitimin mahrum kalmış olmasıdır. Mehmet Ali, okula gidememeyi büyük bir üzüntü ile ifade etmiştir¹⁷⁶.

Mehmet Ali, gençliğinde Kavala'da Fransız Leon isimli bir tüccarın postacısı olarak çalışmış ki bu durum kendisinin Fransızlara yönelik tavrını da etkilemiştir¹⁷⁷. Kavala kadısı olan Mehmet Ali'nin dayısı, Mehmet Ali'yi evlendirmeye karar vermiştir. Mehmet Ali 17 yaşında iken Emine isminde bir kadın ile evlenmiş ve Emine Hanım, 1823'te İskenderiye'de vefatına kadar Mehmet Ali Paşa ile evli kalmıştır. Bu evlilikten Tevhide, İbrahim, Tosun Ahmed, İsmail ve Nazlı isminde çocukları olmuştur¹⁷⁸.

18 yaşında askerlik hayatı başlayan Mehmet Ali, korkusuz ve cesur tavırları, enerjisi ve zekâsı ile kısa sürede dikkatleri toplamıştır¹⁷⁹. Osmanlı Devleti'nin Mısır'a sevk ettiği askeri birlikler içerisinde yer alan Mehmet Ali, ilk olarak 25 Mart 1801 tarihinde Mısır'a ayak basmıştır. Mısır'a getirilen ücretli Arnavut kuvvetlerinin komutanı Ali Ağa'nın Kavala'ya dönmesi sonucu Mehmet Ali, ikinci komutan olarak atanmıştır¹⁸⁰. Bu sırada Osmanlı ile Fransa ordularını kıyaslayan Serçeşme Mehmet Ali, Osmanlı ordusunun aczini görmüş ve bu durum kendisinde Avrupa'nın ilim ve tekniğine yönelik olumlu bir intiba bırakmasına, Osmanlı Devleti'ne bağlılığının azalmasına sebep olmuştur¹⁸¹. Bu sırada Osmanlı ordusu içerisinde karışıklıklar

¹⁷⁶ Nashaat Al-Daihi, *Zor Başlangıçlar ve Büyük Zafer, Muhammed Ali Paşa*. Kahire, Al-Jumhuriya Basım, 2009, 13-14.

¹⁷⁷ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841*, Ankara: TTK 1945), 22.

¹⁷⁸ Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, 21-22.

¹⁷⁹ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841*, 22.

¹⁸⁰ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 50-51.

¹⁸¹ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841*, 24.

yaşanmaktaydı. Özellikle Tahir Paşa¹⁸² liderliğindeki Arnavut askerler, Osmanlı'nın Mısır'daki idari boşluğu hemen doldurmak için 1802'de vali olarak görevlendirilen Hüsrev Paşa'ya karşı çıkmışlar ve 1803'te valiye karşı ayaklanma başlatmışlardır¹⁸³. Tüm bu gelişmeler ise Serçeşme Mehmet Ali'nin lehine dönüşecektir.

Mehmet Ali'nin Mısır'da etkin bir şekilde otorite kurmasının en önemli faktörü; Mısır'daki askeri ve siyasi ortam olmuştur. Mehmet Ali, Fransızların Mısır'ı terk etmesinden hemen sonraki süreci ve bölgenin zaaflarını oldukça iyi değerlendirmiştir. Böylece Osmanlı'nın Mısır'daki en büyük sorunlardan biri olan Memlûk beylerinden istifade ederek onları Osmanlı'ya karşı kıskırtmış, Tahir Paşa önderliğinde Hüsrev Paşa'ya karşı ayaklanan Arnavutları yanında toplamış ve bölge halkının güvenini kazanmıştır. Zekasını ve enerjisini kullanarak entrikalara başvurmuş ve Mısır valisi Hüsrev Paşa'nın Mısır'dan çıkmasını sağlamıştır¹⁸⁴. Tahir Paşa'nın da öldürülmesi sonucu Mehmet Ali, Mısır'daki iktidar savaşının en önemli simalarından biri olmuştur. Akabinde birinci bölümde aktarıldığı üzere Osmanlı'nın sonraki valisi Hurşit Paşa, Mehmet Ali'yi Mısır'dan uzaklaştıramadığı gibi Mehmet Ali'nin ayaklanması başarı ile sonuçlanmıştır. Mehmet Ali, böylece Napoléon'un dahi hâkim olmayı başaramadığı bir bölgenin hükümdarı olmasını sağlayan 1805 yılında çıkarılan bir ferman ile Mısır'ın yeni valisi olmuştur.

Mehmet Ali Paşa, sonraki bölümlerde detaylandırılmak üzere Mısır valiliği boyunca cesaret ve kurnazlığıyla önemli işler başarmıştır. Kendi otoritesini pekiştirmek için Memlûk gücünü kırmış, İngilizleri Mısır'dan uzaklaştırmış, Arabistan'a ve Sudan'a seferler düzenleyerek Bâbîâli'nin ve halkın saygısını kazanmıştır. Mısır valiliği boyunca askeri, ekonomi, ziraat, sanayi, imar gibi temel alanlarda önemli reformlar yapmış ve Mısır'ın gelişiminde bir dönüm noktası olmuştur. Gücünün zirvesinde olduğu dönemde Mısır, Suriye, Anadolu'nun bir kısmı, Hicaz, Sennar, Kordofan, Kandiye (Girit) bölgeleri Paşa'nın hâkimiyetinde bulunmuştur. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da bir davette; "Bu ülkeyi kılıçla fethettim

¹⁸² Rumeli askerlerinin resmi komutanı Arnavut Tahir Paşa'nın Osmanlı valisine isyan etmesine neden olan kişi ve Arnavut askerlerinin hakiki komutanı olarak görülen kişi Kavalalı Mehmet Ali Paşa olduğu belirtilmiştir. Bknz: Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri, (XVIII. ve XIX. asırlarda)*, 89-90.

¹⁸³ Özkoç, *İmparatorluk İktidarının Sınırında Osmanlı Mısır: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe*, 61.

¹⁸⁴ Mehmet Kocaoğlu, "The Revolt Cavallan Mehmet Ali Pasha (1831-1841)", *OTAM5* (Haziran 1994), 212.

ve onu kılıçla koruyacağım¹⁸⁵” şeklinde bir cümle kurması, onun meydana getirdiği ülkeye ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Ehud Toledano, Mehmet Ali Paşa’nın kariyerini şu şekilde ifade etmiştir:

“...Muhammed Ali Paşa, yetenekleri, hırsı, vizyonu ve kararlılığı ile Mısır devletine 40 yıldan uzun bir süre hükmeden bir Osmanlı devlet yöneticisiydi. Haleflerinin 1952 yılına kadar yönetebileceği bir miras bırakmayı başardı. Dili Türkçe, dünya görüşü 19. yüzyıl Osmanlı görüşü olan biri olarak kaldı. Aslında ne Arapça ne Fransızca ne İngilizce konuşuyordu fakat Mısır’ı kendi meskeni, tüm enerjisini yarattığı devletin ve ilgisinin merkezi haline getirdi¹⁸⁶”.

Şemseddin Sami Bey ise Mehmet Ali Paşa ve Mısır’daki faaliyetleri hakkında kısaca şu ifadelerle yer vermiştir:

“Mehmed Ali harikulade bir dâhi olup esasen okumamış olduğu ve biraz okumayı da 45 yaşından sonra öğrendiği halde medeniyet-i cedidenin muhsinatını takdir ile hitte-i Mısriye gibi enva-ı desais ve menafi-i mütezâddeye meydan olagelmiş bir memleketi çelikten denilmeye şayan yed-i kudretine aldıktan sonra o kadar az müddet zarfında bir hal-i terakki ve medeniyete isale muvaffak olması muhayyiri’l-ukuldür. Türbesi Kahire’de mükemmel olup, İskenderiye’de tunçtan bir heykeli dahi rezk olunmuştur¹⁸⁷”.

1821 Mora Ayaklanması sonucu hedeflerine ulaşamayan Mehmet Ali Paşa, yayılmacı politikasına devam ederek Suriye ve Anadolu’ya askeri seferler düzenlemiş ve II. Mahmut ile arası iyice açılınca Bâbıâli tarafından asi ilan edilmiştir. Bu durum Osmanlı tarihinde “Mısır Meselesi”ne sebep olmuştur.

Mehmet Ali Paşa’nın Anadolu ve Suriye’den çekildikten sonra son yılları sakin bir şekilde geçmiştir. Bâbıâli ile ilişkilerini düzeltmiş, 1846 yılında İstanbul’a ilk ve tek ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret esnasında Mehmet Ali Paşa, Sultan Abdülmecid’e tabiiyette bulunmuş¹⁸⁸, samimi bir şekilde karşılanmış, kırgınlıklar

¹⁸⁵ *Biographical Sketch of Mohammed Ali Pacha of Egypt, Syria and Arabia*, Washington: 1835, 15.

¹⁸⁶ Heath W. Lowry, İsmail E. Erünsal, *Aslına Dönüş Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’nın Kavalâ Kasabası ile Bağları Mimari Eserler, Kitabeler ve Belgeler*, çev. Kıvanç Tanrıyar (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yay., 2011), 9.

¹⁸⁷ İbrahim Sârim Paşa, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile Bir Mülakat*, haz. Ahmet Çınar (İstanbul: Derin Tarih, 2023), 12.

¹⁸⁸ Bu sırada Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa Fransa’da bulunmaktaydı. Mehmet Ali Paşa’nın İstanbul’u ziyareti ve Sultan Abdülmecid’e tabiiyette bulunması Fransa hükümeti tarafından tepki ile karşılanmıştır. Mehmet Ali Paşa, Mısır’a döndüğünde İbrahim Paşa’dan bu tepkiyi öğrenmiş ve şu cevabı vermiştir: “Vücudu farzolunsa Mısır’ın geleceğini ben muhafaza edebilirim. İbrahim de eder, fakat o da ihtiyarladı. Ondan sonra kim var ki? Mısır mutlaka İngiltere’nin eline geçer. Bundan dolayı da Osmanlı Devleti’ne bağlılığı muhafaza etmek evlâdır” demiştir. Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti’nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu (İstanbul: Temel Yay., 1999), 30.

unutulmuştur. Hatta Mehmet Ali Paşa, geçmişte birçok kez karşısına çıkan eski husumetli olduğu Hüseyin Paşa'ya dahi nezaket ziyaretinde bulunmuştur. İstanbul'dan döndükten sonra Akdeniz'de buharlı gemisi ile sağlığı için geziler düzenlemiştir. Sağlığını ve akli melekelerini iyice kaybeden Mehmet Ali Paşa artık Mısır'ı yönetemeyecek bir duruma düşmüştür. Örneğin Fransa kralı Louis Philippe'nin tahtan indirildiğini duyunca Fransa'ya askerî harekât düzenlemek, Çin'i işgal etmek gibi çılgınca fikirlere kapılmıştır. 2 Ağustos 1848 tarihinde İskenderiye'deki sarayında vefat etmiştir. Paşa'nın naaşı Nil Nehri yolu ile Kahire'ye taşınmıştır. Paşa, burada adına yaptırılmış bir camiye defnedilmiştir¹⁸⁹.

1.5.Mehmet Ali Paşa'nın Mısır ve Çevresinde Nüfuzunu Pekiştirmesi (1805-1822)

Mehmet Ali Paşa oldukça zor şartlar altında büyük bir başarı kazanmış, 12 Mayıs 1805 tarihinde Mısır yönetimine geçmiş ve 44 yıl boyunca Mısır'ı kendi hâkimiyetinde bulundurmıştır. Bu süre zarfında Paşa'nın karşısına birçok yeni problemler çıkmıştır. Çünkü yönetimi altındaki ülke iflas etmiş ve ülkeyi anarşi kaplamıştır. İskenderiye Mehmet Ali'nin yetki alanında değilken, bedeviler düzenli kervanları sürekli soymakta, Kahire'de askerler maaşlarının gecikmesi durumunda isyan tehdidi savurmaktaydı. Tüm bunların yanı sıra Mehmet Ali Paşa'nın odağında Memlûkler ve ekonomi olmak üzere çözülmesi gereken iki mesele bulunmuştur¹⁹⁰. Fakat bundan da önce Mısır'da bir İngiliz tehlikesi yer almaktaydı. Zaten Mehmet Ali Paşa'nın askeri anlamda önemli ilk zaferi de İngilizlere karşı olmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı'nın yaşandığı süreçte İngilizler Mısır'a yönelmiş ve 1807 tarihinde İngilizler 12 kıta sefine ve 6 bin askeriyle İskenderiye'yi zapt etmek istemiştir¹⁹¹. Fakat İngilizler İskenderiye'ye asker çıkarmışlarsa da Mehmet Ali Paşa sevk ettiği 12 bin kişilik bir kuvvetle söz konusu İngiliz askerlerini bozguna uğratmıştır¹⁹². Mehmet Ali Paşa, İngiliz ordusuna karşın Memlûk beyleri ile iş birliği içerisinde olmuş, Reşid, Dimyat ve Demenhur'da muhafız kıtalarını takviye etmiştir. Özellikle İngiliz birliklerinden bir kısmının Hamad'da tamamen mağlup olması İngilizlerin teslim belgesi imzalamasına neden olmuş, ardından Mehmet Ali Paşa İskenderiye'yi teslim almıştır. İngilizlere karşı Bâbiâli'den askeri yardım görmeksizin verdiği bu çetin mücadelelerden dolayı

¹⁸⁹ Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, 168-170.

¹⁹⁰ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 89.

¹⁹¹ BOA, HAT, No. 170, Gömlek No. 7245

¹⁹² BOA, HAT, No. 153, Gömlek No. 6465. BOA, HAT, No. 175, Gömlek No. 7594.

Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul nazarında itibarı yükselmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim ise İstanbul'da esir iken bu başarıdan sonra büyük bir törenle Kahire'ye dönmüştür. Ayrıca paşaya kıymetli hediyeler, silahlar ve değerli hilatlar gönderilmiştir¹⁹³.

Mısır'ı İngiliz işgalinden kurtaran ve İskenderiye'yi yönetimine dahil eden Mehmet Ali Paşa'nın karşısındaki diğer bir tehlike, yüzyıllardır Mısır'da bir şekilde yönetime dahil olan Memlûk beyleri olmuştur. Özellikle 18. yüzyılın sonlarında, Osmanlı'nın Mısır'da otoritesinin zayıfladığı dönemde, yeniden canlanan Memlûk düzeni, Mısır'a resmi olmasa da özerk bir yönetim getirmiştir. Osmanlı, Mısır'a her ne kadar vali göndermiş olsa da Memlûk beyleri yönetimde daha etkin olmuştur. İstikrarsız olan Memlûk rejimi, halka karşı baskıcı davranmış ve halk tarafından sevilmemiştir¹⁹⁴. Mehmet Ali Paşa, Mısır'da vali olduğu dönemde sadece Kahire'de güç sahibi iken; Aşağı ve Yukarı Mısır'da Memlûk beylerinin otoritesi devam etmiştir. Bu sırada Memlûk beyleri ile ilgili önemli bir olay yaşanmış, Osman Bardisi Bey ve Elfi Bey gibi iki önemli Memlûk beyi vefat etmiştir. Dolayısıyla Memlûk hizipleri etkin liderlerinden mahrum kalmıştır¹⁹⁵. Bu durum Mısır'da yönetimini pekiştirmek isteyen Mehmet Ali Paşa için bir avantaj olmuştur. Temmuz 1810'da Memlûk Beyi Elfi'nin halefi olan Şahin Bey ile Mısır valisi arasında bir çatışma yaşanmış ve Mehmet Ali Paşa kesin zafer kazanmıştır. Memlûk beylerinin etkisine son verilmeden önceki bu son çatışma Memlûklerin ağır yara almasına sebep olmuştur. Mehmet Ali Paşa, Memlûk Beylerine yönelik bir plan daha yapmıştır. Paşa, oğlu Tosun'u Vehhâbilere karşı Arabistan'a sefere göndereceğini bildirerek bir tören hazırlığında bulunmuş ve önemli Memlûk beylerini de törene davet etmiştir. Tören için Kahire Kalesi'ne gelen beyler, Mehmet Ali Paşa tarafından nezaket ile karşılanmıştır. Kortej yürüyüşü başladığında olacaklardan habersiz Memlûk beyleri ve askerleri hareket kabiliyetlerinin kısıtlı olduğu dar, dolambaçlı ve rampa bir yerde geçerken; Mehmet Ali Paşa'nın Arnavut askerleri surlardan kurşun yağdırmaya başlamış ve bu tuzak sonucunda Memlûklerin tamamına yakını kesin olmamakla birlikte 500 kişi

¹⁹³ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.7, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), 315-319.

¹⁹⁴ William L. Cleveland, Martin Bunton, *A History of The Modern Middle East* (USA: Westview Press, 2009), 64.

¹⁹⁵ Özkoç, *İmparatorluk İktidarının Sınırında Osmanlı Mısır: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe*, 68.

katledilmiştir¹⁹⁶. Mehmet Ali Paşa, bu olaydan sonra yerelde otoritesini bir kez daha pekiştirmiş ve içerdeki anarşiyi kendi lehine çözmüştür. Ayrıca ordusunu güvence altına almış olduğundan Arabistan'a rahat bir şekilde sefer hazırlığına başlamıştır.

Mısır'daki Fransız işgalinin hemen ardından Ortadoğu'da Osmanlı rejimini yeni bir kriz tehdit etmeye başlamıştır. Krizin kaynağı; Arabistan çöllerinde İbn Saud'un ideolojik güdümlü bir kabile konfederasyonu kurmak için 18. yüzyıl ortalarında radikal dini reformcu Muhammed b. Abdülvahhâb ile kurduğu eşsiz ittifak olmuştur¹⁹⁷. Söz konusu ittifak, Arabistan Necid bölgesinde Hanbelî kadısının oğlu olan Muhammed b. Abdülvehhâb tarafından kurulan Vehhâbilik adı ile anılmış, İslam dünyasında dini ve siyasi bir hareket olarak yer almıştır. Genel olarak Suûdiler tarafından desteklenen bu hareket¹⁹⁸ başlangıçta yağmacı bir bedevi hareketi olarak algılandığından Osmanlı'yı harekete geçirmemiştir¹⁹⁹. Ancak söz konusu bedeviler 19. yüzyıldan itibaren güç kazanmaya ve geniş alanlara yayılmaya başlamıştır. 1801 yılında Şii yoğunlukta olan Kerbela'ya gelen Abdülaziz b. Suûd, burada Şii Müslümanların sapkınlığı temsil ettiği düşüncesi ile şehri ele geçirmiş ve Müslüman kanı dökülmesine yol açmıştır²⁰⁰. Abdülaziz b. Suûd desteğindeki Vehhâbiler 1803 yılında Taif'i işgal etmiş, ardından Abdülaziz'in oğlu öncülüğündeki Vehhâbiler Hicaz bölgesine gelerek Mekke ve Medine gibi kutsal şehirleri ele geçirmiş, mezar ve ziyaret yerlerini yıkmış, ayrıca Hac kabilelerinden haraç toplamışlardır²⁰¹. Vehhâbilerin Hicaz başta olmak üzere yapmış oldukları işgalleri, gaspları, halka karşı hakaretleri ile ilgili birçok şikâyet kayıt altına alınmıştır²⁰². Alınan şikâyetler ve Vehhâbilerin Mekke ve Medine'deki işgalleri karşısında Bâbîâli askeri tedbirlere başvurmak istemişse de devletin savaş durumunda bulunması ve ülkenin farklı bölgelerinde isyanların yaşanmasından dolayı bu görevi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile çözmek istemiştir. Hem III. Selim'in hem de tahta geçen II. Mahmud'un isteği Mehmet Ali Paşa'nın Vehhâbiler üzerine bir sefer düzenlemesi yönünde olmuştur. Mısır valisi, sefer hazırlıklarına başlamış ve oğlu Ahmet Tosun'u komutan olarak tayin etmiştir. Eylül

¹⁹⁶ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 113-114.

¹⁹⁷ Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918*, 148.

¹⁹⁸ Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbilik" *DİA* (Erişim 15 Ağustos 2023).

¹⁹⁹ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C.6 (İstanbul: Ötüken Yay., 1983), 397.

²⁰⁰ Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918*, 149.

²⁰¹ Kamuran Şimşek, "Mehmet Ali Paşa ve Vehhâbiler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XXXI/42 (Bahar 2021), 27.

²⁰² BOA HAT, (No. 95, Gömlek No. 3855, No. 95, Gömlek No. 3855 B, No. 179, Gömlek No. 8091, No. 94, Gömlek No. 3838, No. 94, Gömlek No. 3811, No. 93, Gömlek No. 3799, No. 93, Gömlek No. 3801, No. 95, Gömlek No. 3844, No. 93, Gömlek No. 3802)

1811 tarihinde Hicaz'a hareket eden Tosun Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 3.500 kişilik bir kuvvet olup çoğunluğu Türk ve Arnavutlardan oluşmuştur²⁰³. Tosun Paşa, Yenbu'l-bahr'a ulaştığında Vehhâbilere karşı ilk askeri zaferini kazanmıştır. Söz konusu zafer ve Vehhâbilerin 200 atlı ölü bırakarak uzaklaştıkları haberi Mehmet Ali Paşa'ya²⁰⁴ ardından İstanbul'a bildirilmiştir²⁰⁵. Tosun Paşa komutasındaki ordu Medine'ye hareket etmiş ve önce Medine'nin ardından Mekke'nin Vehhâbilerin elinden alındığı hac yollarının temizlendiği belirtilmiştir²⁰⁶.

Mehmet Ali Paşa, kendisine gönderilen ve ciddi bir direniş ile karşılaşmadan alınan Taif, Medine, Cidde ve Mekke şehirlerinin anahtarlarını II. Mahmud'a iletmış ve bu durum İstanbul tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Haremeyn'in alınması ile Mehmet Ali Paşa rütbe olarak terfi etmiştir. Ancak Hicaz'daki Vehhâbilik son bulmamıştır. Çünkü Vehhâbiler Osmanlı ordusu karşısında genellikle çekilme stratejisi uygulamış, İbn Abdülaziz de şehirlerdeki savunmaları daha çok yerel halka bırakıp Dariye kentine çekilmiştir. Vehhâbi meselesine kesin bir çözüm bulmak amacıyla Mehmet Ali Paşa Hicaz'a hareket etmiş; 1813'te Cidde'ye ardından Mekke'ye ulaşmıştır. Bir süre burada kalan Mehmet Ali Paşa, Mekke Emiri Şerif Gâlib'i Vehhâbilere karşı mücadelesine engel olarak görmüş ve bertaraf etmiştir. Mehmet Ali Paşa kuvvetleri ve Vehhâbiler arasında zaman zaman bölgesel çaplı çatışmalar gerçekleşmiştir. İlk büyük savaş ise Taif'te kuşatılan Tosun Paşa için yardıma gelen Mehmet Ali Paşa tarafından gerçekleşmiştir. Bu sırada Vehhâbiler Faysal b. Suûd komutasında Taif ile Turabe arasındaki Bisl'de toplanmışlardır. Hazırlıklarını sonlandıran Mehmet Ali Paşa, Bisl'e taarruz etmiş ve yapılan savaşta Osmanlı kuvvetleri önemli bir zafer elde etmiştir. Mağlup olan Vehhâbiler ise Necid'e çekilmiş ve tekrar hazırlıklara başlamıştır. Bu sırada iki taraf arasında bir anlaşma yapılmış ve Mehmet Ali Paşa aniden Mısır'a hareket etmiştir²⁰⁷.

Vehhâbi isyanları kısa bir süre sonra yeniden başlamıştır. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa, bu kez diğer oğlu İbrahim'i Arabistan'a sefer için hazırlamıştır.

²⁰³ Kevser Değirmenci, "Vehhâbi İsyanının Bastırılmasında ve Sonrasında Mekke Muhafızı Hasan Paşa'nın Faaliyetleri", *Sosyal Bilimler Dergisi* 49 (Temmuz 2016), 149-150.

²⁰⁴ BOA, *HAT*, No. 342, Gömlek No. 19544

²⁰⁵ BOA, *HAT*, No. 342, Gömlek No. 19544

²⁰⁶ BOA, *HAT*, No. 345, Gömlek No. 19691. BOA, *TS.MA.e.*, No. 898, Gömlek No. 47. BOA, *HAT*, No. 342, Gömlek No. 19575.

²⁰⁷ Rifat Türköl, *Vehhâbilik ve Arka Planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne Kadar)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 163-167.

Kendi hünerlerini sunmak için bir fırsat bulan İbrahim Paşa, Arabistan'a daha önce gerçekleştirilen seferler hakkında detaylı araştırma yapmış, sağlıktan lojistiğe birçok stratejik alanda hazırlıklarını tamamlamış ve kendisinden önceki ordulara göre daha donanımlı hale gelmiştir. İbrahim Paşa, 7 bin kişilik bir ordu ile 9 Ekim 1816 tarihinde Yanbu'dan ayrılmış, Hudeybiye  zerinden Medine'ye ulaşmıştır. İbrahim Paşa, bölgede kendisini sevdirmeye ve halkı kendi yanına çekmeye  alı mı , halkın Vehh bilerden nefret duymasına gayret göstermiştir. İbrahim Paşa, kendisini bir fatihten çok müttefik biri olarak tanıtımı , bedevilere hürmette bulunmak gibi stratejilerle takip eden günlerde çölde bedevilerin desteğini almaya ba lamı , köy ahalileri ve aşiretler İbrahim Paşa'ya bağlanmıştır. Artık Vehhâbilerin merkezi olan Dariye kentine ulaşan İbrahim Paşa, burayı kuşatma altına almış ve 15 Eylül 1818'de kenti teslim almı tır²⁰⁸. Dariye kenti büyük  l de tahrip edilmi ²⁰⁹ ve Dariye Kalesi'ne sığınan Suûd Abdullah daha sonra idam edilmek üzere Mısır'dan gemi ile İstanbul'a g nderilmi tir²¹⁰. Bu haber büyük bir zaferle Mısır'a ve İstanbul'a iletilmiş, İbrahim Paşa övgüler alıp terfi ettirilmiş ardından 1819'da Kahire'ye d nm  tir. Ancak Arabistan   llerinde siyasi bir birliğin olmaması ve birbirlerine rakip bedevilerin varlığı buradaki isyanı geçici olarak sonlandırmı sa da sonrasında yerel isyanlar devam etmi tir²¹¹. Mehmet Ali Paşa'nın nüfuzu Mısır dışında etkisini göstermiş, böylece Basra Körfezi'ne kadar i  Arabistan'ın tamamı Mısır yönetimine bağımlı olmuştur. 1818-1842 yılları arasında Arabistan'daki önemli noktaların tümü Mısır garnizonlarına verilmiştir. Yine Arap prens ve  efleri, Mısır idaresi tarafından atanmış veya görevden alınmalar Mısır idaresince ger ekle mi tir²¹². Nitekim Vehhâbiler, Hicaz'ı elinde tuttukları süreç boyunca Osmanlı idaresini sarsmı  olsa da Mısır valisi, bölgede Osmanlı sultanının dini ve siyasi   hretini kurtarmı tır²¹³.

²⁰⁸ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 132-137.

²⁰⁹ Vehhâbi isyanlarının tekrar meydana gelmemesi amacıyla İbrahim Paşa'ya Dariye kentinin tamamen yıkılması emredilmiştir. Böylece bölge halkına kenti boşaltılması ilan edilmiş ardından kentte bahçeler s k lm  , hurma ağaçları kesilmiş, evler ve saraylar tamamen yıkılmış, şehirde kalanlara merhamet gösterilmemiş başka bölgelere dağıtılmıştır. Kent, daha önce hiç ya anılmamı  bir hale getirilmiştir. BOA, HAT, No. 344, Gömlek No. 19650. Onur Özatağ, *The Sa' d -wahh b s (1744-1902): A Study On Wahh b sm and Its Politics* (Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstit  , Doktora Tezi, 2022), 186.

²¹⁰ BOA, C.AS.. No. 421, Gömlek No. 17447

²¹¹ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 137-139.

²¹² Özatağ, *The Sa' d -wahh b s (1744-1902): A Study On Wahh b sm and Its Politics*, 178.

²¹³ Abdurrauf Sinno, *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar 1877-1881*,  ev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yay., 2011), 39.

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da kölemenlerin gücünü zayıflattıktan sonra Arabistan'daki Vehhâbilerin isyanını önemli ölçüde kırması hem Mısır'da hem de İslam dünyasında kendisine önemli bir itibar sağlamıştır. Ancak Mehmet Ali Paşa'nın henüz yapacakları bitmemiştir. Dolayısıyla bu kez kendisine hedef olarak Sudan'ı seçmiştir. Afrika'da stratejik bir noktada yer alan Sudan, I. Selim'in Mısır Seferi'nde Türk varlığı ile tanışmıştır. Bölgedeki Memlûklerin zayıflaması ve Portekizlilerin denizlerde güç kazanması sonucu Osmanlı Devleti, 16. yüzyılda kutsal toprakları Portekiz gibi dış tehditlerden korumak için Kızıldeniz bölgesinde nüfuzunu arttırmaya çalışmış ve bölgeye askeri seferler düzenlemiştir. Böylece Sudan'da bulunan Func Krallığı ile Osmanlı ilişkileri başlamıştır²¹⁴. Bu sırada Sevakın ve Massava'ya ilerleyen Osmanlı kuvvetleri için Func Kralı Amara Dunqas, Sultan Selim'e bir mektup göndermiştir. Kral mektubunda; “Seni benimle savaşmaya ve topraklarımı almaya sevk eden şeyin ne olduğunu bilmiyorum. Eğer amaç İslam dinine yardım etmekse, o zaman ben ve krallığım Allah'ın elçisinin dinine uyan Arap Müslümanlarız. Eğer maddi bir amaç için ise şunu bil ki krallığımda halkımın çoğu geçimini sağlamak için göç eden çöl Araplarıdır. Yıllık haraç alabileceğiniz bir şey yok²¹⁵” şeklindeki ifadelerle yer vermiştir. Memlûk beylerinden iken Osmanlı hizmetine giren Özdemir Bey, Sudan'daki bazı Arap kabileleri kendisine bağlamış, bazı şehirlerde imar faaliyetlerinde bulunmuştur²¹⁶. 1555'te başkenti Sevakın olan Habeş Eyaleti Osmanlılar tarafından kurulmuş ve valisi olarak Özdemir Bey atanmıştır²¹⁷.

Osmanlı Devleti'nin Sudan'a hâkimiyeti ise Mehmet Ali Paşa döneminde gerçekleşmiştir. Mehmet Ali Paşa, Func İslam Sultanlığı'nın Osmanlı topraklarına dahil olması amacıyla II. Mahmud'dan onay almıştır. Bu amaçla Sudan'ın siyasi, askeri ve ekonomik yapıları ile ilgili bilgiler toplamış, 1812 yılında keşif heyetleri göndermiştir. Ancak Sudan'a gerçekleşecek seferler Osmanlı devlet çıkarlarından çok Mısır valisi Mehmet Ali'nin kişisel çıkarlarından ibaret olmuştur. Öyle ki Mehmet Ali Paşa, Mısır'daki varlığını güçlendirmek için modern bir orduya ve askere olan ihtiyacı Sudan'dan çözebileceğini düşünmüştür. Sudan'ın sahip olduğu yer altı ve üstü zenginliklerine sahip olmak, Sudan ve bağlantılı olduğu Kızıldeniz ticaretine hâkim

²¹⁴ Zahra Gebril Hilow Adam, *19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kültürel Etkileri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 33-34.

²¹⁵ P.M. Holt, “Sultan Selim I and The Sudan”, *The Journal of African History* 8/1 (1967), 21.

²¹⁶ Ahmet Kavas, “Sudan”, *DİA* (Erişim tarihi 09.09.2023).

²¹⁷ Fatma Çalik Orhun, “Sevakın: Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzeydoğu Afrika Limanı”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* 5/1 (Nisan 2019), 68.

olmak istemiştir²¹⁸. Ayrıca kale katliamının ardından bölgeden uzaklaşan Memlûkler, güneye, Dongola'ya kaçıp burada yeni bir nüfuz alanı oluşturmuşlardı. Memlûkler sayıca az olsa da Mehmet Ali Paşa, geçmişte mağlup olan Memlûk fraksiyonlarının doğru anı yakalamak için sık sık Yukarı Mısır ve Nubia'ya gittiklerinin fark etmiştir. Çünkü Memlûkler Dongola'da siyahi köle satın alarak güçlenmeye çalışmışlardır. Bu dönemde Mısır'daki Memlûklerin sayısının 1000 civarında olduğu ve sahip oldukları kölelerin de 5-6 bin civarında olduğu haberleri yayılmıştır. Mehmet Ali Paşa, Sudan'a yapılacak sefer ile Mısır'ın güneyinde gizlenen bu potansiyel Memlûk tehdidini ortadan kaldırmak istemiştir²¹⁹.

Paşa'nın Sudan'daki asıl gayesi ise Sudan'daki generallerden birinin yazmış olduğu ifadelerde net olarak açıklanmıştır. "Biliyorsunuz ki bütün çabalarımızın ve masraflarımızın nedeni zenci temin etmektir. Lütfen bu önemli konuda dileklerinizi yerine getirmek için gayret gösterin. Müslümanların Müslüman kimseleri köleleştirmesi caiz olmadığından, köle baskınlarının her yıl Mısır'a yaklaşık on bin kölenin ihraç edildiği Beyaz Nil ve Nuba Dağlarının pagan iç bölgelerine yönlendirilmesi gerekiyordu. Esirleri almak için Asvan'da büyük bir kamp kuruldu. Orada aşılandılar, giydirildiler ve İslam'ın temelleri konusunda eğitildiler. Belli bir kısmı ev içi köleliğe; ancak tüm sağlıklı erkekler genel valinin talimatları doğrultusunda Fransız eğitilmiş ordusuna alındı²²⁰". Dolayısıyla Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'ı fethetmesi insan temini ve ekonomik ayrıcalıklar şeklinde iki temel esasa dayanmıştır. Mehmet Ali Paşa, oğlu İsmail Paşa komutasında Sudan Seferi hazırlıklarına başlamış ve Sudan'ın ilk genel valisi kabul edilen İsmail Paşa ve onun hemen ardından Sudan valiliğini yürütecek olan Defterdar Mehmed Hüsrev Bey öncülüğünde kuvvetler hazırlanmıştır²²¹. İsmail Paşa ve ümeradan Abidin Kâşif ile birlikte 3400 piyade, 1500 süvari ve 500 Arap'tan müteşekkil bir ordu 1820 yılında Nil güzergahı ile Sudan'a hareket etmiştir²²². Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın damadı Mehmet Hüsrev Bey komutasındaki 4000 kişilik ordu da Kordofan bölgesine

²¹⁸ Adam, *19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kültürel Etkileri*, 41-45.

²¹⁹ Emanuel Beska, "Muhammad Ali's Conquest of Sudan (1820-1824)", *Asian and African Studies* 28/1 (2019), 32.

²²⁰ Muddathir Abd Al-Rahîm, *Imperialism and Nationalism In The Sudan* (Oxford: At The Clarendon Press, 1969), 14.

²²¹ Yusuf İbrahim Hashi, *Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika Bölgesindeki Hâkimiyeti (1559-1875)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 95.

²²² Mehmed Muhsin, *Afrika Delili* (Kahire El-Fellâh Ceridesi Matbaası, 1312), 305.

gönderilmiştir²²³. Sudan'daki ilk sefer Func Sultanlığı'nın başkenti Sennar'a yönelik olmuş ve yapılan bölgesel çatışmalarda Osmanlı kuvvetleri başarılar elde etmiştir. Sudan'a yapılan ikinci sefer Kordofan ve Darfur üzerine gerçekleşmiş, Darfur fethedilememiş²²⁴ olsa da Sudan'da askeri yönetim mekanizması tesis edilmiş böylece Sudan²²⁵, Mısır Eyaleti yönetimine alınmış ve İngiliz işgaline dek, 65 yıl boyunca, Osmanlı valilerinin idaresinde kalmıştır²²⁶. Sudan'ın alınmasıyla takip eden süreçte Mehmet Ali Paşa, Nuba, Darfur, Kordofan ve Sinnar ile Kızıldeniz gümrük gelirlerini elde etmiştir. Ayrıca Paşa, kendi ordusu için insan kaynağını da Sudan'dan temin etmiştir. Sudanlılar tarafından el-Etrak, el-Türkiye olarak isimlendirilen Sudan'daki Türk yönetiminin aynı zamanda modern Sudan'ın kuruluşunda katkısı olmuştur²²⁷. Çünkü Mehmet Ali Paşa, Sudan idaresini Mısır sistemine benzer şekilde oluşturmuş, genel bir vali atamış, yeni şehirler kurmuş, Hartûm şehrini kurarak merkezi buraya taşımış, Sudan'da buğday ekimini geliştirmiş, Mısır'dan göç eden kişileri yeni şehirlere yerleştirmiştir²²⁸. Mısır üzerinden Sudan'a ilerleyen tarihlerde de askeri seferler düzenlenmiştir. 1832 yılında İbrahim Paşa Sudan'a sefer düzenlemiş, 1840 yılında bir seferde Mehmet Ali Paşa ordunun başına geçmiş, 1867 yılında Hıdiv İsmail döneminde Sudan'ın güney ve doğu bölgeleri ele geçirilmiştir²²⁹.

1875 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla beraber İngiltere, Mısır topraklarına el koymaya başlamış, Mısır'a ait hisse senetlerini satın aldıktan sonra Sudan ile irtibatını keserek Sudan'ı tamamen kendi teşebbüsüne almaya girişmiştir. Bu sırada İtalya da işgallere başlamıştır. İtalya, 1899 yılında Habeş Kralı II. Menelik ile bir antlaşma yapmış ve bu antlaşma ile İtalya, Habeşistan üzerinde himaye hakkı elde etmiştir. İngilizler de bölgedeki faaliyetleri sonucunda kendi çıkarlarını öne sürmüş hatta İtalyanları kaynaklar açısından zengin Sudan bölgesinden uzak tutmaya

²²³ Hashi, *Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika Bölgesindeki Hâkimiyeti (1559-1875)*, 92.

²²⁴ Mehmet Ali Paşa, Sennar yönetimi için oğlu İsmail Paşa'ya yardımcı olmak için İbrahim Paşa'yı göndermiştir. Bu sırada İsmail Paşa, yaşanan anlaşmazlıklar sonucu 1822 tarihinde öldürülmüştür. İbrahim Paşa ise Sennar'da otoritesini pekiştirdikten sonra Darfur'a ilerleme konusunda kararsız kalmış bu sırada Mora'da isyan başlaması üzerine Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'ya Darfur konusunu askıya almasını ve olabildiğince çok köleyi Kahire'ye göndermesini istemiştir. Neval Milanlioğlu, *Osmanlı İdaresinde Sudan (1821-1899)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 16-17.

²²⁵ Adam, *19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kültürel Etkileri*, 47-50

²²⁶ İlhan Zengin, "Türkiye Dönemi'nde Sudan Genel-Valileri (1821-1885)", *Near East Historical Review* 10/4 (Ekim 2020), 346.

²²⁷ İlhan Zengin, *Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 30-32.

²²⁸ Hashi, *Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika Bölgesindeki Hâkimiyeti (1559-1875)*, 94-95.

²²⁹ Zengin, *Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri*, 28.

çalışmıştır. Nitekim 19 Ocak 1899'da Sudan'ın geleceği üzerine bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre Mısır ve İngiltere bayrakları kara ve denizde birlikte dalgalanmış, Sudan'ın askeri ve sivil idaresi İngiltere Kraliçesi'nin tavsiyeleri ile Mısır hıdivi tarafından atanacak Sudan Genel Valisi'ne bırakılmıştır. İngiltere'nin Mısır ve Sudan'a İtalya'nın Eritre ve Somali'ye yerleşmesi bölgede Mehdi Muhammed Ahmed (Sudan'da) ve Muhammed b. Abdullah Hasan (Somali'de) isimli dini liderlerin öncülüğünde dine dayanan bir direnişe sebep olmuş, ancak başarı elde edememiştir. Osmanlı Devleti de 1898 Türk-Yunan Savaşı, Makedonya meselesi gibi konular ile meşgul olmasından dolayı bölge ile fazla ilgilenememiştir²³⁰.

1.6.Mehmet Ali Paşa Yönetiminde Mısır'ın Durumu

Gilbert Sinoue, Mehmet Ali Paşa'nın 1805'te vali olduğu dönemde Mısır hakkında ülkenin bir kaos içerisinde bulunduğunu, Memlûk beylerinin birbirleri ile mücadele içerisinde olduğundan anarşinin süregeldiğini aktarmıştır. Çiftçilerin sefalet içerisinde yaşadığını, halkın vergiler altında ezildiğini, El-Ezher Üniversitesi ve birkaç dini okulun dışında eğitim sisteminin yok denecek kadar az olduğunu, sağlık sisteminin yokluğunu, eşkıyaların ve bedevilerin ülkeyi güvensiz bir hale getirdiğini açıklamıştır²³¹.

Mehmet Ali Paşa, Osmanlı sultanına karşı askeri ve diplomatik bir mücadeleye girişmiştir. Avrupalı devletlerin müdahaleleri Mehmet Ali Paşa'nın ilerleme kaydetmesini engellemişse de Mısır'da özerk bir yönetim ve babadan oğula geçen bir beylik kurmayı başarmıştır. Nitekim Mehmet Ali Paşa'dan sonra gelenler Mısır'da hüküm sürmeye devam etmiş; paşa, hıdiv, sultan gibi unvanlar kullanmışlardır. Mehmet Ali Paşa, icra ettiği Mısır valiliği görevi boyunca Mısır'da askeri, eğitim, ekonomi, tarım, matbaa gibi birçok farklı alanda reformlar yapmış, ülkeyi bayındır hale getirmiştir.

Fransızların Mısır'ı işgali ile Mısır'ın antik manzarası hakkındaki izlenim Avrupalı seyyahların meraklarını arttırmış ve dönemin Avrupa popüler kültüründe Doğu'ya yönelik hayali, fantastik düşünceler belirmiş, ayrıcalık olarak görülmüştür. Özellikle 19. yüzyılda Mısır'a yönelik seyahatlerde artış yaşanmıştır. Bu çerçevede

²³⁰ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1974), 159-162.

²³¹ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 159.

Alman sanatçı ve seyyah olan Hermann von Pückler-Muskau, 1837-1838 yıllarında Mısır ve Sudan’da bulunmuş²³² Mehmet Ali Paşa ile görüşmüştür. Pückler-Muskau Mısır gezisi üzerine yazmış olduğu eserde Mısır hakkında şu ifadelerle yer vermiştir:

“Başka hiçbir ülkede devlet ve askeri yetkililer buradakinin (Mısır) yarısı kadar maaş almıyor, böylece düzenli maaş almamayı tolere edebiliyorlar. Sayısız fabrika, kanal ve diğer yapıların yanı sıra hastaneler, eğitim kurumları medeniyetin ilerlemesini amaçlamaktadır. Kahire ve çevresinde 95 kamu binası inşa edilmekte, binlerce çocuk ve genç askere alınmakta, beslenme ve giyimleri dikkate alınıp maaş bağlanmaktadır. Buradaki eğitim sistemi şu şekilde özetlenmektedir. Her ilde, ilköğretim için birkaç ilkokul vardır. Tüm eğitim kurumlarında olduğu gibi çocuklara ücretsiz barınma, yiyecek, giyecek ve 15 ile 30 kuruş arasında maaş verilmektedir. Buradan mezun olanlar biri Kahire diğeri İskenderiye’de olan ve maaşların 30 kuruştan 50 kuruşa çıktığı büyük hazırlık okullarına geçmektedirler. 4 yıllık eğitimin ardından Bulak’taki teknik okul, Kahire’deki yabancı diller okulu, Tura’daki topçu okulu, Gize’deki süvari okulu, Dimyat’taki piyade okul, İskenderiye’deki donanma okulu ve Ebu Zabel’deki yüksek okullara 100-150 kuruş maaş ile gidebiliyorlar. Mevcut bulunan pek çok öğretmen ve memur kendi okullarından mezun olmuştur. Masraflar genel vali tarafından karşılanmak üzere pek çok öğrenci Avrupa’ya gönderilir. Bir zanaat öğrenen ve bu konudaki becerilerini yeterince sergileyenlere 12 bin kuruşa kadar bir sermaye bahşedilir. Donanmanın ne kadar cömert bir şekilde tedarik edildiğini belirtmiştir. Vali aşırıyı tanıtmakta ve halk buna karşı olduğu için aşılana her çocuk için aileye ücret vermektedir. Clot Bey’in başkanlığını yaptığı hastanelerde başlangıçta sadece askeri amaçlı olsa da isteyen her hasta ücretsiz olarak kabul ediliyor, ilaç veriliyor²³³.”

Kırk yılı aşkın bir süre boyunca Mısır’ı yöneten Mehmet Ali Paşa, büyük bir dönüşümü başlattığı için genel olarak övgü almıştır. Tarımı yeniden canlandırma, eğitim sistemini reforme etme, yasal düzeni dönüştürme ve modern sanayiye tanıtmaya yönündeki çabaları onu “modern Mısır’ın kurucusu” pozisyonunu almaya hak kazanmasını sağlamıştır²³⁴. Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’da yaptığı faaliyetler genel olarak aşağıda başlıklandırılmıştır.

²³² Daniela Richter, “Inside the Oriental Spectacle: Hermann von Pückler-Muskau’s Egyptian Travelogue”, *Colloquia Germanica* 46/3 (2013), 231-233.

²³³ Hermann von Pückler-Muskau, *Aus Mehemed Ali’s Reich* (Stuttgart, 1844), 206-209.

²³⁴ Khaled Fahmy, “The Nation and Its Deserters: Conscription in Mehmed Ali’s Egypt”, *International Review of Social History* 43 (1998), 421.

1.6.1.Askerî Reform

Mısır'da bağımsız bir beylik oluşturmaya çalışan Mehmet Ali Paşa, kendi otoritesini modern ordu ile güçlendirmeye çalışmıştır. Henüz Mısır'a ayak bastığı ilk günlerde Fransız ordusu ile Nizam-ı Cedid dışındaki Osmanlı ordusunu ve yerel Memlûk kuvvetlerini değerlendirme fırsatını yakalamış olan Mehmet Ali Paşa, bu durumdan etkilenmiş ve kendi kuracağı orduyu Batı ordularına benzetmek istemiştir. Valiliğinin ilk günlerinde, Bâbıâli'ye karşı yoğun endişe içerisinde olduğu dönemlerde, askeri reform yapmak için Arnavut askerlerini toplamış ve nişan talimi yapmalarını emretmiştir. Ertesi gün Paşa'nın orduyu modernleştireceği dedikodusu yayılmış ve askerler isyana başlamıştır. Bu durum Mehmet Ali Paşa ile Arnavut askerler arasında güven sorunu oluşmasına yol açmıştır. Sudan Seferi'nde Mehmet Ali Paşa, oğlundan "hizmetimize girmeye uygun köleler mücevherlerden daha değerlidir" şeklindeki ifadeleriyle köle getirmesini istemiştir. Ancak sadece Sudan'dan köle olarak getirilecek kişilerden modern bir ordu kurma düşüncesinden vazgeçilmiştir²³⁵. Çünkü Sudan yerlilerinden alınan köleler, birkaç yıl içinde iklim, yiyecek vb. değişikliklerin yol açtığı hastalıklara yenik düşmüş ve orduda boşalan yerleri tamamlamak için²³⁶ Mehmet Ali Paşa, çareyi Mısırlı köylülerde aramıştır. Mısır halkından, özellikle fellahlardan asker toplanmaya başlanmıştır. Tabi bu durum yer yer isyanlara yol açmış, toprağını bırakıp askere alınmak istemeyen fellahlar köylerinden göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum Mısır yönetimi için de oldukça meşakkatli bir süreç olmuştur. Paşa, 1821 tarihinden itibaren Mısır'da zorunlu askerlik uygulamasını başlatmış, birçok yerleşim bölgesine kışla ve eğitim kampları kurmuş, Avrupa'ya öğrenciler göndermiştir²³⁷.

Fellahların askeri alanda eğitilmeleri için de yoğun çaba sarfedilmiştir. Özellikle Avrupa'da Napoléon'un son yenilgisinin ardından işsiz kalan askeri personeller 1824 yılında Mısır'a getirilmiş, ardından Fransa başta olmak üzere birçok askeri uzman ve teknik personel Mısır'da ordu modernizasyonu için görevlendirilmiştir²³⁸. Böylece Avrupalı uzmanların desteği ile kurulan ordu Türk ve

²³⁵ Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, 86-87.

²³⁶ C. Rochfort Scott, *Rambles in Egypt and Candia: With Details of The Military Power and Resources of Those Countries and Observations On The Government, Policy and Commercial System of Mohammed Ali*. Vol. II (London: Henry Colburn Publisher, 1837), 212.

²³⁷ Emre Karakaya, "Mehmet Ali Paşa Zamanı Mısır'da Askerî Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Dinamikleri ve Sonuçları (1805-1849)", *ASEAD* 6 (2019), 294-295.

²³⁸ Lewis, *Ortadoğu*, 342.

Çerkez komutanların idaresinde Araplardan oluşmuş ve genel olarak Mısırlı Arapların yüzbaşı rütbesinden öteye terfi edilmesine izin verilmemiştir. Bu durum Mısır ordusunda etkin bir ayrıma yol açmıştır. Mehmet Ali Paşa, bu konu ile ilgili Fransız bir misafirine: “Ben Mısır’da İngilizlerin Hindistan’daki yaptıklarının dışında bir şey yapmadım. Onların Hintlilerden oluşan ve İngiliz subaylar tarafından yönetilen orduları var. Benim de Türk subaylar tarafından yönetilen Araplardan oluşan bir ordum var²³⁹” şeklinde yanıt vermiştir.

Mehmet Ali Paşa, askerlerin milliyetçi bir ideolojiye sahip olduğu ulus-devlet yapısını kendisine hedef olarak koymamış daha çok kendi nüfuzunu pekiştirme amacı gütmüştür. Ancak bu konuda belirtilmesi gereken husus; asırlardır Mısır’daki askeri birlikleri yabancılar oluştururken, ilk kez Mısır yerel halkından asker alımı yapılması bu alanda önemli bir reform hareketi olmuştur. Halk içerisinde asker alımı aynı zamanda kalabalık insan gücünden yararlanmak anlamını taşımaktaydı. Yeni Mısır ordusu, büyük oranda Fransız ordu sisteminden örnek alınarak oluşturulmuş²⁴⁰, Fransızca kurallarının Arapçaya çevrilerek düzenlenmesi ile kurulmuştur. Yerel halktan asker alınması takip eden yıllarda ordu içerisindeki asker sayısını arttırmış ve 1833 yılına gelindiğinde 98 bin kişilik bir kara ordusuna ulaşılmıştır²⁴¹. Söz konusu bu ordu oldukça geniş bir coğrafyada yayılmış bir vaziyette olmuştur.

1.6.2.Eğitim Reformu

Dış güçlere karşı hayatta kalabilmek, askeri kurumların geliştirilmesine ve dinamikliğine bağlı olduğunun fark edilmesi sonucunda Osmanlı Devleti, Mısır ve İran’da eğitim reformu, askeri zorunluluktan doğmuştur. Bu durum Osmanlı, Mısır ve İran’da benzer şekilde gelişmiştir²⁴². Dolayısıyla Mısır’da askeri ve sivil eğitim reformları bir bütün halinde gelişmiştir. Söz konusu reformlar içerisinde Avrupa’ya öğrenci gönderme, askeri ve sivil eğitim kurumlarına ağırlık verilmesi gibi esaslar yer almıştır.

²³⁹ Fahmy, “The Nation and Its Deserters: Conscription in Mehmed Ali’s Egypt”, 423.

²⁴⁰ Mısır’ın düzenli birliği olan “Cihâdiye” ordusu Fransız askeri eğitimi ile yetiştirilmiştir. İbrahim Paşa’nın Mora isyanını bastırması için görevlendirildiği süreçte Mesolongi’deki Yunan isyancılar Mısırlı kuvvetleri, “Arap-Fransızlar” ve “Fransızlar” olarak isimlendirmiştir. Şiirlerinde şu ibare yer almıştır: “...Atlıyorlar göle Arap-Fransızlar/Ve oluşturuyorlar sonsuz süngü safları”. Bülent Akyay, “Yunan Şair Georgios Zalokostas ve 1826 Mesolongi Kuşatması Hakkındaki Şiiri: To Mesologgion”, *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 11/2 (Aralık 2022), 355.

²⁴¹ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 171-172.

²⁴² Joseph S. Szyliowicz, “Education and Political Development Turkey, Egypt and Iran”, *Comperative Education Review* 13/2 (Haziran 1969), 151.

Mehmet Ali Paşa döneminde geleneksel okulların yanı sıra modern eğitim veren okullar da kurulmuştur. 1816 yılında ilk modern okul açılmıştır. Böylece 1830'lara kadar askeri, mühendislik, eğitim, matbaa, gemi yapımı, sağlık, yabancı diller, muhasebe, ziraat gibi birçok alanda eğitim veren kurumların yapımı tamamlanmış, Mısır'ın ilk Eğitim Bakanlığı olan "Divanü'l Medaris" kurulmuştur²⁴³. Ayrıca söz konusu alanlarda öğrencilerin yetiştirilmesi ve alanında uzman olup tekrar Mısır'a döndüklerinde görev alabilmeleri için erken dönemden itibaren Avrupa'ya çok sayıda öğrenci gönderilmiştir. Örneğin 1809-1818 yılları arasında Mısır'dan Avrupa kentlerine 28, 1826 yılında Fransa'ya 44, 1826-1836 yılları arasında Avrupa kentlerine 108, 1837-1841 yılları arasında yine Avrupa'ya 27 öğrenci sürekli bir şekilde gönderilmiştir²⁴⁴. Avrupa'ya gönderilen öğrenciler sadece teknik anlamda eğitim almamış, Avrupa düşünce sistemi ve kültürünün de etkisinde kalmışlardır. Bu durum Mısır'da aydın bir kitlenin oluşmasına yol açmıştır. Memlûk kimliğinin gölgesinde kalan Mısırlı kimliğinin Avrupa'da tekrar ortaya çıkarılmasıyla ileride yaygınlaşacak Arap milliyetçiliği akımının Mısır'da gelişimine zemin oluşturmuştur.

Mısır'da askeri kurumların ihtiyaçlarını gidermek ve modernizasyonun sürekliliğini sağlamak amacıyla uzman teknik personeller yetiştirilmesi için Batılı tarzda hem askeri hem sivil eğitim kurumları açılmıştır²⁴⁵. 1821 yılında düzenli ordu için ihtiyaç duyulan askeri okul Asvan'da açılmış ardından 1825 yılında Kasr el-Ayn'da Harp Okulu açılmıştır²⁴⁶. 1825 yılında Marsilya'dan Mehmet Ali Paşa'nın davetiyle gelmiş olan Doktor Antoine Barthelemy Clot-Bey'in öncülüğünde 1827 yılında Kahire'nin kuzeydoğusunda Ebu Zabel'de bir hastane ve okulun kurulmasıyla Mısır'da modern tıp alanında çalışmalar başlamıştır²⁴⁷. Ayrıca 1830'dan itibaren silah fabrikasını denetleyecek uzmanların eğitimi için mühendislik okulu, sivil bürokrasinin eğitimi için yabancı diller okulu, tarımsal verimin desteklenmesi amacıyla ziraat okulları açılmıştır. Bunun yanı sıra Mısır'da entelektüel gelişime katkı sağlayacak önemli bir gelişme yaşanmış ve matbaanın ülkeye girmesiyle birlikte 1822 yılında

²⁴³ Ahmet Emin Osmanoğlu, "Modern Mısır Eğitim Sisteminin Temelleri", *History Studies* 6/1 (Ocak 2014), 124.

²⁴⁴ Mustafa Ergün, "Mehmet Ali Paşa Zamanında Mısır'da Eğitimin Batılılaşması", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 16/3 (Aralık 2015), 280.

²⁴⁵ Bilgenoğlu, *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Çözümlemesi*, 25-26.

²⁴⁶ Özge Özkoç, *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik* (İstanbul: Ayrıntı Yay., 2015), 87.

²⁴⁷ Selda Güner Özden, "Doktor Antoine Barthelemy Clot ve Osmanlı Mısır'ında Modern Hastane ve Tıbbiye'nin Doğuşu Üzerine Bir İnceleme", *CTAD* 39 (Güz 2023), 1473.

Bulak'ta Mısır tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahip olan basımevi kurulmuştur. Yine 1828 yılında basın alanında önemli bir adım atılmış, Mısır'ın ilk resmî gazetesi olan Vekay-i Mısriye yayım hayatına girmiştir²⁴⁸. Bu dönemde sivil okul sayılarında ciddi gelişim yaşanmıştır. 1835 yılında ilköğretim okulları kurulmuş, tıp okulunun yanı sıra eczacılık, veterinerlik, ebelik okulları da açılmıştır. Yine bu dönemde mülkiye mektebi, hukuk mektebi, sanayi okulu, sulama okulu gibi kurumlar ve Ermeni, Yahudi, Rum, Katolik misyoner gibi özel okullar da açılmıştır. Nitekim tüm bu okullar halktan ziyade orduya ağırlık verdiği için birer yardımcı kuruluş niteliğinde olmuştur.

Mehmet Ali Paşa, Mısır'da köklü bir değişim yaparak eğitilmiş bir orta sınıf oluşturmuşsa da izlenen eğitim politikaları, Mehmet Ali Paşa'nın ölümü sonrası kapatılan okullar ve eğitimde uzun soluklu bir süreklilik sağlanamaması²⁴⁹ eğitim alanında ilerleme kaydetmek için yapılan reformların herhangi bir alt yapıya sahip olmadan sadece acil ihtiyaçların çözümü için getirilmesi istenmeyen sonuçlar doğurmuştur. Mehmet Ali Paşa, kurduğu eğitim sisteminde sadece ailesini düşünmüş, halkın tamamını eğitmek niyetinde olmamıştır. Kendi düşüncesinde bilim adamı yetiştirmek istemiş ve öğrencilerin ilgili oldukları alan veya yetenekleri üzerinde durulmadan mezun olup görevlendirmeleri yapılmıştır. Ayrıca ezbere dayanan bir eğitim sistemi benimsenmiştir. Dolayısıyla bu durum kalıcı ve modern bir eğitim sisteminin önüne geçmiştir. Ancak takip eden yıllarda özellikle 1844 yılında başlıca eğitim konuları mimarlık, matematik, fizik gibi konuları kapsamış ve bu durum kısmi olarak Mısır'ın yol, köprü, maden gibi teknik alanlarda gelişmişlik göstermesini sağlamıştır²⁵⁰.

1.6.3. Tarım, Ekonomi ve Sanayi Reformu

Ortadoğu'daki ekonomiler için 19. yüzyıl, dünya ekonomisine hızlı bir entegrasyon süreci olmuştur. Bu sürecin arkasında ise Avrupa bulunmuştur. Sanayi Devrimi'nin ardından başta Britanya olmak üzere kıta ekonomileri kendi ürünlerini pazarlamak ve aynı zamanda ucuz hammadde temin etmek amacıyla Avrupa dışına

²⁴⁸ Özkoç, *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*, 87-88.

²⁴⁹ Mustafa Ergün, "Mehmet Ali Paşa Zamanında Mısır'da Eğitimin Batılılaşması", 284-289. Mısır'da Mehmet Ali Paşa'dan sonra da modern eğitim kurumlarının gelişimi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. İsmail Paşa döneminde özellikle sivil eğitim kurumlarında artış yaşanmış, 1867 yılında ilk eğitim kanunu çıkarılmış, öğretmen yetiştiren okullar açılmış, Fransa'da eğitmen getirilmiştir. Osmanoglu, "Modern Mısır Eğitim Sisteminin Temelleri", 125-126.

²⁵⁰ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 182-184.

yönelmeye başlamışlardır. Nitekim Napoléon'un Mısır işgalinin ardından Avrupa'nın Mısır'a ticari nüfuzu 1820'lerde yeni bir ivme kazanmıştır. Yüzyılın ortasından itibaren ticari nüfuza ilaveten hükümetlere borç verme, demiryollarına, su kanallarına, limanlara, bankalara, ticari şirketlere, tarımsal arazilere doğrudan yatırımlar başlamış ve bu yatırımların büyük bir kısmı Ortadoğu ekonomilerinin ihracata yönelimini arttırmıştır²⁵¹. Bu yönelimden yararlanan Mehmet Ali Paşa, dünya konjonktürünü takip etmiş ve Mısır ekonomisini güçlendirmek için ülke içerisinde radikal politikalar uygulamaya koyulmuştur.

Mehmet Ali Paşa, Mısır'da gerçekleştireceği başta ordu modernizasyonu olmak üzere kendi nüfuzunu pekiştirecek tüm reformlar için ciddi bir gelire ihtiyaç duymuştur. Bunun için toprak mülkiyetinde ve vergi sisteminde önemli reformlar yapmıştır. Tamamen Nil'in sularına bağlı olan Mısır tarımı, 19. yüzyıldan önce kullanılan binlerce yıllık bir deneyimin ürünü olmuştur. Ekilebilir arazilerin çoğu büyük setlerle çevrelenmiş, binlerce dönümden oluşan devasa havzaların içinde yer almaktaydı. Orta ve Yukarı Mısır'da yer alan bu havzalar, Nil'den çöl kayalıklarına kadar uzanan çapraz setlerden oluşmaktaydı²⁵². Özellikle 18. yüzyılda söz konusu bu arazilerin üzerindeki kontrol mültezimler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Mültezimlerin toprak vergisi üzerindeki hâkimiyetleri daha çok Osmanlı Devleti'nin Mısır'da otoritesinin zayıflaması ve Ali Bey Kebir döneminde yeni bir Memlûk yükselişi ile meydana çıkmış ve köyler ganimet olarak mültezimler tarafından alınmıştır²⁵³. Mısır'daki bozulmuş olan iltizam sistemi Mısır'a geldiğinde Napoléon'un dikkatini çekmiş ve bir divan toplantısı gerçekleştirmiştir. Alınan kararlarda iltizam sisteminin verimsiz ve yozlaşmış olmasından dolayı doğrudan vergi toplanması ve gerçek toprak sahiplerinin kayıt altına alınması gerektiği sonucu çıkmıştır. Napoléon'un Mısır'dan ayrılmasından sonra General Menou da mültezimlerin elindeki toprakların ve vakıf topraklarının vergilendirilmesini tavsiye etmişse de başarılı olamamıştır.

Mehmet Ali Paşa, Mısır valisi olduktan sonra toprak üzerinde hâkimiyetini kurmaya başlamıştır. 1806 yılında mültezimlere mülklerini bağışlamalarını emretmiş ve alınan topraklar Mehmet Ali Paşa'nın akrabalarına tahsis edilmiştir. 1808 yılında

²⁵¹ Şevket Pamuk, *Anatolia and Egypt during The Nineteenth Century: A Comparasion of Foreign Trade And Foreign Investment*, *New Perspectives on Turkey* 7 (1992), 37.

²⁵² Kenneth M. Cuno, *The Pash's Peasants, Land, Society and Economy in Lower Egypt 1740-1858* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 17.

²⁵³ Cuno, *The Pash's Peasants, Land, Society and Economy in Lower Egypt 1740-1858*, 33

sel dolayısıyla vergi ödeyemeyen 160 köyü mültezimlerden almış, vakıf arazilerine el koymuş, ulemanın ekonomik gücünü kısıtlayıcı tedbirler getirmiştir. Hatta bu durum Fransa işgali sonrası Mehmet Ali Paşa ile ittifak içerisinde bulunan ve Mısırlıların lider saydığı Umar Makram'ın isyanına yol açmış ve Makram Dimyat'a sürülmüştür. Mehmet Ali Paşa'nın tekeli sistemi devam etmiş, Memlûklerin sahip olduğu iltizamlara ve servetlerine el koyarak Mısır'da toprak aristokrasisine büyük bir darbe indirmiştir. Fellahlar ile arasındaki bağlantıları kaldıran ve vergileri doğrudan kendi memurları ile toplayan Mehmet Ali Paşa, 1805-1812 yılları arasında Avrupa ile karlı bir ticaret dönemine de girmiş ve kısa süre içerisinde yıllık gelirini 3 katına çıkarmıştır²⁵⁴.

Mehmet Ali Paşa'nın toprak reformları ve zamanla el koyduğu ya da satın aldığı topraklar²⁵⁵ onu Mısır'ın en büyük çiftçisi haline getirmiştir²⁵⁶. İltizam sisteminin kaldırılmasından sonra tarımsal verimliliği arttırmak için tarım yapılmayan araziler tarıma açılmış, yeni sulama kanalları inşa edilmiş böylece su problemi çözülerek tarımsal ürünlerde artış sağlanmıştır²⁵⁷. Bu konuda Paşa'nın en büyük eserlerinden bir tanesi İskenderiye ile Nil'i birbirine bağlayan ve 1817'de başlanıp 3 yıl gibi kısa bir sürede tamamlanan kanal projesi olmuştur. 35 bin altına mal olan bu projede 300 bin işçi çalıştırılmıştır ki bu rakam Mehmet Ali Paşa'nın insan gücünü nasıl kontrol ettiğinin önemli bir kanıtı olmuştur. Kanalın ismi ise II. Mahmud'a ithafen "Mahmudiye" adını almıştır²⁵⁸. Tarımsal verimi arttırmaya yönelik çalışmalara devam edilmiş fellahlar sıkı bir disiplin altına alınmıştır. Öyle ki fellahlar yılın büyük bir kısmında tarlalarda çalışmak zorunda kalmıştır. Mehmet Ali Paşa, Mısır'da hangi ürünün ekileceğinden hangi ailenin ne kadar toprak ekeceğine kadar tarımı kontrol altına almıştır²⁵⁹. Paşa'dan önceki süreçte köylünün ödemek zorunda olduğu vergi, Nil'in taşmasına bağlı olarak iyi ya da kötü hasat veren topraklardan alınan vergiden ibaretti. Hatta köylü aynı yıl ikinci kez hasat yaptığında ikinci hasadı kendisine önemli bir teşvik olarak kalmaktaydı. Arazi tespitlerinden önce vergi toplanacak ekilebilir

²⁵⁴ Fahmy, "The Era of Muhammad Ali Pasha 1805-1848", 147-149.

²⁵⁵ 1832 tarihli bir belgede, Mehmet Ali Paşa'nın, bir yılda 14 bin köy satın aldığından bahsedilmiştir. BOA, HAT, No. 351, Gömlek No. 19839

²⁵⁶ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 195.

²⁵⁷ Özkoç, *İmparatorluk İktidarının Sınırında Osmanlı Mısırı: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe*, 75.

²⁵⁸ Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, 85.

²⁵⁹ Umut Çevik, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Valiliği Döneminde (1805-1848) Mısır'da Uyguladığı Tekel Ekonomisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 3/2 (Aralık 2022), 254.

arazinin sınırları tam olarak bilinmediği için bilinen ekilebilir arazinin ancak yarısından vergi toplanmaktaydı. Bu durum ise köy halkına kısmen refah sağlamaktaydı. Ancak Mehmet Ali Paşa'nın yeni sisteminde kontrol mültezimlerden çıkmış ve Paşa'nın memurlarına bırakılmıştır²⁶⁰. Çiftçinin ürünleri karşılığında alacağı ücreti kendisi belirleyen Mehmet Ali Paşa aynı zamanda halkın alacağı benzer ürünlerin fiyatını da kendisi belirlemiştir. Bu durum çiftçinin satmak zorunda kaldığı ürünü daha yüksek fiyata almak zorunda kalmasına sebep olmuştur. Ayrıca 1834 yılında bir fellahın sürekli çalışsa dahi hazineye olan borcunu hiç bitiremeyeceği “toplum sorumluluk yasası” adında bir sistem getirilmiştir. Bu sisteme göre bir fellah elindekini tamamen vermiş olsa da aynı köyde borcu olan başka birinin de borcunu ödediği, köyün tamamı borcunu ödemiş olsa dahi yakın köylerdeki köylerin borcunu ödediği ve her çiftçinin vergi altında ezildiği bir sistem olmuştur. Bu sistem herkesi çalışmak zorunda bırakmıştır²⁶¹. Nitekim Mehmet Ali Paşa, insan gücünü ve Nil'in bereketini büyük bir avantaja dönüştürmüştür. Ekonomik ve ticari alanları kendi tekeline almış ve bir çeşit devlet sosyalizmi kurmuştur. Bu konu hakkında İngiltere Dışişleri Bakanı Charles Palmerston, “Mehmet Ali, Mısır halkını zengin ve fakir olacak şekilde ikiye ayırmıştır. Zengin sınıf kendisi ve çevresi; fakir sınıf ise Mısır halkıdır” şeklinde bir ifade kullanmıştır²⁶². Ancak Mehmet Ali Paşa valiliğinin ilk yılında Mısır'ın toplam gelirini 13 bin keseden ikinci yıl 18 bin keseye, dördüncü yıl 35 bin keseye, ilerleyen tarihlerde ise 400 bin keseye kadar ulaştırmıştır. Bu paranın az bir kısmı İstanbul'a gönderildiği için²⁶³ Paşa'nın yönetimindeki Mısır'da ekonomik açıdan canlanma görülmüştür.

Mısır'ın en değerli kaynağı olan tarım arazileri üzerinde tekелci bir sistem kuran Mehmet Ali Paşa'nın çiftçileri denetleyip yetiştirmesi ve tarımsal verimi arttıracak çalışmalar yapması Mısır'da yılda üç defa ürün alınmasını sağlamıştır. Böylece Mısır, geçimlik tarımdan ihtiyaç fazlası çıkaran ve ihracata başlayan ilk Ortadoğu ülkesi sayılmıştır. Tütün, şeker ve pamuk, Mısır'ın başlıca ürünleri olmuştur²⁶⁴. Bunlar içerisinde özellikle endüstriyel tarım ürünü olan pamuk üretimi

²⁶⁰ Tuğba İsmailoğlu Kacır, “Mısırlı Napolyon” *Alman Çağdaşlarının Gözünden Kavalalı Mehmed Ali Paşa* (İstanbul: Kriter Yay., 2023), 122.

²⁶¹ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 195-196.

²⁶² Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 196.

²⁶³ Murat Keha, “Mehmed Ali Paşa İsyanı Sırasında Mısır'ın Ekonomik Durumuyla İlgili Sultan Abdülmecid'e Sunulan Bir Lahiya”, *Doğu Esintileri* 7 (Temmuz 2017), 100.

²⁶⁴ Goldschmidt, Davidson, *A Concise History of The Middle East*, 173.

önem arz etmiştir. İskenderiye’de ikamet eden İngiliz ve diğer Avrupalı tüccarlar pamuğa yoğun talepte bulunmuşlardır. Öyle ki 1824 yılında pamuk üretimi 225 bin kantara yükselmiş ve ihraç edilen pamuk 500 bin sterlin değere sahip olmuştur. 1850’lere gelindiğinde ihracat 500 bin kantar sınırını aşmış ve pamuk, Mısır toplam ihracatının yarısına yaklaşmıştır²⁶⁵.

Mısır aynı zamanda 19. yüzyılın ilk yarısında Ortadoğu’da sanayi kurmaya çalışan tek bölgeydi. Mehmet Ali Paşa, Mısır ekonomisini fiilen millileştirmesi ve toprak sahibi aristokrasinin zenginliğine ve tarımsal fazlasına el koyması sonucu elde edilen zorunlu sanayileşme politikasıyla endüstriyel kalkınma için gerekli sermaye birikimini finanse edecek geliri yaratmıştır. Kısaca Mısır’daki tarımsal üretimin artması 1818 yılından itibaren modern bir sanayinin kurulmasını zaruri kılmıştır. Ayrıca devletin büyük bir tüketici ve temel malların tek alıcısı ve tedarik edicisi olarak (tekel sistemi) hareket etmesiyle Mehmet Ali Paşa, tarım ve ulaştırma yatırımlarına ve yerli imalata cömert sübvansiyonlara dayanan bir politika teşvik etmiştir. Bu durum Mısır’ın öncelikle tarıma dayanan bir toplumdaki esasen tekstil imalatına dayanan, aynı zamanda mısır öğütme, pirinç kabuğu çıkarma, kahve kavurma ve şeker rafine etme gibi olağan faaliyetleri de içeren, genişleyen bir sanayi sektörüyle erken sanayileşen bir topluma dönüşmesini sağlamıştır²⁶⁶. Böylece 1828 yılında 1.960 adet ip eğirme makinesi, 1.750 adet tezgâhı olan 30 pamuk eğirme ve dokuma fabrikası kurulmuştur. 1830’larda fabrikalarda yıllık pamuk ipliği üretimi 2.500 ton, kumaş üretimi ise 1 milyon metrenin üzerinde olmuştur. Modern yün ve keten fabrikaları da kurulmuş ve rafineriler yılda 1.000 tonun üzerinde şeker üretmiştir. Ayrıca diğer modern endüstriler arasında cam, kâğıt, deri, sülfirik asit ve farklı kimyasal üreten tesisler ve fabrikaları yer almıştır²⁶⁷. Bu dönem silah sanayisinde ciddi gelişmeler yaşanmıştır. 1820’lerde Kahire Kalesi’ndeki cephanelik ayda 1.600 tüfek üretirken, 1830’larda İskenderiye’deki deniz kompleksinde 4 bin işçi çalışmış ve savaş gemileri üretilmiştir²⁶⁸.

Mehmet Ali Paşa, Mısır ekonomisini yönlendirme ve gelirlerini kontrol etme yeteneğini tekel sistemi sayesinde elde etmişti fakat ölümünden sonra zamanla tekel

²⁶⁵ Charles Issawi, *The Economic History of The Middle East 1800-1914* (Chicago: The University of Chicago Press, 1966), 416.

²⁶⁶ Laura Panza, Jeffrey G. Williamson, “Did Muhammad Ali Foster Industrialization In Early Nineteenth-Century Egypt?”, *Economic History Review* 68/1 (2015), 98.

²⁶⁷ Issawi, *The Economic History of The Middle East 1800-1914*, 389.

²⁶⁸ Cleveland, Bunton, *A History Of The Modern Middle East*, 70.

sistemi kaldırılmış, özel yetiştiriciler üretimin büyük kârlılığını keşfetmiş ve tarım üzerindeki devlet kontrolü zayıflamıştır. Pamuğun yükselişi ise genel olarak devam etmiştir²⁶⁹. Avrupa'daki sanayi alanında her kıtada ilerleyen kapitalist teşebbüslerin ve Mehmet Ali Paşa'nın reformlarının sonucunda Mısır, İngiliz işgali döneminde, 19. yüzyılın sonlarında, Ortadoğu'nun en zengin bölgelerinden biri olmuştur. 1880-1914 yılları arasında özellikle pamuk üretimi 3 milyon kantardan 7,5 milyon kantara ulaşmıştır²⁷⁰. Nitekim Mehmet Ali Paşa'nın bu yeni mahsulün potansiyelini fark etmesiyle bu dönemde pamuk üretimi ciddi bir ivme kazanmıştır. Avrupa için önemli bir endüstriyel ürün olması, Amerika iç savaşının yaşanması Mısır'da pamuk üretimine büyük katkı sağlamış ve Mısır'ın siyasi politikasına da yön vermiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde üzerinde durulacak olan İbrahim Paşa'nın Çukurova'daki faaliyetleri ve pamuk üretimi bu çerçevede ele alınacaktır.

1.7.Kavalalılar Hanedanı

Mehmet Ali Paşa, Mısır'da varlığını pekiştirdikten sonra Mısır'a düzen getirmeyi başarmıştır. Yönetimde disiplini sağlamış, Fransa kara ordusundan ve İngiltere deniz gücünden yararlanarak düzenli ve güçlü bir ordu kurmuş, bayındırlık işleri gerçekleştirmiş, tarımsal verimliliği arttırmış, ticari ve ekonomik faaliyetleri devlet tekeline almış ve ekonomik anlamda güçlü bir Mısır yapısı ortaya çıkmıştır²⁷¹. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da her geçen gün güçlenmesi, Osmanlı idaresinin karşı çıkacağı hedefleri arzu etmesi, hali hazırda zor durumda bulunan Osmanlı Devleti topraklarına yönelik yayılcı bir politika gütmesi gibi birçok farklı sebebin sonucunda Bâbîâli ile Paşa'nın arası iyice açılmış ve esasında bir Osmanlı iç problemi iken; uluslararası bir probleme dönüşen ve tarihte "Mısır Meselesi" olarak isimlendirilen süreç yaşanmıştır²⁷². Yaşanan bu sürecin sonunda Mehmet Ali Paşa, İngiltere'nin garantörlüğünde her ne kadar hayalini kurduğu Suriye'den, Adana'dan vazgeçmiş olsa da Mısır tarihi için çok önemli bir imtiyaz elde etmiştir. 1841 tarihli bu fermanın özeti şu şekildedir:

1. Mısır'ın sınırları sadrazam tarafından mühürlenene harita ile gösterilmiştir.

²⁶⁹ Issawi, *The Economic History of The Middle East 1800-1914*, 416.

²⁷⁰ Özlem Tür, "Mısır'da Ekonomik Kalkınma Çabaları", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 41 (Ekim 2009), 184.

²⁷¹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi* (1789-1914), 196.

²⁷² Bu konu ilgili bölümde detaylı verilecektir.

2. Mısır valileri, Mehmet Ali Paşa'nın ailesinden ancak padişah tarafından seçilecektir. Valilik sadece erkek çocukların hakkı olacaktır. Valilik boş kaldığı durumda Mehmet Ali Paşa soyundan en yaşlı erkek vali olacaktır.
3. Mısır valileri söz konusu bu ferman ile veraset imtiyazına kavuşmuş bulunsalar dahi rütbe ve kıdem konusunda diğer Osmanlı vezirleri ile eşit olacaklardır.
4. Gülhane Hatt-ı Humayun'un prensipleri ve Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle imzalamış olduğu antlaşmalar Mısır için de uygulanacaktır.
5. Mısır halkı, Osmanlı sultanının tebaası sayıldığı için Osmanlı Devleti'nde kabul edilen kanun ve nizamlar Mısır halkı için de geçerli sayılacak, vergi Osmanlı sultanı adına toplanacak ve para yine sultan adına bastırılacak, Mısır'daki asayişin sağlanması için en fazla 18.000 asker bulundurulacak, ordudaki yüksek rütbeli subaylar Osmanlı sultanı tarafından onaylanacak, savaş gemisi Bâbîâli'nin izni olmadıkça yapılmayacaktır²⁷³.

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır meselesinin son bulduğu 1841 tarihli ferman ile elde ettiği kazanım Mısır'ı özerk bir eyalet haline getirmiştir. Nitekim bu kazanım Mısır'da yeni bir siyasi dönemin yolunu açmış ve Mısır'da Kavalalılar Hanedanı dönemi başlamıştır. Bu hanedanın yönetimi ise 1953 yılında dek devam etmiştir.

Mehmet Ali Paşa'dan sonra Mısır yönetimine oğlu İbrahim Paşa geçmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın babasının ismini taşıyan İbrahim Paşa, 1789 yılında Kavala'da doğmuştur. Annesi Emine Hanım'dır. Her ne kadar Mehmet Ali Paşa'nın üvey oğlu olduğu ifade edilmişse de İbrahim Paşa'nın gerçekte Mehmet Ali Paşa'nın öz evladı olduğuna dair kaynaklar ağırlıklıdır²⁷⁴. Mehmet Ali Paşa ile İbrahim Paşa'nın karakter yapıları birbirinden farklıdır. Örneğin İbrahim, babasının aksine İstanbul'da kaldığı süre boyunca Osmanlılar ile özdeşmemiş, Mısır'da Arapça öğrenmiş, babasının üzüntüsüne rağmen kendisini Türk değil; Mısırlı olarak tanımlamıştır. Ancak Mehmet Ali Paşa ile İbrahim Paşa'nın fiziksel benzerlikleri çok fazladır. Yine baba ile oğul arasında birbirlerine karşın sevgi dolu bazı mektuplar da bulunmuştur. Mehmet Ali Paşa, Sudan'da bulunan İbrahim Paşa'ya bir mektubunda şu ifadeleri kullanmıştır: “Oğlum seni ve İsmail'i seviyorum, sen benim bedenimdeki ruh, gözlerimdeki ışıksın... Bedenlerimiz ayrı ve uzak olsa da kalplerimiz ve manevi birlikteliğimiz bize

²⁷³ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi C.I* (Ankara TTK Yay.), 202.

²⁷⁴ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, “İbrâhim Paşa, Kavalalı”, *DİA* (Erişim 10.09.2024).

huzur veriyor". Bu tür ifadeler İbrahim Paşa'nın, Mehmet Ali Paşa'nın öz evladı olduğuna kanıt görülmüştür²⁷⁵. Clot Bey'de öz evlat olduğunu, İbrahim Paşa'nın babasının evliliğinden iki yıl sonra yani 1789 yılında Kavala'da doğduğunu belirtmiştir. Clot Bey, İbrahim Paşa'nın karakteri hakkında; iyimser, bazen şakacı ama genel olarak ciddi olduğunu, korkutucu bir yaklaşıma sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İbrahim Paşa'nın doğunun tarihine oldukça hâkim olduğunu, Türkçe, Arapça ve Farsçayı akıcı bir şekilde konuştuğunu aktarmıştır²⁷⁶. Mehmet Ali Paşa, 1805 yılında Mısır valisi olduktan sonra yakın aile ve çevresini de Kavala'dan Mısır'a davet etmiştir. Bunlar içerisinde büyük çocukları İbrahim ve Tosun da yer almıştır. Böylece İbrahim Paşa henüz 16 yaşında iken babası tarafından ilk olarak Kahire Kale komutanı ilan edilmiştir²⁷⁷. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki nüfuzunu arttırması Bâbîâli'nin gözünden kaçmıyordu. Bunun için 1806 yılında Mısır eyaleti Musa Paşa'ya ve ondan boş kalan Selanik ve Kavala sancakları da Mehmet Ali Paşa'ya verilmiştir. Bunun üzerine yeni Mısır valisi Musa Paşa Kaptan-ı Derya Kadri Paşa ile İskenderiye Limanı'na gönderilmiştir. Ancak bu durumdan haberdar olan Mehmet Ali Paşa, hemen hazırlıklara başlamış, kendisinin Mısır valisi olarak kalmasını sağlayacak kişilere yüksek miktarda para ve kıymetli hediyeler göndermiş, Mısır ileri gelenlerine, bilginlere yazdığı mahzarları Kaptan Paşa'ya ve İstanbul'a sunmuştur. Bunun üzerine Musa Paşa, Selanik'e geri yollanmış²⁷⁸, İbrahim Paşa da Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a vali olduğu ilk zamanlarda valiliğinin sağlam tutulması için İstanbul'a rehin olarak gönderilmiştir. İbrahim Paşa, 1 yıl sonra padişah tarafından Mısır'a defterdar olarak gönderilmiş ve 1813 yılına dek bu görevini sürdürmüştür²⁷⁹. İbrahim Paşa, birlik komutanlıklarında ve il idarelerinde görev almaya başlamış ardından Mehmet Ali Paşa'nın askeri harekât planlarında, Hicaz, Sudan, Mora'da önemli görevler icra etmiş, Suriye ve Anadolu seferlerini bizzat yürütmüştür.

İbrahim Paşa'nın kısa yönetiminin ardından veraset kanununa göre hanedanın en yaşlı erkek üyesi olan Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve Ahmed Tosun Paşa'nın oğlu I. Abbas Hilmi Paşa, Mısır'ın yeni valisi olmuştur. Abbas Paşa'nın karakter yapısında ne İbrahim Paşa'nın savaştı coşkusu ne de Mehmet Ali Paşa'nın hırslı bulunmuş.

²⁷⁵ Al-Sayyid Marsot, *Egypt in The Reign of Muhammad Ali*, 82-83.

²⁷⁶ Antoine B. Clot-Bey, *Aperçu General Sur L'Egypt* (Brüksel: Meline Cans Et Compagnie, 1840), 80.

²⁷⁷ Lowry, Erüsal, *Aslına Dönüş Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Kavala Kasabası ile Bağları Mimari Eserler, Kitabeler ve Belgeler*, 8.

²⁷⁸ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat* C.III-IV haz. Neşet Çağatay (Ankara: TTK, 1980), 266.

²⁷⁹ Al-Sayyid Marsot, *Egypt in The Reign of Muhammad Ali*, 81.

Abbas Paşa iyi bir Müslüman olmayı ve kendisini İslam kültürü ile yetiştirmeyi tercih etmiştir²⁸⁰. Abbas Paşa'nın yönetimi ve karakter yapısı, halefi Said Paşa'dan da farklı olmuştur. Abbas Paşa, Avrupa unsurundan hem korkmuş hem de nefret etmiştir. Avrupa medeniyeti yönünde ilerlemeye karşı çıkmıştır²⁸¹. Bundan dolayı Batı örneğinde açılmış bazı müesseseler kapatılmış, Arap mütefekirlere önem verilmiştir. Örneğin; devrin önemli alimlerinden Tahtâvî, mektep açmak için 1850 yılında Hartum'a gönderilmiştir. I. Abbas, Tanzimat'ın Mısır'da uygulanmasını sağlamış ve İngiltere'nin desteğini almıştır. Bu dönemde ayrıca İngilizlere Süveyş ile Nil arasında demiryolu yapımı için imtiyaz verilmiştir. Genç yaşta hayatını kaybettikten sonra yerine Mehmet Ali Paşa'nın dördüncü oğlu Said Paşa, Mısır valisi olarak geçmiştir²⁸².

Said Paşa, küçüklüğünde bir Fransız eğitmen (Koenig Bey) tarafından özenle eğitilmiştir. Fransızca ve İngilizce bilen Said Paşa, liberal görüşlü ve Avrupalılarla arkadaşlık etmekten hoşlanan bir yapıya sahiptir. Said Paşa selefi Abbas Paşa'nın tersine hareket ederek liberal bir genişleme politikası başlatmıştır. Avrupa'dan Mısır'a göçü teşvik etmiş, etrafını Avrupalı çalışanlarla çevirmiş, seçkin mühendisleri davet etmiş, Abbas Paşa'nın Avrupa ile ticari kısıtlamalarını sonlandırmıştır²⁸³. Said Paşa'nın Mısır'a çektiği yabancılar arasında önemli bir isim olan, yıllar önce Mısır'da diplomatik ataşe olarak görev yapan Ferdinand Lesseps de bulunmuştur. Said Paşa ile dostluk kuran Lesseps, o dönem dünya ticaretinde devrim yaratacak Süveyş Su Kanalı hakkında bir plan tasarlamıştır. Esasında Akdeniz ile Kızıldeniz arasında bir su yolu inşa etme planı yeni değildir. Mısır'daki büyük hükümdarlara, firavunlara, Pers, Yunan, Roma devlet adamlarına ve halifelere söz konusu plan önerilmiştir²⁸⁴. Mehmet Ali Paşa döneminde de Fransızlar tarafından kanal planı teklif edilmişse de Mehmet Ali Paşa, "Boğazlar Osmanlı'nın felaketi oldu. Ben de Mısır'da bir boğazlar meselesi yaratmak istemem"²⁸⁵ diyerek projeye karşı çıkmıştır. Ancak Lesseps'in eski dostu Said Paşa'ya ısrarı olumlu sonuçlanmış ve 15 Kasım 1854'te bir Nil gezisi esnasında Said Paşa'nın "İkna oldum. Planınızı kabul ediyorum. Yolculuğun geri kalanında

²⁸⁰ John Eliot Bowen, "The Conflict of East and West in Egypt", *Political Science Quarterly* 1/2 (June 1886), 299.

²⁸¹ Edwin Leon, *The Khedive's Egypt or The House of Bondage Under New Masters* (London: Sampson Low, Marston, Searle And Rivington, 1877), 81.

²⁸² İlhan Şahin, "Abbas Hilmi I", *DİA* (Erişim 05.10.2024).

²⁸³ Leon, *The Khedive's Egypt or The House of Bondage Under New Masters*, 92.

²⁸⁴ Bowen, "The Conflict of East and West in Egypt", 301.

²⁸⁵ Durmuş Akalın, *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 18.

bunun uygulanma yollarını konuşacağız”²⁸⁶ ifadeleriyle Süveyş Kanal Projesi’ne adım atılmıştır. Said Paşa ayrıca valiliği boyunca üç önemli reform gerçekleştirmiştir. Mısır ve Sudan’da köleliğin kaldırılması için yapılan çalışmalar, 1858 yılında iltizam sisteminin kaldırılıp özel mülkiyete geçilmesi ve Mısır ordusunda genelde üst rütbeliler Türk ve Çerkezlerden oluşurken yerli Mısır halkından kimselerin de orduda üst rütbeye yükseltilmesi hakkının verilmesi olmuştur²⁸⁷. Mısır valiliği süresince bağımsızlık hayaline kapılan Said Paşa, yaptığı yüklü miktardaki harcamaları ile ilk defa Mısır hazinesinde 3 milyon kadar bir borç bırakmış²⁸⁸, ölümünün ardından Mısır valiliğine İbrahim Paşa’nın oğlu İsmail Paşa geçmiştir.

İsmail Paşa, Mısır valisi olduktan hemen sonra ilk konuşmasında idari, mali ve mülki alanlarda ıslahat yapacağını, angarya usulünü kaldıracağını ve tarım alanında iyileştirmelerde bulunacağını bildirmiştir²⁸⁹. İsmail Paşa dönemi Mısır tarihi için bir dönüm noktası olmuş ve bu dönemde Osmanlı-Mısır diyalektiği tekrar siyasi gündemin ana maddesi haline gelmiştir. Öyle ki İsmail Paşa, 1863 yılında göreve başladığı andan itibaren attığı her adım ile dedesi Mehmet Ali Paşa’nın bağımsızlık rüyasına destek vermek istemiştir. İktidarın cezbedici muhtevasından oldukça etkilenen İsmail Paşa, Girit isyanının yarattığı imkân ile göreve geldikten 3 yıl sonra veraset sistemini değiştirecek bir ferman elde etmiştir²⁹⁰. Yine Sultan Abdülaziz ile olan ilişkilerini sıkı tutarak imtiyazlar elde etmiştir. Hatta Avrupa’da yankı uyandıran bir seyahat düzenlenmiş ve Sultan Abdülaziz 7 Nisan 1863 tarihinde Mısır’a ayak basmıştır²⁹¹.

İsmail Paşa, genel olarak Mısır’da müstakil bir devlet kurulması için zemin oluşturmuş, Mısır’ı Osmanlı Devleti’nden uzaklaştırma politikası gütmüştür. Hıdiv unvanını da alan İsmail Paşa, Avrupa devletleri tarafından tek sesli bir şekilde desteklenmiştir. Burada İngiltere’nin alışılanın tersine Osmanlı yanlısı politika izlememesi Bâbiâli yöneticilerini de şaşırtmış ve yoğun bir diplomatik süreç yaşanmıştır. Mısır hıdivi, bağımsız bir devlet yöneticisi, bir hükümdar gibi

²⁸⁶ John Eliot Bowen, *The Conflict of East and West in Egypt* (New York: G.P. Putnam’s Sons, 1887), 12.

²⁸⁷ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 415.

²⁸⁸ İrtəm, *Osmanlı Devleti’nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, 31.

²⁸⁹ Musa Gümüş, vd., “İsmail Paşa, Saray ve Bâbiâli: Mısır İşgalinin Siyasi, İktisadi, Sosyal ve İdari Zeminin İnşası 1863-1879”, *History Studies* 10/10 (Aralık 2018), 149.

²⁹⁰ Hayrettin Pınar, *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları Bâbiâli ve Hıdiv İsmail* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 159-160.

²⁹¹ Özkaya Özer, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, 160.

davranmaya başlamış, Mısır'ı Avrupa'ya yakın tutmak için Batıya seyahat düzenlemiş, Bâbiâli'nin tepkisine neden olabilecek önemli politikalar yürütmüştür ki 1869 yılında Osmanlı-Mısır gerginliği zirveye çıkmıştır²⁹².

İsmail Paşa, Mısır'ın kalkınmasında Mehmet Ali Paşa'dan sonraki ikinci kişi olmuştur. Bu dönemde Amerikan iç savaşının yaşanması Mısır pamuk gelirlerini arttırmış ve Mısır hazinesinde önemli oranda büyüme gerçekleşmiştir. Pamuk üretimi ile ihracatın artması özellikle İskenderiye Limanı'nı dünyanın önemli bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Böylece artan hazine ile reformların hayata geçirilmesi sağlanmıştır²⁹³. İsmail Paşa, Mısır'ı Avrupalı devletler gibi yapmak ve modernleştirmek için hırslı bir yönetim mekanizması kullanmaya başlamış ve Mısır'ı her alanda bir değişime götürmeye gayret göstermiştir. Ancak elde ettiği imtiyazlar için ödediği haraçlar, ülkeyi bayındır hale getirmek için yaptığı tüm harcamalar, yapılan dış borçlanmalar, vergilerin artırılması Mısır ekonomisine darbe vurmuş ve 1876 yılında kurulan Düyûn-ı Umûmiye Sandığı ile Mısır maliyesi Fransa ve İngiltere kontrolüne geçmiştir²⁹⁴. Böylece Avrupalı devletler Mısır üzerinde dikkatlerini toplamışlardır. Avrupa'nın dikkatini toplayan bir diğer husus ise yine İsmail Paşa döneminde ekonomiyi sekteye uğratan önemli bir gelişme Süveyş Kanalı'nın açılması olmuştur. Denizciliğin gelişimiyle gerçekleşen keşifler, deniz ticaret yollarının rotalarını değiştirmiştir. 15. yüzyıl sonlarında Portekizli denizciler Hindistan'a gitmek için Güney Afrika'dan dolaşan rota bulduklarında Nil deltası ile birlikte Akdeniz'deki Cenova, Venedik gibi liman kentlerini önemini kaybetmiştir. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde uluslararası ticaretin artması Süveyş Berzahı'nı tartışma konusu yapmıştır. Çünkü İngiltere ile Hindistan arasında, Afrika'nın güney ucundan giden yelkenli bir geminin seyahati 7 ay kadar uzun bir süreyi kapsamaktaydı. Böylece bir ihtiyaçtan doğan Süveyş Kanalı, Fransız idaresinde uluslararası bir teşebbüs eseri olarak 1859 yılında inşa süreci başlamış ve kanal tarih boyunca birçok girişime rağmen ancak 1869 yılında seyr-ü sefere açılmıştır²⁹⁵. Kanalin açılması Mısır'da maddi zorlukları yaşatmasının dışında Osmanlı Devleti toprağı olan bölgeye fazla sayıda yabancı gelmesine neden olmuştur ki bu durum Mısır'ın işlerine müdahale

²⁹² Musa Gümüş, *Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 15-16.

²⁹³ Ali Bilgenoğlu, *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 61.

²⁹⁴ Atilla Çetin, "İsmail Paşa, Hidiv", *DİA* (Erişim 30.10.2024).

²⁹⁵ Danyal Bediz, "Süveyş Kanalı'nın Önemi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi* 9/3 (1951), 330-331.

edilmesine neden olacaktır. Ayrıca kanalın açılması Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasının temel nedenlerinden biri olmasına, İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğü politikasından vazgeçip Osmanlı Devleti'nde işgallere başlamasına sebep olmuştur²⁹⁶.

Hıdiv İsmail'in azledilmesinin ardından 1879 yılında İsmail Paşa'nın en büyük oğlu Tevfik Paşa, Sultan Abdülhamid'in Halim Paşa'yı hıdivliğe getirmek istemesine rağmen Avrupalı devletlerin baskısıyla Mısır yönetimine geçmiştir. Tevfik Paşa, iyi ahlaklı ve hüsnü niyet sahibi bir yapıya sahip ise de halk arasında bir prestiji bulunmamıştır. Zor durumları çözebilecek bir hâkimiyeti olmadığından hıdivliğin ilk günlerinden itibaren İngiliz ve Fransızları karşısına almamayı tercih ederek, konsolosların gayri resmi vesayetleri altına girmiştir²⁹⁷. Dolayısıyla Tevfik Paşa döneminde hıdivlik makamı sembolik bir hal almış ve İngilizlerin baskısı bu süreçten itibaren yoğun bir şekilde artmıştır.

Tevfik Paşa göreve başladığında Mısır maliyesini büyük oranda İngiliz ve Fransız uzmanlarına devretmiş ardından yeni kurduğu kabinenin başkanlığına İngilizlerin desteklediği Riyaz Paşa'yı getirmiştir. Tevfik Paşa'nın Mısır'da yaptığı harcamalar, yabancı nüfuzunun artması, memur ve asker maaşlarına yönelik kısıtlamalar toplumsal huzursuzluğa yol açmıştır²⁹⁸. Yine ilk bölümde bahsi geçen Mısır'daki Vatanilerin²⁹⁹ ve Arabi Paşa'nın faaliyetleri bu dönemde süregelmiştir. Tevfik Paşa ise İngiltere, Fransa temsilcilikleri ve Arabi Paşa muhalefeti arasında kalmıştır. Tevfik Paşa'nın yönetime hâkim olamaması da Mısır'ın işgaline zemin hazırlamıştır. Bundan sonra Lord Cromer yönetiminde ciddi anlamda etkili olmuştur. Tevfik Paşa'nın 1892'de vefat etmesiyle Hıdivlik makamı ve Mısır'daki Osmanlı

²⁹⁶ Akalın, *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)*, 334.

²⁹⁷ İrtəm, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, 57.

²⁹⁸ Bilgenoğlu, *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, 103.

²⁹⁹ Milliyetçilik söylemleri ilk olarak Mısır'da Fransız işgalinin ardından Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa döneminde başlamış, ancak 1871 yılında Mısır'a gelen ve 10 yıla yakın bir süre burada bulunan Mısır milli uyanışının önemli yapı taşlarından biri olan Cemaleddin Efgani, burada çok önemli bir rol oynamıştır. Cemaleddin Efgani, Mısır'da Hizbu'l Vatan (El Vatanniye) Partisini kurmuş, Cami'ül Ezher'de hocalık yapmış çok sayıda takipçi ve öğrenciye sahip olmuştur. Abdolvahid Soofizadeh, "Cemaleddin Afgani'nin İslam Birliği Düşüncesindeki Yeri ve Önemi", *OTAD IV* (2020), 121. Mısır'da 13 Nisan 1879 tarihinde Vatan Partisi kurulmuştur. Parti Hıdiv ve Osmanlı idaresine bağlı kalacağına söz vermiş ve daha çok ekonomik ve sosyal sorunlar üzerinde duracağını belirtmiştir. Nitekim Arabi Paşa, parti programına uyarak "Mısır Mısırlılarıdır" sloganıyla Mısır'da var olan İngiltere-Fransa ikili kontrolüne ve Borçların Tasfiyesi Kanununa kesinlikle karşı çıkmıştır. Ayrıca orduda işini kaybeden Mısırlı askerlerin haklarını savunmuştur. Böylece Arabi Paşa Vatan Partisi içerisinde sivrilmeye başlamıştır. Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2010), 40.

otoritesi sadece resmiyette kalmış ve İngiltere fiilen Mısır'a hâkim olmuştur³⁰⁰. Tevfik Paşa'nın ölümünden sonra hakkında çıkan biyografiler ya da basındaki yazılar, onun halkın sevgisini kazanamayan, halkın üzerinde etkisi olmayan, iyi huylu bir kukla olarak tasvir etmişse de bu durum anakronizmdir. Tevfik Paşa yaratıcı bir devlet adamı niteliğine sahip değilse de nezaketi, fedakarlığı, cesareti, kendine hâkimiyeti ve halkına karşı samimi hisleri, adil, insancıl ve ilerici hükümete dair yeni fikirlere karşı gerçek sempatisi vardı³⁰¹.

1891 yılında yakalandığı gripten dolayı vefat eden Tevfik Paşa'nın yerine Abbas Hilmi Paşa geçmiştir. Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın 17 yaşında genç ve tecrübesiz olması ve makamını idare edemeyeceği düşüncesiyle Bâbîâli, Mısır yönetimi için bir müsteşar tayin edilmesini uygun bulmuş fakat Hıdiv Abbas hemen göreve başlamıştır. Mısır'a ikinci kâtip sıfatıyla gönderilen Mehmed Muhsin Bey³⁰², Hıdiv Abbas'ın Avrupa'da yetişmiş, eğitim almış biri olması hasebiyle devlet işlerinde yetkin biri olmadığını “din-u devlet ve velinimet ne demek olduğunu layıkıyla bilmez” ifadeleriyle belirtmiştir³⁰³. Hıdiv Abbas Hilmi ise ilk icraatında İngilizlerin tepkisini çekecek kararlar vermiştir. Hıdiv Abbas Hilmi, İngilizlere yakın olan Mustafa Fehmi Paşa'yı Mısır kabinesinde görevden almış yerine İngiliz karşıtı, milliyetçi Hüseyin Fahri Paşa'yı getirmiş³⁰⁴, maliye ve adliye nazırlarını değiştirmiştir. Bu durum Lord Cromer'in muhalefetine neden olmuş ve Cromer; “Nüzzârın intihâb ve tayinlerinin İngiliz Hükümeti tarafından murâkabe edilmesine lazım geleceğine” ifadeleri ile Abbas Hilmi Paşa'yı tehdit etmiş hatta Mısır'da İngiliz askeri varlığı 3 binden, 5 bin 500'e çıkarılmıştır. Bu durum karşısında Abbas Hilmi Paşa, kabineye tekrar Mustafa Fehmi'yi görevlendirme mecburiyetinde kalmıştır. İngiltere'nin bu yaklaşımı esasında Mısır'da egemen güç olmak isteyen Fransa'nın protestosuna sebep olmuş ve Fransa'nın Londra Sefiri Wadington, İngilizlere; “Hıdiv'in hukukunu imha etmekle hem Mısır'ı bir buhrana sevk ediyor hem de Devlet-i metbu'anın hukukunu pâymâl ediyorsunuz” demiştir. Buna karşılık Lord Rosebery, Abbas Paşa'nın büyük babası

³⁰⁰ Ş. Tufan Buzpınar, “Tevfik Paşa, Hıdiv”, DİA (Erişim 24.11.2024)

³⁰¹ Alfred Milner, *England In Egypt* (London: Edward Arnold, 1893), 165.

³⁰² Bilgenoğlu, *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, 189.

³⁰³ Yunus Özger, “Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı* (2010), 310.

³⁰⁴ Bilgenoğlu, *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, 190.

İsmail Paşa'nın öğütleri ile hareket ettiğini, İngiltere işgali Mısır'da devam ettiği müddetçe İngiltere'nin vesâyâsına riayet etmesi lazım geldiğini belirtmiştir³⁰⁵.

Abbas Hilmi Paşa, göreve başladıktan sonra Sultan Abdülhamid'in de talepleri doğrultusunda İstanbul'a birçok kez gitmiş, Sultan Abdülhamid ile görüşmelerde bulunmuştur. Zira Sultan Abdülhamid, Mısır ile olan siyasi bağların oldukça gevşemiş olduğunu ve Hıdivin yakından takip edilmesi gerektiğinin farkında olmuş ve bunu hıdiv müsteşarlığına atanan Ahmet Muhtar Paşa aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır³⁰⁶. Mısır'daki İngiliz işgalini sonlandırmak ve Mısır'ın bir Osmanlı toprağı olduğunu vurgulamak amacıyla Sultan Abdülhamid bu dönemde Mısır ile ilgili meselelerin doğrudan Bâbîâli ile görüşülmesi gerektiği, Abbas Hilmi Paşa'nın Avrupa seyahatlerini kısıtlayıp Paşa'nın her yıl İstanbul'u ziyaret etmesi gerektiği şeklinde girişimlerde bulunmuş, hıdiv ailesine İstanbul'da köşkler inşa ettirmiştir³⁰⁷. Abbas Hilmi Paşa, Osmanlı'nın desteğini almak istemiştir ancak Mısır'da İngilizlere yönelik artan muhalefet ve hıdivin İngiltere'nin uygun görmediği kararlar alması sonucu Mısır'da İngilizlerin baskılarını arttırmıştır³⁰⁸. Buna karşılık Abbas Hilmi Paşa, görevde bulunduğu süre içerisinde Osmanlı siyasetinden uzaklaşmış, Halifeliği kendi himayesine almak istemiş ve İngiltere'ye karşı dengeli bir siyaset izleyememiştir³⁰⁹. Bu sırada Birinci Dünya Savaşı çıkmış ve İngiltere, Osmanlı'nın Mısır hâkimiyetini tanımayarak protektora ilan edip kendi himayesini resmi olarak duyurmuştur. İngilizler, İstanbul'da bulunan Abbas Hilmi Paşa'yı da görevden azletmiş ve yerine amcası Hüseyin Kâmil'i, "Mısır Sultanı" olarak atamışlardır³¹⁰. Birinci Dünya Savaşı esnasında görev alan Hüseyin Kâmil Paşa, İngiltere'nin Mısır'daki temsilcisi Milne Cheetham, Mısır'daki İngiliz ordu komutanı General John Maxwell, Sudan Genel Valisi Wintage gibi İngiliz yetkililer tarafından tebrik edilmiştir. İngiltere, Hüseyin Kâmil Paşa döneminde de Mısır'ın hak ve hukukunu çiğnemiş, saygınlığını gasp

³⁰⁵ Râgıb Raif-Rauf Ahmed, *Bâb-ı Âli Hâriciye Nezâreti Mısır Meselesi*, haz. Mustafa Öztürk, Sevdâ Özkaya Özer (Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., 2011), 142-143.

³⁰⁶ Yüksel Çelik, "Üsküdar Sakinlerinden Son Hıdiv Abbas Hilmi Paşa (1874-1944) ve Hıdiv Kasrı", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V 1-5 Kasım 2007*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yay. C.2, 2008), 410.

³⁰⁷ Özkoç, *İmparatorluk İktidarının Sınırında Osmanlı Mısır: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe*, 259-260.

³⁰⁸ Bilgenoğlu, İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi, 195-196.

³⁰⁹ İlhan Şahin, "Abbas Hilmi II", *DİA* (Erişim 16.11.2024).

³¹⁰ Ü. Gülsüm Polat, "İmparatorluğun Son Savaşında Sivil Seçkinler: Mısır Hıdiviyyet Ailesi ve Faaliyetleri", *XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Eylül 2018*, haz. Semiha Nurdan vd. (Ankara: TTK, 2022), 216.

etmiştir. Hüseyin Kâmil Paşa da İngilizleri samimi bir dost bilerek hareket etmiş, Mısır'daki Osmanlı bayrakları yerine Osmanlı bayrağına benzer Mısır bayraklarını kullanmış, İngiltere'nin Mısır'da bulunan statükosunu pekiştirecek hiçbir uygulamadan kaçınmamıştır. Ayrıca Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren devam eden ve Osmanlı merkezi tarafından atanan Mısır kadılığına son vermiştir. Yine Osmanlı rütbe, lakap ve nişanlarını kaldırmış, Osmanlı dönemi boyunca kendi ismini paraya koyduran ilk Mısır yöneticisi olmuş, Osmanlı'ya ödenen vergiyi kaldırmıştır³¹¹. Nitekim bu dönem Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetinden tamamen çıkarıldığı bir süreç olmuştur.

Hüseyin Kâmil Paşa, Mısır halkı tarafından pek benimsenmemiş hatta öldürülmek istenmiştir. Sağlığı ciddi derecede bozulan Hüseyin Paşa 1917 yılında vefat etmiştir³¹². Hüseyin Kâmil Paşa'nın 3 yıllık yönetiminin ardından yerine yine İngiliz Yüksek Komiserliğince hazırlanan beyannameye göre Ahmed Fuad, Mısır sultanı ilan edilmiştir. Ahmed Fuad dönemi İngilizlerce yönetilmeye devam edilmiş hatta Ahmed Fuad'ın büyük oranlardaki kişisel borçları İngiltere tarafından ödendiğinden Ahmed Fuad, İngiliz yetkililerin güvenini kazanmak için İngiltere yanlısı politika sürdürmüştür. Öyle ki gönüllü olarak İngilizlerin hizmetine girecek Mısırlılar için zorunlu askerliği kaldırmış, İngiltere'nin savaş boyunca Mısır'ı koruduğunu iddia ederek İngiltere'ye 3 milyon Mısır Lirası bağış yapılmasını dahi talep etmiştir³¹³. Mısır Kralı Fuad'ın 28 Nisan 1936'da ölümünün ardından yerine Hıdiv İsmail Paşa'nın torunu Kral Faruk geçmiştir. Bu dönemde özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ile askeri ve siyasi düzenlemeleri içeren yeni ittifaklar yapılmış, İngilizlerin baskısı artmıştır. Bu durum Mısır'daki milliyetçilerin tepkisine neden olmuş ve başlangıçta halk tarafından sevilmişse de savaş sonrasında halkın gözünden düşmüştür. Bu dönemde İngilizlere karşı yapılan eylemler ve İngilizlerin tedbirleri ülkede büyük bir infiale yol açmış, sıkı yönetim ilan edilmiş ve sert tedbirler alınmıştır. Ancak sükûnet sağlanamamış ve 22-23 Temmuz 1952 gecesi Cemal Abdünnâsır yönetime el koyarak Kral Faruk'u uzaklaştırmıştır³¹⁴. Yerine kısa bir süreliğine II.

³¹¹ Ahmed Maher Mohamed Ahmed, *I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mısır'a Yerleşmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 85-88.

³¹² Zekeriya Kurşun, "Hüseyin Kâmil", *DİA* (Erişim 16.11.2024).

³¹³ Ahmed, *I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mısır'a Yerleşmesi*, 124-125.

³¹⁴ Mustafa L. Bilge, "Fâruk", *DİA* (Erişim 20.11.2024).

Fuad geçmişse de 1953 yılında Mısır’da Cumhuriyet ilan edilmesiyle Mehmet Ali Paşa döneminde başlayan Kavalalılar Hanedanı yönetimi Mısır’da son bulmuştur.

II. BÖLÜM

MISIR MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE KAVALLALI HANEDANI'NIN YAYILMACI POLİTİKASI

2.1.Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne Karşı Ayaklanması

Osmanlı yönetiminde yaşayan Rumlar, deniz ticareti ile zenginleşmiş bir burjuva sınıfına sahip olmuşlardır. Rumlar 18. yüzyıla kadar birçok kez isyan girişiminde bulunmuş, isyanları milli duygulara ve milli kimliğe sahip nitelikteki isyanlar olarak süregelmiştir. Yunan bağımsızlığı ile sonuçlanacak bu isyanlar içerisindeki 1821 Mora İsyanı Rumlar için bir dönüm noktası olmuştur³¹⁵. Öyle ki 1804 Sırp İsyanı'nın ardından bu isyan bölgede dengeleri önemli derecede karmaşaya sürüklemiştir³¹⁶.

Napoléon Bonapart, henüz Mısır'a harekate girişmeden önce Compo Formio Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne komşu olmuş ve Osmanlı'yı Balkanlarda meşgul edecek girişimlerde bulunmuştur. Bunun için Mora'da isyan çıkarmak istemiştir. *“Halkı kazanmak için elinizden geleni yapın, eğer halkın bağımsızlık isteği var ise bu duyguyu körükleyin”* şeklindeki telkinleri ve Rumlara silah desteği ile Fransa, Mora'da isyanın çıkmasına yol açmıştır. Ardından bölgeye gelen Ruslar da aynı şekilde Mora'da ulusçuluk fikirlerini yayarak halkı kışkırtmaya devam etmiştir³¹⁷. 1821 Mora isyanı ile ilgili ilk örgütlenme Etniki Eteryia Derneği etrafında oluşmaya başlamış ve örgütün Rusya kısmındaki öncülüğüne Çar'ın savaş yaveri Aleksandr Ypsilanti getirilmiştir. Ypsilanti 1821 yılında yapmış olduğu askeri hareketlerle Yunan ayaklanmasını başlatan kişi olarak görülmüştür³¹⁸.

³¹⁵ Serap Toprak, “1821 Mora İsyanı”, *Tarihin Peşinde* 6 (2011), 318.

³¹⁶ Ali Fuat Örenç, “Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri” *Uluslararası Suçlar ve Tarih* 11/12 (2011), 6. 5-32.

³¹⁷ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 129.

³¹⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 169.

Osmanlı'nın Balkanlar'daki otoritesi zayıflamaya başlayınca yerel unsurlar bölgede nüfuz sahibi olmaya başlamışlardır. Yerel güçler, Bâbîâli'ye karşı sorumluluklarını yerine getirmemeye, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardır³¹⁹. Bu dönemin önemli isimlerinden biri Yanya Sancağı mutasarrıflık görevinde bulunmuş olan Osmanlı veziri Tepedenli Ali Paşa olmuştur. Arnavutluk ve Yunanistan'da etkili güç olma özelliğine erişen Ali Paşa, bağımsız hareket etmesinden dolayı Osmanlı yönetimi tarafından asi ilan edilmiştir³²⁰. Tepedenli Ali Paşa isyanı ile Mora'da başlayan isyan süreç içerisinde birbirinden etkilenmiştir. Osmanlı Devleti, Ali Paşa isyanı ile meşgul olduğundan, Rumlar otorite boşluğundan faydalanarak isyanlarını arttırmış ve bu isyan 1830'da Yunan Devleti'nin kurulması ile sonuçlanmıştır³²¹. Nitekim bu isyan acımasız bir din ve ırk savaşına dönüşmüş, Mora Türkleri soykırıma uğramış ve Yunan Devleti kurulduğunda Mora'da Türk nüfusu dahi kalmamıştır³²².

Osmanlı Devleti, Balkanlarda yaşanan olaylar karşısında özellikle Mora'da ayaklanmayı bastıracak kuvvetler yönünden yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Sultan II. Mahmut, dönemin yükselen yıldızı olan ve yaptığı seferler ile başarısını kanıtlamış bulunan Mehmet Ali Paşa'dan Mora İsyanı'nı bastırmasını ve suçluları cezalandırmasını istemiştir. İsyanın bastırılması karşılığında ise Girit ve Mora valiliklerinin İbrahim Paşa'ya, dolayısıyla Mehmet Ali Paşa'ya verilmesi kararlaştırılmıştır³²³. Mehmet Ali Paşa ise yeni kurmuş olduğu dinamik ordusunu tüm dünyaya gösterme, Yunanlı denizcilerin ticari kabiliyetlerinden yararlanıp Mısır ürünlerini pazarlama ve uzun bir süredir elde etme arzusunda bulunduğu Suriye valiliğini talep etme gibi fırsatları yakaladığı inancıyla İbrahim Paşa komutasında bir ordu oluşturmuştur³²⁴. Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'yı Mora Seferi'ne hazırlarken ona: “*Allah sana zafer versin oğlum. Eğer seni muzaffer kılarsa merhamet erdemini de versin. Düşmanlarına düşman ol ama zayıflara merhamet et*”³²⁵

³¹⁹ Ahmet Uzun, “Tepedenli Ali Paşa ve Mal Varlığı”, *BELLETEN* 65/244 (Aralık 2001), 1073.

³²⁰ Hamiyet Sezer, “Tepedenli Ali Paşa'nın Oğulları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 17/28 (Mayıs 1995), 155.

³²¹ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, “Mora İsyanının Çıkışı ve Tepedenli Ali Paşa”, *Mora Katliamı ve Anadolu'da Yunan Mezalimi Sempozyumu*, Neşe Özden (ed.) (Ankara: TTK, 2024), 90.

³²² Örneç, “Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri”, 6.

³²³ Enver Ziya Karal Osmanlı Tarihi Cilt, 5.V (Ankara: TTK, 2007), 128.

³²⁴ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 248.

³²⁵ Scott, *Rambles in Egypt and Candia: With Details of The Military Power and Resources of Those Countries and Observations On The Government, Policy and Commercial System of Mohammed Ali*, 114.

nasihatinde bulunduktan sonra ordu 17 Temmuz 1824 tarihinde 51 savaş gemisi, 146 nakliye gemisi, 18 bin asker ile İskenderiye'den ayrılmıştır. Aylarca süren çatışmalar sonucunda İbrahim Paşa, 2 Mart 1825'te Koron Limanı'nı, 18 Mayıs'ta Navarin'i ele geçirmiştir. Ardından Mora içlerine doğru harekate devam etmiş, Mora tahribata uğramış ve burada kanlı savaşlar gerçekleşmiştir³²⁶.

Bu sırada Reşid Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, stratejik öneme sahip olan Mesolongi'yi kuşatmışsa da peş peşe bozguna uğradığından kenti ele geçirememiştir. Mısır'dan hareket eden 135 gemilik bir filo ve 10 bin kişilik Mısırlı kuvvet, İbrahim Paşa'nın ordusuna takviye edildikten sonra 24 Şubat 1826 tarihinde İbrahim Paşa da Mesolongi kuşatmasına katılmıştır. İlk olarak 3 gün boyunca şehir şiddetli bir top atışına tutulmuş ardından şehrin teslimi için tam kuşatma gerçekleşmiş ve şehir aç bırakılmıştır. Bunun üzerine huruç harekâtı başlamışsa da Yunanlılar ciddi kayıplar vermiş ve Osmanlı kuvvetleri şehri ele geçirmiştir³²⁷.

Mehmet Ali Paşa'nın Sudan ve Arabistan'a yapmış olduğu seferler Avrupalı devletlerin çıkarlarını doğrudan tehlikeye atmadığından dolayı Avrupalı devletlerin pek müdahalesi olmamıştır. Ancak Mora'da durum farklı olmuş, Osmanlı'nın Mora'daki isyanı bastırması için aldığı tedbirler uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Bunun üzerine 1826 yılında İngiltere ve Rusya arasında St. Petersburg protokolü; İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 1827 yılında Londra Antlaşması imzalanmış ve Osmanlı Devleti'nin Rumlara yönelik baskıcı tedbirlerine son verilmesi kararlaştırılmış, kararın ciddiyetini ispat etmek için 20 Ekim 1827 tarihinde Navarin'de yer alan Osmanlı-Mısır donanmasını yok etmişlerdir³²⁸. Amiral Sir Edward Codrington komutasındaki İngiliz, Fransız ve Rus donanmasının şiddetli bombardımanı ile 3 saat içinde Osmanlı-Mısır filosunun üçte ikisi batmış ve 8 bin kişi hayatını kaybetmiştir³²⁹. Osmanlı Devleti'nin hali hazırda bir savaş durumunda bulunmadan gerçekleştirilen ve "Navarin faciası" olarak isimlendirilen bu baskında 52 gemi kaybedilmiştir. Kaybedilen farklı özelliklere sahip bu gemilerden 37 tanesi

³²⁶ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 249-251.

³²⁷ Akyay, "Yunan Şair Georgios Zalokostas ve 1826 Mesolongi Kuşatması Hakkındaki Şiiri: To Mesologgion", 330-334.

³²⁸ Hikmet Çiçek, "XVIII.-XIX. Yüzyıllar Osmanlı-Rus Münasebetlerine Dair Önemli Bir Kaynak: 83/1 Numaralı ve 1113-1309/1701-1891 Tarihli Rusya Ahidname Defteri", *Türk Dünyası Araştırmaları* 127/250 (Ocak 2021), 53.

³²⁹ Alan Palmer, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (bir çöküşün tarihi)*, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2002), 108.

Osmanlı merkez kuvvetlerine, 15 tanesi de Mısır kuvvetlerine ait gemiler olup karşılığında herhangi bir tazminat alınamamıştır³³⁰.

Navarin faciası, Mehmet Ali Paşa ile Bâbîâli arasındaki ilişkilerde dönüm noktası olmuş ve Paşa'nın adım adım isyanına yol açmıştır. Esasında Mehmet Ali Paşa, Navarin faciasından önce Avrupalılar ile bir deniz savaşının yapılmasının binlerce Müslüman'ın kaybı ile neticeleneceğini Bâbîâli'ye bildirmiş ancak Osmanlı merkez yönetimi savaşa yönelmiştir. Navarin olayı için Bâbîâli'yi suçlayan Mehmet Ali Paşa aynı zamanda eskiden beri husumet yaşadığı Hüsrev Paşa'yı sorumlu tutmuştur. Donanması büyük bir yara almış, Mora'daki ayaklanmanın büyük bir kısmını bastırılmışsa da bunun için ciddi bütçe harcamış olan Mehmet Ali Paşa artık Bâbîâli'nin savaş politikalarından uzaklaşmak istemiştir. Çünkü Bâbîâli'nin kendisinden Vehhâbiler ile mücadelede ve Yunan isyanını bastırmasında yardım istemesi Mehmet Ali Paşa'yı da oldukça yıpratmış, Paşa artık kendi çıkarlarını gözetmekten yana tavır almıştır. Bu doğrultuda Osmanlı-Rus savaşında Bâbîâli'nin yardım talebine yankı uyandıracak bir ret cevabı vermiştir³³¹. Ayrıca İbrahim Paşa'nın Bâbîâli'nin izni olmadan İngilizler ile anlaşarak Mora'yı terk edip Mısır'a çıkması Bâbîâli'nin tepkisine yol açmıştır³³².

Nitekim Mehmet Ali Paşa'nın, Yunanlılar karşısındaki gayretlerinin sonucunda 1830 tarihli bir ferman ile Girit, Mısır'a bağlanmıştır. Bu durum Girit'in stratejik konumundan dolayı memnun edici sayılmış ancak Mehmet Ali Paşa'nın Suriye ile ödüllendirilmemesi, Akka'nın kendisine bağlanmaması ve tüm Mora ayaklanması boyunca herhangi bir tazminat almamasından dolayı genel bir mutsuzluk yaşamıştır³³³. Sultan II. Mahmut ise Mehmet Ali Paşa'nın Yunanistan'ı tahliye etmesine, otoritesini hiçe saymasına, başına buyruk bir şekilde Rusya'ya karşı yalnız bırakılmasına, yabancı güçlerin gözünde itibarının düşmesine ve Rusya ile yapılan savaştan kendisini caydırmaya yönelik girişimde bulunmasına vesile olan Mehmet Ali Paşa'ya kızgınlık yaşamıştır³³⁴. Bundan dolayı Sultan Mahmut, Girit'in verilmesinden memnun olmayan Mehmet Ali Paşa'nın azledilmesi yönünde çalışmalarda bulunmuştur. Bunun için Mısır'da bir isyan çıkarıp eski sadrazamlardan Selim Paşa'yı Şam valisi olarak

³³⁰ İdris Bostan, "Navarin", *DİA* (Erişim 12 Eylül 2023).

³³¹ Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, 114-116.

³³² Özer, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, 105.

³³³ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 285.

³³⁴ J. Augustus John, *Egypt and Mohammed Ali; or Travels In The Valley Of The Nile* (London: Logman, Rees, Orme, Brown, Green and Longman, 1834), 483.

getirmek ve Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetlerini bertaraf etmek istemiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Bâbîâli'deki casusları durumu öncesinden Paşa'ya bildirmiştir. Mehmet Ali Paşa karşı atağa geçmiş, Navarin faciasından sonra Sultan Mahmut ile arası iyiden iyiye açılmış olduğundan Suriye'yi elde etmek için bir fırsat yakalamıştır³³⁵. Böylece Mehmet Ali Paşa uzun zamandır çeşitli yollarla müdahil olduğu Büyük Suriye için artık harekete geçmiştir.

2.2.Mısır Ordusunun Suriye-Filistin Askeri Harekâtı

Mehmet Ali Paşa'nın Suriye harekât planı 1831 yılında olgunlaşmıştır. Suriye'deki merkezi otoritenin zayıflaması ve yerel kuvvetlerin etkili olması, bedevilerin yerel halka karşı anarşik hareketleri, bölgede asayiş anlamında eksiklik yaşanması ve bundan dolayı halkın bir kurtarıcı aramaya başlaması, Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Navarin faciası ile devletin askeri yetersizliği, Osmanlı-Rus harbi, Fransa, Belçika ve Lehistan'da çıkan isyanlar sonucu Avrupalı devletlerin Doğu'daki gelişmelerden uzak kalması gibi sebepler Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'ye askeri seferini düzenlemesi için uygun bir zemin oluşturmuştur³³⁶.

Mehmet Ali Paşa'nın Suriye valiliği talebinde bulunması ve kendisine Girit'in verilmiş olması sonucunda Paşa, yönünü kati surette Suriye'ye çevirmiştir. Bunun için bahane olarak Akka valisi Abdullah Paşa ile arasında çıkan ihtilafları göstermiştir³³⁷. Söz konusu ihtilaflardan biri Akka'ya göç eden 5 bin fellahın Mısır'a iade edilmesi meselesi olmuştur. Şöyle ki Mehmet Ali Paşa'nın bağımsızlık ve yayılcı politikası, Hicaz, Sudan ve Mora'daki savaşları, tarım, sanayi, askeri ve eğitim alanındaki reformları ciddi harcamalara neden olmuş ve vergiler halktan sert bir şekilde toplanmıştır. Ayrıca Mısır'daki genç erkeklerin sınırsız süreliğine zorunlu askerlik için ailelerinden alınması ve binlercesinin zorunlu olarak çalıştırılması Mısır'dan Suriye'ye göçlere neden olmuştur. Göç eden kişiler içerisinde Mısır'daki suçlular da yer almıştır. Mehmet Ali Paşa, göç akışını durdurmak için Abdullah Paşa'dan Mısırlı göçmenlerin ülkesine dönmesini istemiş, Abdullah Paşa ise Mısırlıların da Osmanlı tebaasından olduklarını ve Osmanlı sınırları içerisinde istedikleri bölgeye göç edebilecekleri cevabını vermiştir. Mehmet Ali Paşa ise bu yanıtla kızmış ve tehdit

³³⁵ Özkoç, *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*, 95.

³³⁶ Altundağ, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd", 36.

³³⁷ "Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* 19 (İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1928, 67.

içeren bir mektup göndermiştir³³⁸. Ayrıca Abdullah Paşa'nın 11 bin keseye varan borcunu ödememesi, Mısır'da özenle yetiştirilen ipek üretiminde Abdullah Paşa'nın Suriye'den tohum ticaretini keserek Mısır'daki ipek üretimini olumsuz yönde etkilemesi, Mısır limanlarının ticaret potansiyelini arttırmak istemesi gibi sebepler de Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'ye askerî harekât yapmasına sebep olmuştur³³⁹. Ancak Mehmet Ali Paşa'nın bu sebeplerden daha da önemli gerekçeleri bulunmaktaydı. Çünkü Mısır'da bulunmayan yer üstü zenginlikler Suriye'de bulunuyordu, aynı zamanda Suriye'nin jeostratejik konumu, insan gücü açısından zenginliği, Osmanlı merkezi otoritesinin etkisinin Suriye üzerinde zayıf olması Mehmet Ali Paşa'nın yayılmacı politikası için çok önemli fırsatlar sunmuştur.

Mehmet Ali Paşa'nın büyük hedefi bağımsız bir Mısır inşa etmektir. Tarihi süreçte bunun birçok kanıtı bulunmuştur. Bu argümanlardan biri paşanın yakınında bulunan Clot Bey'in ifadeleri olmuştur. Suriye özelindeki esas hedefler ile ilgili Clot Bey, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da sahip oldukları ve Mısır'ın güvenliği için Suriye'nin Mısır'a eklenmesi gerektiğini, Nil kıyılarında bağımsız bir merkezi güç ve medeniyet kurulması hedefinin ancak Suriye ile Mısır'ın birleşmesi ile mümkün olduğunu belirtmiştir. Clot Bey, Mısır'ın askeri topografyasının özellikle Süveyş kıstağı üzerinden kendisini yabancı istilasından korumaya izin vermediğini vurgulamıştır. Tarih boyunca Mağribiler ve Fransızlar dışında Persler, İlk Müslümanlar, Eyyubiler, Türkler gibi kuvvetlerin de Suriye üzerinden Mısır'a akınlar gerçekleştirmiş olduğunu dolayısıyla bağımsız bir Mısır'ın varlığının ancak Suriye sınırlarının da dahil edilmesiyle sağlanabileceğini ve Mısır'ın doğal sınırının Süveyş değil Toroslar olduğunu ifade etmiştir³⁴⁰. Yine başka bir argüman, Suriye hareketinin başlamasından kısa bir süre sonra İskenderiye'ye varan İstanbul elçisi, Paşa'ya "Bâbîâli'den talebin nedir?" diye sorduğunda Mehmet Ali Paşa, "sahip olduklarımı korumak" yanıtını vermiştir³⁴¹. Nitekim Mehmet Ali Paşa, Mısır'da emek verdiği her şeyi korumayı ve geleceğini, ailesinin kurduğu hanedanı garanti altına almayı Suriye Seferi ile ilişkilendirmiştir.

³³⁸ Süleyman Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fî Suriyye* (Beyrut: 1929), 56.

³³⁹ Ata, *Osmanlı Kaynaklarına Göre 1839-1841 Arası Osmanlı-Mısır İlişkileri ve Düvel-i Muazzama*, 44-46.

³⁴⁰ Clot-Bey, *Aperçu General Sur L'Egypt*, LXXV.

³⁴¹ John, *Egypt and Mohammed Ali; or Travels In The Valley Of The Nile*, 486.

Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'ye hâkim olma hayali, valiliğinin ilk dönemlerine kadar gitmiştir. Öyle ki 1810 yılında Şam valisi Genç Yusuf Paşa'nın Mehmet Ali Paşa'ya iltica etmesi üzerine Yusuf Paşa'nın tekrar görevine dönmesini, Vehhâbilerle mücadelenin etkin bir şekilde yürütülmesi için oğlu Tosun Paşa'nın da Akka valiliğine getirilmesini talep etmiş ancak bu istekleri ret edilmiştir. Mısır'daki Fransız konsolos Drovetti, 1811 yılında kendi hükûmetine gönderdiği bir raporda, Mehmet Ali Paşa'nın Suriye valiliğini istediğini, hatta bu isteğin Suriye'den dahi işitildiğini, bundan dolayı da Şam ve Sayda valisi Süleyman Paşa'nın Vahhâbilerle mücadeleden vazgeçtiğini bildirmiştir³⁴².

Suriye-Filistin toprakları Mehmet Ali Paşa için oldukça önemli olmuştur. Çünkü Suriye'nin elde edilmesi Mısır'ı kuzeyden ve doğudan gelecek saldırılara karşı koruyacağı gibi tarım üzerinden büyük bir gelir sağlayacaktır. Suriye-Filistin'in İbrahim Paşa'nın yönetiminde olduğu dönemde bölgeye gelen Joseph Russengger, "toprağın üretim gücü açısından Suriye'nin önemli bir kısmı, dünyanın en verimli ülkeleri arasında yer alıyor. Özellikle Güney Suriye'de, Gazze'den Beyrut'a kadar uzanan geniş kıyı ovası ile Filistin, Havran ve antik Kenan arazilerindeki bazı noktalar, Beyrut Ovası ve olağanüstü doğurganlıkla karakterize edilen Baalbek, Humus, Şam, Lazkiye ve Antakya bölgesi³⁴³" şeklinde tarif etmiştir. Kavalalılar için önemli bir insan iş gücü de Suriye-Filistin bölgesinden karşılanacaktı. Nitekim Mehmet Ali Paşa'nın baskıcı yönetiminden dolayı Mısır'daki fellahların göç etmesi sonucu bazı tarım arazilerinin boş kalmasından ve Sudan'dan asker teminin istenilen başarıya ulaşamamış olmasından dolayı o dönem 2 milyon olan Suriye nüfusu, Mehmet Ali Paşa'nın çiftçi ve asker ihtiyacını giderecekti. Ayrıca Mısır'da bulunmayıp da Suriye'de yer alan zengin kereste, maden ve kömür gibi kıymetli maddeler elde edilecekti³⁴⁴. Suriye'nin sahip olduğu sanayi, önemli işletmeler ve transit ticari ağı ele geçirilecek³⁴⁵, Hicaz'a hâkimiyeti artacak ve Vehhâbiler ile daha etkin bir mücadele

³⁴² Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 30.

³⁴³ Joseph Russegger, *Reisen in Europa, Asien und Afrika..*, (Stuttgart: 1841), 411.

³⁴⁴ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 36.

³⁴⁵ Suriye, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin tarım, sanayi, ticaret, lojistik, siyasi, askeri ve dini anlamda önemli eyaletlerinden birisi olmuştur. Özellikle eyalet merkezi Şam, 200 bin kişilik nüfusu ile Doğu-Batı ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Bunun dışında Halep, Hama, Humus, Beyrut önemli merkezlerdir. Suriye'de önemli oranda sabun imalatı, bakırcılık, demircilik, yağ, ağaç işletmeciliği, halıcılık, silah üretimi, debbağlık, kumaş üretimi gibi işletmeler yer almıştır. Suriye'de tarımı yapılan temel ihracat ürünleri, buğday, arpa, yulaf, pamuk, fıstık, ipekli kumaş iken; önemli diğer ihracat ürünleri, yün, bakır, deri, cam, sığır ve koyun, sabun, şarap olmuştur. Suriye doğudan batıya, kuzeyden güneye uzanan ticaret yollarına sahip olmuştur. Her ne kadar ticaret hacmi 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ile azalmışsa da sahip olduğu hammadde kaynakları ve önemli insan gücü dolayısıyla birçok

gerçekleşecek, Suriye bir tampon bölge olacaktı. Tüm bu sebepler Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'ye askeri sefer düzenlemesine temel gerekçe oluşturmuştur³⁴⁶.

Mehmet Ali Paşa'nın yukarıda bahsi geçen gerekçelerinin yanında Suriye Seferi öncesi önemli hamleleri de bulunmuştur ki bunlardan bir tanesi Akka valisi Abdullah Paşa'nın ve Emir Beşir'in desteklenmesi olmuştur. Lübnan'da otoritesini arttırmış biri olan Emir Beşir, 1810 yılında Şam'ı Vehhâbiler'e karşı savunmuş, 1811 yılında Lübnan'a Durzî ve Hristiyanların iskanını sağlamış ve bu topluluklar tarafından popülaritesi artmıştır.³⁴⁷ Fakat 1822 yılında Emir Beşir, Şam valisi Derviş Paşa ile yaşadığı anlaşmazlık nedeniyle Bâbiâli'nin tepkisini çekip Mısır'a sığınırken; Abdullah Paşa da Bâbiâli'nin verdiği görevlere uymadığından Sultan Mahmut'u kızdırmıştır. Akka valisi Abdullah Paşa'yı destekleyen Emir Beşir, Abdullah Paşa'nın görevden alınması ile daha da zor durumda kalmıştır. Bu olay Mehmet Ali Paşa tarafından Suriye'ye müdahale etmesi, Suriye'deki bazı yöneticilerle gönül bağlarını güçlendirmesi ve ihtiyaç anında onlardan destek alması için değerli bir fırsat olarak görülmüştür³⁴⁸. Abdullah Paşa yaşadığı olaylar karşısında Mehmet Ali Paşa'dan destek istemiş ve ardı ardına mektuplar göndermiştir. Mehmet Ali Paşa ise Bâbiâli'den Abdullah Paşa'nın affedilmesini, Emir Beşir'in de tekrar görevine devam etmesini talep etmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Abdullah Paşa lehine yapmış olduğu çağrının, politikasını ve nüfuz alanını Suriye'ye doğru genişletmek ve nihayetinde Suriye'yi ele geçirmek olduğundan şüphelenen Bâbiâli, Mora isyanından dolayı ihtiyaç duyduğu Mehmet Ali Paşa'ya karşı zorlayıcı tedbir alamamış ve teklifini kabul etmiştir. Nitekim Abdullah Paşa ve Emir Beşir, Mehmet Ali Paşa'nın arabuluculuğuyla Bâbiâli tarafından affedilip görevlerine iade edilmiş ancak Abdullah Paşa'ya 30 bin kese ücret ödeme şartı getirilmiş ve bu miktarın bir kısmı Mehmet Ali Paşa tarafından tedarik edilmiştir.

Mehmet Ali Paşa'nın Suriye Seferi'nden önce Abdullah Paşa ve Emir Beşir'den çeşitli talepleri olmuştur. Örneğin Mehmet Ali Paşa, 1823 yılında kendisine

devletin ele geçirmek istediği bir bölge olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Rifat Önsoy, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye'nin Sanayi ve Ticareti", *BELLETEN* 50/198 (Aralık 1986), 825-832. Ayrıca Suriye'nin Anadolu'ya ve Orta Asya'ya açılan bir noktada bulunması siyasi olarak önemini arttırdığı gibi Kabe'nin anahtarı Şam'ın Hacılar tarafından ziyaret edilmesi, dini anlamda da Suriye'nin önemini arttırmıştır.

³⁴⁶ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 36.

³⁴⁷ Ş. Tufan Buzpınar, "Lübnan", *DİA* (Erişim Tarihi: 15.01.2024).

³⁴⁸ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fî Suriyye*, 39.

tarafıtar toplamak için beraberine yüklü miktarda para verdiği bir heyeti Suriye'ye göndermiş ancak Abdullah Paşa, salgın hastalık olduğu bahanesi ile heyeti Akka'ya sokmamış ve şehir dışında misafir etmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Abdullah Paşa'dan bir diğer talebi Mora'ya sevk edilmek üzere 10 bin kişilik bir kuvvet hazırlaması yönünde olmuştur. Yine Emir Beşir'den de Mora'da bulunan İbrahim Paşa'ya 4 bin kişilik bir kuvvet gönderilmesi gibi talepleri olmuştur.³⁴⁹ Ancak takip eden yıllarda Abdullah Paşa'nın Akka'da güçlenmesi, çıkar kavgaları Mehmet Ali Paşa ile olan ilişkilerine zarar vermiş ve Abdullah Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın her arzusunu yerine getirmekten vazgeçmiştir. Emir Beşir ise Mehmet Ali Paşa'nın bu süreçte Suriye'deki en önemli müttefiki olmaya devam etmiş ve Paşa, Emir Beşir'i Lübnan'da rakipsiz bırakmaya gayret göstermiş, kendisine kardeşim diye hitap etmeye bařlamıřtır³⁵⁰. Emir Beşir'in ilerleyen süreçte Mehmet Ali Paşa'ya Suriye Seferi'nde önemli yardımları devam edecektir. Öyle ki Suriye Seferi'nde Emir Beşir ile ittifak yapılacak, İbrahim Paşa'nın düzenleyeceği hareketlarda yine Emir Beşir destek sağlayacak hatta İbrahim Paşa'nın gidemediği bölgelerde otoriteyi İbrahim Paşa adına kendisi sađlayacaktır³⁵¹.

Sultan Mahmut, Mehmet Ali Paşa'nın bahanelerinin Suriye'yi işgal etmeye yönelik olduğu kanaat getirince Mehmet Ali Paşa ile savaşmaya karar vermiş ve onu Osmanlı Devleti'ne isyan eden bir kafir olduğu dair fetva çıkartmıştır. Mehmet Ali Paşa ise padişahtan ayrıldığını ilan etmiş ve Mekke şerifini yanına çekerek bir genelge yayımlamıştır. Arap coğrafyasında, özellikle Mekke ve Medine'de Sultan Mahmut'un aleyhine çalışmalar yürütmüş, padişahın dinden çıktığını, asıl kendisinin halifelige uygun olduğunu beyan etmiřtir³⁵². Yine İbrahim Paşa da halkın zihnini Bâbîâli ile nihai bir kopuşa hazırlamaya gayret göstermiş ve subaylarına: *“Sultan'dan herhangi birinize ne fayda oldu? İstesek bize bir yudum su dahi vermez! Mehmet Ali'nin ekmeğini hepimiz yemedik mi? Hepimiz onun çocukları gibi yetiştirilmedik mi? Benim şu an bu durumda olmam ve her birinizin kendi mertebesine adil bir şekilde yükselmesi onun lütfu sayesinde değil mi? Mısır onundur ve onu kılıçla kazanmıştır. Biz Mehmet Ali'den*

³⁴⁹ Muhammed H. Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)* (İstanbul: Eren Yay., 1998), 53-54.

³⁵⁰ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İşyanı*, 34-35

³⁵¹ Fatih Gencer, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa Yönetiminde Karşı Filistin Muhalefeti”, *BELLETEREN* 79/286 (Aralık 2015), 996.

³⁵² Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fî Suriyye*, 58.

*başka hükümdar tanımayız*³⁵³” şeklinde bir nutuk çekerek Osmanlı’ya tepkisini göstermiştir.

Osmanlı padişahı ile Osmanlı valisi arasında yaşanan gerginlik son safhasına ulaşmış ve savaş kaçınılmaz olmuştur. Saldırıya geçecek olan Mehmet Ali Paşa’nın ordusu Ekim 1831 yılında hazırlıklarını tamamlamıştır. Ancak şiddetli devam eden kolera salgını³⁵⁴ Suriye Seferi’ni kısa süreliğine ertelemiştir.³⁵⁵ Salgın hastalık geçer geçmez 2 Kasım 1831 tarihinde İbrahim Paşa generalliğindeki Mısır ordusu Suriye’ye doğru harekate başlamıştır³⁵⁶.

Mısır ordusu, askeri reformlar sonucunda kurulan okullarda o dönemin modern yöntemleri ile eğitilmiştir. İbrahim Paşa bu okullarda askeri eğitim almıştır. Söz konusu ordu, Mısır’da modern tarzda teşkilatlandırılmış ilk “Doğu Ordusu” özelliğine sahiptir. Nitekim Mehmet Ali Paşa, toplamda 100 bin kişiyi bulan modern ordusuna oldukça güven duymuştur³⁵⁷. Bu konu ile ilgili Mısır ordusunun Suriye’ye harekâtından önce Bâbîâlî tarafından Mısır’a bir elçi gönderilmiştir. Nezaket ile karşılanan elçiye Mısır’daki Mehmet Ali Paşa sarayı, kale, cephanelik, filo gösterilmiştir. Elçi tamamını gördükten sonra soğuk bir tavırla, “*Majesteleri, öyle görünüyor ki pek çok mükemmel mülkle kutsanmıştır. Ancak sizin istediğiniz tek bir şey var o da ordu*” ifadeleriyle Araplardan oluşan ordunun başarılı olamayacağını, yetenek bakımından Türkler gibi olamayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa ciddiyetle, “*Ekselansları tamamen yanılıyor. Benim Araplarım mükemmel askerlerdir günü geldiğinde göreceksiniz!*”³⁵⁸ ” ifadelerini kullanmıştır. Nitekim Mehmet Ali Paşa’nın eğitilmiş ve disiplinli ordusu takip eden yıllar içerisinde kendisini gösterme imkânı bulacak ve önemli başarılar elde edecektir.

³⁵³ Edward B. B. Barker, *Syria and Egypt Under The Last Five Sultan's of Turkey* (London: Samuel Tinsley, Vol. II, 1876), 118.

³⁵⁴ 1831 yılında çok şiddetli bir kolera salgını yaşanmıştır. İstanbul’da ilk defa kolera vakası bu tarihte görülmüştür. Osmanlı’nın ilk ciddi karantina uygulaması yine 1831 yılında İstanbul Boğazında uygulanmıştır. 1831 kolera salgını Hicaz’da 20 bin kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuş ve Mısır’ı da ciddi biçimde etkisi altına almıştır. Zeynel Özlü, İsmail Hakkı Üzümlü, “Kolera Salgını ve Mücadele Yöntemlerine Dair Bulgular (Himâye-i Etfâl Cemiyeti Doktoru İsmail Kenan Bey’e Göre)”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kolera* Fevzi Çakmak vd. (ed.) (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 22-23. 21-33.

³⁵⁵ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 288.

³⁵⁶ Clot-Bey, *Aperçu General Sur L’Egypt*, LXXIII.

³⁵⁷ Davut Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth ’ül Şam 1832*, (Kahire: Hindavi Vakfı, 2014), 25.

³⁵⁸ John, *Egypt and Mohammed Ali; or Travels In The Valley Of The Nile*, 482.

Mehmet Ali Paşa'nın ordusu, birincisi İbrahim Paşa başkomutanlığında, ikincisi İbrahim el-sagır (Küçük İbrahim)'in önerdiğinde harekate başlamıştır. İbrahim Paşa, devasa topları, mühimmatları ve ordusuyla³⁵⁹ İskenderiye'den 6 firkateyn, 10 kadar korvet ve kalamı galet ve birik olmak üzere 23 parçalık donanma kuvveti dışında at, yiyecek vs. için kiralanmış tüccar gemileri ile deniz yolu³⁶⁰ üzerinden 8 Kasım'da Yafa'ya, buradan da Hayfa'ya ulaşmıştır³⁶¹. Küçük İbrahim Paşa'nın kumandasındaki esas ordu ise kara yolu ile El-Ariş-Gazze yolundan herhangi bir direniş ile karşılaşmadan bölgedeki Filistin şehirlerini ele geçirmiştir. Her iki ordu da 13 Kasım'da Hayfa'da buluşmuş ve kuzeye ilerlemeye devam etmiştir. Önlerinde bulunan Kudüs, Nablus ve Taberiye kentlerini de herhangi bir direniş ile karşılaşmadan ele geçirmişlerdir³⁶². Bundan sonra ise aşılması zor bir kaleye sahip olan Akka'ya doğru ilerlemeye başlamışlardır. Akka, İbrahim Paşa'nın önem verdiği ya savaş ya da antlaşma yoluyla kati surette ele geçirmek istediği bir kent olmuştur. Abdullah Paşa özel bir kâtip ile Akka kuşatmasından 4-5 ay önce Abdul Fettah isminde bir tüccara ücret vererek Mısır'dan siyahi köle getirmesini istemiştir. Söz konusu kâtip, köleler ile birlikte Mısır'da 15 defa durdurulmuş ve yolda ilerlerken İbrahim Paşa'nın karşısına getirilmiştir. İbrahim Paşa, kâtibe *"Git efendine (Abdullah Paşa'ya) haber ver, ben yakın zamanda Akka üzerine geleceğim ve bu cevaplarımızı sıradan çarşı pazar lakırdısı gibi zannetmesin ve bu sözleri yalnız benden bilmesin. Sözlerin sahibi babam Mehmet Ali Paşa'dandır, eğer devlet tarafından kendisine imdat ve yardım olduğunu zannederse imdat gelmez bir veçhile imdat gelir diye güvenmesin. Çünkü devlet bir orduyu Bağdat üzerine ve bir orduyu Rum ili yakınlarına göndermiştir. Şimdiye kadar gayretlerinden bir sonuç çıkmamıştır. Akka'ya bir taraftan yardım edemeyecekleri aşikardır. Adanın alınması için ne miktar asker, top ve mühimmat lazım olur ise iki katından fazlası hazırlanarak bir an önce alınması için acele edilir"* şeklinde bir cevap vermiştir. Kâtip Mısır'da bulunduğu sırada da İbrahim Paşa'nın hedefinin sadece Akka olmadığını, Şam, Halep şehirleri ve Arap sahillerinin tamamını ele geçirmek istediğini işitmiştir. Ayrıca Abdullah Paşa'nın Dimyat'ta olan gemilerinden birinin kaptanı, Mehmet Ali Paşa'nın İbrahim Paşa'yı Şam üzerine, Abbas Paşa'yı Sayda üzerine ve bir başkasını Halep üzerine atadığını iletmiştir³⁶³.

³⁵⁹ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 74.

³⁶⁰ BOA, HAT, No. 907, Gömlek No. 39754.

³⁶¹ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 74.

³⁶² Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 54.

³⁶³ BOA, HAT, No. 350, Gömlek No. 19801

Hızlı bir şekilde hareket eden İbrahim Paşa, ordusu ile birlikte ilerlemeye devam etmiş ve stratejik açıdan oldukça önemli bir nokta olan Akka önlerine ulaşmıştır.

2.2.1. Akka Kuşatması

Kudüs'e yakınlığı, büyük bir limana ve ticari potansiyele sahip olması ve askerî açıdan stratejik bir noktada bulunması dolayısıyla Akka, tarih boyunca Fenike, Roma, Emeviler, Fatımiler, Selçuklular, Haçlılar ve Osmanlıların hâkimiyetinde kalmış, Müslümanlar ile Hristiyanların elde etmek istediği bir yer olmuştur³⁶⁴. Cezzar Ahmet Paşa'nın Napoléon'a karşı başarıyla savunduğu Akka kenti 32 yıl aradan sonra bir başka önemli komutan olan İbrahim Paşa ordusu tarafından yeni bir kuşatma ile karşı karşıya kalmıştır.

İbrahim Paşa, babasından aldığı geniş yetki ile Suriye harekâtı konusunda ısrarını sürdürmüştür. Henüz Akka kuşatması başlamadan önce Abdullah Paşa, Beyrut'taki İngiltere temsilcisini Akka'ya davet etmiş ve Hayfa'da bulunan İbrahim Paşa ile görüşmesini talep etmiştir. Söz konusu temsilci İbrahim Paşa ile buluşup sorular sorunca Paşa: *“buraya kadar padişahın fermanı ile geldim. Buradan da Akka üzerine kılıç ile varacağım. Bana karşı gelmeyip bana tabii olur ise kendisi yine Akka'da otursun. Şam ve Halep şehirlerini de veririm”* şeklinde cevap vermiştir. Bu konuşma Abdullah Paşa'ya iletildiğinde *“Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olan padişah efendimizin kölesiyim. Can buldukça Osmanlı Devleti'nden ayrılmam, kendisine bağlı olmam ve kaleyi teslim etmem”* yanıtını vermiştir³⁶⁵. Dolayısıyla İbrahim Paşa ve Abdullah Paşa arasındaki savaş kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

Hayfa'dan hareket eden Mısır ordusu, 25 Kasım 1831 tarihinde Akka'ya 1 saatlik bir mesafeye kadar yaklaşmıştır.³⁶⁶ Akka'da ise hazırlıklar tüm hızıyla devam etmiş ve gelen Mısır ordusuna karşı müdafaa tedbirleri alınmıştır³⁶⁷. Akka, zapt edilmesi zor bir yapıya sahip iken Akka garnizonu bazı Avrupalı mühendis subayların öncülük ettiği 6 bin güçlü ve donanımlı askerden oluşmuştur³⁶⁸. Mısır ordusu ilk etapta 7-8 bin piyade ve süvari asker ile Akka Kalesi önüne ulaşmıştır. Bu esnada kale dışında Abdullah Paşa ve beraberindeki bir kısım asker arasında küçük çaplı çatışma yaşanmış,

³⁶⁴ Mustafa Yıldırım, *XI.-XII. Yüzyıllarda Akka Şehri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 177-179.

³⁶⁵ BOA, HAT, No. 387, Gömlek No. 20687

³⁶⁶ BOA, HAT, No. 362, Gömlek No. 20120 (1)

³⁶⁷ BOA, HAT, No. 362, Gömlek No. 20120 (2)

³⁶⁸ Berekat al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832, 26.

Mısır askerinden 15-16 kadarı ölmüş ve 20 kadarı esir alınmış, Abdullah Paşa'nın askerlerinden ise 2 kişi ölmüştür. Bu çatışma sonucu Mısır askerleri geri çekilmiştir³⁶⁹. Abdullah Paşa da övgüyle bahsettiği ve güvendiği Akka Kalesi'ne kapanmıştır³⁷⁰. Bunun ardından İbrahim Paşa Akka Kalesi'ni hem denizden hem de karadan tam kuşatma altına almıştır. Abdullah Paşa, dar bir alana sıkışmış olsa da kalenin surları Mısır ordusuna karşı direnmeye devam etmiştir. Abdullah Paşa ise kale dışında bazı çatışmalar gerçekleştirmiştir. İbrahim Paşa'nın aralık ayında Abdullah Paşa'ya teslim ol çağrısı yapmasına karşın Abdullah Paşa'nın süre istemesi ve bu süre zarfında huruç harekâtı düzenleyerek Mısır askerlerine ciddi bir zaiyat vermesi üzerine kızgınlık yaşayan İbrahim Paşa, Akka'yı 9 ve 10 Aralık'ta top atışına tutmuştur. Ardından saldırıya geçen Mısır askerlerini, Akka'daki askerler yayılım ateşine tutmuş ve bine yakın Mısır askeri hayatını kaybetmiştir³⁷¹. Akka kuşatmasının ilk günleri karşılıklı top atışlarıyla, zayıflayan surlardan açılan gediklerden Mısır askerlerinin girmeye çalışmasıyla, surlara tırmanan Mısır askerleri ve bunları düşürmeye çalışan Akka askerlerinin yer yer çatışmalarıyla devam etmiştir. Bu konu ile ilgili yazarı bilinmeyen özel bir mektupta;

“Sur ve Sayda yolu ile İbrahim Paşa'nın kampına doğru ilerledim. Geldiğimde bana mümkün olan her türlü ayrıcalık tanındı, bir generalin çadırı, hizmetçiler ve diğer tüm konaklama yerleri sağlandı. Ertesi sabah İbrahim Paşa kamplardan birine beni gönderdi ve St. Jean d'Acre (Akka) şehrine yaptığı ilk saldırıya tanık olmam için birkaç gün kalmamı istedi. Kendi isteğimle hemen kabul ettim. Çadırım şehre bakan küçük bir tepede yer aldığından tüm operasyonu görebilmenin keyfini çıkardım. Ancak bulunduğum konum, Paşa'nın orada konuşlandığından şüphelenen Akka askerlerinin top atışlarından dolayı savunmasız hale geldi. Bundan kaçınmak için kendimi yere attım. Eğer zihne cehennemin dehşeti ve öfkesini hatırlatan bir görüntü varsa o da saldırıya uğrayan Akka şehrinin görüntüsüdür³⁷²” ifadeleriyle Akka kuşatmasının çok şiddetli bir şekilde başladığını anlatmıştır.

Mehmet Ali Paşa'nın oldukça önem verdiği Suriye planı sadece Akka'dan ibaret olmamıştır. Bu konu ile ilgili birçok kayıt mevcuttur. Örneğin Hacı Hasan Ağa

³⁶⁹ BOA, HAT, No. 362, Gömlek No. 20120

³⁷⁰ BOA, HAT, No. 363, Gömlek No. 20143

³⁷¹ Fatih Gencer, “İsyana Giden Yol, Anadolu'ya Açılan Kapı: Mehmet Ali Paşa'nın Akka'yı Ele Geçirmesi”, *History Studies*, 7/1 (Mart 2015), 69-70.

³⁷² John, *Egypt and Mohammed Ali; or Travels In The Valley Of The Nile*, 495.

isminde bir elçi, kuşatma altında bulunan Abdullah Paşa'ya resmi evrakları teslim etmek için İstanbul'dan yola çıkmıştır. Hasan Ağa, Sayda'ya vardığında Akka kuşatma altına alınmıştır. Bu esnada denk geldiği Abdullah Paşa'nın postacılarından bazı bilgiler işitmiştir. Bu bilgilere göre, Mısır ordusunun niyetinin sadece Akka olmadığını, orada bir miktar asker bırakıp ileriye gidecekleri tespit edilmiştir. Hasan Ağa: “*ileri dediğin neresidir?*” diye sorduğunda ise “*Gülek Boğazı'na kadar ele geçirip sınır koymaktır*” demiştir. Bunun üzerine Hasan Ağa, “*Yüce Allah, şevketli ulu padişahımızın tahtını kıyamet gününe kadar daim eylesin. Allah'a dua ederim ki emelleri gözlerinde kalır, cümlesi ettiklerinin karşılığını bulur.*” demiştir. Kendisinin Akka'ya girmesinin tehlike arz etmesi üzerine resmi evrakları güvendiği birine teslim ettikten sonra Antakya'da 1 gün dinlenip 10 günde İstanbul'a ulaşmıştır³⁷³.

İskenderiye ve Kahire'nin bekasının Akka'nın elde edilmesine bağlı olduğuna inanan İbrahim Paşa, Akka'nın teslim edilmesi için tekrar Abdullah Paşa ile anlaşmaya çalıştıysa da Abdullah Paşa bu teklifi reddetmiştir³⁷⁴. İbrahim Paşa diğer yandan askerlerinin güvenliği için bölge halkının gönlünü almaya çalışmış, propaganda faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Hatta bu durumu o derece ileri götürmüştür ki Devlet-i Aliyye'nin söz konusu bölgeyi kendisine verdiğine dair söylentiler dahi yaymıştır³⁷⁵.

Bâbîâli'nin bu konuda korktuğu gerçekleşmiş çünkü daha öncesinde Sayda valisi Abdullah Paşa'nın eziyet ettiği Kudüs, Cenin ve Nablus halkı İbrahim Paşa'nın yönetimine sıcak bakmıştır. Bunun üzerine Nablus'tan Şeyh Abdul-Hadi, Tufan-Zade Esat Bey, Şeyh Kasım Ahmet ve Cerrahoğlu Şeyh Abdullah isminde 4 kişi İbrahim Paşa'ya müracaat etmiş ve Paşa Kudüs, Cenin ve Nablus'a idareci tayin etmiştir. İbrahim Paşa, Akka kuşatmasını devam ettirirken yakın bölgede de hareketlilik devam etmiştir. Mısır askerleri Hama ve Humus köylerini zapt etmek için harekete geçmiş, Şam'da askeri hazırlıklar yapılmıştır. Bu arada Şam'da hemen öncesinde bazı hadiseler gerçekleşmiş³⁷⁶, arazi paylaşımından ve ihtisap vergisinin uygulanmasından

³⁷³ BOA, HAT, No. 387, Gömlek No. 20687

³⁷⁴ BOA, HAT, No. 353, Gömlek No. 19879

³⁷⁵ BOA, HAT, No. 908, Gömlek No. 39773

³⁷⁶ Suriye seferinin hemen öncesinde 16 Eylül 1831 yılında Şam'da ciddi bir isyan yaşanmıştır. Söz konusu bu isyan hakkında II. Mahmud, “Bu Şam hadisesi yalnız ahalinin cesaretinden olmayıp etrafın tahrikinden meydana geldiğine şüphe yoktur.” diyerek Şam'da yaşanan olumsuz hadisenin dışarıdan destek aldığını ve konuya vakıf olduğunu beyan etmiştir. Öyle ki Abdullah Paşa, Şam'ı ele geçirmek için İbrahim Paşa'da Osmanlı birliklerinin Şam'daki isyan ile meşgul olması için sürekli isyanı kışkırtmış ve yardımlarda bulunmuşlardır. (M. Hanefi Kutluoğlu, “Mehmed Ali Paşa'nın Suriye Seferi Öncesi Bu bölgeye Yönelik Politikası ve Seferin Geri Planını Oluşturan Unsurlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitü Dergisi* (1997), 467-468.

çıkan ihtilaflardan dolayı Eski Şam Valisi Selim Paşa'nın emri altındaki yağmacı askerler çarşı ve pazarı yakmış, Şam halkı bölgedeki saraya saldırmış ve şehirde kargaşa hâkim olmuştur. Diğer yandan Halep Valisi Mehmet Paşa, Trablusşam Beylerbeyliğine atanmış olan Osman Paşa'yı bir kuvvet ile Trablus'a sevk etmiş, bunun üzerine Trablus'da bulunan Berber Mustafa'ya yardım amacıyla İbrahim Paşa, Nablus'tan bin asker çağırıp 4 bin kişilik bir kuvvetin Trablus'a gönderilmesini Emir Beşir'den istemiştir. Ayrıca Mehmet Ali Paşa tarafından gönderilen kuvvetler İbrahim Paşa'nın maiyetine girmiş, Mısır savaş gemileri de İskenderiye'den asker, erzak ve mühimmat getirmeye devam etmiştir. Akka çevresinde olaylar yaşanırken Akka'da da kuşatma tüm şiddetiyle devam etmiş, kale surları top atışlarıyla hasar alırken Mısır askerleri yer altından kale içerisine girmek için kazılar gerçekleştirmiştir. Şiddetli saldırılar karşısında Abdullah Paşa'nın askerleri arasında ise aralıklı firarlar başlamıştır³⁷⁷. İbrahim Paşa ise Akka kuşatmasını tüm hızıyla genişletmeye devam etmiştir. İbrahim Paşa'nın maiyetindeki Mustafa Paşa, Trablus'u kuşatırken, Trablus'tan Akka Kalesi'ne kadar olan tüm iskelelere de 100-200 muhafız yerleştirmiş, Emir Beşir aracılığıyla Şam'da bulunan Yakub isimdeki komutana bir miktar asker göndermiştir³⁷⁸.

Akka kuşatmasının uzadıkça uzaması Mısır'da bulunan Mehmet Ali Paşa'ya tedirginlik yaşatmıştır. Akka kuşatması esnasında, 1827 yılından itibaren İngiltere'nin Mısır Başkonsolosu olan John Barker eserinde, "*Mehmet Ali'nin varlığı Akka'yı almasına bağlıdır. Başının omuzlarında mı, yoksa kolunun altında mı olduğunu kimse bilmiyor. Akka kuşatması 3 aydır devam ediyor ve düşme ihtimali de yakın zamanda görünmüyor, tüm gemileri düşmana zarar vermeden paramparça oluyor ve tamir edilmeleri 3 ile 5 ay sürüyor*"³⁷⁹ ifadelerini kullanmıştır. Mehmet Ali Paşa ise henüz Akka kuşatmasının ilk günlerinde Akka'nın alınması hususunda ısrarını net bir şekilde Bâbiâli elçisine şu şekilde ifade etmişti: "*Birkaç gün içinde Akka benim olacak. Padişah razı olursa orada dururum, izin vermezse Şam'ı ele geçiririm. Şam'ı bana bağışlarsa dururum, olmazsa Halep'i alırım. Kim bilir, Allah kerim!*" Bunun üzerine elçi, Sultan Mahmut'un uğraşmak zorunda kaldığı Mehmet Ali Paşa'nın karakterini görmüş ve İstanbul'a döndüğünde Sultan Mahmut'a, Paşa'ya istediğini verip barış anlaşması teklif etmesi gerektiğini çünkü karşısındaki adamın yetenekli, sağduyulu

³⁷⁷ BOA, HAT, 351-19839

³⁷⁸ BOA, HAT, 355-19965

³⁷⁹ Barker, *Syria and Egypt Under The Last Five Sultan's of Turkey*, 179.

biri olduğunu söylemiştir. Sultan Mahmut ise sinirlenerek elçinin rüşvet aldığını düşünmüş ve elçiyi görevden almıştır³⁸⁰. Bâbîâli, Mısır askerinin Suriye'ye sevk edilmesini ve iki vali arasındaki savaşın yakışsız olduğunu beyan ederek Mısır'a Nazif Efendi'yi, Sayda valisine de Rasim Efendi'yi göndermiştir. Nazif Efendi, Mısır askerinin geri çekilmesi gerektiğini, Hac ibadeti yapmak isteyen kişilerin savaş dolayısıyla vazifelerini yerine getiremediğini, bundan sonra Abdullah Paşa'nın Mısır aleyhine faaliyet yürütmeyeceğini belirtmiştir³⁸¹.

Diğer yandan Bâbîâli, Mehmet Ali Paşa tehlikesine karşın tedbirler almaya devam etmiştir. Bölgedeki tek yetkiyi Rakka Valisi Mehmet Paşa'da toplamış, Trablus eyaletine Osman Paşa'yı atamış, Payas, Adana, Sivas ve Maraş mütesellimlerini Mehmet Paşa maiyetine memur etmiş, ayrıca Kayseri mutasarrıfı olan Osman Hayri Paşa ve Karaman valisi Aliş Paşa'nın gerektiğinde Suriye'ye yardım için şimdiden asker toplamalarını emretmiştir. Ayrıca bölge halkı üzerinde İbrahim Paşa'nın yapmış olduğu propaganda faaliyetlerinin boşa düşmesi ve halkın Osmanlı'dan yana tavır alması için faaliyetlere girişmiştir. Ancak ne Nazif Efendi'nin görüşmeleri ne de Bâbîâli'nin çabaları Mehmet Ali Paşa'nın askerlerini geri çekmesini engelleyememiştir³⁸².

İbrahim Paşa'nın aylardır devam ettirdiği Akka kuşatmasında artık sona gelinmiştir. Abdullah Paşa, Osmanlı kuvvetlerinden beklediği yardımı alamamış, çünkü Osmanlı kuvvetleri Osman Paşa öncülüğünde Lazkiye, Trablus gibi bölgelerin güvenliğini sağlamış ve ardından Trablusşam'a yönelmiştir. Ayrıca Mısır askerleri Akka'nın tüm yollarını kapatmış olduğundan Osmanlı kuvvetleri Mısırlı askerler ile çatışmaya girmemiştir³⁸³. İbrahim Paşa ise Akka'yı ele geçirmek için yeni stratejiler denemiştir. Öncelikle Albay Romei'yi İskenderiye'den getirmiş, Mesolongi kuşatmasında başarılı olan Korsikalı Carto ve İtalyan Albertini ile Akka kuşatması üzerinde yeni planlar düzenlemiştir. Bunun üzerine mart ayında 10 gün boyunca sürecek bir saldırı başlatmıştır. Bu saldırı karşısında Akka surları ciddi tahribata uğramış ve Mısırlı askerler surlarda açılan gediklerden şehre girmeye başlamışsa da Abdullah Paşa'nın askerleri yere saçılan barutları ateşleyip evlerden tüfek atışları

³⁸⁰ John, *Egypt and Mohammed Ali; or Travels In The Valley Of The Nile*, s. 486.

³⁸¹ Takvim-i Vekayi, Defa 4, 21 C. 1247.

³⁸² Gencer, "İsyana Giden Yol, Anadolu'ya Açılan Kapı: Mehmet Ali Paşa'nın Akka'yı Ele Geçirmesi", 71-72.

³⁸³ Gencer, "İsyana Giden Yol, Anadolu'ya Açılan Kapı: Mehmet Ali Paşa'nın Akka'yı Ele Geçirmesi", 74-75.

gerçekleştirmişlerdir³⁸⁴. Bu saldırı hakkında Takvim-i Vekayi Gazetesi'nde; Mısırlı askerlerin kapı burcunu yıkmayı ve hendekleri taş ve toprakla doldurmayı başardığını, 20-30 adımlık bir yol açtığını hatta bayramın 7. günü fecir vaktinde Akka surları üzerine bayrak dikecek kadar ilerlediğini aktarmış, buna karşılık Akka askerlerinin burcun üzerinde 84 Mısırlı askerin başını kestiğini, geriye çekilen Mısırlı askerlerin üzerine ateş açıldığını ve 1200'den fazla Mısırlı askerin öldüğü yazılmıştır³⁸⁵. Kötü günler geçiren İbrahim Paşa'yı telaşa düşürecek diğer bir haber de Osmanlı birliklerinin Mısır'ın hâkim olduğu Trablusşam'a askerî harekât düzenlediği ve Hama üzerine yürüdüğü olmuştur. İbrahim Paşa, Akka kuşatmasını devam ettirmesi için 2 alay bırakıp 10 bin kişilik kuvvetle hemen kuzeye yönelmiştir. Trablusşam'a vardığında Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden ayrılmış olduğunu görmüş ve onları takibe koyulmuştur³⁸⁶. Nihayetinde 14 Nisan 1832 tarihinde Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ile İbrahim Paşa'nın Mısır ordusu El-Zerra civarında karşılaşmıştır. Kısa süreli çatışmada sayıca üstün olan Osmanlı ordusu mağlup edilmiş ve İbrahim Paşa, halk nazarında önemli bir itibar görmüştür³⁸⁷. Bunun üzerine Bâbîâli, Mehmet Ali Paşa'nın isyanına nihai çözüm bulmak için önemli kararlar almıştır. 12 Şevval 1247 (15 Mart 1832) Çarşamba günü Anadolu Serdar-ı Ekrem unvanı ile Hüseyin Paşa'yı geniş yetkiler ile donatıp Mısır ordusunu durdurmak ve geri çekilmesini sağlamak amacıyla tayin etmiştir³⁸⁸. Ayrıca kendisine yardımcı olması için Arabistan seraskeri, Karaman valisi, Antalya'da bulunan Silistre valisi, Trablusşam valisi, Kayseri mutasarrıfı gibi bölgede bulunan ya da yakın olan kişiler görevlendirilmiştir³⁸⁹. Bâbîâli, Mehmet Ali Paşa ve İbrahim Paşa'yı itaatsizlikle suçlamış ve kendi uhdelерinde olan Mısır, Girit ve Cidde eyaletlerini de Serdar-ı Ekrem Hüseyin Paşa'nın yönetimine vermiştir³⁹⁰.

İbrahim Paşa El-Zerra'daki zaferle Akka'dan uzaklaşmamak ve artık nihai çözüm bulmak için tekrar Akka'ya doğru hareket etmiştir. Mehmet Ali Paşa'dan yeni asker takviyesi alan, bölgede nüfuzunu artıran İbrahim Paşa mayıs başında Akka kuşatmasını tekrar başlatmıştır. Mart ayında Akka'daki askerler önemli başarılar

³⁸⁴ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 29.

³⁸⁵ Takvim-i Vekayi, Defa 23, 21 Z. 1247.

³⁸⁶ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 292.

³⁸⁷ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 60.

³⁸⁸ Takvim-i Vekayi, Defa 18, 14 L. 1247.

³⁸⁹ Takvim-i Vekayi, Defa 20, 29 L. 1247.

³⁹⁰ Takvim-i Vekayi, Defa 17, 4 L. 1247.

katetmişse de Mısırlı askerler Akka'nın ölüm döşeğinde olduğunu görmüştür. Çünkü Akka'da 900 kadar savaşçı kalmış, salgın hastalıklar başlamış ve şehirde yiyecek stokları ciddi miktarda azalmıştır³⁹¹. Yeniden hazırlıklarını tamamlayan İbrahim Paşa 26 Mayıs 1832 tarihinde Akka Kalesi'ne şiddetli bir saldırı başlatmıştır. Kaleye binlerce mermi ve ağır top atışlarının sonucunda 3 büyük gedik açılmış ve İbrahim Paşa ertesi gün saldırı emrini vermiştir. Gün boyu süren çatışmalar sonucu Akka artık düşmüş ve Abdullah Paşa, Mısırlılardan güvence aldıktan sonra sığındığı yerden çıkarak İbrahim Paşa'ya teslim olmuştur³⁹². Ardından Mısır'a gönderilen Abdullah Paşa burada nezaket ile karşılanmış hatta onun İskenderiye'de Mehmet Ali Paşa'nın divanında diz çökmüş kahve içerken görüldüğü söz konusu olmuştur³⁹³. Abdullah Paşa Mısır'da serbest bırakıldıktan sonra Fransız konsolosuna yazdığı mektupta; *“Akka'nın duvarlarını, adamlarını ve parasını savunmak zorundaydım. İbrahim Paşa onu ele geçirdi, duvarlar yıkıldı, askerler telef oldu. 6 bin askerden 5.600'ü öldürüldü”* ifadelerine yer vermiştir. Kuşatma boyunca Akka bombardımana tutulmuş, şehirde büyük bir tahribat yaşanmış, Akka'ya 50 bin büyük ve 180 bin küçük top atışı yapıldığı tahmin edilmiştir³⁹⁴. Bu konuda Kelly oldukça çarpıcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“İbrahim Paşa tarafından kuşatılmış Akka, 10 ya da 12 bin ölünün ve sayısız devenin gömüldüğü bir harabe yığınının dönüşmüştür. Muzaffer olan İbrahim, hemen Akka'nın duvarlarını ve evlerini yeniden inşa ettirmiştir. Her gün yarısı çürümüş yüzlerce ceset harabelerden çıkarılmış, kokuşmuş nefesler, ceset yığınları tüm ovanın havasını dahi bozmuştur”*³⁹⁵.

Mehmet Ali Paşa, Suriye harekât planını devreye soktukten sonra artık dönülmez bir yola girmiştir. Akka'ya kadar başarılı bir şekilde ilerleyen Mısır ordusunu önemli bir engel karşılamıştır. Çünkü Sayda Valisi Abdullah Paşa, Mısır ordusuna karşı koymak ve ilerlemesini engellemek adına gerekli tüm hazırlıklarını yapmış ve aşılması zor bir yer olan Akka kentinde güçlü bir savunma kurmuştur. İbrahim Paşa'nın Akka'yı ele geçirmeden ilerlemesi stratejik bir hata olacağından bu kentin alınması Suriye-Filistin planı için bir dönüm noktası sayılmıştır. İbrahim

³⁹¹ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 29.

³⁹² Gencer, “İsyana Giden Yol, Anadolu2ya Açılan Kapı: Mehmet Ali Paşa'nın Akka'yı Ele Geçirmesi”, 78.

³⁹³ Barker, *Syria and Egypt Under The Last Five Sultan's of Turkey*, 24.

³⁹⁴ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 33.

³⁹⁵ Walter Keating Kelly, *Suriye'ye ve Kutsal Topraklara Seyahat Manzaralar ve İnsanlar (173 Gravürle Birlikte)*, çev. Mustafa Soner Kartop (İstanbul: Selenge Yay., 2022), 458.

Paşa'nın Akka kuşatması altı ay sürmüştü³⁹⁶ ve ordusu için de oldukça çetin geçmiştir. Çünkü Mısırlı askerlerin ince pamuklu kıyafetleri Mısır'dan daha soğuk ve yağışlı bir enlem için uygun değildi dolayısıyla şiddetli yağmur ve kışın soğuğu nedeniyle birçok kayıp yaşanmış³⁹⁷, Akka'ya yapılan her saldırıda Mısırlı askerlerden hayatını kaybedenler olmuş bundan dolayı İbrahim Paşa ordusunda 4 bin asker kaybederken yüzlerce yaralı vererek 27 Mayıs 1832 tarihinde Akka'yı ele geçirmiştir.

2.2.2.Humus Muharebesi

İbrahim Paşa, Akka'da büyük bir zafer kazandıktan sonra Suriye coğrafyasında ilerlemeye devam etmiştir. Şam Valisi Ali Paşa'dan şehrin anahtarını teslim etmesini istemişse de Şam valisi buna karşı çıkmıştır. Ancak Hüseyin Paşa henüz bölgeye ulaşamamış İbrahim Paşa ise Suriye'den asker takviyesi alarak 18 bin kişilik bir ordu ile Şam'a varmıştır. Ali Paşa ve bir grup Şam askeri, Mısır ordusunun disiplini ve iyi hazırlanmaları karşısında zayıf bir direniş göstermişlerdir. Ali Paşa 1500 süvari ve 500 piyade ile Şam'dan çıkıp Humus'a doğru yola çıkmıştır³⁹⁸. İbrahim Paşa, haziran ayında Şam'ı zapt etmiştir. Bir süre burada kalan Paşa, şehrin idari ve asayiş ile meşgul olmuş ardından 1 Temmuz 1832 yılında Şam'dan ayrılmıştır³⁹⁹.

Humus o dönem 15 bin Müslüman ve 5 bin Hristiyan'ın yaşadığı, temel geçim kaynağı tahıl, üzüm ve tütün olup yıl boyunca erzak stoklamak için çölden gelenlerin uğrak yeri olmuştur. 1832 yılında Osmanlı komutanı Mehmet Paşa, İbrahim Paşa'nın işgalini Suriye'de durdurabileceği tek yerin Humus şehri olduğuna karar vermiştir⁴⁰⁰. Humus muharebesi kent merkezine yakın bir mesafede 8 Temmuz 1832 yılında başlamıştır. Osmanlı ordusu, Halep Valisi Mehmet Paşa'nın idaresinde yaklaşık 10.471 askerden oluşuyordu. Osmanlı ordusu hareket kabiliyeti zor bir alana yerleşmiş ayrıca tabur başına bir top koyarak birleşik top gücünden yoksun kalmış, dolayısıyla stratejik bir hata yapmıştır. İbrahim Paşa ise askerlerinin düzenini sağladıktan sonra Osmanlı ordusunun zayıf noktalarına atış yapmış diğer yandan bedevileri Osmanlı'ya doğru göndermiştir. Osmanlı ordusu, Mısırlıların kendilerine şiddetle saldırması ve üzerlerine yıkıcı ateş açmaları nedeniyle saflarını yeniden düzenlemeye çalışmış fakat

³⁹⁶ Asad Rustum, *Hurub Ibrahim Basha al-Mısri fi Suriya al-Anadul* (Kahire, 1927), 15.

³⁹⁷ Barker, *Syria and Egypt Under The Last Five Sultan's of Turkey*, 187.

³⁹⁸ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 92.

³⁹⁹ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 61.

⁴⁰⁰ M. Baptistin Pougoulat, *Voyage Dans L'Asie Mineure En Mesopotamie, A Palmyre, En Syrie, En Palestine Et En Egypte* (Paris: Ducollet Tome I, 1840), 36.

başaramamışlardır⁴⁰¹. Osmanlı ordusu Humus'a doğru çekilmiş ancak bir fersah kadar sonra tekrar savaş başlamıştır. Her iki ordu da mücadeleyi bir süre etkili bir biçimde sürdürmüşse de Arapların ani saldırıları karşısında Osmanlı ordusu düzenini kaybetmiş ve dağılmıştır. Bu durum karşısında bir tuzak olma düşüncesi ile İbrahim Paşa kuşku duymuş ve tedirgin bir şekilde Osmanlı ordusunu takibe koyulmuştur⁴⁰².

Ertesi gün İbrahim Paşa Humus kent merkezine girmiştir. Burada Osmanlı ordusunun geride bıraktığı çadırları, cephaneyi, topları, erzakları görmüş⁴⁰³ hatta Mehmet Paşa'nın hızlı bir şekilde geri çekilmesinden dolayı bırakmış olduğu resmi evraklarını dahi ele geçirmiştir⁴⁰⁴. Humus muharebesinde Osmanlı ordusu sayıca daha üstün olmasına rağmen orduda, yeterli eğitilmiş subay ve disiplinli asker yoktu. Mısır alayları ise sayıca daha az ama iyi eğitilmiş bir yapıya sahipti. Osmanlı ordusu için bu savaş ağır sonuçlar getirmiş nitekim savaş alanında Osmanlı ordusu 2 bin ölü, 3 bin esir ve 12 parça top; Mısır ordusu ise 200 ölü ve 162 yaralı bırakmıştır⁴⁰⁵. Ayrıca söz konusu muharebede Osmanlı Başkomutanı Mehmet Paşa dışında Osman Paşa, Kayseri Valisi Osman Paşa, Şam'ın eski valisi Ali Paşa ve Mehmet Paşa, Necip Paşa, Muhammed Paşa ve Dilaver Paşa bulunmuş fakat hayal kırıklığına sebep olmuşlar ve herhangi bir etki gösterememişlerdir⁴⁰⁶. Humus yakınında yapılan bu savaş aynı zamanda “paşalar bozgunu⁴⁰⁷”, “sekiz paşanın yenilgisi⁴⁰⁸” olarak da isimlendirilmiştir.

Osmanlı ordusu başkomutanı Halep valisi Mehmet Paşa'nın, 16 Temmuz 1832 tarihli tahriratında Humus'ta yaşanan hadiseler ile ilgili ifadeleri özetle şöyledir: İbrahim Paşa olacak hain, Humus yöresine 6-7 saat yakınında Kuseyr mahallesine geldiği anlaşılmış emirlerden asker talebinde bulunulmuştur. Osmanlı ordusu henüz savaş hazırlığını yaparken Mısır ordusundan yaya ve atlı birliklerin üzerimize geldiği haber alınmıştır. Öncü birlikler arasında çatışma gerçekleşmiş ve iki ordu arasında altı buçuk saat boyunca bir savaş yaşanmıştır. Osmanlı ordusundan pek çok asker kaçmaya başlamış, bunu gören diğer askerler de kaçmaya meyil etmiştir. Akşam ile yatsı vakti

⁴⁰¹ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 96-97.

⁴⁰² John, *Egypt and Mohammed Ali; or Travels In The Valley Of The Nile*, 498-500.

⁴⁰³ John, *Egypt and Mohammed Ali; or Travels In The Valley Of The Nile*, 499.

⁴⁰⁴ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 97.

⁴⁰⁵ Poujoulat, *Voyage Dans L'Asie Mineure En Mesopotamie, A Palmyre, En Syrie, En Palestine Et En Egypte*, 36-37.

⁴⁰⁶ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 100.

⁴⁰⁷ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 300.

⁴⁰⁸ Al-Sayyid Marsot, *Egypt in the reign of Muhammad Ali*, 222.

arasında hava kararınca askerler çaresiz savaştan feragat etmiş ve ordudan ayrılmıştır. Osmanlı ordusuna ait çadırlar, mühimmat, mal ve eşyadan başka kimse kalmamış, sadece 18 parça top kurtarılıp başka yere sevk edilmiştir. Bunun ardından Cısır eş-Şuğur yöneticisi, vezir, beylerbeyi ve miralaylar ile görüşülmüştür. İbrahim Paşa, Arabistan'ın kilidi değerinde olduğu için Halep'e göz dikmiştir. Bunun üzerine Halep'te ordunun hazır bulundurulmasına, Şuğur'dan hareket edilerek Şehba'da ikamete karar verilmiştir. Ancak Hama ve Şuğur'da bulunurken İbrahim Paşa'nın Halep halkına tehdit mesajı ulaşmış ve herkesi kendi tebaasına alma niyetinde olduğu belirtilmiştir. Halep'te İbrahim Paşa'ya biat etmek isteyenler olmuştur. İbrahim Paşa'nın, Halep'e 12 saatlik bir mesafede olduğu, Serdar-ı Ekrem Hüseyin Paşa'nın Karamut, Antakya, Belen taraflarını, kendisinin de Kilis, Ayıntab, Runkale ve Urfa'yı muhafaza edeceğini ve bölge halkına nezaket göstermesi gerektiği talimatını Serdar-ı Ekrem'den almıştır. Mehmet Paşa, tahriratının devamında Humus Muharebesi'nde sahip oldukları eşyalarının neredeyse tamamının telef olduğunu savaş sonrasında bölgedeki Aneze aşireti ve çöl Araplarından kalan toplarını korumak için topçu birliğini önceden gönderdiğini ve birlik askerlerinin topları yarıda bırakıp atlarla kaçtıklarını, sadece 6 parça top ve güherçilenin Ayıntab'e ulaştığını belirtmiştir. Ayrıca mevcut askerlerin 3 aylık alacaklarının biriktiğini ve haklarını isteyerek baskı yaptıklarını, Bâbîâli'den bugün yarın akçe gelecek diye tahammül ettiklerini ve artık huzursuz olduklarını aktarmıştır. Bundan dolayı kendilerine acilen erzak, top, akçe gönderilmesini bildirmiştir⁴⁰⁹.

2.2.3.Suriye-Filistin Seferi'nin Tamamlanması

İbrahim Paşa'nın Humus Muharebesi'nde aldığı başarı büyük bir yankı uyandırmış ve bölgede itibarı artmıştır. Osmanlı ordusu ise bu savaşta önemli oranda güç kaybetmiş, orduda önemli firarlar gerçekleşmiş ve ordunun kalanı yeniden hazırlanmak üzere kuzeye ilerlemiştir⁴¹⁰. Hüseyin Paşa ise henüz yoldayken Mehmet Paşa'nın Humus'taki mağlubiyetini öğrenmiş ve Halep'e gitmiştir. Fakat Halep şehri artık Osmanlı'ya yabancı olmuş, Hüseyin Paşa'nın Halep şehri kapılarının önünde erzak ve savaşıcak kişi istemesine Halep halkı olumsuz yanıt vermiş, sadece yaralı ve zayıf askerler şehre alınıp tekrar kapılar kapatılmıştır⁴¹¹. Bu durum Osmanlı ordusunda

⁴⁰⁹ BOA, *HAT*, No. 909, Gömlek No. 39796

⁴¹⁰ BOA, *HAT*, No. 350, Gömlek No. 19803

⁴¹¹ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 102.

moral bozukluğuna sebep olmuş ve Hüseyin Paşa Belen'e çekilmeyi kararlaştırmıştır⁴¹². İbrahim Paşa ise Halep'e geldiğinde savaştan kimseyi bulamamış, Halep müftüsü ve bölgenin ileri gelen sakinleri gönüllü teslimiyet teklifleriyle Paşa'yı karşılamaya gelmişlerdir⁴¹³. İbrahim Paşa, Halep'te etkisini devam ettiren Yeniçeri askerlerinden yararlanmak istemiş ve kendi yanına çekmiştir. İçlerinden biri olan Abdullah Ağa'yı Halep valisi olarak atamış ve Halep Kalesi'ne bir garnizon yerleştirmiştir. İbrahim Paşa, birkaç gün Halep'te kalmış, ordusunu dinlendirmiş, eksikliklerini denetlemiş hazırlıklarını tamamlamıştır. Diğer yandan ordusundan bazılarını Fırat yönüne kuzeye doğru Anadolu'nun durumunu denetlemek için göndermiştir⁴¹⁴. Ardından İbrahim Paşa ordusu ile kendisine karşı Belen'de savaş hazırlığında bulunan Hüseyin Paşa'ya doğru harekât başlatmak üzere Halep'ten ayrılmıştır. Böylece Mehmet Ali Paşa'nın uzun yıllar boyunca planını kurduğu Büyük Suriye'nin fethi tamamlanmış ve Suriye artık Mısır'ın yönetimine dahil olmuştur. İbrahim Paşa, henüz Halep'e girmeden önce Halep'i alacağından emin bir şekilde babasına yazdığı mektupta: *"Burada Mısırlıların cennet dediği Suriye'yi fethettik. Bundan daha fazla ne istiyorlar⁴¹⁵?"* demiştir.

İbrahim Paşa'nın Osmanlı ordusuna karşı aldığı galibiyetler ve bölgede nüfuzunu arttırması, güçlü ve disiplinli bir Arap ordusuna sahip olması ve önlerine çıkan şehirlerin genel olarak gönüllü teslim olup yeni yönetimi kabul etmesi, İbrahim Paşa'nın aylardır sürdürdüğü Suriye'yi elde etme çabasını başarı ile sonuçlandırmıştır. İbrahim Paşa'nın Belen'deki Osmanlı ordusu ile savaşına geçmeden önce Suriye-Filistin bölgesindeki yapılanmasına ve Mısır modelinin uygulanabilirliğine yer vermek gerekmektedir.

2.3.Suriye-Filistin Bölgesinde Kavalılar Hanedanı Yönetimi

Mehmet Ali Paşa, Mısır'da güçlü bir merkezi otorite kurmanın ve bunu destekleyecek askeri ve mali altyapıyı oluşturacak kaynağı Mısır'da bulmanın mümkün olmadığını düşünüyordu. Bu yüzden uzun bir süredir hayalini kurduğu Büyük Suriye Projesi, Mehmet Ali Paşa'nın bir an önce gerçekleştirmek istediği bir hedefti. Çünkü Suriye'nin odun, kömür, bakır gibi yeraltı ve yerüstü zenginlikleri,

⁴¹² Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 62.

⁴¹³ John, *Egypt and Mohammed Ali; or Travels In The Valley Of The Nile*, 502.

⁴¹⁴ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fî Suriyye*, 103

⁴¹⁵ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 56.

coğrafi konumu, Anadolu, Orta Asya ve Batı ile yapılacak ticaretteki pazar hacmi, 2 milyon nüfusu ile önemli sayılabilecek insan potansiyeli ve bunun sayesinde Mısır'ın askeri yükünü hafifletme düşüncesi, üretim zenginliği⁴¹⁶ gibi birçok sebep Mehmet Ali Paşa'nın hesaplamış olduğu unsurlardı. Ayrıca Mısır'ın bağımsızlığının Suriye'nin elde edilmesi ile gerçekleşeceğini düşünmekteydi. Öyle ki Suriye, tarih boyunca Mısır için hayati derecede öneme sahip adeta Mısır'ın anahtarı konumunda olduğunu ispatlamıştır⁴¹⁷. Bâbîâli'nin Suriye bölgesinde merkezi otoritesinin zayıf olmasının, bölgede asayişsizlik yaşamasının, birbirlerinin aleyhine davranan rekabet halindeki küçük grupların fazla olmasının⁴¹⁸ ve Avrupa'nın müdahale edemeyeceğinin bilincinde olan Mehmet Ali Paşa uygun fırsatı yakalamış ve Suriye'ye oğlu İbrahim Paşa komutasında askerî harekât başlatmıştır.

İbrahim Paşa, Büyük Suriye üzerindeki en önemli sınavını Akka önlerinde ve Humus yakınlarında vermiş, buraları da ele geçirdikten sonra Suriye-Filistin Seferi'ni tamamlamıştır. İbrahim Paşa, Belen Muharebesi'ni de kazandıktan sonra bölgenin tek hâkim gücü olmuştur. İbrahim Paşa, hızı ve kararlılığıyla dikkat çekmiş, askeri hareketlerini ancak nadiren erzak sıkıntısı, aşırı sıcaklık veya hastalık sebebiyle durdurmuştur. Kendisine olan güveni, askeri seferlerdeki enerjisi, cesaretini üst düzeye çıkarmıştır. Bazen kendi kılıcı ile savaşmış bazen önemli stratejik kararlar alarak zaferler elde etmiştir. Kütahya Uzlaşması'nın ardından İbrahim Paşa, ordularını geri çekmiş ve kendisine bırakılan bölgenin genel valilik ve başkomutanlık görevini üstlenmiştir. İbrahim Paşa dikkatinin çoğunu askeri işlere yöneltmiş, elde ettiği coğrafyanın güvenliğini ve huzurunu sağlamaya çalışmıştır. Akka'nın tahrip olan duvarlarını onartmış, 80 bin civarındaki ordusunu farklı bölgelere dağıtmış ve ordunun çoğunluğunu Suriye'nin kuzeyine çekmiştir⁴¹⁹.

Şunu belirtmek gerekir ki İbrahim Paşa, Suriye askerî harekâtının ilk gününden itibaren ele geçirdiği yerleri temsilcileri ile de olsa yönetmeye başlamıştır. Tabi kendisi daha çok askeri seferlerde bulunduğu için geçtiği yerlerde propaganda faaliyetleri yürütmüş ve hoşgörü politikası uygulamıştır. Kütahya Uzlaşması'ndan sonra da Suriye

⁴¹⁶ Riad Ganem, *Prens Beşir El-Şihabi II'nin Yönetimindeki Lübnan Vilayetleri ve İki Valinin Rejimi (1788-1860)* (Beyrut: Bisan Yay., 1998), 102.

⁴¹⁷ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 39.

⁴¹⁸ Ahmet Bağlıoğlu, *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Durziler* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., 2006), 28.

⁴¹⁹ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 129.

ve Anadolu'nun güneyi kendisine kalınca bölge için planlarını sistematik bir şekilde hayata geçirmiştir.

Kavalahılar Hanedanı olarak İbrahim Paşa, babası Mehmet Ali Paşa'nın emri altında Suriye-Filistin bölgesini yaklaşık 10 yıl boyunca yönetmiştir. Büyük bir coğrafya için kısa süreliğine bir yönetim gibi görünse de İbrahim Paşa'nın yönetimi Suriye-Filistin tarihi için bir dönüm noktası olmuş, etkisi uzun yıllar boyunca devam etmiştir. Bu dönemde Büyük Suriye'deki temel yönetim kademesi Mısır'dan gelen 4 kişi tarafından oluşturulmuştur. Bunlar: 1. İbrahim Paşa, askeri idarenin başı olan esas emirleri babasından alan, Osmanlı ordusuna karşı savaşları yöneten, Suriye'de isyanların bastırılmasında, halkın silahsızlandırılmasında ve asker temini gibi tüm askeri faaliyetleri yürüten Serasker olarak adlandırılmıştır. İbrahim Paşa, askeri görevlerden fırsat buldukça sivil idari vazifelerle de ilgilenmiştir. 2. Süleyman Paşa, Mısır ordusunu Fransız usullerle dizayn etmiş olan Fransız komutan Albay Seve'dir. İbrahim Paşa'nın en yakınındaki isim olup ordu sorumluluğu dışında yabancı konsololar, Avrupalılar ve yerel yöneticiler arasındaki ilişkileri düzenlemekte görevlendirilmiştir. 3. Muhammed Şerif, Suriye'nin idari yapısı ile ilgilenmek üzere Mehmet Ali Paşa tarafından Suriye Genel Valisi olarak atanmıştır. Şerif Paşa'nın geçmişteki başarıları ve daha önceki Yukarı Mısır valiliği tecrübesi bu göreve gelmesinde etkili olmuştur. Mısır sınırından Adana Paşalığı'na kadar olan tüm bölge, Şerif Paşa'nın Şam merkezli yönetimi altında bulunmuştur. 4. Hanna Bahri, bir Ermeni Katolik olarak önemli bir vazifeye ulaşan yegâne mahalli gayrimüslimdi. Bölgenin mali işler sorumlusu olup, mübaşir ve mütesellimler ona karşı sorumlu olmuş, vergi toplamadan, memurlara verilen maaşlara, askeri masrafların çıkarılmasından gümrük vergilerine kadar tüm finans sorumluluklarını taşımıştır⁴²⁰.

2.3.1.Kavalahılar Hanedanı'nın Suriye-Filistin Bölgesindeki Reformları

Mısır ordusunun Mısır'dan ilk çıkışından itibaren disiplini, eğitimi ve modern askeri teçhizatlara sahip olması, ordunun ilerlemesini ve galibiyet almasını sağlamıştır. Ancak söz konusu ordunun hızlı bir şekilde harekate devam etmesi, arkasında önemli isyanların çıkmaması ve özellikle Anadolu'da rahat ilerlemesi yalnızca bölge halklarının kabullenmesi ile gerçekleşecek bir durumdur. İbrahim Paşa, askeri seferler

⁴²⁰ Detaylı bilgi için bkz: Yitzhak Hofman (çev. M. Hanefi Kutluoğlu), "Mısır Yönetimi Altında Suriye ve Filistin'in İdaresi (1831-1840)", *İlmi Araştırmalar* 12 (2001), 183-204.

düzenlerken bir yandan da sürekli bir şekilde halkın sevgisini almaya çalışmış, halkın kendisini kabulleneceği yöntemler geliştirmiştir. Dolayısıyla Suriyeliler, Mısırlı askerleri kurtarıcı olarak görmüşlerdir⁴²¹. Çünkü Suriyeli Müslümanların bir kısmı, Hristiyanlar, Yahudiler Osmanlı'nın yönetiminden bıkmış ve değişiklik istemekteydiler. 1831 yılında İbrahim Paşa'nın Suriye'yi ele geçirmek için bir orduya liderlik ettiğini duyduklarında çok sevinmiş ve birçok yerel lider ona farklı şehirleri de ele geçirmenin doğru yolunu öğretmek için mesajlar göndermiş ayrıca İbrahim Paşa'ya ve askerlerine hediyeler iletmışlerdir⁴²². Bu hususta İbrahim Paşa, elde ettiği bölge ahalisine karşı oldukça hassas davranmıştır. Bu konuda Mehmet Ali Paşa, Akka kuşatmasını başarıyla tamamlayan oğlu İbrahim Paşa'ya bölgedeki insanlara hoşgörü ile yaklaşması gerektiğini belirten bir mektup yazmıştır. Mektupta: *“Düşmanlarımızı bağışlamaktan daha büyük bir zevk var mıdır? Bazı tarih kitaplarında bağışlamanın, galip gelenlerin zekâtı olduğunu ve bağışlamakta bulunmanın zevkini hiçbir intikamda bulamayacağımızı okumuştum. Babanızda işte böyle bir özellik doğuştan var ve bir ağaç dalı, gövdesini takip eder⁴²³”* ifadelerinde bulunmuştur. İbrahim Paşa da askeri seferlerini başlattıktan sonra hoşgörü politikasını takip etmiştir. İbrahim Paşa, savaştığı asker ve komutanlara da saygı ile yaklaşmıştır. Uzun bir süre kendisine direnen Abdullah Paşa'ya Akka düştükten sonra kin ve nefret beslememiş, onu ağrılıyarak babasını yanına göndermiştir. Aynı şekilde Osmanlı Sadrazamı Mehmet Reşit Paşa'yı Konya Muharebesi'nde esir ettikten sonra misafir edip fikir ve düşünceleri ile kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Osmanlı askerlerine de kendi çıkarını gözeterek iyi davranış göstermiştir. Osmanlı ordusu ve Mısır ordusu savaşlarında firar eden askerlerin bulunması her iki ordu arasında da yaygın bir durumdu. İbrahim Paşa, kendi ordusu içerisine sızan bir Türk ajan yakaladığında babası ona ajana iyi davranmasını ve Mısırlı askerlerin Osmanlılara kıyasla ne kadar iyi ücret aldığını, iyi beslendiğini ve iyi davranıldığını göstermesini tavsiye etmiştir. Ajanın serbest bırakılmasını emretmiştir. Ardından Osmanlı ordusundan daha fazla askerin firar etmesini sağlamak için tüm asker kaçaklarına iyi davranılacağını duyurmuştur⁴²⁴.

İbrahim Paşa, Suriye coğrafyasındaki yerleşim yerlerini ele geçirdikten sonra önemli atılımlar yapmış, denetimi altındaki şehirlere yöneticiler atamıştır. Akka

⁴²¹ Hofman, “Mısır Yönetimi Altında Suriye ve Filistin'in İdaresi (1831-1840)”, 185.

⁴²² Yousef Hussein Omar, “Alawites Rebellion In Syria Against Egyptian Rule (1834-1835)”, *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi* 22 (2020), 65.

⁴²³ Al-Sayyid Marsot, *Egypt in the reign of Muhammad Ali*, 222.

⁴²⁴ Al-Sayyid Marsot, *Egypt in the reign of Muhammad Ali*, 222.

valiliğine kahyası Münif Efendi, Cebel-i Lübnan'a bölgedeki Hristiyanların da desteğini almak amacıyla geniş yetkiler verdiği Emir Beşir'i atamış, çok geçmeden Mehmet Ali Paşa "Hükümdar-ı Arabistan" sıfatıyla Şerif Paşayı bölgenin genel mülki amiri olarak tayin etmiş, merkez ise Şam olarak belirlenmiştir⁴²⁵. İbrahim Paşa elde ettiği bölgelerde sosyal, siyasi, ekonomi, zirai, askeri birçok alanda değişiklikler yapmıştır. Tüm bu değişimler Suriye ve Filistin'in yakın tarihinde bir dönüm noktası olmuş hatta bazı vilayetlerde modernleşmenin başlangıcı sayılmıştır⁴²⁶.

Kudüs sakinleri Mısır'ın şehri fethini memnuniyetle karşılamışlardır. 5 gün boyunca Müslümanlar, Avrupalılar, Ermeniler ve Yahudiler bu olayı kutlamıştır. Sonraki yaklaşık 10 yıl boyunca şehir Mehmet Ali Paşa'nın oğlu ve Mısır ordusunun komutanı İbrahim Paşa tarafından yönetilmiştir. Şehirde düzen ve kamu güvenliği sağlanmıştır⁴²⁷. Bu konuda Barker; bir kadının Suriye ve Filistin'in bir ucundan diğer ucuna (dağlarda değil) yanında kıymetli eşya olsa dahi büyük bir güvenlikle tek başına gidebileceğine değinmiştir⁴²⁸. Müslüman bölge sakinleri silahsızlandırılıp zorunlu askerliğe tabi tutulmuştur. Müslüman dini liderlerin birçok imtiyazı kaldırılmış, Hristiyan ve Yahudilere dini binalarında inşaat ve onarım izni dahil birçok hak verilmiştir. Yabancı konsolosluklar ve Avrupalı Hristiyan misyonu açılmıştır. Hacılar ve turistler için Kutsal Kabir'e yönelik çeşitli geçiş ve giriş ücretleri kaldırılmıştır. İbrahim Paşa ordu için hapishane ve kışla olarak hizmet veren paşaların ve Kudüs valilerinin sarayını onarmış, şehirde birkaç un değirmeni yaptırmıştır⁴²⁹. İbrahim Paşa, Nisan 1834 başlarında cuma günü, Siyon Dağı Kapısı'ndan (Davut Kapısı) Kudüs'e girmiş ve Mescid-i Aksa'ya namaz kılmak için gelmiştir. Namaz giriş ve çıkışında halk büyük bir gösteri yapmış, her milletten insanlar selamlamak için Paşa'yı yanına gitmiş ve kaleden top atışları gerçekleşmiştir. Kudüs'e girişinin ertesi günü İbrahim Paşa, yanında 5-6 asker, müftü ve başkatip eşliğinde merakla Kutsal Kabir Kilisesi'ne girmiştir. İçerideki mumlar ve imgeler hakkında bilgiler alıp, ilahi dinleyip kiliseden

⁴²⁵ Sebahattin Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., 1995), 43-44.

⁴²⁶ Gudrun Kramer, *A History of Palestine* (New Jersey: Princeton University Press, 2008), 63.

⁴²⁷ Ruth Kark - Michal Oren-Nordheim, *Jerusalem and Its Environs Quarters, Neighborhoods, Villages 1800-1948* (Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press, 2001), 27.

⁴²⁸ Barker, *Syria and Egypt Under The Last Five Sultan's of Turkey*, 204.

⁴²⁹ Kark - Nordheim, *Jerusalem and Its Environs Quarters, Neighborhoods, Villages 1800-1948*, 27.

çıkmiş ve çıktığında Hristiyanlara karşı iyi niyet göstergesi olarak “Bu Hristiyanların kilisesi büyük ve harika bir şey” demiştir.⁴³⁰

Akka'nın Mısırlılar tarafından alınması da Kudüs'te şehrin her sokağında ve yerinde aydınlatmalar, danslar ve müzikler eşliğinde kutlama yapılmasına neden olmuştur. Müslümanlar, Yunanlılar, Avrupalılar, Ermeniler ve hatta Yahudiler neşe içerisinde olmuş, Müslümanlar üzüntülerini pek gizleyememiş olsalar da diğerleriyle dans etmişlerdir. Çünkü Müslümanlar Mısır'ın gücünün kendilerine karşı kullanılacağı önsezisine sahip olmuşlardır. İstedikleri gibi hareket etmeye devam edemeyeceklerini ve bundan sonra Kudüs ve Filistin'in yeniden düzenleneceğini hissetmişlerdir. İbrahim Paşa, ilk etapta Filistin'de resmi statüyü değiştirmemiş ve hatta İstanbul'a geleneksel vergileri göndermeyi kabul etmiştir. Bâbîâli de yerel görevlileri bölgeye atamaya devam etmiştir. İbrahim Paşa, bu süreçte daha çok Suriye'nin kuzey bölgesinde ve Anadolu'da zamanını geçirdiğinden Filistin'i kendisini temsil eden kişiler ile yönetmiştir. Mısır'ın varlığı bölgede yerel özerkliği güçlendirmiştir⁴³¹. Diğer yandan Filistin'de İbrahim Paşa, Hristiyanların ve Yahudilerin kiliselerini, manastırlarını ve sinagoglarını yenilemelerine izin vermiştir. Ayrıca Hristiyan ve Yahudilerin kentsel danışma kurullarına (Meclis-i Şûrâ) temsilci yollamalarıyla ilk defa yerel idarede söz sahibi olmaları sağlanmıştır. Bu durum XVII. yüzyılda Haçlıların tekrar işgale geleceği düşüncesinin hala canlılığını koruduğu Filistin'de Müslümanlar ile gayrimüslimlerin çatışmalarına neden olabilecek hassas bir noktaya dokunacaktır⁴³².

İbrahim Paşa, Filistin bölgesinde idari anlamda önemli değişiklikler yapmıştır. Osmanlı hâkimiyetinin bölgedeki nüfuzunun azaldığı dönemlerde, Araplar herhangi bir hükümet tanımamış ve vergi vermeyerek devlet görevlilerinin şehirlere girmesine dahi izin vermemişlerdir. Filistin'i ele geçirdiği dönemde güçlü aileler bölgeyi

⁴³⁰ S. N. Spyridon, “Annals of Palestine, 1821-1841” *The Journal of The Palestine Oriental Society* XVIII (1938), 87. İbrahim Paşa, Kudüs'te iken Hristiyanların paskalya ritüeline de katılmıştır. Yalnız uzun bir aradan sonra ilk defa 1834 yılındaki bu dini ritüel çok kalabalık bir şekilde yapılmıştır. Normalde 3 bini geçmeyen ritüel, 1834 yılında İbrahim Paşa'nın katılması dolayısıyla bölge ve çevresindeki Ortodoks, Katolik, Süryani, Marunilerin katılımıyla insan sayısı 15 bini bulmuştur. Kilisede ritüel başlar başlamaz, içerideki sıcaklıktan dolayı insanlar dışarıya çıkmaya çalışmış ve yaşanan izdihamda yere düşenler ezilerek ölmüştür. İbrahim Paşa'nın askerleri kalabalığı sakinleştirmeye ve düşen insanları kurtarmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. İbrahim Paşa'da bu kargaşa içerisinde çıkmaya çalışmış fakat baygınlık geçirip askerleri tarafından dışarıya alınmıştır. Kısa bir süre sonra kendisine gelmiş ve öfkeli askerlerini sakinleştirmiştir. Kargaşa bittikten sonra 100'den fazla insan yaşamını yitirmiş 300'den fazla kişi de yaralanmıştır. Spyridon, “Annals of Palestine, 1821-1841”, 88.

⁴³¹ Kramer, *A History of Palestine*, 64.

⁴³² Kramer, *A History of Palestine*, 65-66.

yönetmekte iken İbrahim Paşa merkeziyetçi bir yönetim getirmiş, kendisine karşı çıkan güçlü aileleri de bertaraf etmiştir⁴³³. Kavalalılar yönetiminde Suriye-Filistin, uzun bir izole yaşamın ardından ilk defa Avrupa etkisine girmiş, Avrupa ile ticari antlaşmalar yapılmıştır⁴³⁴. İbrahim Paşa, Lübnan bölgesinde ticareti geliştirmeye çalışmıştır. Bunun için Abdullah Paşa döneminde bazı ürünlerde Mısır ile ticaret yapılması yasak iken; Mısır ile serbest ticaret hakkı getirilmiş, Lübnan'ın Beyrut, Sayda, Trablus gibi liman kentlerinden Avrupa'ya çeşitli ürünler gönderilmiş ve buralar önemli bir pazar haline gelmiştir. Öyle ki bu dönemde Lübnan'daki üretim üçte bir oranında artmıştır. Yine Lübnan'da ilk matbaa Beyrut'ta 1834 yılında kurulmuş, tüm Suriye'de olduğu gibi ilkokullar inşa edilmiş, kapsamlı bir ilk ve orta öğretim programı başlatılmıştır⁴³⁵.

Yerel halkın sevgisini kazanma politikasını devam ettiren İbrahim Paşa benzer şekilde Akka kuşatmasından sonra Humus'a hareket edeceği zaman halka zarar vermemek için gayret etmiş, askerlerine halkın mallarını yağmalamasını yasaklamış ve çalınan malların da iade edilmesini istemiştir⁴³⁶. Bu durum ve benzer davranışlar halkın kendisini kabullenmesini sağlamıştır. Şam halkı, uzun zamandır yöneticilerinin kendilerine eziyet ettiklerini iddia ederek bundan dolayı İbrahim Paşa'nın cömertliğine güvenerek, onun hoşgörüsüne sığınıp Haziran 1832'de şehrin anahtarlarını teslim etmişlerdir⁴³⁷. İbrahim Paşa ordusu ile Şam'a girdiğinde ve burada konakladığı 18 gün boyunca ordusuna halka iyi davranış göstermelerini, meyve bahçelerine herhangi bir zarar vermemelerini, ihtiyaçların ücret karşılığında temin edilmesini bildirmiş, yine bu durum bölge halkının beğenisini kazanmasını sağlamıştır. İbrahim Paşa, Emevi Camii'nde Cuma namazına katıldığında hutbenin padişah mı yoksa Mehmet Ali adına mı okunacağı kendisine sorulmuş, Paşa ise kendisinin köle olduğunu ve hutbenin padişah adına okunması gerektiğini söylemiştir. İbrahim Paşa, Şam'ı kendi yönetiminin merkezi haline getirip Mısır'daki modele göre düzenlemiştir. Başlangıçta Ahmed el-Yusuf'u vali olarak atamış, Şam'ın ileri gelenlerinden 20 kişilik bir meclis

⁴³³ Gencer, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa Yönetiminde Karşı Filistin Muhalefeti", 982-983.

⁴³⁴ Ali Çapar, *The History of Nusayris (Alawis) In Ottoman Syria 1831-1876* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2008), 48-49.

⁴³⁵ Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla* çev. Turan Keskin (İstanbul: Yordam Kitap, 2011), 105.

⁴³⁶ Edward Hogg, *Visit To Alexandria, Damascus, And Jerusalem, During The Successful Campaign of Ibrahim Pasha* (London: Saunders and Otley, 1835), 193.

⁴³⁷ Hogg, *Visit To Alexandria, Damascus, And Jerusalem, During The Successful Campaign of Ibrahim Pasha*, 31.

ve tüm dinlerden oluşan bir danışma meclisi kurmuştur. Daha önce Hristiyanların devlet yönetiminde görev alması, ata binmesinin yasak olması gibi uygulamaları kaldırmış, Şam'da güvenliği tamamen kontrol altına almış ve çok sayıda karakol kurmuştur. Ayrıca 2300 kişiden oluşan bir garnizonu buraya yerleştirmiştir.⁴³⁸

1822 yılında Halep'te oldukça şiddetli bir deprem gerçekleşmişti. 10 saniyeden uzun süren depremde Ayıntab, Kilis, Antakya etkilenmiş ve 20 bin kişinin öldüğü tahmin edilmiştir. Bu depremde Halep'in dörtte üçü yıkılmış, birçok yapı zarar görmüştür⁴³⁹. İbrahim Paşa, Halep'i ele geçirdiğinde depremin izleri hala etkisini göstermekteydi ve kırsal alanda ciddi oranda nüfus azlığı yaşanmaktaydı. İbrahim Paşa'nın gelmesiyle kırsaldaki nüfus canlandırılmış, terk edilmiş köylere iskân gerçekleştirilmiş, pamuk üretiminde artış yaşanmıştır. Hatta bölgeyi ziyaret eden seyyahlar kırsaldaki halkın refahından bahsetmişlerdir⁴⁴⁰. Bu arada bölge için bir diğer doğal afet sık sık yaşanan çekirge istilalarıdır. Çekirgelerin tahribatı çiftçiler için çok büyük zararlar doğurmaktadır. Çekirgeler, bazen ülkeleri aşarak önlerine çıkan birçok şeyi yok ederler. Çekirgeler belirli bir boyuta ulaşır sürü haline geldiklerinde bunlara karşı koymak çok zordur. Anadolu'nun güneyi ve Suriye'nin kuzey kesimi tarih boyunca ciddi çekirge istilalarının yaşandığı bir coğrafyadır. İbrahim Paşa, çekirge ile mücadele için Halep'te kendi ordusunu görevlendirmiş en az 65 bin ardeb⁴⁴¹ toplatmıştır⁴⁴². Böylece tarımın gelişimine ve halkın açlık çekmemesine katkı sağlamıştır. Ayrıca "Halep'teki Hristiyanlar sahip oldukları özgürlüğün şafağını İbrahim Paşa'ya borçluydular" çünkü bu dönemde Halep'teki Hristiyanlara önemli haklar tanınmıştır⁴⁴³. Bu konuda bölgeye ilgili tarihlerde bir seyahat gerçekleştiren Kelly, Bâbîâli tarafından gönderilen hükümet yetkililerinin Suriye'deki Hristiyanlara bazı yasaklar getirdiğine değinmiş ve şu örnekleri vermiştir: Hristiyanların sarıklarında beyaz, yeşil ve kırmızı giymeleri yasaklanmış, bazı şehirlerde eşek harici binek hayvan kullanılmasına izin verilmemiş, hatta bazı camilerin önünden geçtiklerinde yalınayak gitmeye zorlanmışlardır. Kalabalık bir caddede paşa geçtiği

⁴³⁸ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 92.

⁴³⁹ Ümit Ekin, "1822 Halep-Antakya Depremi ve Bölgeye Etkileri", *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi* 17 (2007), 35-39.

⁴⁴⁰ Philip Mansel, *Halep Suriye'nin Muhteşem Tüccar Şehrinin Yükselişi ve Düşüşü* çev. Nigâr Alemdar (İstanbul: Everest Yay., 2017), 71.

⁴⁴¹ Mısır'da kullanılan eski bir ölçü birimi.

⁴⁴² John Bowring, *Report on The Commercial Statistics of Syria* (London: William Clowes and Sons. 1840), 10.

⁴⁴³ Mansel, *Halep Suriye'nin Muhteşem Tüccar Şehrinin Yükselişi ve Düşüşü*, 246.

zaman Hristiyan ve Yahudiler hareketsiz beklemişlerdir. Kelly, tüm bu ve buna benzer uygulamalara Kavalalılar yönetiminde son verildiğini, Hristiyanlara tanınan bu serbestiğin onların ölçüsüz sevinç gösterilerine neden olduğunu, Müslümanların da tepkisine yol açtığını belirtmiştir⁴⁴⁴.

İbrahim Paşa'nın reformları bölgedeki diğer önemli yerleşim yeri olan Lazkiye'de de devam etmiştir. Lazkiye'ye birçok teknik ve idari yenilik getirmiş, mekanik presleme makinaları tanıtılmış ayrıca tütün ve odun endüstrisinin profesyonel denetimi başlatılmıştır. Bu bölgelerdeki posta ağı, Mısır posta ağı ile birleştirilmiştir. Lazkiye'de ilk modern kütüphane kurulmuş, Kahire'deki Bulak Matbaası'ndan çok sayıda Arapça kitapla donatılmıştır. Alevi kızların ev işçisi olarak çalışması yasaklanmıştır. Lazkiye'de ilk Danışma İdari Konseyi kurulmuş, bu konsey tütün, tarım, asker alımı vs. gibi işlerle meşgul olmuştur. İbrahim Paşa, tarıma ayrılan alanları arttırmak ve tarım ürünlerinin ihracatını canlandırmak için çiftçilere kredi ve ekipman tedarik etmiştir. Reform politikaları hem Suriye'de hem de Anadolu'da halkın desteğini almasını sağlamıştır. İbrahim Paşa, Mısır'ın Levant yönetimi sırasında ister Müslüman ister Hristiyan olsun tüm tebaası için yasal eşitlik ilkesini tesis etmiştir. Hristiyanlara mülkiyet ve varlıklar açısından özgürlük verilmiş böylece yeni bir ilerleme ve zenginlik dönemine girilmiştir. İbrahim Paşa, çeşitli davaların ve konuların yargılamalarını ve incelemelerini tüm mezheplerden oluşan konseylerin elinden yapmıştır⁴⁴⁵. Yine burada İbrahim Paşa, tüm dinleri eşit gördüğünü Lazkiye mütesellimine yazmış olduğu mektupta şu şekilde ifade etmiştir: "Müslümanlar ve Hristiyanlar herkes kendi yolunda gitmeli, kendi dininin verdiği emirleri uygulamalıdır. Hepsi bizim reayamızdır ve mezhep meselesinin siyasetle ilgisi yoktur⁴⁴⁶."

Yukarıda örnekleri verilen Kudüs, Şam, Halep, Akka, Beyrut, Sayda, Lazkiye gibi önemli şehirler dışındaki yerleşim noktalarında da İbrahim Paşa'nın reformları bulunmuştur. Suriye-Filistin bölgesini genel çerçevede ele aldığımızda İbrahim Paşa, merkezi olmayan paşalık sistemine son vermiş⁴⁴⁷ ve kendi otoritesini güçlendirmiştir. Bölgede ilki Sayda Eyaleti olmak üzere Şam, Halep, Yafa, Trablus eyaletleri kurulmuş ve her eyaletin şehirlerine de mütesellim atanmıştır. Bunlara yardımcı olmak adına

⁴⁴⁴ Kelly, *Suriye'ye ve Kutsal Topraklara Seyahat Manzaralar ve İnsanlar (173 Gravürle Birlikte)*, 18.

⁴⁴⁵ Omar, "Alawites Rebellion In Syria Against Egyptian Rule (1834-1835)", 66.

⁴⁴⁶ Abdurrauf Sinno, *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar 1877-1881*, 40.

⁴⁴⁷ Çapar, *The History of Nusayris (Alawis) In Ottoman Syria 1831-1876*, 47.

yerel meclisler kurulmuştur. Söz konusu meclisler ise yerleşim yerine göre değişkenlik göstermiştir. Örneğin Şam'da 10 Müslüman, 10 Hristiyan ve 1 Yahudi'den kurulmuş olan meclis, Beyrut'ta 6 Müslüman ve 6 Hristiyan'dan müteşekkil olmuştur. İbrahim Paşa, bölgede Fransız sistemine benzer bir adli teşkilat oluşturmuştur. Özellikle ağır cezalara, ticari davalara, şeri meselelere bakan mahkemeler kurmuştur⁴⁴⁸. Bu meclislerin ilki Şam'da kurulduktan sonra üyeleri bölgenin önde gelen kişilerden oluşmak üzere nüfusu 2 bin üzerinde olan tüm kasabalarda kurulmuştur⁴⁴⁹.

İbrahim Paşa, mali anlamdaki düzenlemelerinde yine babasının emrine göre hareket etmiştir. Bu dönemde Şam'daki genel mülki amir olarak görev yapan Şerif Bey'in yanına Havâce Yuhanna Bahri'yi tayin etmiştir. Bahri Bey, tüm bölgedeki gelir ve giderlerin hesaplarını mübaşirler aracılığıyla hesaplayıp Mehmet Ali Paşa'ya iletmiş, Paşa tarafından övgü alıp terfi edilmiştir. İbrahim Paşa başlangıçta halkı askerlikten muaf tutacağını ve miri malların dışında mal talep etmeyeceğine söz vermiş ve bu sözünde de durmuştur. Hatta bu süreçte ziraat, ticaret ve üretim alanlarında ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra halkın üzerine vergiler eklenmiştir. Bunlardan biri "ferde vergisidir". Bu vergi Müslüman veya gayrimüslim fark etmeksizin 12-60 yaş aralığındaki tüm erkeklerin ödeme zorunluluğu olduğu bir vergi türü olmuştur. Kişinin gelirine göre alınan bu vergi en az 15, en fazla 500 kuruştur. Söz konusu bu verginin toplanması ise daha önce belirtildiği üzere katı kurallar ile uygulanmıştır. Öyle ki bir aile, askere giden çocuklarının, ölen çocuklarının vergilerini dahi ödemeye mecbur bırakılmış, hatta bir mahallede göç veya ölümlerden dolayı nüfus azalmışsa vergi oranı düşürülmemiş, diğer mahalle sakinlerinden toplanmıştır. Bir diğer vergi, "giriş ve gümrük vergisiydi". Bu vergi, yerli tüccarlardan alınmıştır. Bunun dışında halk vermiş olduğu vergilerin yanı sıra meyve veren ağaçlarından da %5 oranında vergi vermiştir. Ayrıca halk ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için "şuna" adında bir vergiye de tabi tutulmuştur.

Bu süreçte İbrahim Paşa ziraat alanında önemli gelişimler kaydetmiştir. John Bowring'in, İbrahim Paşa'nın Suriye'deki hâkimiyeti esnasında konsolosluk görevinde bulunan Nathaneal W. Werry'nin yazışmalarını kullandığı eserinde şu ifadeler yer vermiştir: "Suriye'nin tarımsal üretimi, geniş verimli topraklar ve iklimin elverişli karakteri göz önüne alındığında beklenenden daha azdır. Nüfusun eksikliği

⁴⁴⁸ Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 45-47.

⁴⁴⁹ Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, 113.

acınası bir haldedir. En yüksek verimliliğe sahip bölgeler genelde nadasa bırakılır. Ekime elverişli topraklarla çevrili kasabalar, günlük tüketim için genellikle mısır ithal etmeye zorlanır. Bu durum Asi Nehri kıyısındaki güzel toprakların yüz binlerce sakine yiyecek sağlayabileceği yakın çevresindeki Antakya’da da böyledir. İnsanlar koruma ve güvenlik için kasabalara göç eder ve kırsalda hasadı biçecek işçi bulunmamaktadır. Tarımsal bilgi genellikle geri kalmış durumdadır”. Werry gözlemlerinde; yetiştiriciliği azalan hiçbir tarımsal ürün olmadığını aksine her türlü tahıl ve bakliyatın yanı sıra ihracata yönelik ürünlerin Suriye’nin bir ucundan diğerine eskiden olduğundan çok daha fazla üretildiğini düşünüyor. Mısır hükümetinin, tüm yüksek dereceli memurları ve zengin kimseleri yıkılmış köyleri restore etmeye ve bu köylere ait toprakları ekmeye zorlamak için büyük çabalar sarf ettiğini tespit etmiştir⁴⁵⁰.

İbrahim Paşa, 1837 yılında Suriye genelinde tarımın arttırılmasını zorunlu kılmış ve kasabaların sakinleri tarıma elverişli her noktadaki toprağın tarımsal sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalmıştır. Bu hususta girişimlere büyük miktarda ücret yatırılmıştır. Ancak periyodik yağmurların olmaması girişimleri kısmen başarısız kılmış, sermayenin kaybolmasına yol açmıştır. Kavalalıların amacı, özellikle buğday ve arpa olmak üzere artan ekimle Suriye’yi dışarıdan gelen kaynaklardan bağımsız kılmak ve mümkünse ihracat maddesi haline gelecek kadar fazla ürün elde etmek olmuştur. Werry, dut, zeytin ağacı ve üzüm bağlarının ekiminin önemli ölçüde genişletildiğini, Trablus, Lazkiye, güney topraklarında ve elverişli her alanda bunun gerçekleştiğini ifade etmiştir⁴⁵¹. Suriye’de özellikle ipek böcekçiliği için esas olan dut üretimi artmıştır. Örneğin 1835 yılında Sayda’da 100 kantar, Beyrut’ta 200 kantar, Trablus’ta 100 kantar, Cebel-i Lübnan’da 700 kantar, Şam’da 70 kantar, Lazkiye’de 30 kantar ipek üretimi gerçekleşmiştir. Ayrıca bu dönemde Fransa’dan 14.000 asma çubuğu alınarak Halep bölgesinde dağıtılmış, sebze üretim alanı genişletilmiş, şeker kamışı ve tütün çiftlikleri kurulmuş ve pamuk üretiminin artırılması için ciddi çalışmalar yapılmıştır⁴⁵². Nitekim Kavalalıların Suriye’yi ele geçirmesinden itibaren tarımda ilerleme kaydedilme hususunda şüphe görülmemiştir. İbrahim Paşa, büyük şehirlerde tarımsal faaliyetlere öncelik vermiş, daha öncesinde terkedilen köylere göçler başlatmıştır. Suriye’nin doğusunda çölde yaşayan birçok bedevi kabilesini boş kalan arazilere yerleştirmiştir. Toprağa bağlı yaşamayı kabul eden bütün bedevileri

⁴⁵⁰ Bowring, *Report on The Commercial Statistics of Syria*, 9.

⁴⁵¹ Bowring, *Report on The Commercial Statistics of Syria*, 10.

⁴⁵² Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 48-55.

belirli süreliğine vergiden muaf tutmuş ve onlara öküz, tarım aletleri vb. satın almaları için ücret tahsis etmiştir⁴⁵³.

Kavalalıların reformlarından yararlanan gruplar içerisinde Avrupalı devletler ve misyonerler de yer almıştır. İbrahim Paşa'nın Suriye ve Filistin'deki yönetimi İngilizlerin Şam ve Kudüs'te ilk diplomatik temsilcilerinin açılmasını sağlamış⁴⁵⁴, İngilizler, Levant'taki siyasi ve ekonomik nüfuzunu bu dönemde genişletmeye başlatmıştır. 1836 yılında Filistin'in haritasını çıkaran William Tanner Young'un 1838 yılında Kudüs'te görev alması İngilizlerin Filistin üzerinde gelecekteki planları için bir başlangıç olmuştur. Daha sonra İngiliz haritacılarının ilgi odağı Kudüs ve çevresi olmuştur. 1830'lardan itibaren Filistin'de artan İngiliz siyasi, askeri ve entelektüel varlığı büyük ölçüde dini çıkarlar tarafından yönlendirilmiştir. Bu durum Filistin'deki kutsal bölgelerin özellikle çıkarılması, İngilizlerin İncil'e dayalı bir öz-kimlik duygusu ve bir dereceye kadar Yahudilerin bölgeye geri dönmelerini sağlamaya çalışması ile sonlanmıştır⁴⁵⁵.

Yine bu dönemdeki gelişmeler Hristiyan misyonerlerin daha serbest hareket etmelerine olanak tanımıştır. Müslümanlar nezdinde Hristiyanların imtiyazlı oldukları düşüncesi kuvvetlenmiştir. Bu durum Müslüman-Hristiyan yerleşik kurallarının bozulmasına yol açmıştır⁴⁵⁶. Özellikle Lübnan'da farklı etnik gruplara Kavalalılar hâkimiyetinden çok öncesinde İtalya ve Fransa'dan misyonerler gelmiştir. Bu misyonerler vasıtasıyla bölge, Batı Rönesansı ile erken bir devirde tanışmıştır. 19. yüzyılda ise Kavalalılar yönetiminde sosyo-politik ıslahatlar neticesinde Lübnan'da yer alan Hristiyan maarif müesseselerini sadece desteklenmekle kalmamış, Suriye ve Mısır'da gerek Fransız Cizvit Kilisesine⁴⁵⁷ ve Amerikan Presbiteryen ve İngiliz Protestan Kilisesine bağlı müesseseler destek görmüş hatta yeni kurumların açılmasına izin verilmiştir. Daha sonra bu kurumlar üniversite şeklini almış ve gerek Müslüman gerekse gayrimüslimlerin eğitiminde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bölge halkının

⁴⁵³ Bowring, *Report on The Commercial Statistics of Syria*, 134.

⁴⁵⁴ Kramer, *A History of Palestine*, 67.

⁴⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz: Michael Talbot, vd. "Perceiving Palestine British Visions of the Holy Land", *Jerusalem Quarterly* 82 (2020), 50-73.

⁴⁵⁶ Kramer, *A History of Palestine*, 67.

⁴⁵⁷ Cizvitlerin bölgedeki faaliyetleri 1625 yılı kadar erken bir döneme gitmekteydi. Ancak 1713'te faaliyetleri kesintiye uğramıştır. Amerikalı misyonerlerin bölgedeki Katolik Hristiyanları, Protestan etmeye çalışması ve Kavalalılar yönetiminin etkisi ile Cizvitlerin bölgedeki faaliyetleri 1831 yılında tekrar başlamıştır. Kürşat Çelik, "Misyonerlerin Suriye'de Sağlık Alanındaki Faaliyetleri ile Şam Tıp Fakültesinin Açılmasına Dair Bir Rapor", *The Journal of Academic Social Science Studies* 29 (Sonbahar 2014), 145.

bu kurumlar ile temas etmesiyle bölgede milliyetçilik fikirleri kendisini göstermiştir⁴⁵⁸. Nitekim Mehmet Ali Paşa Mısır'da ve oğlu İbrahim Paşa Suriye bölgesinde daha ileri tarihlerde, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında, önemli tesirlere neden olan bir kültür hareketini başlatmışlardır. Söz konusu kültür hareketi içerisinde yetişen geleceğin aydınları, Birinci Dünya Savaşı yıllarında bağımsızlık peşinde koşmaya başlamışlardır⁴⁵⁹. Söz konusu milliyetçilik fikirleri Birinci Dünya Savaşı döneminde Anadolu'ya zorunlu göçlere dahi sebep olmuştur. Bu konu Beşinci Bölümde detaylandırılacaktır.

2.3.2.Kavalalılar Hanedanı'na Yönelik Ayaklanmalar

Kavalalılar Hanedanı Suriye ve Filistin bölgesini yönetimine aldıktan sonra daha önce bahsedildiği üzere siyasi ve güvenlik açısından istikrar dönemi başlatmıştır. İbrahim Paşa'nın başlangıçta bu dönemdeki çalışmaları, güvenlik ve istikrarın sağlanması, kaos ve yolsuzluğun ortadan kaldırılması, halkın güveninin kazanılması üzerine gerçekleşmiştir. İbrahim Paşa dikkatini güvenliğe, yargıya, idareye ve danışma konseylerinin kurulmasına adanmıştır. Halkı zorunlu askerlikten muaf tutacağına ve vergileri azaltacağına söz vermiştir. Tüm bu politikalar halkın üzerinde olumlu bir etki yapmış, halk yeni yönetime destek vermiş ve sadakatini göstermiştir⁴⁶⁰. Ancak şunu da özellikle belirtmek gerekir ki İbrahim Paşa'nın ilk askeri seferlerinden itibaren Rustum, Suriye, Filistin ve Adana sakinlerinin bir kısmının İbrahim Paşa yönetimini isteksizce ve koşulların stresi altında kabul ettiğini ve bunun raporlara yansıdığını belirtmiştir⁴⁶¹. Esasında Kavalalılar yönetimi başlangıçta bazı çevrelerce kabul edilmemiştir. Zaten bu yönetimin zaman içerisinde katı politikaları arttıkça bölgede ciddi ayaklanmalar da baş göstermiştir. Söz konusu bu yeni yönetim yine de halkta büyük bir beklentinin oluşmasını sağlamıştır. Halk arasında İbrahim Paşa'nın yerel tiranlığı sonlandıracağı, herkese eşit haklar verileceği, güçlü bir yönetim altında güven ve huzur vereceği gibi ifadeler dolaşmıştır. Ancak Suriyelilerin fazla iyimser umutları yerini çok geçmeden acınası bir şekilde hayal kırıklığına bırakmıştır⁴⁶². Nitekim

⁴⁵⁸ Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969), 254.

⁴⁵⁹ Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, 253.

⁴⁶⁰ Ganem, *Prens Beşir El-Şihabi II'nin Yönetimindeki Lübnan Vilayetleri ve İki Valinin Rejimi (1788-1860)*, 106.

⁴⁶¹ Asad Rustum, *The Royal Archives of Egypt and The Disturbances in Palastine 1834* (Beyrut, Printed at the American Press, 1938), 13.

⁴⁶² Charles G. Addison, *Damascus And Palmyra: A Journey To The East. With A Sketch Of The State And Peospects Of Syria, Under Ibrahim Pasha* (London: Richard Bentley, New Burlington, 1838), 461.

Suriye halkı aldanmıştır⁴⁶³. Çünkü Mehmet Ali Paşa Vehhabiler ile mücadelesi, Sudan'da işgallerin devam etmesi, egemenliğini Mısır'ın çok daha ötesine güneyine, kuzeyine ve doğusuna kadar götürmüş olması, Osmanlı'nın saldırılarından çekindiği için Suriye'de kaleler inşa etmesi gibi sebeplerden dolayı Suriye halkının mülkiyet güvenliği ve halkın vergi yükünün hafifletilmesiyle ilgilenmemektedir. Tüm bu operasyonları gerçekleştirmek için paraya ve insana ihtiyacı vardı ve bunu Suriye ve Filistin'den temin etmeyi planlamaktaydı. İbrahim Paşa da Suriye Seferi boyunca zor durumdaydı, askerlerine 14 ay boyunca ücret ödeyememiş, Mısır'da 1831 yılındaki kolera salgını ve 1833 yılındaki kuraklık İbrahim Paşa'ya destek verilmesini engellemiştir⁴⁶⁴.

İbrahim Paşa 1833 yılında Filistin'de önemli değişiklikler yapmıştır. Mısır'ın para, asker ve teçhizat eksikliğini gidermek için aldığı tedbirler, reform istekten çok zorunluluktan kaynaklandığı için derin bir infiale yol açmıştır. Yerel nüfus üzerinde daha fazla kontrol uygulanmış ve kırsal kesim, gücünün ve etkisinin azalmasıyla tehdit edilmiştir⁴⁶⁵. Böylece Kavalalılar yönetimine karşı içten içe devam eden ayaklanma dürtüsü 1834 yılında Filistin bölgesinde başlamıştır. Bu ayaklanmanın birçok nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi zorunlu askerlik meselesi olmuştur. Öyle ki Mehmet Ali Paşa'nın söz konusu askerlik sisteminden uzaklaşmak isteyen Mısırlılar dahi yıllardır Suriye'ye göç etmişti. Mehmet Ali Paşa bu kez oldukça geniş bir alanı yönetmeye çalıştığından bunun için ciddi bir askere sahip olması gerekmiş hatta Osmanlı sultanına meydan okuyacak bir güç yaratma hedefinde olmuştur⁴⁶⁶. Bundan dolayı Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'dan kısa zaman içerisinde 120 bin asker toplanmasını emretmiştir. Kudüs ve Nablus ileri gelenleri ise söz konusu asker çağrısına karşı çıkmış, akabinde Ölü Deniz'den Celile Dağlarına kadar İbrahim Paşa yönetimine yönelik isyan başlamıştır⁴⁶⁷.

Mehmet Ali Paşa, genel askerlik sistemini uygulayan ilk Osmanlı valilerinden biri olup⁴⁶⁸ askeri sistemi oldukça katı bir yapıya sahipti. Suriye'yi Osmanlı Devleti'ne

⁴⁶³ Eduard Rüppell, *Reise in Abyssinien* (Frankfurt, 1838), 40-41.

⁴⁶⁴ Al-Sayyid Marsot, *Egypt in the reign of Muhammad Ali*, 222.

⁴⁶⁵ Kramer, *A History of Palestine*, 65.

⁴⁶⁶ Judith Rood, "The Time the Peasants Entered Jerusalem The Revolt Against Ibrahim Pasha in The Islamic Court Sources", *Jerusalem Quarterly* 27 (2006), 29.

⁴⁶⁷ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 336.

⁴⁶⁸ Yvette Talhamy, "Conscription among the Nusayris (Alawis) in the Nineteenth Century", *British Journal of Middle Eastern Studies* 38/1 (10 Jun. 2011) 27.

karşı aktif bir güç unsur haline getirmeye karar vermiş, başlattığı askerlik hizmeti Paşa'ya Mısır'dakilerden ahlaki ve fiziksel olarak daha üstün bir asker sınıfı sağlamış ancak askerlik hizmetinin şekli silahsızlandırılmadan çok daha yoğun bir öfke duygusu yaratmıştır. Halk bir şekilde evindeki silahı terk edebilmiş ama aile bağlarının kopmasına tahammül edememiştir. Askerliğin yürütülme biçimi, askere karşı duyulan dehşete büyük ölçüde katkıda bulunmuştur⁴⁶⁹. Öyle ki askere alınanlar Sudan'a, Hicaz'a, Mısır'a ve Anadolu'ya gitmiş ve askerlik için belirli bir zaman sınırı da bulunmamıştır. Paşa, sürekli daha fazla asker talep etmiş ve askerler artık ne için savaştıklarını dahi anlayamamıştır. Paşa, askerlerinden daha önce hiç görmedikleri Afrikalı Sudanlılar, otoritesini reddeden Bedevi Hicazlılar ya da Osmanlı Sultanının kendisine karşı savaşmasını istemiştir. Askerler daha önce savaş ganimeti alırken Paşa, artık ganimet alınmasını da yasaklamış, askerlerin belirsiz süreliğine mesleğine el koymuş ve onların özel gelirlerine dahi müdahale etmiştir. Böylece zorunlu askerlik uygulaması Mehmet Ali Paşa'ya atfedilen bir sefalet kaynağı haline gelmiştir. Suriye halkı, Mehmet Ali Paşa'nın zorunlu askerlik sistemine boyun eğmeyi reddettikçe sistem daha acımasız hale gelmiştir. Ülkenin genç erkekleri askerlik hizmetinden kaçmak için kendilerini sakatlamaya başlayınca Mehmet Ali Paşa, bu tür suçluları sert bir şekilde cezalandırmak için yeni kararname çıkarmış, çok geçmeden asker toplamak için geceleri evlere baskınlar düzenlenmiş, camiler, kasaba gençlerini yakalamak için namaz vakitlerinde sık sık kuşatılmıştır. Bu konu hakkında verilen bir hatırat: Gece yarısı askerlerin Suriye'nin belli başlı kentlerinin tüm noktalarında, sokaklardaki her geçişi ablukaya almak üzere yerleştirildiğini, ev ev arandığında her erkeğin yaş farkı gözetilmeksizin yatağından sürüklenerek çıkarılıp kaleye götürüldüğünü orada 48 saat tutuklu kaldığını açıklamıştır. Ardından tutuklu kaldıkları süre içerisinde Avrupalı doktorlar tarafından muayenelerinin yapıldığını, sağlıklı olan erkekler için askerlik hayatının başladığını, parası olanların genellikle kurtuluş yolu bulduğunu olmayanlar ya sahip oldukları her şeyi sattığını ya da boyun eğdiğini belirtmiştir⁴⁷⁰. Poujoulat ise Humus'ta asker toplanması ile ilgili şu ifadelerle yer vermiştir:

“Humus'ta topraklarının ürünlerini satmaya gelen çiftçiler için şehir kapıları erken saatte açılmıştı, sabah saat 10 civarında Humus şehri insanlarla doluydu ve

⁴⁶⁹ Andrew A. Paton, *A History of The Egyptian Revolution From The Period of The Mamelukes to The Death of Mohammed Ali; From Arab and European Memoirs, Oral Tradition and Local Research* (London: Trubner-Co and Paternoster, 1870), 121-122.

⁴⁷⁰ Asad Rustum, “Syria Under Mehemet Ali”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 41 (1924), 46-47.

hareketlilik vardı. Satıcıların ve alıcıların işlerini huzur içinde yaptıkları sırada şehrin kapıları gizlice kapatıldı ve bir piyade alayının yarısı aniden halkın üzerine saldırdı. O an Humus'ta tam bir kargaşa hüküm sürüyor, azgın bir düşmanın işgal ettiği bir şehre benziyordu. Müslüman, Hristiyan, yaşlı, genç kişilerin tamamı silahlı askerler tarafından yakalanıp sokaklarda sürülüyordu. Askerler, tüccarları ele geçirmiş, marangozları, kuyumcuları, demircileri, atölyeleri basmışlardı. Her taraftan kadınların ve genç kızların çığlıkları yükselmekte, göğüsleri yaralanmakta, yüzleri yırtılmakta, başları duvarlara çarptırılmaktaydı. Kaldığımız yerin yanında iki küçük çocuğuyla birlikte bir taşın üzerinde oturan güzel bir genç Arap kadını gördüm; kocası ondan alınmıştı, uzun siyah saçlarını yoldu ve hıçkırarak şöyle dedi: Efendim, çocuklarımın babası benden alındı! Onları besleyen oydu. Babanız artık size ekmek vermek için orada olmadığına göre size ne olacak küçük yavrularım? Çaresiz kadın iki çıplak çocuğunu yüreğine bastırdı. Bu yürek burkan manzara, bütün bir şehrin ıssız kalması, Mısır Genel Valisi tarafından emredilen askere alımdan başka bir şey değildi.”

Mehmet Ali Paşa, ordusunu büyütmek istediğinde büyük bir şenlikten ya da panayırdan yararlanmış hatta gerekiyorsa dini bir tören için halkı bir araya toplatıp buradan asker elde etmiştir. Humus'ta toplanan erkekler, ailelileri ile vedalaşmadan köle gibi Mısır'a götürülmüştür. Söz konusu bu kişilerin ömür boyu askerlik yapma mecburiyetleri olduğundan dolayı yurtlarına dönme umutları kalmamıştır. Bu durum İbrahim Paşa'nın asker topladığı yerlerde büyük bir yozlaşmanın ve sefaletin yaşanmasına sebep olmuştur. Çünkü topraklar bakımsız kalmış, üretim yok olmuştur. Kocaları kaçırılan Antakya, Şam, Hama, Beyrut, Humus ve Halep'in genç kadınları çaresiz kalmışlardır⁴⁷¹. Böylece çocuklarını, gençlerini orduya vermek istemeyen halk, konsoloslara sığınmış ve başka bölgelere göç etmeye başlamıştır. Özellikle Amerika kıtasına bu dönemde yoğun göç hareketi yaşanmıştır⁴⁷². Aynı yıllarda bölgede bulunan Charles Addison da zorunlu askerliğin dehşetini şu şekilde açıklamıştır: “Anneler, askerlikten o kadar çok korktular ki çocuklarını sakatladılar, bazıları kör edildi bazılarının parmakları kesildi Mısırlılar askerlik hizmetini zorla dayattılar. Erkekler sokaklarda tutsak edildi, evlerin kapıları ayırım gözetmeksizin kırıldı, yaşlılar ve

⁴⁷¹ Poujoulat, *Voyage Dans L'Asie Mineure En Mesopotamie, A Palmyre, En Syrie, En Palestine Et En Egypte*, 37-39.

⁴⁷² Sabahattin Samur, *Suriye Vilâyeti'nin İdâri ve Sosyal Yapısı (1840-1908)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 11.

sakatlar bile evden çıkarıldı, orduya uygunluğu için sokaklara sürüldü.” Suriye bölgesinde Müslüman halk Mısır ordusunda görev almaktan korkmuştur. Rus diplomat Bazili’ye göre Mısırlılar her yıl Suriye bölgesinden 7 binden fazla asker temin etmiştir. Askere alınmamak için insanlar göç etmeye başlamış, 8 yıl içerisinde 100 binden fazla insan ya askere alınmış ya da başka yerlere göç etmiştir⁴⁷³.

Suriye-Filistin halkının Kavalalılar yönetimine karşı ayaklanma nedenlerinden bir diğeri İbrahim Paşa’nın 12 yaşından itibaren erkeklerden her birinin imkanına göre değişen ferde (fırda) vergisini⁴⁷⁴ mecbur bırakması olmuş, bu vergi ile halk arasında ciddi bir memnuniyetsizlik artışı yaşanmıştır⁴⁷⁵. Bunun yanı sıra Mısırlı askerlerin, halkın binek hayvanlarına el koymaları, mesleklerine göre kişilerden faydalanmaları örneğin amele ve duvarcıların çok az bir ücret ile Akka ve Gülek Boğazı’nda tahkim edilecek yerlerde çalıştırılması ya da mekkârelerin çok az bir ücret ile ordunun taşımacılığını yapması, çiftçilerin vergi ödeme dışında orduya hububat yükümlülüğünün bulunması gibi unsurlar halkın ayaklanmasına yol açmıştır⁴⁷⁶. İsyanlar sırasında ve sonrasında bölge halkının elindeki silahların toplanması da Mısır yönetimine karşı halkı kışkırtan başka bir politika olmuştur. Buradaki amaç, boyun eğmesini kolaylaştırmak ve isyanlarını engellemek için savaş araçlarını halkın elinden almaktır. Bu durum yüzyıllardır silah kullanmayı bir alışkanlık haline getiren halkın tepkisine yol açmıştır⁴⁷⁷. Çünkü bölge ahalisinden bir kısmı için silah çok önemli bir unsur olarak görülmüştür. Kendilerini saldırılardan korumak ya da komşu köylere saldırmak gibi temel ekonomik araç olan silah, aynı zamanda siyasi ve dini prestijlerini göstermenin bir yolu olarak anılmıştır⁴⁷⁸. Bu konuda Campbell’ın bildirdiğine göre: *“Mehmet Ali Paşa, Suriye’deki son isyanı, artık şanslı bir durum olarak gördüğünü çünkü kendisine halkı silahsızlandırma fırsatı verdiğini ve Bâbîâli ile herhangi bir kopuş olması durumunda, gelecekte bu insanları izlemek için büyük bir askeri birlik bırakmak zorunda olmadığını”* açıklamıştır. Çünkü Mehmet Ali Paşa, Suriye’deki isyanların Sultan’a müdahale için bir bahane sunacağından çekinmiştir⁴⁷⁹. Silahların

⁴⁷³ Talhamy, “Conscription among the Nusayris (Alawis) in the Nineteenth Century”, 29.

⁴⁷⁴ Rustum, “Syria Under Mehemet Ali”, 43.

⁴⁷⁵ Kramer, *A History of Palestine*, 65.

⁴⁷⁶ Altundağ, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Suriye’de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı”, 241-242.

⁴⁷⁷ Ganem, *Prens Beşir El-Şihabi II’nin Yönetimindeki Lübnan Vilayetleri ve İki Valinin Rejimi (1788-1860)*, 109.

⁴⁷⁸ Yvette Talhamy, “Conscription among the Nusayris (Alawis) in the Nineteenth Century”, 28.

⁴⁷⁹ Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, 115.

toplanması meselesi ileride oluşacak büyük bir çatışmanın da temellerini atmıştır. Öyle ki yönetime isyan eden Lübnan'daki Dürzi topluluğunun elindeki silahların alınması, sürgüne gönderilmesi ve karşılarında Marunilerin silahlandırılması iki grup arasındaki geçimsizliği arttırmıştır. Mısır yönetimi sırasında iki topluluk arasındaki ilişkilerin iyice açılması ilerde büyük bir buhrana yol açmış, Osmanlı yönetiminin bölgede tekrar hâkimiyet kurduğu zamanda iki topluluk arasındaki ilişkiler daha da derinleşmiştir⁴⁸⁰.

Kavalalıların Suriye, Filistin ve Lübnan'daki varlığı ve burada kendilerine özgü ordu kurmaları bölgede uzun bir süredir devam eden tımar sisteminin iptal edilmesine ve toprağa bağlı askeri sistemde aksamalara sebep olmuştur. Ayrıca Kavalalılar, 1838 yılında hassa topraklarının kiralanması ve işletilmesi uygulamasını kaldırmayla padişaha ve paşalara ait toprakları da ilhak etmişlerdir⁴⁸¹. Kavalalılar yönetimine karşı olan önemli bir kitle, bölgenin Müslüman halkından kaynaklanmıştır. Her ne kadar Mısır paşasının Arabistan'da Vehhabilere ve Mora'da asi Yunanlılara karşı verdiği başarılı savaşlar sonucunda, Müslüman dünyasında kendisine prestij kazandırmış ve bu iki savaşta Mehmet Ali Paşa, İslam'ın içerideki ve dışarıdaki düşmanlarına karşı bir şampiyon olarak görünmüşse de 1831 yılından itibaren İslam'daki meşru otoriteye (İstanbul'daki halife) açıkça karşı olduğunu ilan ettiğinde, Mehmet Ali Paşa, Suriye, Filistin ve diğer Müslüman topraklarındaki teolojik çevrelerce sert bir şekilde eleştirilere maruz kalmıştır. O günün Müslümanlarına göre Mehmet Ali Paşa sadece İstanbul'daki Sultan'ın otoritesini zayıflatmakla kalmamış aynı zamanda Avrupa'nın halifeliği bölme konusundaki asırlardır süren planlarına da yardımcı olmuş ve böylece İslam'ın tüm yapısının yıkılmasını hızlandırmıştır⁴⁸². Bölge Müslümanlarının haklılığı kendisini erkenden göstermiş, Humus Muharebesi'nin hemen ardından Şam Hristiyanları, İbrahim Paşa'nın kendilerine verdiği hakları kutlamak için bir tören düzenlemişlerdir. Bu törende bir deveyi süsleyip üzerine Hamza isminde bir Müslümanı bindirmişlerdir. Hamza bir elinde şarap, diğer elinde tabanca ile kalabalık bir halde yürüyüşe başlamış, bu kişi bir yandan havaya ateş açmış diğer yandan kalabalık İsa yeniden doğdu deyip İbrahim Paşa'ya övgüler düzmüştür. Bu durum Müslüman kesim tarafından hoş karşılanmamıştır⁴⁸³. Bu

⁴⁸⁰ Haluk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1966), 13-14.

⁴⁸¹ M. İsa Salihye, *Medinet'ül-Kuds Es-Sükkân ve Arz El Arab ve'l-Yahûd* (Beyrut: Al-Zaytouna, 2009), 14.

⁴⁸² Rustum, *The Royal Archives of Egypt and The Disturbances in Palastine 1834*, 19.

⁴⁸³ Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 60.

dönemde Hristiyanlara tanınan ayrıcalıklar ve hatta olabilecek isyanlara karşı silahlandırılmaları Hristiyanların keyfi uygulama yapmalarına sebep olmuştur⁴⁸⁴.

İbrahim Paşa, bölge yönetimini ele geçirdikten sonra Müslümanlar, gayrimüslimlere uygulanan cizyenin artık kendilerine de uygulanacağını düşünmüştür. İbrahim Paşa'nın aldığı diğer tedbirler Avrupalı konsoloslara sürekli aktarıldığı ve onayları alındığı için bu durum Müslümanlarca, Hristiyanların ve Yahudilerin durumlarını iyileştirme tedbirleri olarak algılanmıştır⁴⁸⁵. Nitekim Kavalalılar yönetimi sırasında yapılan en büyük yeniliklerden birisi bütün dinlere eşit yaklaşımı olmuştur. Öyle ki 1840 yılında Sayda kentinde bir Hristiyan, siyahi bir Müslüman tarafından öldürülmüş, bölgenin valisi Süleyman Paşa, katilin derhal idamına karar vermiştir. Bu infaz, Müslümanlar tarafından tepkiye neden olmuş, Süleyman Paşa, mevcut adalet sistemine karşı çıkan herkesi aynı ceza ile tehdit etmiştir. Çünkü Mehmet Ali Paşa'nın yönetiminde din farkı gözetilmeksizin bütün bireylerin eşit biçimde korunması gerektiği anlayışı yer almıştır⁴⁸⁶. Kavalalıların Hristiyanlara yönelik reformları Avrupa üzerinde memnuniyetle karşılanmış hatta söz konusu bölge üzerindeki reformlar Osmanlı'da Tanzimat'ın ilanına hız veren nedenlerden biri olurken⁴⁸⁷; diğer yandan Yahudilerin Filistin'e gönderilmesi fikri, Mesih'in yaklaştığı düşünceleri gibi konular bu dönemde gündemi meşgul etmiştir⁴⁸⁸.

Suriye vilayetlerinde seyahat eden Rus Ortodoks Kilisesi yetkilisi Porfiri Uspenskii bazı tespitlerde bulunmuş, eşit statü öncülünün toplumsal ilişkileri olumsuz yönde değiştirdiğini vurgulayan birkaç olayı anlatmıştır. Buna göre, Suriye eyaletlerindeki Müslüman sakinler için eşitlik, bir zamanlar önemli olan siyasi, ekonomik ve sosyal statülerini azaltırken, Hristiyan topluluklar yeni yükseltilmiş statülerinin tadını çıkarmışlardır. İbrahim Paşa, Hristiyan topluluklara düşmanlık yaratarak statükodan uzaklaşmaktan memnun olmayan Müslümanları açıkça ve sert bir şekilde cezalandırmıştır. Sonuçta toplumsal çatışma, şiddet ve intikam meydana gelmiştir. Uspenskii'nin verdiği örnekte, İbrahim Paşa'nın reformları

⁴⁸⁴ Altundağ, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", 236.

⁴⁸⁵ Kramer, *A History of Palestine*, 65.

⁴⁸⁶ M. Ferdinand Perrier, *La Syrie Sous Le Gouvernement De Mehemet-Ali* (Paris: Arthus Bertrand, 1842), 66.

⁴⁸⁷ Altundağ, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", 236.

⁴⁸⁸ Kramer, *A History of Palestine*, 65.

kararlaştırıldıktan sonra, önde gelen bir Ortodoks aile bir düğün kutlamaya karar vermiş, artık kutlamayı sessiz tutmanın gerekli olmadığını hisseden aile, evlerinin pencerelerini açık bırakmıştır. Böylesine açık bir kutlamadan rahatsız olan bir grup Müslüman eve girmiş, "... misafirleri dağıtmıştır." Mısır idaresi altındaki Suriye-Filistin eyaletlerinde mevcut toplumsal düzendeki değişiklikler ciddi şekilde olumsuz bir tepkiye sebep olmuştur. Toplumsal düzendeki köklü değişiklik, siyaset ve toplum arasındaki ilişkiyi bozmuş, İbrahim Paşa'ya halktan yalnızca zayıf bir destek gelmiş ve Paşa'nın yetkisi altındaki birçok kişide Bâbîâli'nin yetkisine geri dönme arzusu oluşmuştur⁴⁸⁹.

İbrahim Paşa'nın bölgedeki Hristiyanlara yönelik reformları Suriye Alevilerinin tepkisine neden olmuştur. Aleviler, Hristiyanların kaydettiği ilerlemeye tahammül edememişlerdir. Avrupa konsoloslarının ülkedeki kontrollerini arttırması, Mısır yönetiminden nefret edilmesine yol açmıştır. Bu nedenle Mısır yönetimine destek azalmış aynı zamanda Aleviler arasında hoşnutsuzluk belirtmeye başlamıştır. İbrahim Paşa'nın yönetimi Alevi tarihçilerini iki zıt kutba ayırmıştır. Bunlardan bir kısmı İbrahim Paşa'yı "Allah'ın Salih adamları" arasına katmış ve onun halk arasındaki adaletini, eşitliğini ve dinler arasında ayırım yapmamasını övmüştür. Diğer bir grup ise İbrahim Paşa'yı Allah'ın yarattıklarının en kötüsü yapmış, onu gökten gelen bir bela olarak resmetmiş, onun zulmüne tahammül edilemeyeceğini, Osmanlı'ya karşı en kötü isyancı olduğunu ve Alevilerin çoğunu Mısır'a karşıt yaptığını belirtmiştir⁴⁹⁰. Özetle belirtmek gerekirse oldukça hassas bir konu olan bu meselede, İbrahim Paşa'nın gayrimüslimler ile ilgili siyaseti, Sünni ve Alevi Müslümanları kızdırmış ve Paşa'nın yönetimine karşı ayaklanma çıkarmanın sebeplerinden biri olmuştur.

Kavalalıların hemen hemen tüm reformları, muhafazakâr çevrelerce eleştirilmiştir. Genel olarak Avrupai adetleri benimsemesi, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitlik politikası ilan etmesiyle Paşa, İslam'ın gerçek ilkelerinden uzaklaşmış ve kınanmayı hak etmiştir⁴⁹¹. Şunu da özellikle belirtmek gerekir ki bu dönemde Hristiyanların ve Yahudilerin de arası pek iyi sayılmazdı

⁴⁸⁹ Andrew Delatolla, *The State as a Standard of Civilisation: Assembling the Modern State in Lebanon and Syria, 1800-1944*. (London, The Department of International Relations of the London School of Economics, The degree of Doctor of Philosophy, 2017), 74-75.

⁴⁹⁰ Omar, "Alawites Rebellion In Syria Against Egyptian Rule (1834-1835)", 66-67.

⁴⁹¹ Rustum, *The Royal Archives of Egypt and The Disturbances in Palastine 1834*, 19.

İbrahim Paşa Yahudilere 1835 yılında Kudüs'te Havra yapmalarına izin verecek kolaylıklar da sağlamıştır. 1836 yılında Moses Montefiore'un Filistin'de 200 köyün kendisine 50 yıllık kiralanması teklifi İbrahim Paşa tarafından kabul edilmemiş yine Yahudilerin toprak satın alarak büyük işletme kurma teklifleri reddedilmiştir⁴⁹². Ancak İngiliz finansçı, aktivist Moses Montefiore, uzunca süren engellemelere rağmen arazi alma işlemi konusunda ısrar etmeye devam etmiştir. Kavalalıların Filistin'deki yönetimi döneminde Kudüs valisi olan Ahmet Ağa Düzdar, 1839 yılından itibaren Moses ile yakın dostluğa sahip olmuştur. Moses her arazi satın alma konusunu açtığında cevaben “sen benim dostumsun, kardeşimsin, gözbebeğimsin, hemen sahiplen. Bu araziyi atalarımın bir miras olarak tutuyorum, kimseye satamam ama onu sana ücretsiz veriyorum, al o senindir” demiştir. Ama Moses ücret karşılığında alma konusunda ısrarına devam etmiştir. Bunun üzerine Ahmet Ağa, tercümanına bin sterlin talep ettiğini iletmesini söylemiş ve Moses hiç vakit kaybetmeden bin İngiliz altını yanına alarak İngiltere konsoloslukuna gitmiş ve satış işlemleri burada gerçekleşmiştir. Satın alma işleminin teyidi için bu kez de mahkemeye gidilmiş ve satış sözleşmesi burada tanıklık eden kişilere okunmuştur. Sözleşme metninin ilk cümlesi: “Yüce Bâbîâli ve imparatorluk tahtının izniyle yaratılışın efendisi onları korusun, Joseph Eliya'nın oğlu Sir Moses Montefiore, Kudüs'te ikamet eden İsraililerin yoksulları için bir hastane kurmak amacıyla bir parça arazi satın alır ve bu araziyi dilediği gibi kullanır” şeklinde okunmuştur. Sözleşme daha sonra mülkün kesin sınırlarını belirlemiş ve Moses, kendisine ait bütün çadırların artık bu araziye kurulmasını emretmiştir. Böylece Moses, Kudüs'te Yahudilerin yerleşmiş olduğu Eski Şehrin batısında, Kudüs'ten Hebron'a giden anayola bitişik, sağlıklı ve güzel bir yerde arazi satın almıştır. Söz konusu bu arazi, “Mishkenot Sha'ananim” ismiyle anılıp Eski Şehrin dışındaki ilk Yahudi yerleşimi olması açısından oldukça önem arz etmiş⁴⁹³ ve Yahudi mahallelerinin genişletilmesinde öncü rol oynamıştır.

Müslüman nüfuzunu kısıtlayan kararnamelerden ve Hristiyanlara tanınan ayrıcalıklardan bıkan Müslüman nüfusun bir kısmı Mısır hükümetine karşı ayaklanmıştı. Askere alma, vergilendirme, zorunlu çalıştırma, tarım ürünleri üzerindeki hükümet tekelleri, laiklik eğilimi ve bölgede Avrupa nüfuzunun artması Müslüman nüfusu büyük ölçüde kızdırmıştır. Bu durum takip eden süreçte Filistin,

⁴⁹² Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 65.

⁴⁹³ L. Loewe, *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore, Comprising Their Life and Work as Recorded in Their Diaries From 1812 to 1883*, (Chicago: Belford-Clarke Co, 1890), 51-52.

Suriye ve Ürdün'ü kapsayacak şekilde Mısır yönetimine karşı bir dizi ayaklanma başlatacaktır⁴⁹⁴. Söz konusu ayaklanmalar Kudüs ve çevresinde başlayıp ardından Nusayrilerin ve Dürzilerin yoğun yaşadığı bölgelerde devam edecektir.

Kavalalılar yönetiminin karşılaştığı isyan sadece Kudüs'te ya da Nusayri ve Dürzilerin yaşadığı dağlarda gerçekleşmemiştir. Bunun dışında Suriye'de Lazkiye, Halep ve Şam günümüz Türkiye'sinde Kilis, Gaziantep'te ve diğer bazı yerleşim yerlerinde birtakım olaylar yaşanmıştır. Bu bölgelerde yaşanan ayaklanmaların sebebi Filistin'de yaşananlardan farklı olmamıştır⁴⁹⁵. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Mısır birliklerinin çoğunluğunun Suriye'nin kuzeyi ve Anadolu'nun güney kentlerinde bulunması, uygun iklim koşulları, yiyecek bolluğu ve stratejik konumu gibi nedenlerle Antakya'da ikamet etmesi, İbrahim Paşa'nın en yetenekli subaylarından biri olan Ahmet Menikli Paşa'nın valiliğini yaptığı Adana gibi yerlerde sürekli ve büyük bir ayaklanma olmamıştır⁴⁹⁶.

Kavalalılar yönetimine yönelik ayaklanma, İbrahim Paşa'nın asker toplama emri ile başlamıştır. 25 Nisan 1834 yılında İbrahim Paşa, Kudüs ve Nablus ileri gelenlerini toplayarak onlara, “Biz Müslümanlar olarak, Nasıralı milletlerle ezeli düşmanlığımız varken, bizim büyük bir orduya sahip olmamız gerekli midir, değil midir?” diye sormuştur. Çevre ileri gelenleri de “evet şüphesiz gereklidir” yanıtını vermiş, bunun üzerine Paşa, “öyleyse bu orduya kimlerden adam alacağız, Hristiyanlardan mı yoksa Müslümanlardan mı?” diye tekrar sormuştur. Onlar da “kesinlikle Müslümanlardan” cevabını vermiştir. Paşa devam ederek, “doğru cevap verdiniz. Bu nedenle eğer gerçek Müslümanlarsanız ve milletin refahını istiyorsanız her şehir ve köyden gençlerinizi göndermeniz gerekir, böylece gençliklerinden savaş sanatını öğrenip bu konuda eğitilebilirler ve böylece ihtiyaç halinde hazır olabilirler” demiştir. Çevre ileri gelenleri, uzun bir süre sessiz kalıp düşündükten sonra “emriniz başımıza olsun, ancak oğullarımızı ve gençlerimizi savaşa vermemize gerek yok. Dinimizin düşmanları ülkemize girdiğinde, hepimiz genç ve yaşlı, dışarı çıkıp savaşaacağız inancımız için gönüllü kan dökeceğiz” demişlerdir. Paşa cevaben, “sanatı bilmiyorsan nasıl savaşmayı düşünüyorsunuz” diye sorunca onlar da “bugüne kadar düşmana karşı direnen ve vatanını savunan dedelerimizin bildiği bu savaş sanatını biz

⁴⁹⁴ Kark - Nordheim, *Jerusalem and Its Environs Quartes, Neighborhoods, Villages 1800-1948*, 28.

⁴⁹⁵ Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 75.

⁴⁹⁶ Paton, *A History of The Egyptian Revolution From The Period of The Mamelukes to The Death of Mohammed Ali; From Arab and European Memoirs, Oral Tradition and Local Research*, 115-116.

de biliyoruz ve onlar bir zamanlar nasıl savunduysalar bizler de gelecekte öyle yapmayı umuyoruz” şeklinde cevap vermişlerdir. İbrahim Paşa ise onlara, “savaş, işe yaramaz adam sürüsünün yeri değildir, teknik ve beceri gerekir. Bu benim emrimdir: Her 5 Müslüman’dan 1 genç alınacak ve bunlar savaşın düzenli taktikleri konusunda eğitilecek. Bu emrin geciktirilmeden burada, Kudüs’ten başlayarak yerine getirilmesini istiyorum” şeklinde çevre ileri gelenlerine sert çıkarak son kararını vermiştir. İleri gelen kişiler ise “sevgili çocuklarımızı bir daha asla görmemekten ve sonsuz köleliğe teslim etmektense silahlarımız elimizde ölmeyi tercih ederiz⁴⁹⁷” diyerek Paşa’nın emirlerine karşı çıkmışlardır. Kavalalılar Suriye-Filistin yönetimine ilk ayaklanma Akka eski valisi Abdullah Paşa’nın idareciliğinden kurtulmak isteyen Nablus’ta başlamış ancak Kudüs’te durum daha ciddi bir hal almıştır⁴⁹⁸.

İbrahim Paşa ise Kudüs’te bir isyan çıkacağını sezmış ve askerlerini vebadan dolayı korumak istediğini söyleyerek Yafa’ya doğru çekilmiştir. Bu sırada 1000 kadar askeri de Kudüs’ü korumak için bırakmıştır. Ayaklanmaya katılan kişiler daha çok köy ahalisinden olup kısa sürede 10 bin kişiyi bulmuş ve Kudüs’ü kuşatmaya başlamışlardır. İbrahim Paşa’nın askerleri isyancılara karşı direnmiş, Kudüs ileri gelenleri her ne kadar askerleri caydırmaya çalışmışlarsa da İbrahim Paşa’nın askerleri isyancıları püskürtmeye devam etmiştir. Bu sırada 13 Mayıs günü Kudüs’te gerçekleşen deprem birçok yapıya hasar vermiş, evler yıkılmış ve durum daha da kötüye gitmiştir. İsyancı fellahların bir kısmı Kudüs’e giren eski bir kanalizasyondan şehre girmeyi başarmış ve daha önce İbrahim Paşa’ya silahlarının olmadığını söyleyen Kudüs halkından bazı kişiler de fellahlara katılmıştır. Şehre giren fellahlar evleri yağmalamaya başlamış, sokaklarda eşyalarını korumaya çalışan insanları öldürmüş ve çaldıkları eşyaları köylerine götürme gayretinde bulunarak şehirden çıkmışlardır. 50 kadar kayıp veren fellahlar ertesi gün tekrar saldırıya geçmiş, Nablus’tan gelen 2.000 kişi, fellahlara katılmış ve şehir tekrardan yağmalanmaya başlamıştır⁴⁹⁹. Neredeyse tüm evler, Müslümanların, Hristiyanların, Yahudilerin, Frankların dükkanları, hükümete ait ambar ve erzak depoları yağmalanmıştır. Pazar yeri sefil ve acınası bir görüntüye sahne olmuş, terkedilmiş bir mekâna dönüşmüştür. Yaşanan hadiseler halkın hafızasında derin yaralar açmış hatta bu kaotik olay “köylülerin Kudüs’e giriş zamanı”

⁴⁹⁷ Spyridon, “Annals of Palestine, 1821-1841”, 90.

⁴⁹⁸ Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, 115.

⁴⁹⁹ Spyridon, “Annals of Palestine, 1821-1841”, 91-95.

veya “köylülerin Kudüs’e girdiği zaman” olarak anılmaya başlamıştır. Kudüs’ün yaklaşık 20 bin köylü tarafından istila edildiği bildirilmiş ve İbrahim Paşa, Yafa’dan Kudüs’e hareket etmiştir. Bunun üzerine 25 Mayıs’ta isyancılar Kudüs’ten çekilmiş ancak İbrahim Paşa ve ordusuna güzergahları boyunca pusu kurmuşlardır. Bundan dolayı İbrahim Paşa 9 bin askerinden 1.500’ünü kaybetmiştir. 27 Mayıs’ta İbrahim Paşa, Kudüs’e ulaşmış fakat şehre girmemiş, Siyon Dağı’nda karargahını kurmuştur. İbrahim Paşa isyana katılanlara barış teklifinde bulunmuşsa da reddedilmiştir. İsyancılar ise civar yerlerde yağmalarına devam etmiştir⁵⁰⁰. Haziran ayında Bedeviler Gazze’de iktidarı ellerine almış ve şehir ileri gelenleri de ayaklanmaya katılmıştır. Haziran ayının sonuna doğru Kudüs, Yafa ve Akka haricinde neredeyse bütün Filistin ayaklanmacıların eline geçmiştir⁵⁰¹.

Bu sırada 16 Haziran’da Mehmet Ali Paşa’nın yardımcı asker ve erzaklarla geldiği haberi ve Mehmet Ali Paşa’nın, oğluna yazdığı mektubun: “*Sevgili oğlum, ben yaşlı bir adamım ama sana olan sevgimden denizleri aştım. İşte sana birlikler gönderiyorum ve eğer hala yaşıyorsan ki buna inanıyorum, hemen gel seni göreyim*” şeklindeki ifadeleri İbrahim Paşa’yı oldukça mutlu etmiştir. Mehmet Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa Yafa’da buluşup hasret gidermiş akabinde sükuneti sağlamak için çalışmalara başlamıştır⁵⁰². Mehmet Ali Paşa, 11.500 piyade ve süvarilerden oluşan bir kuvvetle isyanı bastırmak için bölgeye hareket etmek zorunda kalmıştır. Temmuz ayının başında ayaklanmaya öncülük eden ulema ve ileri gelenlerin bir kısmını sürgüne göndermiş bir kısmını idam ettirmiştir. Akka eski valisi Abdullah Paşa’nın tüm eski çalışanlarını da sürgün etmiştir. 9 Temmuz’da Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa’yı 10 bin piyade ve süvariden oluşan bir kuvvet ile Nablus’a göndermiş ve İbrahim Paşa buradaki isyanı bastırarak, Kudüs’e dönmüştür. Ağustos ayında Ölü Deniz yakınlarındaki El-Halil (Hebron)’u ele geçirmiş aynı zamanda Hebron, Kudüs ve komşu köylerdeki halkı silahsızlandırmıştır. Ağustos ayının sonlarına doğru Suriye genelinde yeniden düzen sağlanmış ve birçok bölgede halkın elindeki silahlar toplanmıştır⁵⁰³. İbrahim Paşa’nın yukarıda bahsedilen ve Kudüs ve çevresinde gerçekleşen isyanlarda olumsuz hadiseler yaşanmıştır. Nitekim 17 Kasım 1834 tarihli bir mektupta bölgede bulunan misyonerler: “*En çok etkilendiğimiz şey Hükümetin katı*

⁵⁰⁰ Rood, “The Time the Peasants Entered Jerusalem The revolt against Ibrahim Pasha in The Islamic Court Sources”, 34-35.

⁵⁰¹ Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, 115.

⁵⁰² Spyridon, “Annals of Palestine, 1821-1841”, 108.

⁵⁰³ Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, 115.

*politikalarının sonucunda ülkenin içinde bulunduğu çöküntü ve sefil durum olmuştur: İnsanlar silahsızlandırıldı, göçler yaşandı, isyanın önderleri cezalandırıldı, mallar yok edildi, zeytin ve incir ağaçları kesildi, evler yıkıldı”*⁵⁰⁴ şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Kudüs ve çevresi sosyal, ekonomik, demografik birçok alanda ciddi zarar görmüştür. Öyle ki İbrahim Paşa, Kudüs’ü ele geçirdiği tarihlerde, 1832 yılında Kudüs’ün nüfusu 13 bin Müslüman, 3.560 Hristiyan ve 4 bin Yahudi’den oluşan 20 binin üzerinde bir nüfusa sahip idi. Ancak 1838 yılına gelindiğinde şehirde 4.500 Müslüman, 3.500 Hristiyan, 3 bin Yahudi yaşamaktaydı⁵⁰⁵. Dolayısıyla İbrahim Paşa’nın Müslümanlardan topladığı zorunlu askerlik politikası, yaşanan deprem ve salgın hastalıklar, baskılardan dolayı göç eden insanlar ve isyanların sonucundaki can kayıpları Kudüs nüfusunda ciddi bir gerilemeye neden olmuştur.

Kudüs ve civarında ayaklanmalar devam ederken Nusayri dağlarında, 1834 yılının eylül ayında hareketlilik yaşanmıştır. Mısırlı süvari alayı Halep’e gittiği sırada 4 bin Nusayri tarafından saldırıya uğramış ve alayın yarısı telef olduktan sonra geri çekilmek zorunda kalmıştır⁵⁰⁶. Nusayri isyancılar, Lazkiye şehrini kuşatıp yağmalamış, burada General vekili Said Ağa el-Antabi’nin evini basmışlar, askeri atları çalmışlar ve esir Nusayrileri serbest bırakmışlardır⁵⁰⁷. Ardından Lazkiye Limanı’na baskın yapmışlarsa da Hristiyanlar gemilerle şehirden uzaklaşmıştır. Bunun üzerine İbrahim Paşa, General Selim Bey komutasında 7 bin düzenli askerden oluşan bir tümeni bölgeye sevk etmiştir⁵⁰⁸. Bunun üzerine Nusayriler ulaşılması zor dağ zirvelerine tırmanmışlardır. Selim Bey, Nusayrilere yönelik kararlı bir askerî harekât başlatmış ve Nusayrilerde önemli can kayıpları yaşanırken, bazıları esir alınmış, ileri gelenler idam edilmiş ve köyler yakılmıştır. Nusayrilerin yaşadığı dağın kuzey kısmını silahsızlandırmayı başaran Selim Bey, büyük oranda silah ve ganimet toplamıştır. Ancak Nusayrilerin aldığı yenilgiler onların teslim olmak yerine çatışmaya devam etmesine neden olmuş diğer yandan bölgenin tekrar Osmanlı idaresine geçeceğine olan inançları ile savaşımaya devam etmişlerdir. Hatta 5 Aralık 1834 tarihli bir belgede; Nusayrilerin, Antakya’dan gelen deve kervanlarını ele geçirdiği, Suğur kasabasını

⁵⁰⁴ Rood, “The Time the Peasants Entered Jerusalem The revolt against Ibrahim Pasha in The Islamic Court Sources”, 40.

⁵⁰⁵ Kark - Nordheim, *Jerusalem and Its Environs Quartes, Neighborhoods, Villages 1800-1948*, 28.

⁵⁰⁶ Paton, *A History of The Egyptian Revolution From The Period of The Mamelukes to The Death of Mohammed Ali*, 118.

⁵⁰⁷ Talhamy, “Conscription among the Nusayris (Alawis) in the Nineteenth Century”, 30.

⁵⁰⁸ Paton, *A History of The Egyptian Revolution From The Period of The Mamelukes to The Death of Mohammed Ali*, 118.

basıp 300 kadar Mısır askerini telef ettiği bildirilmiştir. Devamında İbrahim Paşa'nın 3 aydır kayıp olduğu, vefat ettiği söylentisinin yaygınlaştığını hatta Nusayrilerin çok fazla olduğu ve Mısırlıların Nusayriler karşısında mağlup görüldüğü açıklanmıştır⁵⁰⁹. Öyle ki Mısır birlikleri, dağın avantajını kullanan ve coğrafi bilgiye sahip olan Nusayrilerin isyanı karşısında çok zorluk çekmiştir. Nusayriler ciddi insan kaybetmiş olsa da Mısır Hükümetine karşı boyun eğmemiştir. Bu hususta Barker, *“İbrahim Paşa'nın başa çıkması gereken önemli meseleler olmuştur. Suriye, efendilerinin değişmesine alışkın bir ülkeydi ve bu değişim halkı isyana alıstırdı. Lazkiye ve Trablus'taki dağlıları bastırma çabalarının hepsi başarısız oldu. Bunlar Nusayrilerdi. Dağlardan inip ambarları yağmalıyor, subayları öldürüyor ve kalelerine geri dönüyorlardı. Herhangi biri yakalandığında başları kesiliyordu. Havran bölgesi her zaman kronik bir ayaklanma halindeydi ve asla tamamen teslim olmuyordu”*⁵¹⁰ ifadelerine yer vermiştir.

İbrahim Paşa, Nusayriler karşısında askeri yardım talebinde bulunmuş, bunun üzerine Lübnan Prensi Emir Beşir'in oğlu Emir Halil'in komutasındaki 8 bin kişilik Dürzi ve Maruni birliğinin de yardımıyla Nusayrilerin üzerine gidilmiştir. Nusayriler, Emir Halil'in aracılığıyla Selim Bey'e barış teklifi götürmüşler, görüşmeler devam ederken Emir Halil Lübnan'a hareket etmiş, bunu fırsat bilen Nusayriler ise Dürzilerden intikam almak amacıyla Emir Halil'in birliklerine saldırmış ve çoğunu öldürmüştür. Nihayet Nusayriler Mısır yönetimine, Selim Bey'e, boyun eğmiş, silahlarını bırakmış ve gönüllü bir şekilde 4 bin Nusayri, Mısır ordusuna katılmıştır. İbrahim Paşa, bunları ordu içerisinde dağıtmış ve dağlarda 2800 kişilik bir garnizon bırakmıştır. Suriye'nin kıyı şeridine paralel uzanan büyük dağ silsilesinin kuzey ve güney bölgelerindeki ayaklanma, daha sonra Şam ve Halep'in iç kesimlerindeki kasabalara kadar herkesin silahsızlandırılması için bir bahane olarak kullanılmıştır⁵¹¹. Dağın muhtelif yerlerindeki küçük gruplar halindeki Nusayriler ise pes etmeyi reddetmişlerdir. Aralık 1834 yılına dek Mısırlılar 420'den fazla Nusayri köyünü yakmış, tarlalara zarar vermiş, meyve ağaçlarını kesmiştir. Mısır askerlerinin verdikleri zarar o kadar fazla olmuştur ki 1850 yıllarında dahi Mısır askerlerinin verdiği tahribatın izleri Nusayri evlerinde görülmüştür. 1835 yılında yer yer Mısırlılara

⁵⁰⁹ BOA, HAT, No. 45, Gömlek No. 22354-C (3 Şaban 1250) 5 Aralık 1834.

⁵¹⁰ Barker, *Syria and Egypt Under The Last Five Sultan's of Turkey*, 206.

⁵¹¹ Paton, *A History of The Egyptian Revolution From The Period of The Mamelukes to The Death of Mohammed Ali*, 118.

direnmeyi sürdüren Nusayriler, herhangi bir yardım da alamayınca büyük oranda kırılmıştır⁵¹². Ancak İbrahim Paşa, ayaklanma gerçekleştiren Nusayrileri her ne kadar bastırırsa da Nusayrilerin isyanları İbrahim Paşa'nın Suriye ve Adana bölgesinden çekilmesine kadar devam etmiştir. Hatta bölgenin tekrar Osmanlı yönetimine dahil edilmesiyle birlikte Nusayriler Osmanlı yönetimine de karşı çıkmıştır. Bunun nedeni ise bölgenin vergi ve askerlik konularında nizama konulmak istenmesi olmuş⁵¹³ Nusayriler bu tür uygulamalara karşı çıkmıştır.

Kavalalılar yönetiminin Suriye-Filistin bölgesine getirdikleri reformlar oldukça sancılı bir süreci beraberinde getirmiştir. Nablus'ta başlayan ve Kudüs'ü saran Filistin bölgesindeki isyan zorla bastırılmış hemen akabinde Suriye'nin batısından Nusayrilerin Mısır yönetimine karşı direnişi İbrahim Paşa'yı oldukça meşgul etmiş ayaklanmayı büyük oranda azaltmışsa da tamamen bastıramamıştır. Mısır yönetimine karşı bir diğer önemli isyan da Dürziler tarafından gerçekleşmiştir. Haziran 1835 yılında Mehmet Ali Paşa, Lübnan Dağı Dürzilerinin silahsızlandırılması ve askere alınması emrini vermiş ve İbrahim Paşa, bölgenin yöneticisi Emir Beşir'den yaşları 15-25 yaş arası değişen 1600 gencin Mısır ordusu için kaydettirilmesini istemiştir. Emir Beşir çaresiz bir şekilde İbrahim Paşa'nın emirlerine uymak zorunda kalmış, Dürzi şeyhlerini çağırarak gençleri toplamalarını istemiş ancak Dürzi şeyhlerinin bir kısmı Mısır ordusuna değil de Dürzi birliğinin kurulması halinde gençlerini vereceklerini diğer bir kısmı da gençlerini asker olarak verdiklerinde köy ekonomisinin sekteye uğrayacağı düşüncesinden hareketle Mısır ordusuna gençlerini vermeyi kesin bir şekilde reddetmişlerdir. Bunun üzerine arabulucu olarak Bahri Bey Dürzi şeyhleri ile görüşmüş ve İbrahim Paşa'nın emrinin reddedilmesinin sonuçlarının ağır olacağını öncesinden bildirmiş ve ek olarak "İbrahim Paşa'yı tanıyorsunuz, ne yapabileceğini biliyorsunuz. Onun öfkesini tahrik etmemeye veya kendinize çekeceğiniz kötülükleri hatırlamamaya dikkat edin" demiş ancak yine de sonuç değişmemiştir⁵¹⁴. Mehmet Ali Paşa, Dürzilerin silahsızlandırılması ve askere alınması hususunda kararlı davranmıştır. Bu sırada Eylül 1835 tarihli bir tahrirata göre, İbrahim Paşa, Mısır'da ipek dokuma atölyelerinde çalıştırılmak üzere birkaç yüz Dürzi kadını

⁵¹² Yvette Talhamy, "The Nusayri and Druze Minorities in Syria in the Nineteenth Century: The Revolt Against The Egyptian Occupation as a Case Study", *Middle Eastern Studies* 48/6 (Kasım 2012), 985.

⁵¹³ Ali Zeynel Gökpınar, "Nusayriler, İslamlaştırma Politikası ve Türklük Mefhumu", *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi* 8 (2013), 44.

⁵¹⁴ Talhamy, "The Nusayri and Druze Minorities in Syria in the Nineteenth Century: The Revolt Against The Egyptian Occupation as a Case Study", 987.

İskenderiye'ye götürme talebinde bulunmuş ancak Dürzi taifesi bu teklifi kabul etmemiş, İbrahim Paşa kısa bir süre sonra teklifini yinelemişse de reddedilmiş ve İbrahim Paşa Dürzilerin yaşadığı dağlara asker sevk etmiştir⁵¹⁵.

Mısır ordusu, kendisine karşı direnişe hazırlanan Dürzileri sert bir şekilde cezalandırmaya başlamıştır. Silahsızlandırma için bölgeye sefer düzenleyen İbrahim Paşa'nın mahiyetinden Ömer Efendi, uygulanan katı ve keyfi tedbirleri şu şekilde aktarmıştır: *“Karargâhtan dağlardaki tüm köylere asker grupları gönderildi. Geldiklerinde, sakinlere silahlarını getirmeleri ve ölüm tehdidi altında sokağa yığmaları için bir duyuru yapıldı ve bu amaç ile belirli süre verildi. Bu gruplara bölge sakinlerinin nüfusunu bilen rehberler eşlik etti. Silahların saklanıldığından en ufak şüphe duyulması halinde titiz arama yapıldı. Şimdiye kadar sakinlerin hepsi gafil avlandı ve hiçbir direniş gösterilmedi”*⁵¹⁶.

Mısır askerleri, Dürzi köylerini yakmaya, isyan teşebbüsünde bulunanları tutsak olarak ele geçirmeye başlamış bunun üzerine Dürziler teslim olmak zorunda kalmıştır. Lübnan Dağı'ndan 2 bin kadar Dürzi, Mısır ordusuna alınırken halktan 22 bin kadar tüfek toplanmıştır. Böylece genel anlamda bölge silahsızlandırılmış ve İbrahim Paşa'nın yönetimine itaat sağlanmıştır. Ancak Havran (Hawran) Dürzileri, Mısır yönetimi tarafından Bedevi saldırılarına karşı bölgeyi korumak amacıyla 1837 yılına kadar tedbirlerden muaf tutulmuştur. Dolayısıyla muafiyetten yararlanmak isteyen bölge halkı Havran'a göç etmiştir. Havran, Kavalalı yönetimine baş kaldıran, tedbir ve reformlarına karşı çıkan insanların toplanma merkezi olmuştur. 1837 yılına gelindiğinde Kavalalıların yönetimi Havran'a müdahalede bulunmak zorunda kalmış ve buradan asker talebinde bulunmuştur⁵¹⁷. Bu talep üzerine Dürzi ileri gelenlerinden Şeyh Yahya el-Hamdan, Şam'a gelip Şerif Paşa ile görüşerek 170 kadar asker vereceğini bildirmiş ancak Şerif Paşa bu teklifi kesin bir şekilde reddetmiştir. Bunun üzerine Şeyh Yahya, Dürzilerin merkezi Süveyda'da diğer Dürzi ileri gelenleri ile toplantı yapmış, toplantıda, Kavalalı yönetimine asker verilmeyeceği ve silahlı direniş ile karşılık verileceği kararı alınmıştır. Kısa zaman içerisinde Dürziler etraftaki köylere baskınlar yapmış, asayişsizlik baş göstermiştir. Dürzilerin bu hareketini bastırmak için

⁵¹⁵ BOA, HAT, No. 374, Gömlek No. 20429

⁵¹⁶ Addison, *Damascus And Palmyra: A Journey To The East. With A Sketch Of The State And Peospects Of Syria, Under Ibrahim Pasha*, 28.

⁵¹⁷ Talhamy, “The Nusayri and Druze Minorities in Syria in the Nineteenth Century: The Revolt Against The Egyptian Occupation as a Case Study”, 988.

Mısır birlikleri askeri seferler düzenlemiştir. Daha ilk çatışmada Mısır askerleri ağır kayıplar vermiş subay ve komutanlarını kaybetmiştir. Mehmet Ali Paşa bu kez 20 bin kuvvetle Ahmet Menikli Paşa'yı Dürzilerin üzerine sefere çıkması için görevlendirmiş, beraberinde Şerif Paşa da bulunmuştur. Dürzilerin coğrafyaya hâkim olması ve bölgenin kayalıklarını avantaj olarak kullanması dolayısıyla yapılan çatışmanın sonucunda Mısır kuvvetleri 4 bin kadar askerini kaybetmiş Ahmet Menikli Paşa yaralanmıştır. Dürzilerin kayıpları ise 300 civarında olmuştur⁵¹⁸.

Mısırlı askerlerin Dürziler ile yaşadığı çatışmalardan birini Ayıntab hanedanından Hasırcızâde Mehmet Ağa göndermiş olduğu belgede, Dürzi Dağında “Kelek Kalesi” ahalisinin isyan etmiş olduğunu, Şam'da bulunan Şerif Paşa'nın mezkûr kaleye Rüstem Bey komutasında bin kadar başı bozuk atlı asker gönderdiğinin ancak askerlerin büyük bir bozguna uğrayıp bin kadar atlıdan ancak 500'ünün firar ederek Şam'a geldiğini, geriye kalan yarısının telef olduğunu bildirmiştir. Aynı belge, Dürzi köylerinin birbirlerine yardım amacıyla toplandığını 10 bin kadar bir kuvvet oluşturduğunu ve İbrahim Paşa'nın İdlip'te olan piyade alayından bir alay askeri ve bir miktar top ve mühimmatı mezkûr kale üzerine harekete geçirdiğini belirtmiştir⁵¹⁹.

Dürzilerin kazandığı bu başarılar etki alanını genişletmeye yol açmış ve Mısır birlikleri ile ara ara çatışmalar gerçekleştirmiştir. Bu sırada Kavalalı yönetimi tekrar hazırlıklara başlamıştır. Özellikle İbrahim Paşa Dürzi meselesi ile bizzat ilgilenmiş ve kendisi Antakya'da iken bu meseleden dolayı Şam'a geçmiştir. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın çağrısıyla 4 bin Arnavut askeri Girit'ten gelmiş ve mevcut 20 bin asker dışında İbrahim Paşa, 15 Nisan 1838 tarihinde Tibne'de yeni yardımcı kuvvetlerin gelmesi için karargahını kurmuştur. Yardımcı kuvvetlerin de katılmasıyla hazırlıklarını tamamlayan İbrahim Paşa, ordusunu 4 gruba ayırmış, karargâh olarak da es-Savvâra köyünü seçmiştir⁵²⁰. Kelly, İbrahim Paşa'nın kurnazca bir yöntem bulduğunu duymuştur. Şöyle ki zorunlu askerlikten dağlara kaçan ve Mısırlı birliklere karşı başarılı olan Nusayrilere birkaç kişiyi yem olarak kullanmıştır. Yakalanan birkaç Nusayri İbrahim Paşa tarafından serbest bırakılmış bu kişiler artık özgür olduklarını diğer Nusayrilere haber vermiş böylece birçok Nusayri güçlü kalesinden çıkmış ve Mısırlılar tarafından saldırıya uğramıştır. 1000'e yakın Nusayri'nin talim ve askeri

⁵¹⁸ Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 79-82.

⁵¹⁹ BOA, HAT, No. 373, Gömlek No. 20405

⁵²⁰ Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 82-83.

eğitim almak üzere zincirlenerek Halep'e gittiği belirtilmiştir⁵²¹. İbrahim Paşa, Dürzi isyanına bir türlü çare bulunamaması üzerine bu kez de kendisine hedef olarak Dürzilerin kullandıkları su kuyularını seçmiştir. Dürzilerin su aldıkları göl ve kuyulara zehir katılmış ve su kaynaklarından yararlanmak isteyen birçok Dürzi bu sebeple yaşamını kaybetmiştir⁵²². İki taraf arasında deyim yerindeyse su savaşları gerçekleşmiş, zaman zaman kuyuları tahrip etmeye çalışan Mısırlı askerler ile buna karşı duran Dürziler arasında ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Ancak Dürzilerin su kaynaklarını kaybetmesi nedeniyle Lübnan'ın dağlık bölgelerine gizli göçler başlamıştır⁵²³.

Lübnan'daki Vadi el-Taym'ın baş isyancısı Şibli el-Uryan Dürzi isyanlarına destek olmak amacıyla harekete geçmiş ve Dürzilere katılmıştır⁵²⁴. Bekâ vadisinde Mısırlı askerler ile el-Uryan mahiyetindeki Dürziler arasında ciddi çatışmalar yaşanmış, Dürziler ağır kayıplar vermiştir. Bu durum genel olarak Dürzilerde bir hareketlenmeye neden olmuş, tekrardan uzun süreli çatışmalar yaşanmıştır. Bu arada İbrahim Paşa, daha öncesinden Dürziler ile husumetli bulunan bölgenin Hristiyan etnik grubu Marunileri de Dürzilere karşı kullanmıştır⁵²⁵. Marunilerin silahlandırılması ve Dürziler ile savaşması bu iki grup arasındaki ilişkilere ciddi oranda zarar vermiş ve takip eden yıllarda Lübnan'da bu iki grup arasında çatışmalara yol açmıştır.

İbrahim Paşa, binlerce asker zayıatına rağmen Dürzilerin çıkardığı isyanları kararlı bir şekilde bastırmaya çalışmış, Dürziler ise önemli oranda insan kaybına rağmen Kavalalı yönetimine karşı ayaklanmalarını sürdürmeye devam etmiştir. Nihayetinde fazlaca insanını kaybeden, oldukça zor durumda kalan Dürziler İbrahim Paşa'dan af dilemek zorunda kalmış, silahlarını teslim edeceğini bildirmiş hatta el-Uryan dahi İbrahim Paşa'nın affına sığınıp teslim olmuştur⁵²⁶. Ancak tüm bunlara rağmen Nusayrilerde olduğu gibi Dürzilerin içerisinde de İbrahim Paşa'ya teslim olmayı kabul etmeyen, İbrahim Paşa yönetimini istemeyen, onun tedbir ve reformlarını reddeden Dürziler bulunmaya devam etmiştir⁵²⁷.

⁵²¹ Kelly, *Suriye'ye ve Kutsal Topraklara Seyahat Manzaraları ve İnsanlar (173 Gravürle Birlikte)*, 433.

⁵²² BOA, HAT, No. 374, Gömlek No. 20428

⁵²³ Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 84.

⁵²⁴ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fî Suriyye*, 207.

⁵²⁵ Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 85-86.

⁵²⁶ Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 86.

⁵²⁷ Talhamy, "The Nusayri and Druze Minorities in Syria in the Nineteenth Century: The Revolt Against The Egyptian Occupation as a Case Study", 990.

2.2.3.Kavalalılar Hanedanı'na Yönelik Ayaklanmaların Sonuçları

Mehmet Ali Paşa, Mısır valiliğini elde ettikten sonra en büyük hedefi Mısır'ı elinde bulundurmak, himaye etmek ve kendi neslini Mısır yönetiminde etkin kılmak olmuştur. Bunu sağlamak için ise Mısır'da her anlamda güçlü bir yönetim oluşturmak gerekmektedir. Mehmet Ali Paşa Mısır'da başta askeri ve ekonomik olmak üzere her alanda önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Ancak Paşa, Mısır'ın bekasının sadece reformlar ile sağlanamayacağını, Mısır'ın güvenliğinin alınması gerektiğinin bilincindeydi. Mehmet Ali Paşa, valiliği döneminden itibaren Suriye-Filistin bölgesi ile özel olarak ilgilenmiştir. Bölgenin ekonomik faaliyetlerinden, tarımsal üretiminden, insan gücünden, doğal kaynaklarından yararlanmak ve Mısır'a karşı tarih boyunca olduğu gibi gelebilecek tehditleri engellemek için Suriye-Filistin'i kendi yönetimine almak istemiştir. Mehmet Ali Paşa, 1831 yılında oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Arap ordusunu Suriye'yi ele geçirmek amacıyla göndermiştir. İbrahim Paşa, Akka'ya ulaşana dek Gazze, Yafa, Kudüs gibi şehirleri ele geçirmiş, ardından Akka'yı kuşatmıştır. Burada Akka Valisi Abdullah Paşa ve kuvvetleri ile çetin bir mücadele veren İbrahim Paşa ve Mısır ordusu, nihayetinde Akka'yı ele geçirmiştir. Ardından Humus Muharebesi'nde Osmanlı kuvvetlerini de mağlup eden İbrahim Paşa, Şam ve Halep şehirlerini alarak Suriye askeri seferini tamamlamıştır. Bu sırada Sultan II. Mahmut, asi ilan ettiği Kavalalıların ilerleyişini durdurmak için sürekli yeni ordular hazırlamıştır. Ancak Osmanlı orduları Antakya-Belen'de ardından Gülek Boğazı'nda daha sonra da Konya Muharebesi'nde ağır mağlubiyet yaşamıştır. Bunun üzerine İbrahim Paşa, Bursa'ya ilerlemek üzere Kütahya'ya ulaşmış ve burada Avrupa devletlerinin de müdahalesiyle Osmanlı Sultanı ile valisi arasında bir uzlaşma gerçekleşmiştir. Bu uzlaşmayla Mehmet Ali Paşa kendisine bırakılan bölgenin vaadini aldıktan sonra İbrahim Paşa'nın geri çekilmesini talep etmiştir. Böylece İbrahim Paşa'nın Suriye-Filistin bölgesi ve Anadolu'nun güneyindeki yönetimi başlatmıştır.

İbrahim Paşa, askeri seferleri sırasında bazı kesimler tarafından kabul edilmemiş olsa da genel olarak herhangi bir isyan ile karşılaşmamış, çoğu şehirde herhangi bir direniş yaşanmamıştır. Hatta İbrahim Paşa'nın gelişini büyük bir coşku ile kutlayanlar dahi olmuştur. İbrahim Paşa, askeri seferleri tamamladıktan sonra babasının da yönlendirmesiyle Suriye-Filistin bölgesinde çeşitli reformlar yapmış, bölgeye idari, askeri, diplomatik ve mali alanlarda yöneticiler tayin edilmiştir. Söz konusu reformlar bölgenin gelişimi için önemli adımlar olmuş, asayiş ve güvenlik

sağlanmış, eğitim, matbaa gibi alanlarda ilkler yaşanmıştır. Üstelik söz konusu reformlar Osmanlı yönetiminin de gerçekleştirmek istediği unsurlar olmuştur. Nitekim Kavalalıların uygulamaları, Osmanlı yönetiminin ilerideki uygulamaları için bir ön hazırlık niteliği taşımıştır. Özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getireceği eşit vatandaşlık ilkesi gibi sosyal açıdan ve ekonomik açıdan gerçekleştirilen uygulamalar Osmanlı yönetimince de devam etmiştir⁵²⁸. Ancak reformlar devam ederken bölgede yer yer bazı ayaklanmalar gerçekleşmiştir. Bunun en büyük sebebi Mehmet Ali Paşa'nın büyük bir coğrafyayı yönetimine almış olması, yayılmacı politikası ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir güç oluşturmak istemesidir. Dolayısıyla Suriye-Filistin bölgesinden zorunlu askerlik hizmeti talebinde bulunmuş, halkın elinden silahlar toplanmak istemiş, halk angarya işlere verilmiş ve halka yük oluşturacak vergiler yüklenmiştir. Tüm bu talepler halkın ayaklanmasına sebep olmuştur. Bu ayaklanmalardan ilki Kudüs çevresinde köy ahalisi tarafından gerçekleşmiş ardından ulaşılması güç dağlık alanlarda yaşayan Nusayriler ve Dürziler, Kavalalı yönetimine karşı isyan etmişlerdir. Bu isyanlar tamamen bastırılmamış olsa da büyük oranda azaltılmış fakat bundan dolayı karşılıklı ağır kayıplar yaşanmıştır. Özellikle isyan bölgelerinde köyler yakılmış, can kayıpları gerçekleşmiş, göçler yaşanmış, ekonomik gerileme olmuştur. Dönemin hatıratlarında çatışmaların gerçekleştiği yerleşim yerlerinin vahameti detaylarıyla anlatılmıştır.

Kavalalıların Suriye-Filistin bölgesinde 1831 yılında başlayan yönetimi yaklaşık 10 yıl sürmüştür. Söz konusu bu yönetim kısa gibi görünse de etkileri uzun süre boyunca devam etmiştir. Örneğin İbrahim Paşa'nın 1834 yılında Kudüs çevresinde başlayan isyanları bastırmak için kullandığı güç birçok yerleşim yerinin tahribata uğramasına sebep olmuş ve halkın hafızasında derin yaralar açmış, halkın yarasını sarmak on yıllar almıştır. Celile'den El-Halil ve Gazze'ye kadar yayılan bu ayaklanma ve mücadele siyonizmin ortaya çıkışından önce modern Filistin tarihinde özel bir yere sahip olmuştur⁵²⁹. İbrahim Paşa, bir başka ayaklanma gerçekleştiren Dürzilerin ayaklanmasını bastırmak için şiddete başvurmuş, etrafa korku salmıştır. Mısır ordusunun Dürzi isyanlarına müdahale ettiği yıllarda, 10 Aralık 1835 tarihli bir belgede Mısır ordusunun gayrimüslimleri de asker olarak aldığı anlaşılmaktadır. Belgede, Mısır ordusunun Halep'te Mısırlı kafirler, Yahudi ve Ermenilerden 1800

⁵²⁸ Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 119.

⁵²⁹ Adel Manna, "Eighteenth and Nineteenth Century Rebellions in Palestine", *Journal of Palestine Studies* Vol.24/1 (1994), 52.

nefer yakaladıkları bildirilmiştir. Belgenin devamında Halep’e 20 bin Mısırlı askerin yığıldığı ve İbrahim Paşa’nın da gelmekte olduğuna yer verilmiş bundan dolayı gayrimüslimlerin çocuklarını Mısır ordusuna asker yazdırmamak için 300 çocuğun Fransa’ya gönderildiği Urfa Mütessellimi Ahmet Bey tarafından aktarılmıştır⁵³⁰.

Dürziler ile mücadele eden Mısır ordusu, bölgede ciddi orada tahribat yapmıştır. Özellikle bu mücadelede Marunilerin kullanılması, Cebel-i Lübnan’da bulunan iki grup arasındaki derin kırımın başlangıcı olmuş⁵³¹ ve ilerleyen yıllarda çok daha büyük sorunlara yol açmıştır. Yine Nusayrilerin Kavalalı yönetiminin dayattığı uygulamalara karşı çıkması ile başlayan ayaklanma ciddi sonuçlar doğurmuştur. Öyle ki Kavalalı yönetimi sırasında Nusayrilere daha sert davranılmış, bizzat Nusayra Dağı’ndaki meskûn Nusayrilere vergi ve askerlik getirilmeye çalışılmış, bu dönemde Nusayrilerin durumu daha da kötüleşmiştir⁵³². Köyler yakılmış, kırsaldan büyük oranda göçler yaşanmış, bağ ve bahçeler zarar görmüş, tarım yapılamayıp ekonomi gerilemiş ve huzursuzluk artmıştır. Suriye-Filistin bölgesinde 1834 yılında başlayan ve Mısır yönetiminin bölgeden çekilmesine kadar devam eden tüm bu ayaklanmalara sert bir şekilde müdahale eden Mısır ordusu da büyük oranda kayıplar vermiştir. Bu konuda Mısır ordusunun Suriye-Filistin’den çekilmesinin ardından İbrahim Paşa’nın “Siz İngilizlerin yardımıyla beni kovdunuz, yine silahları dağılırların eline verdiniz. Onları silahsızlandırmak bana 9 yıl ve 90 bin adama mal oldu. Beni onları yönetmem için geri davet edeceksiniz⁵³³” şeklindeki ifadeleri bölgede zorunlu reformlarını dayatmak için verdiği uğraşı anlamak açısından önem arz etmiştir. Sonuç olarak İbrahim Paşa döneminde başlayan ayaklanmalar, Osmanlı’nın bölgeyi tekrar yönetimine dahil etmesinden sonra da devam etmiş, İbrahim Paşa’nın uyguladığı reformların sancıları sonraki bölümde detaylandırılacağı üzere ilerleyen tarihlerde de devam etmiştir.

⁵³⁰ BOA, HAT, No. 372, Gömlek No. 20395

⁵³¹ Tuba Yıldız, *Cebel-i Lübnan’da Osmanlı Devleti’nin Mezhep Politikası ve Hukuki Uygulamalar (1839-1914)*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 128.

⁵³² Gökıınar, “Nusayriler, İslamlaştırma Politikası ve Türklük Mefhumu”, 43.

⁵³³ Frederick Walpole, *The Ansayrii and The Assassins With Travels In The Further East A Visit To Nineveh* (London, Vol.III, 1851), 127.

III. BÖLÜM

KAVALALI HANEDAN'I'NIN ANADOLU'DAKİ ASKERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ

3.1.Mısır Ordusunun Anadolu Seferi

Bâbîâli, Mehmet Ali Paşa'nın ordusunu bir an önce durdurmak istemiş fakat Akka'da ve Humus'ta başarısız olmuştur. Mısır ordusunun Humus Muharebesi'nin ardından Anadolu'ya girdiği ilk günlerde Halep valisinin yazmış olduğu tahriratta şu ifadeler yer almıştır: “Bundan önce üç defa bildirildiği üzere Halep'ten döndükten sonra soysuz İbrahim, Halep'e gelmiştir. Bir hafta kaldıktan sonra Kilis'e geçmiştir. İbrahim Paşa'nın taraftarı olan Rumkale kaçaklarından Bekir Bey'in oğlu kaleye voyvoda atanması hilesiyle kaleyi zapt etmiştir. Bunun üzerine Rumkale hanedanından Hacı Bekirzade Mehmet Bey kullarının emri altında bini aşkın süvari ve piyade askeri destek olarak gönderilmiştir. Allah'ın yardımıyla bu muhalifleri bozguna uğrattık. 80 adamını idam ve Bekir Bey'in oğlu “Abutin Bey” başbuğları cezalarını bularak telef olmuşlardır. Perişanlıkla karşı tarafta olanların çoğu Fırat Nehri'nde boğulmuştur. Dahası ahalileri bahsi geçen hainin tarafına meyil etmeyerek Osmanlı Devleti'nden ayrılmamaları hususu bildirilmiştir. Bu muhaliflerin hiçbir şeye meyletmeyecekleri taahhüt edilerek bir iki satır yazı tarafımıza gönderilmiştir. Halep şehrine çeşitli ajanlar gönderilmiş ve Besni beyleri tarafımıza çağrılıp görüşmeler yapılmıştır. Bu sırada Antep'e dönüp oradan Kilis yakınlarına gitmek niyetimiz olduğu anda ajanlar, ordunun Antakya'da Karamut'a ulaşmasının imkânsız olduğundan Beylan'da beklediğini haber vermiştir. Bunun üzerine hemen Beylan'a doğru yola çıkılmıştır. Kilis müftüsü tarafından bendenize haber ulaştırılmıştır. Her uğradığımız mevzilere bir miktar asker bırakmışsa da Maraşlı Süleyman Bey ve çevredekilerle haberleşip elimiz altında olan asker ile arkadan varmak üzereyken sadrazam hazretlerinin savaştan sonra Adana'ya döndüğü haberi ulaşmıştır.

Düşmanın galip geldiği haberi bulunduğumuz yörelerde söylenti olarak yayılmaya başlamıştır. Bu yörenin halkı tereddüt hissederek hemen başka sevdaları olmayıp ancak galip tarafa meyletmek mutat-ı kadimleri olduğundan çoğu haydutluğa meyletmiştir. Bazıları çaresizce kalmış, köleleri de Antep'e sekiz saat yakınlıkta Urban ovasına gelmiştir. Savaştan geriye kalan mühimmat vesaireden az bir şey kalmıştır. Mevcut toplarımızın da bundan önce bildirdiğimiz gibi koşum ve bargirleri (*at ve kemerleri*) memurlar getirmiştir. Gezdiğimiz mahallerden çoğu taşlık olduğundan araba ve kundakları tamire muhtaçtır. Üç defa hükümete gönderdiğimiz postaların dönüşünde yardımın yakın olduğu bildirilmişti. Antep şehrinde beklerken 18 saat devlet madenlerinin sınırı Behisni köylerinde dinlendik. 4 Ağustos 1832 tarihinde maden görevlilerinin bize gönderdiği yazıda ayın 29'unda Halep, Antep ve Kilis bölgesinde hazır olmamız bildirildi. Gerekli eşyaların acele ile temin edilmesi gerekir. 30 Ağustos 1832 tarihinde Malatya'ya varıldı. Buyrulduğu üzere Humus ve Halep'te içine düştüğümüz zararlar, askerin maaşı ve hala mevcut durumda olan askerin günlük idaresi, erzakları ve işlemekte olan aylıkları hususu elzemdir⁵³⁴". Halep Valisi Mehmet Paşa, yazmış olduğu bu tahriratta bölgedeki olayları anlık olarak bildirmiş ve kendisinin yardıma muhtaç olduğunu, beş bin kese akçe gönderilmesi gerektiğini açıklamıştır. Sultan Mahmut, söz konusu tahrirata cevaben Mehmet Paşa'nın başarılı olmadığını, savaşı kaybetmiş birinin maddi destek istemesinin garip olduğunu bildiren bir tahrirat göndermiştir⁵³⁵.

Mısır ordusu hızla Anadolu'ya geçince bu durumu engellemek için bu kez Hüseyin Paşa görevlendirilmiş ancak Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri, Mısır ordusuna ulaşmadan İbrahim Paşa Suriye'nin fethini tamamlamıştır. Bunu haber alan Hüseyin Paşa ise müstahkem bir yer bulamayınca kuzeye çekilmiş, İbrahim Paşa'yı durdurmak için zapt edilmesi zor olan doğal mevzilere sahip stratejik açıdan oldukça önemli ve Anadolu'nun kapısı sayılan Belen⁵³⁶'de müdafaa hazırlıklarına

⁵³⁴ BOA, HAT, No. 363, Gömlek No. 20148

⁵³⁵ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 68.

⁵³⁶ Belen günümüz Hatay sınırları içerisinde yer almaktadır. Afrika kıtasını Asya ve Avrupa'ya bağlayan önemli bir geçide sahiptir. Söz konusu geçit araç geçişine uygunluğu nedeniyle Büyük İskender, Yavuz Sultan Selim, İbrahim Paşa gibi komutanların kullandığı, büyük orduların geçiş yaptığı, ticaret kervanlarının, hac kafilelerinin, seyyah ve ulakların kullandığı bir yerdir. Tarih boyunca "Suriye Kapısı", "Amanos Kapısı", "Bağras", "Bab-ı İskendeun", "Belen Geçidi" gibi isimler ile anılmıştır. Halil Sözlü, "Doğu Akdeniz'i Kuzey Suriye'ye Bağlayan Belen Geçidin'de "Bakras (Gaston) Kalesi", *Sanat ve Kültür Tarihi Araştırmaları*, Ercan Çalış (ed. vd.) (Hiper Yay., 2020), 130.

başlamıştır. İbrahim Paşa ise başarılarının devamını arttırmak, yeni bölgeleri ele geçirmek ve sahip olduklarını güvence altına almak için tekrar askerî harekât başlatmıştır. Halep'ten çıkıp 29 Temmuz 1832 tarihinde Belen'e ulaşmıştır. İbrahim Paşa yorgun askerlerine rağmen hemen savaş pozisyonu almıştır⁵³⁷.

3.1.1.Belen Muharebesi

Belen Muharebesi için Osmanlı subayları tarafından ciddi hazırlıklar yapılmıştır. Belen kasabasının yakınına tabyalar inşa edilmiş, toplar kurulmuş, Mirliwa Dilaver Paşa, Bekir Paşa, İskender Paşa alaylarındaki askerler ile Payas mütesellimi Kapucubaşı Mustafa Bey'in amcazadesi tarafından takviye edilen 100 asker Belen'e yerleştirilmiş, İskenderun'daki Osmanlı birlikleri ile koordine kurulmuştur. 29 Temmuz 1832 tarihinde Ferik mansûre Mehmet Paşa, Necip Paşa, Hacı Arif Bey alayları ile süvari-i hassa-i şahane miralayı Hafız Bey, Belen'e gelerek Mısırlıların hareket ettikleri haberini almasıyla tabyaların ve askerlerin bulunduğu yerleri teftiş etmiş ve askerler mevzilerine yerleştirilmiştir⁵³⁸. Belen'de bulunan Sadrazam Hüseyin Paşa'nın 45 bini nizami, toplamda 60 bin askeri ve 160 kadar da topu bulunmaktaydı. Ancak ordu erzak sıkıntısı çekmekte ve Humus Muharebesi'ni kaybetmiş askerlerin de söz konusu ordu içinde bulunmasından dolayı moral bozukluğu yaşanmaktaydı. Ayrıca askeri yönetim kötü bir durumda ve silah, teçhizat denetimi yapılmamıştı. İbrahim Paşa'nın ordusu sayıca daha az olmasına rağmen askeri yönetimi, savaş tecrübesi, iyi bir eğitime sahip olması ve art arda kazanılan savaşlar ile yüksek motivasyona sahipti. İbrahim Paşa, Belen'e öğleden sonra ulaşmış ve Osmanlı mevzilerini incelemiştir. Osmanlı ordusunun bazı tepeleri boş bıraktığını fark edince savaş planını ona göre düzenlemiştir⁵³⁹.

Osmanlı ordusu, Belen'in en yüksek tepelerine sağ ve sol kanatta piyadeler ve önlerinde toplar olacak şekilde yerleştirilmiştir. Mısır ordusu ise Kilis'i Antakya'ya bağlayan yolun batısında, geçidin altındaki düz ovada konuşlanmıştır. Mısır ordusunda önde şövalyeler, ortada topçular ve arkada ordunun kalanı yerleştirilmiştir. İbrahim Paşa, komutanları ile birlikte yaptığı toplantıda Osmanlı ordusu ile karşılıklı savaşmanın hata olacağını düşünerek sol kanattan Osmanlı ordusunu kuşatmaya karar

⁵³⁷ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 62.

⁵³⁸ BOA, *HAT*, No. 354, Gömlek No. 19883

⁵³⁹ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 105.

vermiştir⁵⁴⁰. Böylece İbrahim Paşa ordusunun bir kısmıyla Osmanlı ordusunun kendisine saldıracağını tahmin ettiği yönde saldırıyı başlatmış, bu durum Osmanlı ordusunun da güvenini arttırmıştır⁵⁴¹. Diğer yandan Mısır ordusunun bir kısmı da vadinin derinliklerine doğru ilerlemiştir. Savaşın kaderini belirleyecek bu hareketin liderliğini bizzat İbrahim Paşa üstlenmiştir. Yan taraftan saldırıya geçen Mısır ordusu oldukça engebeli bir araziden geçmek zorunda kalmış ve yüksek tepeleri ele geçirmek için hızla yükseklerle tırmanmaya başlamıştır. Bu sırada İbrahim Paşa ve ordusu üzerine Osmanlı ordusu tarafından top atışları başlamış ve İbrahim Paşa hemen yakın bulunduğu bir yükseltinin ardına kurulmuş ve oradan karşılıklı top atışları devam etmiştir. Top atışlarının altında Mısır ordusu sol kanat mevziisini geçene kadar devam etmiş ve Osmanlı ordusuna önden ve yandan şiddetli bir şekilde saldırmışlardır. Bunun üzerine Osmanlı ordusu mevzilerini kaybedip kuzeye çekilmiş, orduda yenilgiler başlamıştır. Mısırlılar Osmanlı kuvvetlerini takip ederken Mısırlı okçular sol kanadı koruyan tepeye yerleştirilmiş, topları ele geçirmiştir. Osmanlı ordusunda hızla çözülmeye yaşanmış, askerler düzensiz bir şekilde dağılmaya başlamış ve Mısırlılar Osmanlı ordusunu takip ederek hatlarını ele geçirmiştir. Osmanlı askerleri dağlara ve bir kısmı da uzaklaşmak için İskenderun'a gitmiş ancak Osmanlı gemisi, Belen'de yenilgi aldığını öğrenince limandan kalkmış, İskenderun'a ve Payas'a sığınan Osmanlı kuvvetleri, Mısırlı kuvvetler tarafından esir alınmıştır⁵⁴².

Osmanlı ordusu bir kez daha İbrahim Paşa'nın ordusu karşısında yenilgi almıştır. Belen Muharebesi'nin sonucunda Osmanlı ordusunda 2500 ölü ve yaralı, 1500 esir varken; Mısır ordusundaki ölü ve yaralı sayısı 500 civarında olmuştur⁵⁴³. Belen muharebesi, İbrahim Paşa'nın askeri dehasını, kararlılığını ve cesaretini kanıtlamıştır. Burada yaşanan savaşta bölge sakinleri savaşın kargaşası, işkence sesleri, top atışları ve ölmekte olan askerlerin çığlıklarından dolayı dehşete düşmüş ve birçok aile bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır⁵⁴⁴.

İbrahim Paşa'nın başarıları İskenderiye'de top atışları ve şehir aydınlatmaları eşliğinde büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Şehrin farklı yerlerine 3 adet zafer takı yerleştirilmiştir. Bunlardan biri "İskender'in rakibi Muhammed Ali"ye, ikincisi

⁵⁴⁰ Abdurrahman Er-Râfiî, *Asr-ı Muhammed Ali* (Kahire: Darü'l Maarif, 1989), 238.

⁵⁴¹ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 105.

⁵⁴² Er-Râfiî, *Asr-ı Muhammed Ali*, 238-239

⁵⁴³ Gaston Bodart, *Militar-historisches Kriegs-Lexikon (1618-1905)* (Wien: C.W. Stern., 1908), 499.

⁵⁴⁴ W.H., Bartlett, *La Syrie, La Terre-Sainte, L'Asie Mineure* (London: Chez Fisher, Fils, 1836), 43.

“Muzaffer İbrahim Paşa”ya, üçüncüsü “Muzaffer Mısır Ordusu”na şeklinde isimlendirilmiştir. Ayrıca 138 silaha sahip büyük bir Mısır gemisi denize indirilmiş, tüm Mısır filosu ışıklarla aydınlanmıştır. Mısır’da büyük bir coşku hâkim iken⁵⁴⁵ Osmanlı ordusu Belen’de gerçekleşen savaşta bozguna uğramış ve oldukça fazla top, mühimmat ve resmi evrak kaybı yaşanmıştır. Osmanlı ordusu önce İskenderun’a, buradan arta kalan askerler de Adana’ya geçmiştir. Ardından evlâd-ı fatihan birlikleri Gülek Boğazı’nda siperleri güçlendirip burada kalmış, Osmanlı’ya ait ağır toplar da Konya’ya gönderilmiştir⁵⁴⁶. Mısır kuvvetlerinin ise bir kolu Antep, Maraş, Kilis üzerine, diğer kolu Payas ve Toprakkale’yi alıp Osmaniye’ye doğru harekete geçmiş, ardından birleşerek Adana’yı ele geçirmiştir⁵⁴⁷.

Mehmet Ali Paşa, Belen zaferinin ardından Sultan Mahmut’a haber göndererek Suriye valiliğini talep etmiş ancak Sultan Mahmut bu teklifi reddettiği gibi İbrahim Paşa’yı durdurmak amacıyla yeni ordu hazırlıklarına girmiştir⁵⁴⁸. Bâbîâli, Belen’de aldığı yenilginin sorumluluğunu Mehmet Ali Paşa’nın halefi olarak atanan Serdar-ı Ekrem Hüseyin Paşa’nın kötü bahtına yüklemiş ve Belen Muharebesi’nden sonra ordusundan kopan Hüseyin Paşa’yı başkomutanlık görevinden almıştır⁵⁴⁹. Sonunda Sultan Mahmut tahtını, istikrarını, devletin bekasını tehlikeye sokan bir valinin ilerleyişini durdurmak için büyük bir çaba göstermeye devam etmiştir. Ordunun mevcudunu 50 bine çıkarmış, çok sayıda top ile donatmış, Arnavutluk, Bosna ve Mora’da başarılar gösteren ve halk arasında popülerliği yüksek biri olan Mehmet Reşid Paşa’yı sadrazam tayin edip Mısır ordusunu durdurmak için görevlendirmiştir⁵⁵⁰.

3.1.2.İbrahim Paşa’nın Gülek Boğazı’nı Ele Geçirmesi

Mehmet Ali Paşa, hayalini kurduğu Büyük Suriye ve Anadolu’nun güneyini artık ele geçirmiş, ancak Mehmet Ali Paşa’nın her kazandığı savaştan sonra daha fazla talepte bulunması ve Sultan Mahmut’un bu talepleri her defasında reddetmesi yeni bir savaşın yaşanmasına yol açmıştır. İbrahim Paşa, Belen Muharebesi’nden sonra

⁵⁴⁵ John, *Egypt and Mohammed Ali; or Travels In The Valley Of The Nile*, 505.

⁵⁴⁶ BOA, HAT, No. 350, Gömlek No. 19812

⁵⁴⁷ Mustafa Güzelhan, *Ayıntap Tarihinden Notlar* (Gaziantep: Gaziyurt Matbaası, 1959), 64.

⁵⁴⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, 199.

⁵⁴⁹ John, *Egypt and Mohammed Ali; or Travels In The Valley Of The Nile*, 506.

⁵⁵⁰ Marshal Marmont, *The Present State of The Turkish Empire* (London, 1839), 281.

ordusunu Adana’da toplamış, aralık ayına dek burada kalan ordu, Toros Dağları’nın güvenliğini sağlamaya çalışmıştır⁵⁵¹.

Mısır kuvvetlerinin Adana’ya gelmeden öncesinde ve sonrasında bölgede hem valilik hem de ayanlık nezdinde Mısırlı kuvvetlere karşın bazı tedbirlere başvurulmuştur. Örneğin Adana ve Tarsus’taki ayanlar arasında bölgenin savunması için görev alanı dağılımı yapılmıştır. Bu konuda Ermenek kazası ayanı Mahmud Arif Ağa, Mut kazası Bekir Ağa, Zeyne kazası ayanı Abid Bey, Bolcalı aşiretinden Nebi Bey askerleriyle Adana ve Tarsus arasındaki Dümbelek isimli geçidin ve Karataş kazasının savunmasından sorumlu olacak; Nevahi kazası ayanı el-Hac Abd Bey ve Gülnar kazası ayanları Mustafa ve Mehmet Ağalar ve Anamur kazası ayanı Mehmet Bey askerleri ile Anamur sahilleri ile Gülnar’ın muhafızlığını yapacak; Evkaf kazası ayanı Halil Ağa, Sinanlı kazası ayanı Mehmet Bey ve Silifke kazası ayanları Ahmet Ağa ve Hamza Ağa, Silifke kazası sahillerinden sorumlu tutulacak; yine Sarıkavak kazası ayanı Abdulkadir Ağa askerleriyle Karataş kazası ayanı Osman Bey’in maiyetinde girecek; Selenti kazası ayanları Abd Ağa ve Mustafa Ağa ile Karalar ve Küçükler aşiretleri Selenti sahillerinin güvenliğinden sorumlu olacaklardır⁵⁵².

Bu sırada Osmanlı yetkilileri de Adana ve Gülek⁵⁵³ Boğazı’nın muhafazasının devletin güvenliği açısından çok önemli olduğunu belirtmiş⁵⁵⁴ ve İbrahim Paşa’nın Gülek’e askerî harekât yapmasına karşılık Orta Anadolu’nun kapısı olan Gülek Boğazı’nda çeşitli tedbirler almıştır⁵⁵⁵. Böylece Şam Valisi Ali Paşa, Karaman valisi Aliş Paşa ve Adana Valisi Sadık Paşa, Gülek’in tahkimatı için görevlendirilmişlerdir⁵⁵⁶. Ayrıca İbrahim Paşa’nın ilerlemesine karşılık imdat çağrısında bulunulmuş, boğaza acilen top, mühimmat, para ve 10 bin kadar asker sevk edilmesi gerektiği belirtilmiştir⁵⁵⁷. Diğer taraftan İbrahim Paşa’ya ise deniz üzerinden

⁵⁵¹ Charles Napier, *The War in Syria*, Vol I (London: Harrison and Co., 1842), xxii.

⁵⁵² BOA, *HAT*, No. 611, Gömlek No. 29989

⁵⁵³ Toroslarda bulunan Gülek/Külek Boğazı, Anadolu’nun stratejik açıdan önemli bir diğer geçididir. İlk olarak M.Ö. 2 bin yılında Kilikyalıların kuzey-güney arasında bir geçiş yolu açmak için Gülek Boğazı’ndaki kayaları parçaladığı rivayet edilmiştir. Tarih boyunca Adana’yı elde etmek isteyen devletlerin kullandığı bir geçit olmuştur. Askeri, dini, ticari açıdan yoğun olarak kullanılan Gülek Boğazı, Çukurova’yı İç Anadolu’ya bağlamaktadır. Ayrıca günümüzde yoğun bir trafik akışına sahip olan bu geçit üzerinden Anadolu, Suriye, Mısır ve Irak gibi ülkelere geçiş sağlanmaktadır. Efkân Uzun, “Gülek Boğazı, Tarihi ve Stratejik Önemi”, *Çukurova Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Kış 2017), 32-55.

⁵⁵⁴ BOA, *HAT*, No. 1236, Gömlek No. 48097

⁵⁵⁵ BOA, *HAT*, No. 396, Gömlek No. 20882

⁵⁵⁶ Salih Kış, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hadisesinde Konya Muharebesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 16.

⁵⁵⁷ BOA, *HAT*, No. 349, Gömlek No. 19798

askeri destekler geldiği ve Tarsus'a yaklaştığı haber alınmış ama Osmanlı askerinin sayısının Gülek'te hala az olduğu, bundan dolayı da Karaman Valisi Aliş Paşa'nın acilen bölgeye yetişmesi gerektiği ifade edilmiştir⁵⁵⁸. Gülek Boğazı'nın güçlendirilmesi için başka planlar da düşünülmüştür. Çünkü boğazda 125 adet top güllesinden başka mühimmat yok iken, buraya tabya yapılması bunun için de işçi, kazma ve kürek gibi aletler gerekmiş, Sadık Paşa bunların temini için sorumlu tutulmuşsa da bölgenin arazi şartları bunu pek mümkün kılmamıştır. Yine Konya'dan mühimmat ve kazma tedarik edilmesi, Gülek'teki kundaklanmış topların ve harap olmuş arabaların acilen tamir edilmesi için Konya'ya gönderilmesi, Niğde ve kazalarından asker sevk edilmesi gerekmiştir⁵⁵⁹.

Gülek Boğazı'nda hazırlıklar devam ederken, İbrahim Paşa'da bölgede keşiflerini devam ettirmiş ve bölgedeki aşiretlerden yararlanmıştır. Gülek Boğazı'nda Mısır askerinden 50 kadar süvari ve birkaç yüz aşiret atlılarının görülmesi Osmanlı devlet adamlarını tedirgin etmiş, Serasker Mehmet Paşa, Aliş Paşa ve Sadık Paşa boğaza giderek Gülek'in işgal edilmediğini ancak eksikliklerin hala devam ettiğini, bir an önce cephane getirilmesi gerektiğini bildirmişlerdir⁵⁶⁰. Bu konuda Menemencizade Habip Bey, 5 Eylül 1832 tarihli tahriratında; Tekeli aşireti gibi bazı aşiretlerden topladığı kadarıyla Gülek Boğazı'nda 1000 kadar süvari ve piyade olduğunu ancak bu sayının yetersiz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bölgeye bir an evvel Osmanlı ordusundan üç-dört tabur asker, üç-beş kıta top, mühimmat, kış mevsiminde gerekli eşya vesairenin gönderilmesini talep etmiştir⁵⁶¹. Benzer şekilde Rauf Paşa, 9 Eylül 1832 tarihli tahriratında; Tarsus ve Silifke iskelelerinin muhafazasının Gülek Boğazı'nın muhafazası kadar önemli olduğunu ancak bu sahillerde asker bulunmadığından pek bir fayda vermediğini, Konya eyaleti dahilindeki kaza ve sancaklardan bu sahillere asker sevk edilmesi gerektiğini bildirmiştir⁵⁶². Yine Ahmet Hulisi Bey de 13 Eylül 1832 tarihli tahriratında; Gülek Boğazı'nın külliyetli asker ile tutulması gerektiğini, Mısırlıların Adana'ya musibet olduklarını, ileriye hareket düzenlerler ise Gülek Boğazı'nın layıkıyla muhafaza edilmesi gerektiğini, Gülek'in muhafazası için Menemencizade ve diğer kişiler görevlendirilmişse de bunun yeterli olamayacağını, bölgede yetkili herkesin anlaşmazlığa düşmeden birlik içerisinde

⁵⁵⁸ BOA, HAT, No. 370, Gömlek No. 20374

⁵⁵⁹ BOA, HAT, No. 364, Gömlek No. 20154

⁵⁶⁰ BOA, HAT, No. 1236, Gömlek No. 48094

⁵⁶¹ BOA, HAT, No. 907, Gömlek No. 39747

⁵⁶² BOA, HAT, No. 907, Gömlek No. 39747

boğazı korumasının elzem olduğunu, eğer İbrahim Paşa boğaz üzerinden saldırıya geçer de başarılı olursa devletin perişan bir hale geleceğini açıklamıştır. Ayrıca top, mühimmat, erzak ne varsa temin edilmesini tahriratın sonuna eklemiştir⁵⁶³.

Bâbîâli, Gülek Boğazı'nın muhafazası için bölgedeki aşiretlerden yararlanmak istemiştir. Şöyle ki boğazın muhafazası için Menemencioğlu aşireti⁵⁶⁴ görevlendirilmiştir. Ancak Menemencioğlu Habip Bey Gülek Boğazı'nı muhafaza ederken kardeşi Ahmet Bey, İbrahim Paşa'nın tarafını seçmiştir⁵⁶⁵. Habip Bey, İbrahim Paşa tarafına geçmiş bazı kişileri tekrar kazanmak istemiş hatta bunun için bir grup askeri, Kürt Mehmet isminde yetkili birinin yanına göndermiştir. Kürt Mehmet: “Devlet-i Âliyye'nin varlığının büyük olduğunu bilirim lakin İbrahim Paşa'nın yanında benim ve maiyetimde bulunan askerlerin bu kadar aylıkları vardır. Eğer Serasker Paşa hazretleri (daha fazla ücret⁵⁶⁶) verir ise o tarafta himayesine sığınırım. İşte bu askerler dahi tamamı bana tabiidir⁵⁶⁷” şeklinde yanıt vermiştir. Bölgedeki aşiretlerin özellikle etkin bir güç olan Menemencioğlu aşiretinin, İbrahim Paşa'nın yanında olmasının Gülek Boğazı'nın kaybedilmesinde büyük etkisi olmuştur. Nitekim İbrahim Paşa Gülek'teki yetersizliği fırsat bilip Menemencioğlu Ahmet Bey aracılığı ile Gülek Boğazı'nı ele geçirmiştir. Bâbîâli boğazın kaybedilmesinin sebebini paşaların gevşekliğinde bulmuştur. Boğazı savunan Osmanlı kuvvetleri ise Ereğli ve Ulukışla'ya çekilmişlerdir. Etkili bir savunma imkânı veren Gülek Boğazı cephane, asker gibi eksikliklerden dolayı Mısırlıların eline geçmiştir⁵⁶⁸. Gülek Boğazı İbrahim Paşa'nın Anadolu'da bulunduğu süre boyunca stratejik öneminden dolayı kontrol altına almış olduğu bir noktaydı. İbrahim Paşa burada Nizip Savaşı'na dek çeşitli tahkimatlar yapmıştır. Bu konuda Barker, İbrahim Paşa'nın Gülek Boğazı'nda savunma noktaları kurması için Polonyalı mühendis Albay Schult'u görevlendirdiğini, İbrahim Paşa'nın hâkim olduğu sekiz yıl boyunca ciddi paraların harcandığı ve 10 bin

⁵⁶³ BOA, HAT, No. 1236, Gömlek No. 48092

⁵⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz. Yılmaz Kurt, “Menemencioğulları ile ilgili Arşiv Belgeleri II”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi* XXX/34 (2009), 1-104.

⁵⁶⁵ BOA, HAT, No. 370, Gömlek No. 20372

⁵⁶⁶ Osmanlı ve Mısır orduları arasında maaş konusunda ciddi bir fark bulunmuştur. Özellikle Mısır ordusundaki subaylar yüksek maaş almışlardır. Mısır ordusundaki bir teğmenin maaşı, Osmanlı ordusundaki teğmenin maaşından 3 kat, binbaşının maaşı 4 kat, yarbayın maaşı 3 kat, tugay generalinin maaşı 3,5 kat, Avrupalı bir doktorun maaşı 10 kat kadar daha fazla olmuştur. Bowring, *Report on The Commercial Statistics of Syria*, 27.

⁵⁶⁷ BOA, HAT, No. 392, Gömlek No. 20778

⁵⁶⁸ Fatih Gencer, “İbrahim Paşa'nın Anadolu'yu İstilas (1832-1833)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi* 9/42 (Şubat 2016), 644-645.

kişinin sürekli çalıştırıldığını belirtmiştir⁵⁶⁹. Ayrıca Paşa, bu noktaya muhafızlar bırakmış, bizzat teftişlerde bulunmuş, savaş araçlarının taşınmasını kolaylaştırmak için yolları genişletmiştir. İbrahim Paşa'nın Gülek Geçidi'ndeki faaliyetleri fazla olduğundan dolayı yöre halkı Paşa'yı mitolojik bir kahraman olarak düşünmüş ve Gülek Geçidi'ndeki hemen her yapıtı ona atfetmiştir⁵⁷⁰. Gülek Geçidi'nin alınmasıyla İç Anadolu ve İstanbul yolu İbrahim Paşa'ya açılmış, Osmanlı ordusu ile Mehmet Ali Paşa'nın ordusu son kez karşı karşıya gelmiştir. Sultan Mahmut, İbrahim Paşa'nın art arda kazandığı başarıları dolayısıyla artık iyice telaşa düşmüştür. Bir yandan Mehmet Reşid Paşa'yı büyük bir ordu ile Mısırlılar üzerine gönderirken diğer yandan da İbrahim Paşa'yı durdurabilmek için destek aramıştır. Sultan Mahmut, Rusların yardım tekliflerini tehlikeli görüp İngilizlerden yardım talep etmiştir. Her ne kadar İngiliz elçisi Stratford Canning, Osmanlı-İngiliz ittifakı için gayret göstermiş, İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston, Rusların müdahale etmemesine çaba harcamışsa da İngiltere'nin Belçika ve Portekiz meseleleri Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasını engellemiştir. Avusturya, Rusya'yı desteklemiş Rusya ise Osmanlı'da nüfuzunu arttıracak gelişmeleri takip etmiştir⁵⁷¹.

3.1.3.Konya Muharebesi

Gülek Boğazı'nın Mısır ordusu tarafından alınması üzerine Osmanlı ordu komutanları geri çekilmiş ve Belen'in ardından Gülek'te de kaybetmesi Hüseyin Paşa'nın azledilmesiyle sonuçlanmıştır. Mısır ordusu Gülek'in ardından Akköprü ve Çiftehane mevkiine ulaşmış ancak sıtma salgını nedeniyle daha yavaş hareket etmişlerdir⁵⁷². Bu sırada Ulukışla ve Adana ayanları İbrahim Paşa'nın tarafını seçmiş olduğundan Mısır ordusunun öncü kuvvetlerini oluşturmuşlardır⁵⁷³. Mısır ordusu Ulukışla'ya doğru hareket etmiş, Osmanlı tarafında iken Abbas Paşa ve Ulukışla voyvodası Ahmet Kâhya da Osmanlı kuvvetlerine savaş açmış ve Ahmet Kâhya, Ulukışla'ya yakın mesafede bulunan Çiftehanlar mevkiinde 600 kişilik Osmanlı

⁵⁶⁹ William Burckhardt Barker, *Kilikya'nın Tanrıları ve Yöneticileri Çukurova'nın İlk Çağlardan Günümüze Kısa Bir Tarihi*, çev. Ayşe Ateşoğlu (Ankara: Akademisyen Kitapevi, 2021), 178.

⁵⁷⁰ W. M. Ramsay, "Cilicia, Tarsus and the Great Taurus Pass", *The Geographical Journal* 22/4 (Oct. 1903), 371.

⁵⁷¹ Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası" *Türkler C.12* Ankara Yeni Türkiye Yay., 2002), 1067.

⁵⁷² Efan Uzun, "Mehmed Ali Paşa'nın Anadolu'ya Saldırısının Niğde ve Nevşehir Yöresindeki Tesirleri", *Zeitschrift für die Welt der Türken* 4/2 (2012), 158.

⁵⁷³ BOA, HAT, No. 358, Gömlek No. 20027

kuvvetini bozguna uğratmıştır⁵⁷⁴. Osmanlı kuvvetleri, Ulukışla'nın savunmasının çok zor olmasından dolayı Ereğli'ye geçmiş ve Rauf Paşa burada Serdar-ı Ekrem Mehmet Reşid Paşa'yı beklerken yeni bir savunma hattı kurmuştur. İbrahim Paşa ise ciddi bir direniş ile karşılaşmadan 16 Ekim 1832 tarihinde Ereğli'yi zapt etmiştir⁵⁷⁵. Artık Konya güzergahı Mısır ordusu için tamamen açılmıştır. Bu sırada Mehmet Ali Paşa ile İbrahim Paşa arasındaki yazışmalar devam etmiştir. Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'nın Konya'ya harekât düzenlemesini talep etmiş ancak Konya'dan ileriye gitmesine razı olmamıştır. Çünkü bunun ciddi tehlikeler doğuracağını, dış ülkeler tarafından tepki alacağını düşünmüştür. İbrahim Paşa, 3 Kasım'da babasına yazdığı mektupta;

“Konya'yı ele geçirdikten sonra sizin emriniz gereği geri çekilmek zorundayız. Sadrazamın büyük bir güçle üzerimize gelmesi olağandır. Eğer geri çekilirsek bunu korkaklığa, korkuya ve her şeyden önce ona karşı koyamamamıza bağlarlar. Sadrazam bu fırsatı değerlendirip Konya'ya doğru ilerleyebilir ve bize katılıp geri çekilme haberimizi yayabilir, bunun arkasında kim bilir neler olur? Halk ona katılabilir, Suriye ve Anadolu bize isyan edebilir. Biz Konya'ya gidip bize karşı çıkanları dağıtacağız ve eğer sadrazam bize saldırmak isterse onu yenmek için gelmesini bekleyeceğiz. Sizden ricam bir an önce mühimmat göndermeniz ve padişahın azledilmesi ile ilgili fetvalar çıkarmanızdır.” ifadelerine yer vermiştir. 13 Kasım'da İbrahim Paşa babasından Konya'yı kesinlikle geçmemesi yönünde talimat aldıktan⁵⁷⁶ sonra aynı gün Ereğli'den çıkıp birkaç günün ardından Konya'ya ulaşmıştır⁵⁷⁷.

Osmanlı kuvvetleri ise savaş hazırlıklarına devam etmiştir. Bölgedeki sancak ve kazalardan asker toplanmıştır. Akşehir sancağından 650 piyade ve süvari, Beyşehir sancağından 800 piyade ve süvari, Kireli kazasından 205 piyade ve süvari, Seydişehir'den 275 piyade ve süvari, Karaman'dan Ereğli'ye giden 400 piyade ve süvari, Hadım'den 150 piyade, yine Aksaray ve Ilgın'dan 100'er nefer orduya

⁵⁷⁴ BOA, HAT, No. 362, Gömlek No. 20117

⁵⁷⁵ Uzun, “Mehmed Ali Paşa'nın Anadolu'ya Saldırısının Niğde ve Nevşehir Yöresindeki Tesirleri”, 158-159. İbrahim Paşa, Ereğli'de iken Adana'da önemli bir hadise yaşanmıştır. Tuzla Gümrükçüsü İsmail Bey'in mektubunda verdiği bilgilere göre Adana Kalesi'nde çıkan bir yangında 4 bin kadar Mısır askerinin yandığını, ayrıca halktan bazı kadın ve erkeklerinde bu yangında öldüğünü, kalenin bir tarafında mahkeme binası ve caminin de zarar gördüğünü belirtmiştir. BOA, HAT, No. 363, Gömlek No. 20145

⁵⁷⁶ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 78.

⁵⁷⁷ Uzun, “Mehmed Ali Paşa'nın Anadolu'ya Saldırısının Niğde ve Nevşehir Yöresindeki Tesirleri”, 159.

katılmıştır⁵⁷⁸. Ayrıca Mehmet Reşit Paşa, Arnavutluk ve Bosna'dan gelen askerleri Edirne üzerinden Konya'ya göndermiştir. Bâbiâli, ordu için binek hayvan, çadır, araba, araç-gereç, kılıç tedarik edilmesi için hazırlıklar yapmış, ordunun geçeceği güzergahlarda zahire toplanmasını istemiş, halkın Osmanlı ordusuna destek olmasını talep etmiş hatta bütün Anadolu'da Mısır ordusuna hayvan satılmasının önüne geçmek istemiştir. Bu konuda Erzurum beylerbeyinin göndermiş olduğu bir tahriratta, Anadolu'ya gönderilmiş olan Mısırlı tüccarların küçükbaş hayvan satın almak istediklerini ve ne yapmaları gerektiğini bildirmiş bunun üzerine Erzurum'a gönderilen emirde önce Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarının karşılanmasına ihtiyaç fazlasının ise Mısır ordusuna satılabileceğini bildirmiştir⁵⁷⁹.

İbrahim Paşa, Konya'ya ulaşınca burada herhangi bir mukavemet ile karşılaşmadan şehri ele geçirmiştir. Ancak Osmanlı ordusunun Suriye'den buraya kadar yenilgi aldığını ve tekrar savaş hazırlığı içerisinde olduğunu bilen İbrahim Paşa, Konya'da keşif yaptırmış ve yapılan istişareler sonucunda bölgedeki bir bataklık arkasına alıp Konya'nın dış mahallesi olan Araplar Mahallesi'nde bir savunma hattı kurmaya karar vermiştir⁵⁸⁰.

İbrahim Paşa, Konya'da iken bazı Osmanlı küçük birlikleri Mısır ordusuna saldırılar düzenleyip çekilirken, Arap askerler karşılık vermiş, ufak çaplı çatışmalar yaşanmıştır. 18 Aralık'ta Osmanlı ordusunun öncü birlikleri komutanı Rauf Paşa, Konya'nın batısında görünmeye başlamış ve iki kuvvet arasında ciddi bir çatışma yaşanmıştır. İbrahim Paşa kuvvetleri, söz konusu öncü birlikleri dağıtmış, sekiz top ve iki bin esir ele geçirmiştir. 19 Aralık'ta tekrar çatışmalar başlamış ve bu kez de Giritli Mehmet Paşaoğlu ile 750 asker İbrahim Paşa tarafından esir alınmış, ayrıca o günün akşamında 500 Arnavut asker Mısır ordusuna katılmayı kabul etmiştir. 20 Aralık'ta İbrahim Paşa, Rauf Paşa'ya karşı bir zafer kazanmış, bu durumu babasına bildirmiş ve bunun kutlanmasını istemiştir⁵⁸¹. İbrahim Paşa tekrardan büyük bir ordunun kendisi üzerine hareket ettiği bilinciyle Konya'da hazırlıklarına devam etmiştir.

20 Aralık 1832 tarihinde Osmanlı öncü birliklerinin ardından Mehmet Reşid Paşa komutasındaki esas ordu Konya'ya yaklaşmıştır. Osmanlı ordusu sayıca Mısır

⁵⁷⁸ BOA, HAT, No. 392, Gömlek No. 20793

⁵⁷⁹ Kış, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hadisesinde Konya Muharebesi*, 46-48.

⁵⁸⁰ Kış, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hadisesinde Konya Muharebesi*, 49.

⁵⁸¹ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 79.

ordusundan çok daha fazlaydı. Öyle ki İbrahim Paşa'nın ordusu 30 bin civarında iken Osmanlı ordusu 60 bin civarındaydı. Ancak ordunun donanım ve disiplini hususunda Mısır ordusu daha iyi bir yapıya sahip olmuştur. Ayrıca Anadolu içlerine kadar girebilecek böylesi küçük bir ordu Anadolu halkı tarafından da destek görmüş ve aynı halk Sultan Mahmut'un ıslahatlarından rahatsızlık duymuştur⁵⁸². Mısır kuvvetleri savaş alanına daha önceden gelip hazırlıklarını yaptığı için Osmanlı ordusu, Konya'nın kuzeybatısına ordugahını kurmuş, Sille Bağları mevkiinde savunma hattı oluşturup meydan muharebelerinde savaşın kaderini belirleyecek olan 120 adet topu savunma hattının önüne vakit sıkıntısından dolayı gelişigüzel bir şekilde yerleştirmiştir⁵⁸³. 21 Aralık'ta İbrahim Paşa'nın ordusu yoğun bir sisin ortasında mevzilenmiş ve bu sis Osmanlı komutanının askerlerini avantajlı bir yere yerleştirmesini engellemiştir. Dolayısıyla süvarilerin sağ ile piyadelerin sol kanadı arasında önemli bir boşluk bırakılmıştır. Sis dağılır dağılmaz İbrahim Paşa, Osmanlı hattındaki boşluğu görmüş, yedek kuvvetleri ve süvarileriyle bu boşluğun arasını iyice açmıştır. Saldırıya devam eden Mısır kuvvetleri, Sultan'ın süvarilerini geriye püskürtmüş ve piyadelerin de yardımıyla Osmanlı piyadelerini teslim olmaya zorlamıştır. Bu sırada Mehmet Reşid Paşa, sis nedeniyle koordinatlarını kaybedip Mısırlı kuvvetlerin safına girmiş ve dağılmış sol kolu toplamaya çalışırken Arap bedevilerinin eline düşmüştür. Aslında Osmanlı ordusunun sağ kanadı ilerleme göstermiş ve Mısırlı kuvvetlerin sol kanadını kuşatmış ancak Mehmet Reşid Paşa'nın esir düştüğü ve Osmanlı ordusunun sol kanadının kaybedildiği öğrenilince Osmanlı askerleri demoralize olmuş ve paniğe sürüklenmiştir. Bunun üzerine Osmanlı ordusu bitkin bir şekilde geri çekilmeye başlamış, her iki tarafta da kayıplar yaşanmıştır⁵⁸⁴. Osmanlı ordusunun kayıpları yaklaşık 3 bin ölü, 10 bin esir⁵⁸⁵ iken İbrahim Paşa'nın kayıpları 262 ölü ve 35 yaralı olmuştur⁵⁸⁶. Osmanlı ordusu Konya'dan Akşehir'e çekilmiş, Mısır ordusu onları takip etmişse de Konya'ya dönmüştür⁵⁸⁷. Böylece İbrahim Paşa'nın Konya'da verdiği savaş, Anadolu'daki en büyük başarıyı elde etmesine ve İstanbul ile arasında bir engel kalmamasına yol açmıştır.

⁵⁸² Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 63.

⁵⁸³ Kış, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hadisesinde Konya Muharebesi*, 55.

⁵⁸⁴ Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, 81.

⁵⁸⁵ Serdar-ı Ekrem Reşid Mehmet Paşa'nın esir düştüğü söylemi Osmanlı ordusunda panik bir hava yaratmış ve 10 bin Arnavut askeri silahını bırakıp Mısır tarafına teslim olmuştur. Kış, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hadisesinde Konya Muharebesi*, 62.

⁵⁸⁶ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 117.

⁵⁸⁷ Takvim-i Vekayi, Defa 54 3 N. 1248. BOA, HAT, No. 377, Gömlek No. 20489

İbrahim Paşa, Osmanlı ordusuna karşı aldığı bu galibiyete dair Mehmet Ali Paşa'ya bir bildiri göndermiştir. Bildiride, “21 Aralık 1832 tarihinde sadrazamın emir subayı Konya'ya iki buçuk saat uzaklıktaki Sille köyüne, bu köyde bulunan askerlere ek olarak 10 bin Arnavut asker ile geldi. Bunun haberini alınca süvarilerimiz iki piyade alayıyla birlikte yürüdüler. Osmanlı ile çatışma başladı. Osmanlı askerler göz açıp kapayıncaya kadar uzaklaştılar. Çoğu öldürüldü ve bir kısmı esir alındı. Daha sonra Osmanlı süvari ve piyadeleri takviye umuduyla bölgede bir hana barikat kurdular. Süvarilerimiz iki piyade alayıyla birlikte hareket etti ve bu han, duvarları yıkılıncaya dek top atışına tutuldu. Süvariler kaçtı, piyadeler af dilediler ve bu kabul edildi. Sonra ayın 29'unda Sadrazam 7 piyade ve 6 süvari alayıyla 30 binden fazla Türk ve Arnavut askerleri geldi. Savaş, günün sekizinci saatinden gece ikiye kadar sürdü. Allah'ın yardımıyla sadrazam da 10 bin esir ile birlikte ele geçirildi.” ifadeleri kullanılmıştır. İbrahim Paşa'nın Konya'daki galibiyeti üzerine Şam'daki Suriye Genel Valisi kutlama yapılmasını emretmiştir. Şehirdeki Hristiyanlar üç gün boyunca süslü elbiseler giyip bağırarak eğlenmiş, yaklaşan Noel'i kutlamış ve Müslümanları kızdıracak davranışlarda bulunmuşlardır⁵⁸⁸.

İbrahim Paşa, esir tuttuğu Osmanlı Sadrazamı Mehmet Reşid Paşa'yı da beraberine alarak Konya'da zaman kaybetmek istemediğini, babasına ısrarla İstanbul'a doğru hareket etme talebinde olduğunu belirtmiştir. Babasına yazdığı 28 Aralık 1832 tarihli mektupta:

“İstanbul'a kadar ilerleyebilir ve Sultani kolayca tahtından indirebiliriz. Ancak gerekli önlemleri alabilmemiz için derhal bilmemiz gereken böyle bir projeyi gerçekten de uygulamak isteyip istemediğinizdir; çünkü işlerimizin gerçek çözümü ancak İstanbul'da yapılacaktır ve irademizi belirtmek için gitmek istediğimiz yer de orasıdır. Yine de büyük bir samimiyetle tekrar etmek isterim ki bizi İstanbul'a gitmekten sadece propaganda alıkoyacaktır. Eğer yaydığınız söylentilerle İstanbul'un bizim koşullarımızda bir anlaşma imzalamasını amaçlıyorsanız ilerlemeye devam etmemiz ve Konya'da durmamamız gerekir. Konya oldukça uzak ve İstanbul'dakiler aynen Rusların ülkenin kalbine kadar dayanıp Çekmeceye varmalarının barış anlaşmasıyla sonuçlanması gibi ancak kente girersek barış şartları görüşmeye razı edilebilir. Bu nedenle hiç olmazsa Bursa'ya kadar yürüyüşe devam etmeli ve Marmara kıyısındaki

⁵⁸⁸ Johann Büssow, Khaled Safi, *Damascus Affairs Egyptian Rule in Syria through the Eyes of an Anonymous Damascene Chronicler 1831-1841* (Ergon Verlag 2014), 79.

kentleri ele geçirerek bu yerleri ordumuzun takviyesi için deniz üsleri haline getirmeliyiz. İşte o zaman söylentiler yayar ve Sultanın tahttan indirilmesini sağlayabiliriz. Herhalde onun tahttan düşürülmesini sağlayamasak bile bizim açımızdan avantajlı bir anlaşmayı imzalamaya onu zorlayabiliriz. Her türlü ilerleyişimizi yasaklayan son iki emriniz olmasaydı şu anda İstanbul kapılarına dayanmıştım. Bu emirlerin nereden kaynaklandığını hala anlayamıyorum. Bu emirlerin neden Avrupa korkusu ya da başka bir şey mi? Elimizdeki fırsat kaçmadan bu konuda beni aydınlatmanızı ve bana bütün bunlarla ilgili son kararlarınızı bildirmenizi rica ediyorum⁵⁸⁹.”

Mehmet Ali Paşa yukarıdaki mektubu aldıktan sonra oğluna Konya'dan çıkmasını ve ilerlemesini emretmiş, İbrahim Paşa, Konya'dan Kütahya'ya hareket ederken babasına bir mektup yazmıştır. Mektupta; *“Bugün (20 Ocak 1883) soğğun şiddeti ve soğuktan çıkan taşıma amaçlı deve sayısının az olması nedeniyle ordu ve birlikleri Konya'dan yürüyüşe başladı. İstanbul'da bize direnecek hiçbir güç yok. İstanbul'un kendisinde bile direnişe hazırlanan bir hareket yok ve bu da artık tüm umutlarını uzlaşmaya bağladıklarının yeterli kanıtıdır. Bu barış antlaşması için size Halil Rifat Paşa'yı gönderdiler. Benim zayıf bilgim, bahtsız Sultan Mahmud tahtta olduğu sürece gerçek bir uzlaşma olamayacağını ve krizin sona ermeyeceğini gösteriyor. Çünkü geçmişte olduğu gibi intikam almak ve bunlara göre hareket etmek isteyecek. Bu millete olan sevgimiz ve dini şevkimiz nedeniyle bunu kaçınılmaz görevimiz olarak görüyorum. Çalışmak sadece bizim yararımıza değil, çalışma her şeyden önce tüm milletin yararınadır. Bunun için ilk karara geri dönmeliyiz, yani bu bahtsız padişahı tahttan indirip yerine oğlu veliahdı geçirmek ki bu da milleti uykusundan uyandıracaktır. Avrupa'nın bize karşı olduğunu söyleyerek bana itiraz ederseniz, size süre tanımadığımızı söylerim. Müdahale etmek ve böylece o taraftan gelebilecek tehlikeyi önlemek; çünkü projemiz henüz bilinmeden hayata geçiriliyor ve böylece Avrupa'yı oldu bitti ile karşı karşıya bırakıyoruz. Avrupa emellerini bu ülkede tatmin etme fırsatını yakalarsa, o zaman bize ne gibi sorumluluklar düşer? 84 yıldır aradığı planı gerçekleştirmesini engelleyebilir miyiz? Ancak Allah'tan yardım ve destek dileriz ve ne olursa olsun bugün olması gereken bir gün olmasından daha iyidir. Bunu başarmak için Allah'ın yardımıyla ne sizden ne de İstanbul'dan ilerlemesi yasak olan bir şey almaya vaktim olmadığından Bursa ve Mudanya'ya ilerlemeye karar*

⁵⁸⁹ Sinoue, Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun, 313-314.

*verdim. Bana gelince, memleketin fakirliği nedeniyle ordunun ihtiyacını karşılamak için tek şey Bursa'ya gitmektir. Oradan da şartlara göre kararlaştırdığımız kararı sana bir elçi ile iletacağım*⁵⁹⁰.”

İbrahim Paşa, hiçbir direniş ile karşılaşmadan Kütahya'yı ele geçirmiştir⁵⁹¹. İbrahim Paşa'nın hedefinde Bursa olduğu ve buraya hareket edeceği sırada Bâbîâli tarafından Mısır'a gönderilmiş olan Halil Paşa ve Reşid Bey'in Mehmet Ali Paşa ile görüşmeleri netice vermiştir. Mehmet Ali Paşa tarafından İbrahim Paşa'ya olduğu yerde durması emri ulaşmış ve İbrahim Paşa hazırlıklarını durdurarak Kütahya'ya ordugahını yerleştirmiştir⁵⁹². İbrahim Paşa'nın tüm dünyanın gözü önünde hızla Anadolu'nun içlerinde ilerlemesi ve Osmanlı'nın başkentine doğru harekâtı artık Avrupa'nın da müdahalesini gerektirmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan yardım talebinde bulunması İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına ters düşmüştür. Dolayısıyla İbrahim Paşa, Kütahya'da yeni bir anlaşmaya varılincaya dek bekleyecektir.

3.2.Kütahya Uzlaşması

İbrahim Paşa, Anadolu'da seferlerine yeni başladığı bir süreçte Bâbîâli henüz harekete geçmeden Fransa arabuluculuk teklifinde bulunmuş ancak Bâbîâli, Fransa'nın Mehmet Ali Paşa yanlısı politika üreteceği düşüncesiyle bu teklifi reddetmiştir. Bâbîâli, her geçen gün şiddetini arttıran Mısır meselesinin çözümü için İngiltere'ye müracaat etmiş, bunun için Namık Paşa⁵⁹³ görevlendirilmişse de İngiltere'de yaklaşan seçimler ve dış politikasının farklı meselelere yönelik olması nedeniyle bir netice alınamamıştır. Öyle ki Osmanlı ordusunun Konya'da mağlup olması dahi İngilizler ile yapılan sayısız görüşmeleri yine sonuçsuz bırakmıştır. Bu durum kendisini geri planda tutan ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardım edeceğini düşünen Rusya'nın ön plana çıkmasına yol açmıştır. Böylece 1832 yılının Kasım ayında Sultan'ın talebi çerçevesinde bir Rus filosunun yardım edebileceği Rus

⁵⁹⁰ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 90.

⁵⁹¹ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 118.

⁵⁹² Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 78.

⁵⁹³ Namık Paşa, Mehmet Ali Paşa hakkındaki düşünceleri yoklamak için Avrupa'ya gönderilmiştir. İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya ile görüşmüştür. Elde ettiği verilerini Sultan Mahmut'a aktarmıştır. Namık Paşa verdiği bilgilere göre; Mehmet Ali Paşa'nın günden güne gücünü arttırdığını ve parasını çoğalttığını, gerileyen Osmanlı Devleti'nin mirasına konacağını bunun için canla başla çabaladığı belirtilmiştir. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat C.III-IV* haz. Neşet Çağatay (Ankara: TTK, 1980), 273.

elçisine bildirilmiştir⁵⁹⁴. Esasında Konya Muharebesi'nden önce Ruslar Kavalalıların ilerlemesini endişe ile takip etmekteydi çünkü Çar I. Nikola, Osmanlı'nın varlığını daha fazla sürdüremeyeceğini ve Osmanlı'nın yıkılması sonucunda Fransız kontrolünde güçlü bir devletin boğazlar üzerinde kurulacağını düşünmekteydi. Ayrıca 1829 Edirne Antlaşması ile kaybetmiş olduğu hakları tekrar elde etme fırsatını yakalayan Rusya, Mısır meselesinde Osmanlı'nın yanında yer almak istemekteydi⁵⁹⁵. Dolayısıyla Rusya, Mehmet Ali Paşa'nın isyanını uygun görmediğini, Devlet-i Âliyye ile müttefik olacağını Bâbîâli'ye ve Mehmet Ali Paşa'ya iletmiş⁵⁹⁶ ve Rusya tarafından hem karadan hem de denizden destek sağlamak amacıyla yardım teklifi gelmiştir. Söz konusu yardım anlaşma içerisinde Rusya'dan 30 bin piyade, 6 bin süvari, 110 top bulunmaktaydı⁵⁹⁷ ayrıca Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Butenev, padişahın istemesi durumunda Rus filosunun da İstanbul'a geleceğini bildirmiştir. Sultan Mahmut, İngiltere'nin askeri desteğinden yoksun kalmış ve çaresiz bir şekilde 2 Şubat 1833 tarihinde Rusya'nın yardım talebini istemeyerek de olsa kabul etmiştir⁵⁹⁸. Böylece ebedi Rus rüyası gerçekleşmiş, Rusya'nın buzlu kıyılarından çıkan gemiler boğazın güneşli kıyılarını elinde tutmuştur. İstanbul'un Ruslara açılması bağımsız bir güç olarak Osmanlı'nın kaderini belirlemiştir⁵⁹⁹.

Şubat ayının sonunda Rus filosunun bir kısmı İstanbul'a demirlediğinde Mısır meselesi uluslararası bir boyuta taşınmış ve mesele İngiltere ve Fransa için tedirgin edecek bir hal almıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston hemen tepkisini göstermiş ve Mehmet Ali Paşa'yı tehdit etmeye başlamıştır⁶⁰⁰. İngiliz Hükümeti Rus yardımının kabul edilmesi üzerine Albay Campbell'i başkonsolos olarak Mısır'a atamıştır. Mehmet Ali Paşa'ya uyarı mahiyetindeki verilen talimatta, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün devam ettirilmesinin İngiltere açısından önemli olduğu belirtilmiştir⁶⁰¹. Fransa da benzer tepki göstermiş, Rusya'nın daha büyük bir tehdit olduğunu kabul ederek, isteksiz bir şekilde Mehmet Ali Paşa'nın ilerlemesine karşı

⁵⁹⁴ Muhammed Haneî Kutluoğlu, "1833 Kütahya Antlaşması'nın Yeni Bir Değerlendirmesi" *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 17/17 (1997), 266-269.

⁵⁹⁵ Şenay Döner, *Hünkâr İskelesi Antlaşması ve Osmanlı-Rus Münasebetleri (1832-1841)* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 262.

⁵⁹⁶ BOA, HAT, No. 1137, Gömlek No. 45273

⁵⁹⁷ BOA, HAT, No. 365, Gömlek No. 20180

⁵⁹⁸ Bayram Soy, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türiyat Araştırmaları Dergisi* 7 (2007), 147.

⁵⁹⁹ C. Marx, *The Political Autobiography of Lord Palmerston* (London: Trübner and Co., 1855), 3.

⁶⁰⁰ Soy, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", 147.

⁶⁰¹ Kutluoğlu, "1833 Kütahya Antlaşması'nın Yeni Bir Değerlendirmesi", 275.

çıkılmış ve İngiltere ile birlikte hareket etmiştir⁶⁰². Öyle ki Fransa'nın menfaatlerini korumak için Fransız Amiral Roussin büyükelçi sıfatı ile İstanbul'a gönderilmiştir. Roussin, Rus donanmasının Büyükdere önünde demirlemesi sonucu Bâbîâli'ye uyarı göndermiş⁶⁰³, Bâbîâli ise İbrahim Paşa'nın Anadolu'yu tahliyesi için Kütahya'dan hareket etmediği süre boyunca Rus gemilerinin İstanbul'dan çıkmayacağını⁶⁰⁴ ve Mısır meselesinin çözümü için desteklenmesi karşılığında Rus yardımından vazgeçeceğini belirtmiştir. Roussin bu teklifi kabul etmiş ve Rus filosu İstanbul'un kuzeyindeki Süzebolu'ya çekilmiştir. Bu durum Rus Çarı tarafından tepki almış ve Amiral Roussin'e *"Fransa benimle savaşmak istiyorsa ben de hazırım. Doğu'daki sorunlardan birinin benim katılımım olmadan çözülmesine izin vermiyorum. Çünkü Doğu'ya en yakın ülke benim ve Doğu benim için önemlidir"* cevabını vermiştir. Ayrıca Amiral Roussin, Fransız filosunun bir kısmının Suriye kara sularına yönlendirmeyi ve İbrahim Paşa'nın Mısır ile bağlantısını kesmeyi planlamış, bunu İngiliz meslektaşı Mandeville ile paylaşmış ve bu plan İngilizlerce uygun görülmüştür⁶⁰⁵. Amiral Roussin, 22 Şubat 1833 tarihinde Mehmet Ali Paşa'ya yazmış olduğu mektupta, Osmanlı Devleti'nin zor durumda kalmasından dolayı Rusya'dan yardım aldığını ancak Rus filosunun Boğaz'a demir atmasının, Avrupa'nın huzurunu ciddi derecede bozduğunu ve Osmanlı'nın geleceğini tehlikeye düşürdüğünü belirtmiştir. Mektubun devamında Mehmet Ali Paşa'nın sadece çıkarı değil, güvenliği açısından da kendisine verilmiş olan Saint Jean d'Acre (Akka), Kudüs, Trablus ve Nablus'u kabul etmesini, Anadolu'daki Mısır ordusunu doğal sınırlarına çekmesini ciddi bir şekilde talep etmiştir⁶⁰⁶. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa, 8 Mart 1833 tarihli mektubunda Amiral Roussin'e cevaben: *"Bu yazınızda Akka, Kudüs, Nablus ve Trablus dışında toprak talep etme hakkımın olmadığını ve bu nedenle ordumu derhal geri çekmemi söyleyerek bana itiraz ediyorsunuz. Reddetmem durumumda en ciddi sonuçları beklemem gerektiğini bana beyan ediyorsunuz. Buna ilave olarak yaveriniz, eğer iddialarımda ısrar edersem Fransız ve İngiliz birleşik filosunun Mısır kıyılarına çıkacağını söylüyor."* Ancak Mehmet Ali Paşa, bu kadar zaferin ardından küçük bir paşalık olarak çekilmenin siyasi bir idam olduğunu belirtmiş ve mektubun sonunda *"Allah'ın izniyle şanlı bir ölümü alçaklığa tercih ederek, kendimi sevinçle milletimin davasına"*

⁶⁰² Soy, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", 147.

⁶⁰³ Kutluoğlu, "1833 Kütahya Antlaşması'nın Yeni Bir Değerlendirmesi", 276.

⁶⁰⁴ BOA, HAT, No. 366, Gömlek No. 20234

⁶⁰⁵ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 95.

⁶⁰⁶ Paul Mouriez, *Histoire de Mehemed-Ali Vice-Roi d'Egypt* (Paris 1857), 40-41.

*adayacağım ve son nefesime kadar ona hizmet etmenin mutluluğunu yaşayacağım bu benim son kararım*⁶⁰⁷” demiştir. Diğer taraftan Amiral Roussin, İbrahim Paşa’ya Kütahya’da geri çekilmesini talep etmişse de İbrahim Paşa, Kütahya’da bulunduğunu, buradan bir ilerleme ya da geriye dönme harekâtında bulunmayıp yalnızca babasının emirleri ile hareket ettiğini söylemiştir⁶⁰⁸.

Rus gemilerinin İstanbul’a demirlemesi sadece Fransa ve İngiltere tarafından tepki alınmış aynı zamanda İbrahim Paşa’dan da büyük bir tepki almıştır. İbrahim Paşa, “*Kütahya’da suret-i hareketine dair söz söylendikçe Kütahya’da ben kalkar giderim; lakin Fransa, İngiltere ve Moskof muharebe edecektir. Rusların İstanbul’daki asker ve donanma bulundurmaları dostluk değil, Rusya’nın gözü boğazdadır*” ifadesini kullanmış, Bâbiâli’den cevaben “*Siz Kütahya’da kalkar giderseniz her şey bertaraf olur*” yanıtını almıştır⁶⁰⁹.

2 Şubat 1833 tarihinden itibaren Kütahya’da bulunan ve asıl hedefi Bursa iken babasının emri üzerine Kütahya’da durmak zorunda kalan İbrahim Paşa’nın varlığı Bâbiâli’yi oldukça tedirgin etmiştir. Hatta İbrahim Paşa’nın ordusu için zahire tedarik etmek amacıyla Bursa’ya gitme niyeti Bâbiâli tarafından sert bir yanıt almış ve tekrar savaş hazırlığı yapılacağı Mehmet Ali Paşa’ya bildirilmiştir⁶¹⁰. Bâbiâli, Mısır ordusunu bir an önce savuşturmak için bir taraftan diğer devletlerden destek almaya gayret ederken diğer yandan da bizzat kendisi bu meseleyi çözmeye çalışmıştır. Bunun için Tophane Müşiri Halil Paşa ile maiyetindeki Amedî Mustafa Reşid Bey’i Mısır’a göndermiş⁶¹¹ ve heyet 21 Ocak’ta İskenderiye’ye varmıştır. Bu sırada Rusya, Sultan ve vali arasındaki meselenin çözümü için General Muravieff’i önce İstanbul’a daha sonra İskenderiye’ye göndermiştir⁶¹². Mısır’a müzakere amacıyla gönderilen Osmanlı heyeti, Mehmet Ali Paşa’ya Mısır, Trablusşam, Cidde, Girit, Nablus ve Kudüs sancaklarının verildiğini, bunun dışında hiçbir yer verilmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Bâbiâli, Mehmet Ali Paşa’dan bazı taleplerde bulunmuştur. Bunlar: Mehmet Ali Paşa’nın savaş masraflarını karşılamasını, el konulan gemileri, mühimmatları ve esirleri iade etmesini, biriken vergilerin ödenmesini ve vergilerin arttırılmasını, Mehmet Ali Paşa’nın küçük ticari gemiler dışında büyük gemi yapımına son

⁶⁰⁷ Mouriez, *Histoire de Mehemet-Ali Vice-Roi d’Egypt*, 42-43.

⁶⁰⁸ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth’ül Şam 1832*, 95-96.

⁶⁰⁹ BOA, *HAT*, No. 357, Gömlek No. 20020

⁶¹⁰ BOA, *HAT*, No. 346, Gömlek No. 19723

⁶¹¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, 272.

⁶¹² Kutluoğlu, “1833 Kütahya Antlaşması’nın Yeni Bir Değerlendirmesi”, 270.

vermesini, Osmanlı darphanesine zarar verdiğiinden Mısır'da para basımını durdurmasını istemiştir⁶¹³. Ancak Paşa, bu talepleri reddetmiştir. Osmanlı ordusuna karşı birçok kez galibiyet almasının verdiği özgüven ve Osmanlı Sadrazamı Mehmet Reşid Paşa'yı elinde bulundurması dolayısıyla Bâbîâli'nin verdiği bölgeler dışında Şam, Halep, İçel, Alanya sancaklarını da talep etmiş eğer karşılanmaz ise İstanbul'a askeri harekate devam edeceğini belirtmiştir⁶¹⁴.

İngiltere ve Fransa'nın baskıları, Mısır'da bulunan Osmanlı heyetinin müzakereleri, Rus donanmasının İstanbul'da bulunması gibi tüm gelişmelere rağmen Mehmet Ali Paşa taviz vermemiştir. Çünkü Rusya donanmasının İstanbul'da bulunduğunu ve İngiltere ile Fransa'nın bir an önce Rusya'nın Boğazdan çekilmesini istediğini bilmekte ve bunun için de Bâbîâli'ye baskı yapacağını farkında olarak bu fırsatı değerlendirmek istemiştir. Bunun üzerine Mustafa Reşid Bey⁶¹⁵ Mısır'dan İstanbul'a dönmüş ve buradan Kütahya'ya gönderilmiştir. Bu sırada İstanbul'a Rus kuvvetlerinin gelmeye devam etmesi nedeniyle uluslararası bir soruna dönüşen bu meselenin bir an önce çözülmesi için baskılar artmıştır. Reşid Bey ile Fransız maslahatgüzarı 5 Nisan'da Kütahya'ya ulaşmış ve müzakereler İbrahim Paşa ile de yapılmaya başlamıştır. Zaten Fransa'nın amacı Osmanlı-Mısır arasında kimin daha çok taviz vereceği değil, Rus ordusunun İstanbul'u bir an evvel terk etmesi olmuştur. Ancak Sultan Mahmut tıpkı Mehmet Ali Paşa gibi davranıp Rusya'dan güç aldığından Avrupa'nın Mısır valisi üzerine de baskı yapmasını istemiştir.

Nihayetinde Kütahya'da yapılan müzakerelerde İbrahim Paşa'nın tarafını tutan halka yönelik genel af çıkarılmış, Mısır, Halep, Akka, Şam, Girit, Beyrut, Kudüs ve Nablus Mehmet Ali Paşa'nın idaresine bırakılırken; Habeşistan, Cidde ve Mekke de İbrahim Paşa'ya verilmiştir. Ancak İbrahim Paşa bu müzakereler esnasında Adana'yı da istemiştir. Burada esas problem teşkil eden nokta Adana olmuştur. Sultan hiçbir şekilde Adana'nın İbrahim Paşa'ya verilmesine rıza göstermemiş hatta Mustafa Reşid Bey'i eleştirmiş, bu sebepten idam edilmesi dahi söz konusu olmuştur. Ancak Bâbîâli'ye yapılan baskılar, Rus ordusunun İstanbul'a asker çıkarmasının devam etmesi ve bundan kaynaklı zahire ihtiyacının oluşması gibi sebepler Sultan

⁶¹³ BOA, HAT, No. 369, Gömlek No. 20364

⁶¹⁴ Fatih Gencer, "Hünkâr İskeleyi Antlaşmasını Hazırlayan Koşullar", *Tarih Okulu Dergisi* 8/XXII (Haziran 2015), 88.

⁶¹⁵ Zeynep Yıldırım, "Mısır Meselesinin Çözümünde Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat Fikrinin Anlaşılması", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi* 10/25 (Eylül 2018), 537.

Mahmut'un taviz vermesine neden olmuştur⁶¹⁶. Böylece İstanbul'a 20 bin civarında Rus askeri gelmiş, Fransa ile Rusya arasında savaş söylentileri çıkmış, Bâbîâli Adana meselesinin ileride büyük probleme yol açacağını düşünmüş ve dolayısıyla Bâbîâli savaşın devam etmesine rıza göstermeyip Fransa ve Rusya'nın da arasının bozulmasındansa Adana'nın muhassılık veçhiyle verilmesini ehven-i şer olarak görmüştür⁶¹⁷.

Neticede İbrahim Paşa'nın Bâbîâli'yi bu kadar yakın bir noktada ciddi bir şekilde tehdit ettiği süreçte yoğun müzakereler sonucunda 5 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya'da resmi olmayan, herhangi bir senet yapılmayan, Sultan ile vali arasında yapılan bir uzlaşmaya varılmıştır. Bu uzlaşmayla payitaht, kendisine çok yakın bir tehlikeden kurtulmuştur. Ancak yapılan bu uzlaşmada başta Bâbîâli olmak üzere iki taraf da tatmin olmamıştır. Kavalalılar Hanedanı tarafından yetersiz kazanımlar olarak görülen bu anlaşma, Bâbîâli tarafından Anadolu'nun ikinci kez işgaline zemin olarak görülmüş, Mısır meselesi Rusya için bir fırsat oluşturmuş, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile 8 Temmuz 1833 tarihinde Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı imzalamasına sebebiyet vermiştir⁶¹⁸.

3.3.Hünkâr İskeleyi Antlaşması

Nisan 1833 tarihinde Fransa ve İngiltere'ye ait donanmalar İzmir Körfezi'nde belirmiş, İngilizler Lord Ponsonby gibi tecrübeli bir diplomatı İstanbul'a göndererek Rusya'nın Boğazlar üzerinde yer alması konusunda pasif kalmadıklarını göstermişlerdir⁶¹⁹. Bu sırada Mısır kuvvetleri büyük oranda Anadolu'nun güneyine geçmiş ancak Rus donanması ve askerleri İstanbul'da bulunmaya devam etmiştir. İngiltere'nin yeni elçisi Ponsonby, İstanbul'un Ruslar tarafından esir edildiğini bildirmiş, Dışişleri Bakanı Palmerston da yeni elçiden Rusların bir an önce şehri terk etmeleri için baskı yapmasını talep etmiştir. 10 Temmuz 1883 tarihinde Ruslar İstanbul'u terk etmiş fakat hemen öncesinde Osmanlı-Rus ittifak anlaşması olan 8 Temmuz 1833 tarihli Hünkâr İskeleyi olarak isimlendirilen antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma 8 yıllığına imzalanmış olup 6 açık ve 1 gizli maddeden oluşmuştur.

⁶¹⁶ Kutluoğlu, "1833 Kütahya Antlaşması'nın Yeni Bir Değerlendirmesi", 281-283.

⁶¹⁷ BOA, HAT, No. 369, Gömlek No. 20346

⁶¹⁸ Yüksel Çelik, "Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Bâbîâli'ye Karşı Tutumu ve 1836'da Kendisi için Hazırlanan Suikast Planı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 20 (2009), 86.

⁶¹⁹ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 146.

Hünkâr İskeleyi Antlaşmasının varlığı öğrenildiğinde özellikle gizli madde taşıdığına şüphesi Avrupa devletlerinde şaşkınlık yaratmış antlaşmanın gizli maddesi büyük bir tepki almıştır. Ayrıca Avrupa devletleri kendi çıkarlarını gözeterek karşılıklı bir yardımı içeren bu antlaşmayı eleştirmiş⁶²⁰ ve bu kez de Hünkâr Antlaşması'ndan dolayı Bâbîâli'ye baskı yapmışlardır. Aslında Sultan Mahmut'un birçok bölgeye ek Anadolu'nun bir parçası olan Adana'yı dahi kendi valisine taviz vermesi ile Avrupalı devletlerin Mehmet Ali Paşa üzerindeki baskıdan vazgeçmeleri ve Bâbîâli üzerine baskı yapmaya devam etmeleri, amaçlarının Mısır meselesi olmadığını Rusya'nın Boğazlardan mümkün olduğu kadar hızla ayrılması olduğuna işaretler.

Bu antlaşmanın imzalanmasıyla Boğazlar meselesi uluslararası bir sorun boyutuna ulaşmış, Rusya, Osmanlı Devleti'ne müdahale hakkı ve asker çıkarma yetkisi elde etmiş, Boğazları ele geçirme hayaline hiç olmadığı kadar yaklaşmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti bir nevi Rusya himayesini kabullenmiş, dış ilişkilerinde Rusya'ya danışmak zorunda kalmıştır. Bu antlaşma ile harekete geçen İngiltere, Fransa ve Avusturya, Rusya'nın Doğu'da üstünlüğünü engellemek istemiştir. Bu amaçla Avusturya, Münchengratz Antlaşması ile Rusya'nın ilerlemesini kısıtlamaya çalışmış, Mehmet Ali Paşa'nın Avrupa'daki en büyük destekçisi olan Fransa, Rusya'nın güçlenmesinin önüne geçmek için Mısır politikasından vazgeçip İngiltere ve Avusturya ile hareket etmiştir⁶²¹. İngiltere ise bu antlaşmanın kendi çıkarlarına ters düştüğünü, kendi sömürgelerini tehdit ettiğini iddia ederek şiddetle karşı çıkmıştır⁶²². Böylece İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü önemseyerek Rusya'yı Boğazlardan uzaklaştırmak ve Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmamak için özen göstermiştir⁶²³. Esasında Bâbîâli kendisinin yalnız kalmasına içerlenmiş, 1834 yılından itibaren de İngiltere, Osmanlı'nın dışa bağımlı olmak yerine kendi öz kaynaklarını kullanarak güçlenmesini ve Osmanlı reformlarını desteklemiş ve bu hususta mühimmat ve maddi destekte bulunacağını bildirmiştir⁶²⁴.

Hünkâr İskeleyi Antlaşması Avrupalı devletlerin baskıları ile sona ermiştir. Kütahya Uzlaşması, Osmanlı ve Mısır arasındaki problemi çözmeye yeterli olmamış, sadece iki taraf arasındaki savaşlara geçici bir ara vermiştir. Sonraki süreçte Sultan

⁶²⁰ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, 206.

⁶²¹ Döner, *Hünkâr İskeleyi Antlaşması ve Osmanlı-Rus Münasebetleri (1832-1841)*, 264-265.

⁶²² Fatih Gencer, "Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Yansımaları", *TAD* 34/58 (2015), 648.

⁶²³ Soy, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", 165.

⁶²⁴ Gencer, "Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Yansımaları", 636.

Mahmut savaş hazırlıklarına devam edecek ve 1839 yılında Nizip’te Osmanlı ve Mısır kuvvetleri tekrar karşı karşıya gelecektir. Bu kez İngiltere, Rusya’nın Boğazlardaki egemenliğine son vermek ve Mısır sorununa çözüm bulmak için 1841 yılında Londra Antlaşması ile Hünkâr İskelesi Antlaşması’nın hükümlerini yok etmeye çalışacaktır⁶²⁵.

3.4.Kavalalıların Anadolu’daki Propaganda Faaliyetleri

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla girildiği dönemde siyasi, askeri, sosyal ve mali hemen her alanda ciddi meseleler ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Tanzimat ile birlikte modernleşme yolunda önemli değişimler yaşanırken, Avrupa etkisinde kalan bölgesel isyanlar, Ruslarla yapılan savaşlar, Batılı devletlerin Osmanlı coğrafyasındaki işgalleri sebebiyle yüzyılın sonunda Devlet, büyük çapta toprak kayıpları yaşamıştır. Osmanlı Devleti’nin en uzun yüzyılı olarak adlandırılan bu dönem çok kapsayıcı bir süreç olduğu için genel anlamda getirdiği savaşlar, ağır tazminatlar, devlet harcamaları, Rum, Ermeni, Sırp gibi azınlık isyanları, savaş ve isyan ekonomisinin getirdiği problemler hem devlet yönetimi hem de Osmanlı toplumu açısından oldukça sancılı geçmiştir. Aynı zamanda Anadolu’da çeşitli isyanlar yaşanmıştır. Rize ve Hopa taraflarındaki Tuzcuoğlu isyanı, Kastamonu’da Tahmişçioğlu isyanı, Aydın’da Atçalı Kel Mehmet isyanı, Halit Bey isyanı gibi isyanlar halkın güvenliğini zedelerken bu isyanlar halkın yeni bir kurtarıcı aramasına ve kurtarıcı olarak gördükleri kişilere katılmasına yol açmıştır⁶²⁶. Söz konusu süreç aynı zamanda Anadolu halkının Bâbîâli’ye olan itimat ve güvenini sarsmıştır. Bunun bilincinde olan Kavalalılar, Osmanlı Devleti’nin içerisinde bulunduğu durumdan yararlanarak propaganda faaliyetine başlamıştır. Bu hususta: “İbrahim Paşa bütün geçtiği yerlerde saltanat ve hilafet-i Osmaniye’nin bir hizmet hakikiyesi olduğunu ilan eyliyor, hatta padişaha değil, fakat padişahı iğfal eden mukarribine karşı yürüdüğünü söylüyordu⁶²⁷.”

Böylesi bir süreçte Osmanlı’nın iç meseleden uluslararası bir meseleye dönüşen ve 19. yüzyıl Osmanlı Devleti’nin ilgilenmek zorunda kaldığı en önemli sorunlardan biri olan, hatta II. Mahmut’un da en büyük buhranı kabul edilen unsur, Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’da kurduğu otonom yönetimi olmuştur. Söz konusu bu yönetim ile Mehmet Ali Paşa, Mısır’da güçlü bir merkezi otorite oluşturarak modern Mısır’ı kurmuştur. Buna karşın Osmanlı’nın karşılaştığı tüm sorunlar halkın bir

⁶²⁵ Döner, *Hünkâr İskelesi Antlaşması ve Osmanlı-Rus Münasebetleri (1832-1841)*, 266.

⁶²⁶ Mücteba İlgürel, “Pehlivanlı Aşireti Beyi Hâlid’in İsyanı”, *Tarih Dergisi* 23 (1969), 13.

⁶²⁷ Ali Kemal, *Bir Safha-i Tarih* (İstanbul: Matbaa-i İkdâm, 1329), 120.

kısmını başka bir iktidarı kabullenmeye sevk etmiştir. Bu yöneticinin güçlü bir imaj oluşturmaya ve Müslüman olması halkın nezdinde kabul görmesinin en önemli argümanları olmuştur. Çünkü 19. yüzyılda Anadolu ve Suriye-Filistin bölgesinde merkezi otoritenin zayıf kalıp güçlü ailelerin yönetiminde söz sahibi olması, bu bölgelerde yaşanan ayaklanmalar, ticari zayıflık, asayiş sorunları, yeniçeri isyanları gibi tüm meseleler doğrudan toplumu ilgilendirmiş ve halkın bir kısmı bölgede zayıflayan Osmanlı iktidarı yerine yeni bir gücü benimsemiştir. Bunun yanı sıra İbrahim Paşa'nın kuvvetleriyle Anadolu içlerinde ilerlediği dönemde yeniçeri ocağının kaldırılmış olması, Bektaşilerin kötülenmesi gibi sebeplerden dolayı Sultan Mahmut'a kırılgan olan Anadolu halkı, İbrahim Paşa'yı gördüğünde kısmen sevinmiştir⁶²⁸. Söz gelimi Mehmet Ali Paşa, Bâbîâli'nin yönetimini eleştirmek ve bunu propaganda aracı olarak kullanıp halkın hoşgörüsünü elde edebilmek için oldukça uygun bir zemine sahip olmuştur.

Mehmet Ali Paşa bir yandan dönemin koşullarını avantaja dönüştürürken diğer yandan da Sultan II. Mahmut'un yönetimini eleştirerek propagandalarında kullanmak istemiştir. Sultan II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valiliğinin ilk yıllarından Nizip Savaşı'na kadar olan süreçteki Osmanlı padişahıdır. 1807-1808 yıllarında ihtilallerin yoğun yaşandığı yer olan İstanbul'da 28 Temmuz 1808 tarihinde tek şehzade olduğu için tahta geçen ve reformları ile bilinen Sultan Mahmut, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmış ve yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adında düzenli bir ordu teşkil etmiştir. Bu ordu ilk sınavını Navarin faciasının ardından 1828-1829 yıllarındaki Ruslara karşı yapılan savaşta vermiştir. Ancak bu savaşta Osmanlı'nın mağlup olması, Edirne'nin düşmesi ve nihayetinde Yunanistan'ın kaybı ile başkentte Sultan Mahmut'un reformları aleyhine muhalif sesler ciddi şekilde ilk kez yükselmeye ve reformlara zıt gruplar türemeye başlamıştır⁶²⁹. Sultan Mahmut, kendisine kanlı bir başarı sağlayacak harekete girişmiş ve hemen kendisine muhalif olan kişileri ölümle cezalandırmaya başlamıştır. Bunlardan biri Büyükdere ağası olan Hamid Ağa idi. Prensipite bir yeniçeri olan Hamid Ağa idam edilmiştir. Slade, reform karşıtı olan veya gözdağı vermek için cezalandırılan insanların her gün öldürüldüğünü aktarmış, her sokakta korkunç manzaralar ile karşılaştığını, sırt üstü uzanmış cesetler

⁶²⁸ Tuncer Baykara, "Medeniyet" Kavramı ve Türk Toplumuna Girişi" *Tarih İncelemeleri Dergisi* 5/1 (Haziran 1990), 6.

⁶²⁹ Yunus İnce, "II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXII/2 (2017), 434.

ve sağ kollarının başlarının altında, bedenlerinde cezalar ve uçmasın diye üzerinde taşlar olduğunu ayrıca aranan veya tarif edilen kişilere sırf isim benzerliği veya tarif benzerliği olduğundan dolayı aniden diz çöktürölüp başları kesilen masum insanlar olduğunu açıklamıştır⁶³⁰. Böylece yeniçeri ile ilişkilendirilen tüm unsurlar yok edilmeye çalışılmış, yeniçeri kışları, yeniçerilere ait unvan, isim, işaret gibi hatırlatıcı kavramlar yok edilmeye çalışılmış, mehter müziği kaldırılmıştır. Böylece Sultan Mahmut'un ikinci devresi olan Osmanlı modernleşme süreci başlamıştır. Lakin Sultan Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı tasfiye edip geleneksel kurumları modern olanlarla değiştirmeye çalışma sürecindeki en büyük dezavantajı, deneyimli ve iyi eğitilmiş personel ihtiyacı olmuştur⁶³¹. Dolayısıyla Sultan Mahmut'un söz konusu bu ikinci devresi olağanüstü bir hızla gerçekleştiği ve akılcı bir temele dayandırılmadığı için plansız ve programsız bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu yenileşme hareketi içerisinde Avrupai kıyafetler taklit edilmiş, toplum kendisine yabancı olan müziğe, eşyalara, yeni bir gündelik yaşam biçimi gibi değişimlere zorunlu tutulmuştur. Bunun dışında Avrupa ve Rusya örnek alınarak askeri, ekonomi, eğitim, sosyal, idari alanlarda reformlar yapılmıştır⁶³².

Sultan Mahmud döneminin en belirleyici özelliklerinden biri de mali anlamdaki zayıflıktır. Reformların ve yeni askeri sistemin maliyeti, Rusya ile yapılan savaşlarda ödenen ağır tazminatlar, hayat pahalılığı ve bu dönemde paranın gümüş oranının on defa devalüasyon ile %80'lere kadar azaltılması reaya üzerinde büyük sıkıntılara yol açmıştır⁶³³. Bunun yanı sıra Sultan Mahmud döneminde devletin tüm arazilerindeki miri vergi yükseltilmiş, ardından birçok üründe tekeli sistemi⁶³⁴ uygulanmıştır. Slade, yüksek vergi ve tekeli politikasının, bolluk üreten toprakların 1830 yılında harap olmasına, afyon, ipek vb. ihraç malları Avrupalı tüccarlara satan üreticilerin güzel bir gelir kazanırken, tekeli memurlarının düşük fiyat vermesiyle

⁶³⁰ Adolphus Slade, *Records of Travels In Turkey, Greece, Etc. and of A Cruise In The Black Sea with The Capitan Pacha* (London: Saunders and Otley, 1854), 231-232.

⁶³¹ Fatih Gencer, "The Importance of Anatolian People in the Ottoman-Egyptian Struggle", *Bitlis Eren Üniversitesi SBD* 10/2 (2021), 31.

⁶³² Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 10/1 (1995), 14-15.

⁶³³ Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA* (Erişim 15.04.2024).

⁶³⁴ Tekel uygulamasını tarifeden "Yed-i Vâhid", Osmanlı'da 1826 yılından önce pek karşılaşılmamıştır. Dönemin şartları ve ihtiyaçları doğrultusunda devletin, kendi sermayesiyle tekeli bir konumda aktif olarak ticaret yapmasıdır. Birçok sakıncası ve halkın bazı tepkilerine rağmen hazineye gelir sağlamak, devletin bekasını korumak mecburiyetinden dolayı çıkarılan yed-i vâhid sistemi, 1838 yılında İngiltere ile yapılan Ticaret Antlaşmasından sonra kaldırılmıştır. Detaylı bilgi için bknz: Mehmet Genç, "Yed-i Vâhid", *DİA* (Erişim 15.04.2024).

ekimin gerilemesine sebep olduğunu belirtmiştir. Sultan Mahmut'un yumurta için kazı öldürdüğü benzetmesi yaparak Sultan Mahmut'un tıpkı Mehmet Ali Paşa gibi medeniyetin ve siyaset biliminin özünün vergi kelimesinde bulunduğunu sayan bir politika yürüttüğünü ifade etmiştir. Slade, bu dönemdeki gelişmelerle ilgili özetle "Sultan Mahmut'un kendi arabasını derebeyleri ve yeniçerilerin kertiklerini geçirdikten sonra tebaasını tekerlekleriyle bağlamaya ve onları kölelikte tutmaya karar verdi"⁶³⁵ yorumunda bulunmuştur.

Sultan Mahmut'un uygulamaya çalıştığı reformlara destek veren olduğu gibi halkın bir kısmı nezdinde tepki ile karşılanmıştır. Başlangıçta ulema sınıfı Sultan Mahmut'un reformlarını desteklemiştir. Örneğin ulema sınıfından Şeyhizâde Mehmet Esad Efendi, padişahın askeri alandaki reformlarının dine uygun olduğunu savunmuş ve kendisi reformların meşruiyetini ve amaçlarını da halka aktarılması amacıyla çıkarılan Takvim-i Vekayi'nin başyazarı olarak atanmıştır⁶³⁶. Ancak ulemanın zaman içerisinde etkisinin azalması, ulemaya dayatılan bazı Avrupalı reformlar ve ulemanın fikirlerinin göz ardı edilmesi özellikle alt derecedeki ulemanın Sultan Mahmut'a muhalif olmasına sebep olmuştur⁶³⁷. Bu durumun ise halkın, Sultan Mahmut'a tepki göstermesi üzerinde etkisi olmuştur. Yaşanan gelişmeleri fırsat olarak kullanan Mehmet Ali Paşa ve İbrahim Paşa, Sultan Mahmut'un reformlarını propaganda aracı olarak kullanmıştır. Bu konuda İbrahim Paşa: "*Bâbîâli modernleşmeyi ters anlıyor. Bir milleti kalkındırmanın yolu ona apolet ve dar pantolon giydirmek değildir. Kıyafet, topal bir insanı dimdik yapmaz. Kıyafetten başlayacakları yerde önce halkın kafasını aydınlatmak gerekirdi. Bize bakın, biz her çeşit okul açtık. Gençlerimizi Avrupa'ya gönderiyoruz. Biz de Türk'üz; fakat biz, bize yön verecek güçte olan uzmanların tavsiyelerini dinleriz*"⁶³⁸ şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

Sultan Mahmut'un, asi olarak ilan ettiği valisi Mehmet Ali Paşa ile ilişkisinden kaynaklanan Mısır meselesinin temelinde görülen nedenlerden biri de padişah ve valinin uyguladıkları reformların sessiz mücadelesi olmuştur. 1821 yılındaki Mora isyanını Mehmet Ali Paşa bastırmıştı. Sultan Mahmut, yeni ordunun eğitimi için

⁶³⁵ Slade, *Records of Travels In Turkey, Greece, Etc. and of A Cruise In The Black Sea with The Capitan Pacha*, 141.

⁶³⁶ Ahmet Şamil Güner, *Osmanlı Ulemâsının III. Selim ve II. Mahmud Reformları Karşısındaki Tavrı* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 52.

⁶³⁷ Melek Coşgun, *II. Mahmut Döneminde Ulemanın Modernlik Anlayışı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 86-87.

⁶³⁸ Baykara, "Medeniyet" Kavramı ve Türk Toplumuna Girişi", 10.

Mehmet Ali Paşa'dan 12 eğitmen istemiş ancak Paşa mazeret beyan etmiştir. Mehmet Ali Paşa 1826 yılında Fransa'ya öğrenci göndermiş, bunu 1827 yılında Sultan Mahmut'un askerlik alanında öğrenim görmek amacıyla Avrupa'ya öğrenci göndermesi izlemiştir. Kahire'de Fransız Dr. Clot Bey'in hizmetinde tıp okulunun açılmasından çok kısa bir süre sonra İstanbul'da Viyana'dan getirilen Dr. Bernard'ın katkısı ile tıp okulu açılmıştır. Sultan Mahmut'un Mısır'da yapılan ıslahatları model aldığı bir başka örnek 1828 yılında Kahire'de çıkarılan Vakayi'ül Mısriye gazetesinin benzeri olan Takvim-i Vakayi gazetesinin İstanbul'da çıkarılması olmuştur. Yine 1837 yılında Kahire ve İskenderiye'de kurulan Meclis-i Umumi adındaki meclislere benzer şekilde 1838 yılında İstanbul'da kurulan Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye adındaki meclisin kaynağı Mısır'daki meclis sayılmıştır⁶³⁹. Nitekim Bâbîâli'nin çıkardığı reformların bir kısmı Mehmet Ali Paşa'nın reformlarından ilham alınarak yapılmıştır. Bu hususta Ahmet Hamdi Tanpınar: *“Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ın hususi vaziyet ve şartlarından istifade ederek az zamanda başardığı yenilikler, imparatorluğa tabi bir Müslüman memleketinde muvaffak olmuş bir tecrübe sıfatıyla Mahmud II'ye ve etrafındakilere cesaret verici ve takviye edici bir örnek olmuştur*⁶⁴⁰” ifadelerini kullanmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın Bâbîâli'ye model oluşturması halkın nezdinde Paşa'nın güçlü bir imaj oluşturmasını sağlamıştır.

Mehmet Ali Paşa'nın güçlü bir propaganda faaliyeti yürütmesi noktasında kendisinin etkisi dışında gerçekleşen hususlardan başka Mehmet Ali Paşa'nın kendi cesaret, zekâ ve olayları iyi tetkik edebilmesi de oldukça etkili olmuştur. Öyle ki Mehmet Ali Paşa'nın valiliğinin ilk dönemlerinde İngilizlere karşı zaferi, Memlûk beylerini yok ederek yerelde nüfuzunu arttırması, Mısır'da ciddi reformlar uygulaması, merkezi otoritesini koruması, Mora'daki isyanları bastırmasındaki rolü, Vehhâbilerin elinden Mekke ve Medine'nin kurtarılması gibi faktörler Paşa'ya hem yerel hem de uluslararası alanda önemli bir prestij kazandırmış, İslam dünyasında saygınlığını arttırmıştır. Yine İbrahim Paşa'nın Suriye-Filistin ve Anadolu bölge halklarına karşı başlangıçta hoşgörü ile yaklaşması, kendi yönetimini kabullenen bir kitle oluşmasını sağlamıştır.

⁶³⁹ Ercüment Kuran, “Sultan II. Mahmud ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990), 108-111.

⁶⁴⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı* (İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1988), 71.

Yukarıda bahsi geçen tüm hususlar Kavalalıların propaganda faaliyetlerinde kullanmış olduğu argümanlardır. Zaten Mısır'dan çıkıp askerî harekât başlattığı Filistin'den Suriye'ye, oradan Anadolu'ya giden İbrahim Paşa, halka karşı hoşgörü ile yaklaşmış ve yaptığı savaşlarda galip gelerek bir yandan da halkın karşı koyacak bir güce sahip olmamasından dolayı mecburi kabullenmesini sağlamıştır. Diğer yandan Osmanlı yönetiminden bıkmış olduklarını söyleyen bazı kimseler Kavalalıların gelişini memnuniyetle karşılamışlardır. Örneğin 1831 yılında Kudüs, Mısır ordusunca ele geçirildiğinde herhangi bir direniş göstermemiştir⁶⁴¹. Şam halkı şehrin anahtarlarını İbrahim Paşa'ya teslim etmiş, Halep halkı kapılarını İbrahim Paşa ve ordusuna açarak teslim olmuştur.

Kavalalıların Suriye-Filistin bölgesinde yaptığı faaliyetler ve yönetim sistemi benzer şekilde Anadolu'da devam etmiştir. Kavalalılar bir yandan halk nezdinde propagandalarını sürdürürken diğer yandan Avrupa kamuoyunda propagandasını devam ettirmiş ve kendilerinin sivilizasyonu (modernleşmeyi) tatbik ettiğini bundan dolayı da Osmanlı'nın kendisine düşman olduğunu belirtmiştir⁶⁴². Nitekim Kavalalılar hem Suriye hem de Anadolu'da uyguladıkları propaganda faaliyetleri sayesinde bazı şehirler hariç çoğu şehirde direniş ile karşılaşmayıp kısa sürede Mısır'dan Kütahya'ya kadar ulaşabilmiştir.

İbrahim Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra destek almak ve kendi fikir ve düşüncelerini halka benimsetmek amacıyla propagandalarına devam etmiştir. Henüz Belen Muharebesi'nin ardından Adana'ya doğru hareket eden İbrahim Paşa, Torosları geçip Küçük Asya ovalarında ordugâh kurduğunda, halka İbrahim Paşa'nın koruyucu ve iyiliksever yönetimi altında daha iyi bir durum umudu taşıyan çağrılar dağıtılmıştır. Söz konusu çağrılarda İbrahim Paşa'nın ülkenin uzun zamandır inlediği, zulüm ve baskıdan kurtarmak için geldiği belirtilmiştir⁶⁴³. Dolayısıyla Anadolu'daki halkın bir kısmı Toros Dağlarına varan Mısır ordusuna sempati ile bakmaya başlamıştır⁶⁴⁴. İbrahim Paşa'nın çağrıları yanıtsız kalmamış ve söz konusu çağrıya İbrahim Paşa lehine cevap veren fazlasıyla örnek tespit edilmiştir. Bu konu ile ilgili Humus Muharebesi'nin ardından Halep Valisi Mehmet Paşa, yaşadıklarını ve bölgedeki

⁶⁴¹ Kark - Nordheim, *Jerusalem and Its Environs Quartes, Neighborhoods, Villages 1800-1948*, 27.

⁶⁴² Baykara, "Medeniyet", Kavramı ve Türk Toplumuna Girişi", 7.

⁶⁴³ Addison, *Damascus And Palmyra: A Journey To The East. With A Sketch Of The State And Peospects Of Syria, Under Ibrahim Pasha*, 460.

⁶⁴⁴ Hofman, "Mısır Yönetimi Altında Suriye ve Filistin'in İdaresi (1831-1840)", 185.

gelişmeleri kaydetmiştir. 30 Kasım 1832 tarihli tahriratın sadeleştirilmiş kısa bir hali şu şekildedir:

“Devletli padişahım

Mısır konusunda memur olduğumuz günden beri hakkıyla çalışarak buraya saldıranlar def edilmiştir. Humus hadisesinden sonra Serdar-ı Ekrem ve diğer memurlar ile Halep’e doğru yola çıktık. Mümkün olan tedbirlerin icrasını çalıştıysak da kaza ve kader hükmünü icra ettiğinden Halep halkının erzak hususunda eksiklikleri vuku bulmuştur. Bunun üzerine Ordu-yı Hümâyûnumuz, İskenderun tarafından dönmüş, kendi tarafımızda mevcut askerimiz o tarafta bulunan aşiret ve kabilelerin yararında diğer askerleri yanına almak üzere Ayıntab (Gaziantep) tarafına yola çıkmıştır. Şahsım tarafından, sadrazam hazretlerine ifade olunduğu üzere, Mısır eşkiyası yakın zamanda cezasını bulacaktır. Bu durum zihinlere ilişik olmayarak ve evvelinden ziyade layıkıyla tedarik kuvvetine yardım olunmuş ve olmaya devam etmektedir. Bana buyurulan ve layık görülen iltifatlar padişaha yakışır surette olduğundan padişahımızın teveccühünü kazanmak gereğince başımı feda etme uğruna çalıştım ve kalben rahatım. Bir canım var onu da din ve Osmanlı Devleti uğruna feda ederim. Yakın çevremizden kimseler bazı düşüncelere saparak bizden ayrıldı. Budak Musa, Çolak Süleyman, Kel Hüseyin ve Pehlivan 3’er aylıklarını alıp 2 bin kadar askeri gaflete düşürüp kaçırdı. Askerimiz ancak 3500’den ibarettir. Şerefli, din yolunda ve Osmanlı tarafında olanlar sevinçli, fesat hayaline sapanlar ise pişman olurlar. Başka bir durum meydana geldiğinde güya ölü bedenimizi taze can ve ebedi hayata ihsan eylemiş olduğundan iktidarımızın emri açıktır. Rabbimiz, merhametli ve cömert padişahımıza uzun ömürler ihsan eylesin. Onun gölgesi altında bendenize sadakat gölgesinde, düşman yaklaştıkça perişan olsun⁶⁴⁵”.

İbrahim Paşa, bölgede gücünü arttırmak ve destek toplamak için hızlıca etrafındaki yerleşim yerlerine yazılı kağıtlar göndermiş ve kendisine düşmanca yaklaşmayıp katılan kişileri de ödüllendirmiştir. Bu konuda Hüseyin Paşa’nın ifadeleri aynen derç edilmiştir:

“Mehmed Ali ve oğlu olacak İbrahim nemek-be-haram muktezây-ı şeyâtinleri üzere bu hususun zuhurundan mukaddem tohum fesadlarını her bir mahale saçmış olundukları müteğani ta’rif ve beyandır senâverleri Bilandan (Belen) Adanaya ‘azimet

⁶⁴⁵ BOA, HAT, No. 363, Gömlek No. 20148

eyledikten sonra merkûm İbrahim Bilana (Belen) ve Abbas Paşa dedikleri habis İskenderun'a gelmiş olduğu ve bir taraftan etraf ve eknâfi kağıdlar neşriyle 'aşair kabaili tahrik ve ifsâda çalıştığı ve Kilis aşair beylerinden birini ikame ve Gavur ve Kozan ve Kürd Dağlarına küllüyetlüce akçeler ve 'adile mâhiyelü 'asker tertib eylediği ve buradan ve havalisi 'aşair ve kabail ile memlu ve hatta Menemencioğlu denilen şahıs makeddema fermanlı olduğu hanide Mehmed 'Alinin istid'asıyla afv olunmuş ve bu cihetle ol tarafın tarafdarı olduğu ve 'aşayir içinde pek mu'teber bulunduğu tahkik olunmuş⁶⁴⁶..." şeklinde belirtilmiştir. Urfalı Meho Bey'in kadıya gönderdiği tahrirata göre bu mektuplarda beylerin hiçbir şeyden korkmadan, kalplerine bir vesvese getirmeden Mısır ordusuna dahil olmalarını, yanlarında getirebilecek kadar asker getirebilmelerini ve ordusuna katılacak kişilerin ödüllendirileceğini belirtmiştir⁶⁴⁷.

İbrahim Paşa, Anadolu'da özellikle beyler, ağalar, kanaat önderleri, Mevlevi Şeyhleri ve aşiretler ile iletişim kurma yolunu seçmiş ve yerelde güç sahibi olan kimseleri yanına çekmeye çalışmıştır. Daha önce bahsedildiği üzere Adana'da Mısırlıların tarafını tutan Menemencioğlu'larından bazı kişiler Kavalalılar tarafından affedilmiş ve İbrahim Paşa tarafından büyük bir kıymet görmüş, Mısır ordusu lehine görevler almıştır. Gülek Boğazı'nı yereldeki güçlerden destek alarak geçen İbrahim Paşa, İç Anadolu'ya hareket ederken bölgedeki halkı da bir tercih yapmak zorunda bırakmıştır. Çünkü İbrahim Paşa'nın geçtiği yerlerdeki halkı kendi tarafına çekme gayretleri her daim yaşanmıştır. Mısır ordusunun güzergâh olarak kullandığı İç Anadolu'da halk, Osmanlı ordusunun mağlubiyetleri karşısında İbrahim Paşa'ya meyil etmek durumunda kalmıştır. Bu konuda bazı örnekler arşiv vesikaları özelinde değerlendirilmiştir.

Trabzon ve Sivas Valisi Osman Paşa arîzasında, İbrahim Paşa'nın Kayseri halkını tahrik etmek için buyrultular gönderdiğini ve halkın İbrahim Paşa'yı lanetleyip devlete sadık kaldığını bildirmişse⁶⁴⁸ de Kayseri halkı, şehirde kıtlık yaşanacağı ve ekonomik yük olacağı endişesi ile savaş istemeyip gerekirse İbrahim Paşa'ya meyil edeceklerini söylemişlerdir⁶⁴⁹. Hatta Mısır ordusuna karşın destek amacıyla gelecek

⁶⁴⁶ BOA, HAT, No. 354, Gömlek No. 19883

⁶⁴⁷ BOA, HAT, No. 363, Gömlek No. 20148

⁶⁴⁸ BOA, HAT, No. 354, Gömlek No. 19881

⁶⁴⁹ BOA, HAT, No. 384, Gömlek No. 20611

kuvvetleri dahi şehre almayacaklarını gerekirse harp edeceklerini iletmışlerdir⁶⁵⁰. Bu sırada ilerlemeye devam eden Mısır ordusu herhangi bir direniş ile karşılaşmadan Konya'ya girmesi üzerine Trabzon valisi vermiş olduğu tahriratta, Mısır kuvvetlerinin Ulukışla'ya harekât etmesiyle Kayseri halkının fesada ve karışıklığa düştüğünü belirtmiştir. Devamında, Mısır kuvvetlerinin Konya'yı ele geçirdiği iddiaları Kayseri'de ciddi oranda yayılmış ve bu hadiseden ötürü her ne kadar halkın Mısırlıları destekleyici hareketleri açıkça olmasa da bir kısmının devlete karşı ihanete meyilli davranışlar sergilediği aktarılmıştır. Ayrıca Kayseri'de nüfuzlu kimselerin mal ve canlarını feda edercesine Mısırlılara karşı mücadele edeceğini ancak ayak takımı olarak isimlendirilen kimselerin Mısır ordusunun Kayseri'ye gelmesi sonucunda onların yanında olabileceğini ve şehirde asayişsizlik yayılıp eşkıyaların çoğalacağını, ayak takımının tarım arazilerini ele geçirebilme tehlikeleri ifade edilmiştir⁶⁵¹. Konya'daki muharebeyi kazanan Mısır ordusu Karaman'a girince buradan kendilerine katılan insanlar olmuştur. Özellikle Larende Müftüsü Hasip Efendi, Bozkır, Hadım, Belviran, Aladağ kazalarının Mısırlılar tarafına geçmesi için gayret göstermiş ve başarılı olmuştur⁶⁵².

Aynı tarihlerde İbrahim Paşa, Kayseri'deki kadı, ayan ve müftüsüne buyrultu göndermiştir. Bu yazılı emirde, Kayseri halkının refahı için kendilerine refakat etmeleri gerektiği bildirilmiş, ayrıca Konya'da görevli olan Mirliya Selim Bey'e yaşları 7'den büyük, bedenleri sağlam ve işe yarar erkekleri göndermelerini istemiştir⁶⁵³. İbrahim Paşa, bir fırsat bularak Anadolu'da etkisi hala hafızalarda devam eden, işsiz güçsüz bir şekilde Anadolu'da sayıları artmış olan ve Sultan Mahmut'tan kaçan yeniçerilerin gönlünü kazanmak istemiş, bunun için Hacı Bektaşî Veli türbesinde kurbanlar kesilmiştir⁶⁵⁴. İbrahim Paşa'ya meyletmış olan eski yeniçeriler de Kayseri'yi İbrahim Paşa'ya iltihak etmişlerdir⁶⁵⁵. Nitekim Kayseri halkından silaha sarılanlar olmuş ve yönetimi ele geçirip İbrahim Paşa'nın tarafını tutanlar görülmüştür. Yine Trabzon Valisi Osman Paşa'nın belirttiğine göre İbrahim Paşa taraftarı olan eşkıyalar ile bunları bastırmak isteyen Osmanlı kuvvetleri arasında çok defa kanlı çarpışmalar yaşanmış ve bu çarpışmalar Osmanlı ordusunu ciddi anlamda yıpratmıştır.

⁶⁵⁰ BOA, HAT, No. 346, Gömlek No. 19721

⁶⁵¹ BOA, HAT, No. 907, Gömlek No. 39760

⁶⁵² BOA, HAT, No. 352, Gömlek No. 19853

⁶⁵³ BOA, HAT, No. 355, Gömlek No. 19901

⁶⁵⁴ BOA, HAT, No. 363, Gömlek No. 20142

⁶⁵⁵ BOA, HAT, No. 363, Gömlek No. 20142

Ayrıca Osmanlı kuvvetleri farklı bölgelere dağıtıldığı için kendisine bir toplanma üssü de bulamamış, anlaşmazlık, tedbirsizlik ve sevk-i idarededeki noksanlıktan dolayı ordu dağılmış ve istenilen güce ulaşamamıştır⁶⁵⁶.

İbrahim Paşa, Konya'ya ulaştığında herhangi bir direniş ile karşılaşmamış dolayısıyla halk İbrahim Paşa'yı kabul etmek zorunda kalmıştır. İbrahim Paşa Konya'da iken henüz 9 saatlik bir mesafede bulunan Sadrazam Reşit Paşa'dan bir mektup geldiği haber alınmıştır. Konya halkına hitaben yazılan mektupta; "içinizden biriniz silah kuşanıp İbrahim leim askerine karışırsanız Allah hakkı için altı yaşından yukarı olan herkesi kılıçtan geçiririm" ifadeleri yer almış, bunun üzerine Konyalılar gelen mektubu İbrahim Paşa'ya göstermiş ve o da Hazreti Mevlâna Efendimize hürmeten Konya'ya iki saat mesafede şehir dışına çıkacağını söylemiştir⁶⁵⁷. Bu durum halkın İbrahim Paşa'ya karşı hoşgörü göstermesine etki etmiş olabilir. İbrahim Paşa, bir yandan Bektaşî tarikatına mensup kişileri yanına çekmeye çalışırken diğer yandan Konya'daki Mevlevî şeyhini ve buraya bağlı Anadolu'daki tüm Mevlevî dergahlarını kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Mısır ordusu Konya'ya geldiğinde şehirden uzaklaşıp Karahisar'a giden dönemin Mevlâna Dergâhı Şeyhi Mehmed Said Hemdem Çelebi, İbrahim Paşa'nın tehditkâr mektupları karşısında Konya Mütesellimi Süleyman Bey ile Konya'ya dönmüştür. Bâbîâlî'den izin almadan İbrahim Paşa'nın çağrısı üzerine hareket eden Said Hemdem Çelebi, Mısırlıların Konya'dan çıkmasından sonra Bâbîâlî'den af dilemiş ve bu kabul edilmiştir⁶⁵⁸.

İbrahim Paşa'nın propagandaları Orta Anadolu'da öylesine güçlü bir şekilde etkisini göstermiştir ki halka nasihat vererek İbrahim Paşa'ya meyil etmiş halkı vazgeçirmek isteyen kişiler, Kayseri'den Konya'ya kadar bütün şehir, kasaba ve köylerin İbrahim Paşa'ya meylettiklerini, sadece İncesu kasabasından başka bir yerde ahali ile karşılaşmadıklarını belirtmişler, Niğde Bor taraflarındaki halkın artık Osmanlı memurlarına itimat dahi etmediklerini tespit etmişlerdir⁶⁵⁹. Isparta ve Burdur halkının İbrahim Paşa'ya meyil ettikleri de tespit edilmiş, hatta Isparta ve Burdur halkı kendi yöneticilerine isyan ederek bunları hapse atmışlardır⁶⁶⁰. Ürgüp halkı da İbrahim Paşa'ya meyil etmiş, Vali Osman Paşa bunu engellemek istemişse de Ürgüplüler

⁶⁵⁶ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 67.

⁶⁵⁷ BOA, HAT, No. 367, Gömlek No. 20311

⁶⁵⁸ Serdar Ösen, "İbrahim Paşa'nın Konya'yı İşgali Esnasında Mehmet Said Hemdem Çelebi'nin Tutumu", *Turkish Studies* 8/11 (2013), 226-227.

⁶⁵⁹ BOA, HAT, No. 363, Gömlek No. 20142

⁶⁶⁰ BOA, HAT, No. 371, Gömlek No. 20378

tarafından engellenmiştir. Bunun üzerine bizzat Osman Paşa Ürgüp'e hareket etmiş ve bunun sonucunda halktan 40-50 kişi tüfekle öldürölüp çoğu kişi esir alınmıştır⁶⁶¹. Ürgüp'ün İbrahim Paşa taraftarı olmasının sebebi araştırıldığında Niğde ve Nevşehir'deki yöneticilerin İbrahim Paşa'nın propaganda kağıtlarını halka dağıttığı sonucuna varılmıştır⁶⁶². Anadolu'da yaşanan hadiseler her geçen gün Osmanlı Devleti için daha kötüye gitmiştir. Trabzon ve Sivas Valisi Osman Paşa isyan teşebbüsünde bulunan halk ve yöneticiler ile meşgul olduğu sırada kendi yönetimindeki Sivas dahi isyan teşebbüsünde bulunmuştur. İbrahim Paşa'nın tehditleri Sivas mütesellimi görevinde bulunan Sait Ağa'ya ulaşmış ve Sait Ağa meşru amiri olan Osman Paşa'nın verdiği emirleri yerine getirmeyip İbrahim Paşa ve Halit Bey'e tabii olmuştur⁶⁶³.

Ankara'da bölgenin güçlü isimlerinden Sılandı oğlu, İbrahim Paşa'nın tarafını seçmiştir. Söz konusu bu kişi hain olarak isimlendirilmiş ve Osmanlı kuvvetleri ile muharebeye girmiştir. Ankara mütesellimi olarak atanan Ahmet Ağa, Ankara'ya giderken Ayaş'ta Sılandı oğlu ile yapmış olduğu muharebeyi kazanmış ve Ankara'ya girmiştir⁶⁶⁴. Ancak Ahmet Ağa'ya tekrar muharebeye girmemesi tavsiye edilmişse de yeni bir muharebe yaşanmış ve bu sırada Mısır askerlerinin Ankara'ya gelmesi üzerine kendisi Çankırı'ya çekilmiştir⁶⁶⁵.

Nevşehir de benzer durumları yaşamıştır. Burada Pehlivanlı aşiretinin beyi iken halkın şikâyeti üzerine bin kese kadar meblağla Hicaz'a, ardından Şam-ı Şerifê, Kastamonu ve Akşehir'e kaçan Halit Bey⁶⁶⁶, Şam'da iken İbrahim Paşa'nın burayı zaptını görmüş ve İbrahim Paşa ile Şam'da yakın temaslar kurmuştur⁶⁶⁷. Halit Bey Anadolu'da bulunan İbrahim Paşa'ya meyil etmiş ve Mısır ordusuna katılmıştır⁶⁶⁸. Hain olarak isimlendirilen Halit Bey bölgede gücünü arttırmış, kendisini Bozok ve Kayseri mutasarrıfı ilan edip emirler dağıtmış, Kırşehir'e buyrultu göndererek kendisine katılmasını istemiştir⁶⁶⁹. Halit Bey, daha önce Bâbiâli tarafından suçlu bulunmuş olan ve İbrahim Paşa'nın kendi yanına çekmek için affetmiş olduğu Esatoğlu Kör Mehmet'i Kırşehir emini olarak atamıştır. Kör Mehmet ise halktan zorla

⁶⁶¹ BOA, HAT, No. 907, Gömlek No. 39746

⁶⁶² Gencer, "İbrahim Paşa'nın Anadolu'yu İstilas (1832-1833)", 648.

⁶⁶³ BOA, HAT, No. 688, Gömlek No. 33377

⁶⁶⁴ BOA, HAT, No. 364, Gömlek No. 20158-A

⁶⁶⁵ BOA, HAT, No. 364, Gömlek No. 20158-B

⁶⁶⁶ BOA, HAT, No. 356, Gömlek No. 1991

⁶⁶⁷ İlgürel, "Pehlivanlı Aşireti Beyi Hâlid'in İsyanı", 14.

⁶⁶⁸ BOA, HAT, No. 657, Gömlek No. 32120

⁶⁶⁹ BOA, HAT, No. 657, Gömlek No. 32111

para alan ve halka zulüm eden, bu konuda birçok kez şikâyet edilmiş birisidir⁶⁷⁰. Kastamonu bölgesindeki Tahmiscioğlu isyanı da Halit Bey'in isyanına benzer bir yapıda gelişmiş, nitekim Tahmiscioğlu Hacı Mustafa ve kardeşi Kör Hacı Ahmet Osmanlı Devleti'nin takibinden kaçmış ve İbrahim Paşa Anadolu'ya geldiğinde Kavalalıların hizmetine girmiştir⁶⁷¹. İbrahim Paşa'dan talimat alan bu iki kardeş, Kastamonu'da Hac'dan dönen insanlara Mısırlıların propaganda kağıtlarını dağıtmış ve halkı isyana teşvik etmişlerdir⁶⁷². Sultan Mahmut ve reformlarına karşı çıkan ve Tahmiscioğlu'na katılan Yüzbaşı Ebubekir, Nefer Halil ve Ruşen, Alay Beyi Mehmet ve diğer kimselere verilmiş olan tımarlar geçersiz kılınmıştır⁶⁷³. Yaşanan tüm bu gelişmeler Bâbîâli'nin İç Anadolu'da hâkimiyetini kaybetmesine, merkezi otoritesinin önemli oranda sarsılmasına, askeri ve ekonomik güç kaybetmesine yol açarken; İbrahim Paşa'nın tüm bu bölgelerde yönetimi ele geçirmesine sebep olmuştur.

Nitekim İbrahim Paşa, Anadolu'ya girmesinden itibaren bir yandan askeri hazırlıklar yapıp savaşları sürdürürken diğer yandan propaganda faaliyetleri ile Anadolu halkını kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Bu konuda kendinden oldukça emin olan Mehmet Ali Paşa ilerleyen süreçte İngiltere elçisine “Türkiye’yi isyana sokmak benim elimdedir. Elimi kaldırırsam Rumeli ve Anadolu benim yanımda olacaktır. Bâbîâli'nin önünde ya asla içinden çıkamayacağı bir kargaşa ya da sağlıklı bir ilerleme ve imkanlarını geliştirerek Türkiye’ye yeni bir hayat aşılama seçeneği vardır” ifadelerini kullanmıştır⁶⁷⁴. Söz gelimi fikirlerin etkileyciliği, savaşların yıkıcılığından daha güçlü ve iz bırakıcıdır. Bunun önemli bir örneğini İbrahim Paşa teşkil etmiştir. İbrahim Paşa, Orta Anadolu'da savaş hazırlıkları yaparken hiç uğramadığı bölgelerde dahi propaganda faaliyetleri yürütmüş, elçilerle ve mektuplarla uzak bölgelerin yerel yöneticilerini kendisine meyil ettirmiştir. İbrahim Paşa, İzmir'den Erzurum'a kadar Anadolu'nun büyük bir coğrafyasında bulunan halka kucak açmış, devletin cezalandıracağı kişileri affetmiş, kaldırılmış olan yeniçeri ocağını tekrar kurduğunu ilan etmiş, insanların can ve mal güvenliğini sağlamaya çalışmış, dolayısıyla halkın gönlünü fethetmiştir. Bu durum doğal olarak Osmanlı Devleti aleyhine gelişmiş, devlet adamları halk tarafından itimat görmemiş hatta bazı

⁶⁷⁰ BOA, *HAT*, No. 699, Gömlek No. 33712

⁶⁷¹ İlgürel, “Pehlivanlı Aşireti Beyi Hâlid'in İsyanı”, 16.

⁶⁷² İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, “Kastamonu'da Tahmiscioğlu Vak'ası”, *Tarih Semineri Dergisi* 1/2 (1937), 143-144.

⁶⁷³ BOA, *HAT*, No. 689, Gömlek No. 33398

⁶⁷⁴ Anton Prokesch von Osten, *Mehmed-Ali, Vize-König von Aegypten* (Vienna: 1877), 75.

kesimler Bâbîâli yöneticilerine sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Bunun yanı sıra Anadolu'da Osmanlı Devleti'ne yer yer isyanlar baş göstermiş ve devlet, Kavalalılar ordusu ile meşgul iken söz konusu isyanlarla da uğraşmak zorunda kalmıştır.

3.4.1.Mütesellim Atamaları

Anadolu halkından bazı kimseler savaşlarda başarı kazanan disiplinli Mısır ordusunu bir kurtarıcı olarak görmüş, Urfa'dan Diyarbakır'dan dahi İbrahim Paşa'yı selamlamak için gelen kitleler olmuştur. İbrahim Paşa'nın Bilad-ı Şam bölgesindeki yönetimi ve otoritesi, güven ortamı sunması Anadolu'da takdir toplamıştır. İstanbul'da halk nezdinde bazı hadiseler yaşanmış, Mısır ordusu karşısında yenilgi alan Osmanlı ordusuna karşı başkentte eleştiriler yükselmiş, bunun üzerine savaş hakkında konuşmak ve devletin dış politikasını eleştirmek ile ilgili yasaklar camilerde okunmuştur⁶⁷⁵. İbrahim Paşa askeri hareketlerine devam ederken bir taraftan Konya, Niğde, Kayseri, Kütahya taraflarına propaganda kağıtları gönderip halkın bir kısmını kendi yanına çekmeyi başarmış ve İstanbul yakınlarına kadar sokulmuş, diğer yandan da Kastamonu, Tosya, Bozok⁶⁷⁶, İçel, Antakya, Antalya, Batı Anadolu, Güney Anadolu şehirleri gibi Anadolu'nun dört bir tarafındaki şehir yöneticilerini ya kendi tarafına çekmiş ya da doğrudan kendi maiyetine girmiş olan kişileri yönetici tayin etmiştir.

1 Kasım 1832 tarihli tahriratta, İçel sancağında bulunan Anamur tarafında olan iskelelere, Glindire İskeleyi'ne Mısır Valisi sabık Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim'in emri altındaki Mısır askerinden bir miktarının saldırdığı bildirilmiştir. Ayrıca Abdulhalim oğlu Mehmet isimli bir haydudun, İçel sancağına idareci olarak atandığı, bu idarecinin İslam dinini bilmez, hayır ve şerri fark etmez biri olduğu ve yanına eşkıya topladığı aktarılmıştır⁶⁷⁷. Yukarıda bahsi geçen Pehlivanlı Halit Bey, Mısır yanlısı ahalinin ve İbrahim Paşa'nın destekleriyle kendisini Yozgat mütesellimi olarak atamıştır⁶⁷⁸. Bâbîâli'nin Yozgat mütesellimi olan Şakir Bey ise İbrahim Paşa tarafından kısa bir süre sonra hapsedilecektir⁶⁷⁹. İbrahim Paşa, Konya'daki muharebeyi kazandıktan sonra Kütahya'ya geçmiştir. Mehmet Reşit Paşa'nın esir düşmesi ile Kütahya'da bulunan Anadolu Valisi Rauf Paşa, İstanbul'a hareket etmiş ve Dürriyade Hacı Reşit Ağa'yı mütesellim tayin etmiştir. İbrahim Paşa, Kütahya'da iken bu şehri Mısır'a dahil

⁶⁷⁵ Gencer, "İbrahim Paşa'nın Anadolu'yu İstilas (1832-1833)", 646.

⁶⁷⁶ Uzunçarşılıoğlu, "Kastamonu'da Tahmiscioğlu Vak'ası", 148.

⁶⁷⁷ BOA, HAT, No. 365, Gömlek No. 20167

⁶⁷⁸ Gencer, "İbrahim Paşa'nın Anadolu'yu İstilas (1832-1833)", 648.

⁶⁷⁹ BOA, HAT, No. 382, Gömlek No. 20581

ettiğini ilan edip halkın itimat ettiği Hacı Reşit Ağa'yı de kendi yanına çekerek mütesellim kalmasına karar vermiştir. İbrahim Paşa buradan da Batı Anadolu'daki yerleşim bölgelerine mütesellim atamaya devam etmiştir. Önce Abdi Paşazade Ali Bey'e bir emirname vererek Manisa sancağına göndermiş ve buraya mütesellim olarak tayin etmiştir. Emirnamenin bazı satırları yine İbrahim Paşa'nın Anadolu'ya niçin geldiğine, halkın rahata erdirilmesi için gayret gösterildiğine dair propaganda niteliğindeki ifadeler taşıması açısından önemlidir. Emirnamenin içeriği şu şekilde yazılmıştır:

“Şerây-i şîâr-i Saruhan sancağının havi olduğu kazaların kuzat ve nüvabı efendiler zide-fazluhum ve mefâhiri'l-amâsil ve'l-akran dairemiz mu'teberanından olub bu defa iva-i mezbure tarafımızdan mütesellim nasb ve tayin olunan Abdi Paşa zâde saadetlu Ali Bey kadruhu ve kıdvetül-emasil ve'l akran vücuh-i memleket ve müteayyinan-ı vilayet vesair iş erleri zide kadruhum inha olunur ki bizim Mısır'dan huruç ile şimdiye kadar Devlet-i Osmaniye ile muharebe ve mukabelelerimiz cümle ümmet-i Muhammedin giriftar olduğu mezalimden kurtularak bister-i istirahatte gunude olmaları kaziye-i hayriyesine mebni olduğundan Cenab-ı Rebbi'l alemin tayin hayriyemize göre fevz ve nusret tarafımıza ihsan buyurarak Allah'u el'hamd vel-minne ekser eyalat ve elviye zir-i destimize geçmiş ve ekseri dahi kâffe-i fukara ve agniya adaletten maada muamelemiz olmadığını öğrenerek iklim-i Mısır'a muzaf ve mülhak olmuş bi-meşiiyeti'llah-i teala el-yevm asakair-i külliye ve mühimmat-ı kaviyye ile Kütahya'ya gelinmiş ve akıbet endişeler dahi gerden beste -i itaat ve behasbe'l-icab liva-i mezbure dahi tarafımızdan bir mütesellim nasbı lazım gelmiş olmağla işte ağa-yi mumaileyh mütesellim nasb ve tayin olunmuş olduğu malumunuz oldukta sabık müteselliminiz bulunan adamı içinizden tard ve tebid ile bundan böyle livanızda ağayı mumaileyh mütesellim bilip kâffe-i rey-i sevabiyle amel ve hareket ve mugayirinden ziyade hazer ve mücanebet eyliyesiz⁶⁸⁰”.

Abdi Paşa'nın Manisa'ya gelmesi üzerine Osmanlı'nın Manisa Mütesellimi Kara Osman Mehmet Paşa, Manisa'dan uzaklaşıp Yaya köyündeki konağına sığınmıştır. Bu sırada Bâbîâli'ye yazdığı tahriratta, Mısırlı İbrahim'in güya erzak ihtiyacından dolayı Kütahya'ya kadar geldiğini ve buradan Manisa, Aydın sancaklarını kargaşa çıkararak ele geçirmeye çalıştığını bunun için de propaganda kağıtları

⁶⁸⁰ BOA, HAT, No. 371, Gömlek No. 20379 (1)

gönderip halkı fesada düşürdüğünü bildirmiştir. Ayrıca İbrahim Paşa'nın bölgedeki yerleşim noktalarına mütesellimler tayin ettiğini açıklamıştır⁶⁸¹. İbrahim Paşa ise Kara Osman'ın peşini bırakmaya pek niyetli olmayıp yakalanması için Manisa'nın yeni mütesellimi Ali Bey'i görevlendirmiştir. Ali Bey ise kethüdası Şeyhoğlu Halim Bey'i Yaya köyüne sevk etmiştir. Buradaki konağında yakalanan Kara Osman Paşa, Mısırlılar tarafından alıkonulmuştur⁶⁸². Kara Osman Mehmet Paşa'nın beraberinde Dayızade Süleyman Ağa ve Tüfekçibaşı Hacı Ali Ağa Mısırlılar tarafından Manisa'ya götürülmüştür⁶⁸³.

İbrahim Paşa, Manisa'nın yeni yöneticisini tayin ederken aynı zamanda merkezi Gülhisar olan Aydın'a Konyalı Süleyman Bey'i mütesellim olarak atamıştır⁶⁸⁴. Bu arada Süleyman Bey, öncesinde Bâbîâli tarafından tayin edilmiş olan ancak İbrahim Paşa ile anlaşma yoluna giden yerel yöneticilerden birisidir. Öyle ki Eski Konya Mütesellimi Süleyman Bey, Karahisar'da iken İbrahim Paşa'nın talebi üzerine Karahisar Mütesellimi Mollazade Süleyman Efendi ile birlikte Konya'ya dönmüş⁶⁸⁵, takip eden günlerde görevinden azledilmiş ve İbrahim Paşa'nın kuvvetlerine katılmış hatta Menikli Ahmet Bey ile Mısır ordusu için asker toplamıştır⁶⁸⁶. Mevcut Osmanlı Mütesellimi Kara Osmanzade Eyüp Ağa, İbrahim Paşa tarafından kendi yerine eski Konya Mütesellimi Süleyman Bey'in tayin edildiğini öğrenince uzaklaşmak için tıpkı Manisa mütesellimi gibi Yaya köyüne gitmiş ve bir de Bâbîâli'ye tahrirat sunmuştur⁶⁸⁷. İbrahim Paşa, Anadolu'nun uç noktalarına kadar mütesellim atamaya devam etmiştir. Anadolu'nun önemli bir liman kenti olan İzmir, Mısırlılar için de aynı öneme sahip olmuştur⁶⁸⁸. İzmir'de mevcut bulunan Tahir Efendi'nin yerine İzmir halkından olan ve Mısırlılara meyil etmiş bulunan Mansurîzade Mehmet Emin Efendi, İzmirlilerin talepleri doğrultusunda atanmıştır. Bu durum İbrahim Paşa'nın propaganda faaliyetlerinin İzmir'de de yankı bulduğunu göstermiştir. Ancak İzmir'de Batılı konsolosların varlığı nedeniyle söz konusu yeni

⁶⁸¹ BOA, HAT, No. 371, Gömlek No. 20379 (2)

⁶⁸² BOA, HAT, No. 361, Gömlek No. 20094

⁶⁸³ BOA, HAT, No. 361, Gömlek No. 20094

⁶⁸⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa Kuvvetleri Tarafından Saruhan, Aydın ve İzmir'in İşgâline Dair Vesikalar", *BELLETEN* XLVII/185 (Ocak 1983), 6.

⁶⁸⁵ BOA, HAT, No. 348, Gömlek No. 19768

⁶⁸⁶ BOA, HAT, No. 907, Gömlek No. 39743

⁶⁸⁷ Uzunçarşılı, "Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa Kuvvetleri Tarafından Saruhan, Aydın ve İzmir'in İşgâline Dair Vesikalar" 6.

⁶⁸⁸ BOA, HAT, No. 688, Gömlek No. 33375

atama protesto edilmiştir. Dolayısıyla Mısır idaresi İzmir’de 18 gün kadar sürmüş⁶⁸⁹ ve Kütahya Uzlaşması’nın ardından Kavalalı İbrahim Paşa güneye doğru çekilmiştir. Aydın, Denizli ve Muğla bölgesinin nüfuzlu isimlerinden olan Tavaslızade Osman Ağa, Mora isyanında Osmanlı Devleti’ne yararları olmuş, kalyon ve gemi yapımında önemli rol aldığı için Menteşe sancağı Mütesellimi ve Denizli Voyvoda görevine getirilmiştir. Ancak Osman Ağa’nın nüfuzunu kullanarak servetini arttırması sebebiyle Bâbîâli ile arası bozulmuştur⁶⁹⁰. Osman Ağa, İbrahim Paşa’nın Batı Anadolu’da propaganda ve yerel yöneticileri yanına çekme faaliyeti neticesinde İbrahim Paşa’nın tarafını seçmiştir. Bâbîâli tarafından sürgün cezası alan ve görevden azledilen Osman Ağa, Kütahya Uzlaşması’nın ardından yapılan soruşturmalar sonucunda affedilmiştir⁶⁹¹.

İbrahim Paşa, propaganda faaliyetlerinde Osmanlı devlet adamlarını da kullanmıştır. Bunların içerisinde belki de en önemlisi Bâbîâli tarafından Mısır ordusunu durdurmak amacıyla Sadrazam olarak görevlendirilen Mehmet Reşit Paşa olmuştur. Konya Muharebesi’nin ardından esir düşen Reşit Paşa, İbrahim Paşa’nın propaganda aracı olarak kullanılmıştır. İbrahim Paşa, Antalya’yı da kendi idaresine almak için Antalya muhassılı Yusuf Paşa’ya eski Sadrazam Reşit Paşa ile çağrıda bulunmuştur. Reşit Paşa, “Bu def’a devletlu İbrahim Paşa karındaşımız hazretlerinin...” cümlesi ile başlayan tahriratında İbrahim Paşa’nın denizden ve karadan Antalya’ya asker çıkaracağını ancak anlaşma yolu ile durumun çözüleceğini, Yusuf Paşa’ya Teke sancağını da uhdesine alarak Konya’ya teşrif etmesini istemiştir. Bunun Antalya halkı için en uygun seçenek olduğunu ve kendisinin yine Antalya’da yönetici olarak devam edeceğini belirtmiştir⁶⁹². Yusuf Paşa oyalayıcı cevap vermek zorunda kalıp kış mevsiminden ve kendisinin yaşlı olmasından dolayı hemen gelemeyeceğini bildirmiştir⁶⁹³.

Bu sırada Yusuf Paşa yaşanan mektuplaşmayı Bâbîâli’ye bildirmiştir. Kaleme aldığı tahriratta: Mehmet Ali haininin oğlu İbrahim-i leimin (alçak olarak

⁶⁸⁹ Uzunçarşılı, “Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa Kuvvetleri Tarafından Saruhan, Aydın ve İzmir’in İşgâline Dair Vesikalar”, 8-17

⁶⁹⁰ M. Yaşar Ertay, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezileşmesi Karşısında Bir Osmanlı Ayanı: Tavaslızâde Osman Ağa”, *History Studies* 4 (2012), 121-122.

⁶⁹¹ Aysun Sarıbey Haykıran, *Aydın Vilayeti’nde Çiftlikler (1839-1918)* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 49.

⁶⁹² BOA, HAT, No. 363, Gömlek No. 20140 (H16.08.1248)

⁶⁹³ BOA, HAT, No. 363, Gömlek No. 20140

isimlendirmiştir) karadan ve denizden asker çıkararak Antalya Kalesini istila etmek istediğinden bahisle kendisini maiyeti ile birlikte Konya'ya çağırdığını gidip İbrahim ile görüşmesinin halk için hayırlı olacağını yazmıştır. Tahriratta, İbrahim Paşa'ya karşı koyacak bir gücün bulunmadığını, Isparta ve Burdur sancaklarından 330 nefer toplanmışsa da hepsinin firar ettiğini, Hamit sancağından askerlerin gelmediğini Mısır ordusuna karşı koyabilmek için 15 bin askere ihtiyaç olduğunu, muharebe edecek iseler bunun şehir dışında yapılması gerektiğini aksi takdirde masum halktan kayıplar yaşanacağını, şehrin ileri gelenlerinin de İbrahim Paşa'ya direnmeyeceğini açıklamıştır⁶⁹⁴. Yusuf Paşa diğer yandan da sahilden Mısır askerlerinin saldırı yapabilme ihtimaline karşılık burayı güçlendirmeye çalışmıştır⁶⁹⁵. Antalya halkı Mısırlı kuvvetler ile savaşmak istememekteydi. Bunun sebepleri olarak İbrahim Paşa'nın güçlü bir imaj oluşturması, propagandasının gücü etkili olurken bir diğer önemli sebep o dönem Antalya bölgesinde, Bâbîâli'ye isyan etmiş olan Tekelioğlu ailesinin halka karşı sert tavrı, zorla ve keyfi vergi toplayarak haksız kazanç sağlaması ve halkı perişan bir vaziyete sokması⁶⁹⁶ da etkili olmuştur. Dolayısıyla Yusuf Paşa'nın karşı koyacak bir kuvvete sahip olmaması ve Yusuf Paşa'nın Osmanlı'ya bağlılığını sürdürmesi üzerine İbrahim Paşa, Antalya'ya yeni bir mütesellim tayinine karar vermiş ve İsmail Ağa'yı atamıştır. Böylece Teke Sancağı ve merkezi Antalya'nın Mısır'a ilhak olduğu, İsmail Ağa'ya bağlılık gösterilmesi ve emirlerine uyulması halka bildirilmiştir⁶⁹⁷. Bunun üzerine Yusuf Paşa, acele ile Antalya'dan ayrılmak zorunda kalıp Kütahya'ya, İbrahim Paşa ile görüşmeye gitmiştir. 19 Şubat 1833 yılında Kütahya'da bulunan Yusuf Paşa, burada İstanbul'a gitmek için İbrahim Paşa'dan izin istediye de bu kabul edilmemiştir⁶⁹⁸. Ancak kısa bir süre sonra Yusuf Paşa'nın İstanbul'a gelip hanesinde ikamet edilmesine müsaade verilmiştir⁶⁹⁹.

İbrahim Paşa, geçtiği tüm yerleri Mısır'a ilhak etmiş, kendi taraftarı olan kişileri atamış, bizzat uğramadığı birçok bölgeye yönetici atamaya devam etmiştir. Ancak İbrahim Paşa kendisi söz konusu tayinler hakkında “Eğer bana her taraftan hatta Trabzon'dan yağmur gibi yağın ve yardım ve himayemi isteyen bütün dilekçe

⁶⁹⁴ BOA, HAT, No. 363, Gömlek No. 20140

⁶⁹⁵ BOA, HAT, No. 367, Gömlek No. 20274

⁶⁹⁶ Fahrettin Tızlak, “Tekelioğlu İsyanı”, *XIII Türk Tarih Kongresi* (Ankara: 1999), 242-244.

⁶⁹⁷ Güven Dinç, “Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın Antalya'ya Etkileri (1831-1833)”, *BELLETEN* 80/289 (Aralık 2016), 875.

⁶⁹⁸ BOA, HAT, No. 368, Gömlek No. 20331-B

⁶⁹⁹ BOA, HAT, No. 691, Gömlek No. 33412

verenlerin arzularını yerine getirmem gerekse idi kuvvetini Bâbîâli'den alan bir tek mütesellim ya da paşa tutunamazdı. Fakat ben bu dilekçelere bir nazar bile atmıyorum. Zira geri döndüğümde Bâbîâli'nin o zavallılardan alacağı intikamı düşünüyorum⁷⁰⁰ şeklinde ifadelerde bulunmuştur. İbrahim Paşa'nın taraftarı olanlar olduğu gibi birçok örneği verildiği üzere İbrahim Paşa, kendisine meyil etmeyen bölgelere ve yöneticilere tehditkâr mesajlar göndermiş ve mevcut Bâbîâli yöneticileri mecburen İbrahim Paşa taraftarı olmuş, kabul etmeyenlerin yerine ise İbrahim Paşa tarafından yeni mütesellimler tayin edilmiştir.

3.5.Nizip Savaşı ve Kavalalıların Anadolu'dan Çekilmesi

Osmanlı-Mısır ilişkileri, 1833 tarihli Kütahya Uzlaşması'nın doğal sonucu olarak her biri fırsat buldukça diğerine saldırmaya hazırlanan, savaştan iki grup arasındaki askeri ateşkesten başka bir şey değildi. Sultan Mahmut, Mehmet Ali Paşa'nın mağlubiyetini kabul etmemiş, Suriye'yi zorla ve baskılarla elinden aldığı ve kendisine yenilginin utancını yaşattığı için Paşa'ya olan nefretini sürdürmüştür⁷⁰¹. Mehmet Ali Paşa ise kazançlarının yetersiz ve garantisiz olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla iki tarafta kalıcı bir antlaşma yapamadığı için 1833-1839 yılları arasında bazı anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Örneğin Mehmet Ali Paşa, Bâbîâli'ye vergi olarak 32 bin kese göndermek istemiş ancak bu oran Bâbîâli tarafından oldukça az görülmüştür⁷⁰². Diğer bir anlaşmazlık Sultan Mahmut'un ordusunu sınıra doğru sevk ederek İngiltere ve Fransa'nın yeni bir savaş istememesine rağmen askeri hazırlıklarını sürdürmesiyle gerçekleşmiştir⁷⁰³. Çünkü Sultan Mahmut, Kavalalı yönetiminin Suriye-Filistin bölgesinde ciddi bir sorun ile karşılaştığının farkındaydı. Aslında sorunun ilk çıktığı dönemlerde yani 1834 yılında Sultan Mahmut, İbrahim Paşa üzerine askerî harekât başlatmak istemiş ancak Arnavutluk'ta isyan çıkması, harekâtı 5 yıl ertelemiştir⁷⁰⁴. Öyle ki söz konusu bölgede İbrahim Paşa'nın gelişi başlangıçta memnuniyet ile karşılanırken yeni yönetimin sert uygulamaları büyük bir tepkiye sebep olmuş ve İbrahim Paşa'ya karşı ciddi bir muhalefet gerçekleşmiştir. Bâbîâli ise

⁷⁰⁰ Uzunçarşılı, "Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa Kuvvetleri Tarafından Saruhan, Aydın ve İzmir'in İşgâline Dair Vesikalar", 11.

⁷⁰¹ Ganem, *Prens Beşir El-Şihabi II'nin Yönetimindeki Lübnan Vilayetleri ve İki Valinin Rejimi (1788-1860)*, 107.

⁷⁰² Mustafa Cezzar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Güven Yayınevi, C. V, 1971), 2944.

⁷⁰³ Özkoç, *İmparatorluk İktidarının Sınırında Osmanlı Mısırı: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe*, 130.

⁷⁰⁴ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, 211.

bu bölgede çıkan ayaklanmaları desteklemiş hatta İngiltere ile birlikte bölge halkını silahlandırmıştır. Ancak bu silahlar tekrar toplanamamış ve Kavalalılar sonrası bölgede Osmanlı devlet otoritesi bir süre daha yerleşememiştir⁷⁰⁵. Sultan Mahmut, Mısır ordusuna karşı harekete geçmek için Suriye-Filistin'deki ayaklanmaların fırsat olduğunu ve uygun zemin ortamının oluştuğunu düşünmüştür. Mehmet Ali Paşa, valisi olduğu Osmanlı Devleti'ne karşı isyan girişiminde bulunmuş ve Bâbîâli'ye karşı bu meydan okuması Osmanlı Sultanına karşı kazandığı askeri üstünlüğü ile mümkün olmuştur. 1830-1840 yılları arasında gücünün neredeyse zirvesinde olan Mehmet Ali Paşa'nın esas amacı halefleri için Mısır paşalığının kalıtsal unvanını güvence altına almaktır⁷⁰⁶.

Bu hususta Mehmet Ali Paşa, İngiltere konsolosuna, “Bugünkü konum ve gücümü elde etmem 52 yılımı aldı. Refahı düşünülmesi gereken büyük bir ailem, babası olduğum ve benden başka kimsesi olmayan binlerce evlatlık çocuğum var. Onların kaderini güvence altına almalıyım ki ölümünden sonra sadece kendimi düşündüğümle suçlanmayayım. Kütahya'daki anlaşılanın belirsizliğinden kurtulmak istiyorum. Daha önce söylediğim gibi güçlerin cevabını bekliyorum. Olumsuz olur ise isteğimi tekrarlayacağım. Hiçbir umudum kalmadıysa kendimi bağımsız ilan edeceğim⁷⁰⁷” ifadelerini kullanmıştır. Mehmet Ali Paşa artık bağımsız hareket etmeye başlamış, kendi dışişleri bakanlığını kurmuş, sarayında yabancı diplomatları ve devlet temsilcilerini ağırlamış, kendi ekonomik sistemini, ordusunu kurup yerel yöneticilerini atamış deyim yerindeyse fiili anlamda bir devlet modeli oluşturmuştur. Tüm bu gelişmeler Doğu Akdeniz sahillerinde, Levant bölgesinde güçlenen Mehmet Ali Paşa'ya karşı çıkarlarını korumakla yoğun bir şekilde ilgilenen İngiltere ve Fransa'nın müdahale etmesine ve Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni yeniden güçlendirme politikasının uygulanmasına neden olmuştur. Çünkü İngiltere ve Fransa'nın önceliği doğudaki statükonun korunması ile ilgiliydi. Mehmet Ali Paşa'nın bağımsızlık hareketleri ve kalıtsal hak talebi söz konusu statükonun bozulmasına yol açabilirdi. Dolayısıyla Mehmet Ali Paşa'nın fikirlerine karşı çıkmışlardır. Bâbîâli, Kavalılar Hanedanı'nın kalıtsal bir hakka sahip olabileceğini ancak ele geçirdiği topraklardan

⁷⁰⁵ Samur, *Suriye Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, 41

⁷⁰⁶ Vatikotis, *The History of Egypt*, 66.

⁷⁰⁷ Anton, *Mehmed-Ali, Vize-König von Aegypten*, 75.

çekilmesi koşuluyla gerçekleşebileceğini bildirmiş, Mehmet Ali Paşa ise bu teklifi reddetmiştir⁷⁰⁸.

Bu arada Sultan II. Mahmut, Mısır meselesinin halledilmesi için İngiltere ile ittifak kurma girişimlerine devam etmiş, bu meselenin çözümü için İngiltere'nin desteğinde ısrarcı olmuştur. Reşid Paşa ve Dışişleri Bakanlığı görevlisi Kâni Bey ile bir toplantı gerçekleştiren Ponsonby, Rus askeri yardımına yönelik herhangi bir çağrının, Osmanlı'yı tüm Avrupa güçleriyle düşmanlık tehlikesine maruz bırakacağını belirtmiştir. Reşid Paşa bu konuda İngiliz Büyükelçisini rahatlatmaya çalışmış ardından Bâbıâli'nin İngiltere'den taleplerini sıralamıştır. Buna göre İngiliz donanması, Mısır savaş ve ticaret gemilerini ele geçirecek, İngiliz ve Fransız donanmaları Mısır ve Suriye kıyılarında Osmanlı donanması ile ittifak kuracaktır. Osmanlı temsilcileri durumun aciliyetini vurgulayarak, Rusya'nın Fransa'yı ikna ederek İngiltere'den uzaklaştırma konusundaki endişelerini dile getirmişlerdir. Reşid Paşa ve Kani Bey'in hazırlamış oldukları raporlar sonucu Sultan Mahmut, “şu an devletin, Mısır meselesinden daha hassas bir sorunu olmadığı” fikriyle Reşid Paşa'nın İngiltere'ye atanmasını onaylamıştır⁷⁰⁹.

Mısır'daki çıkarlarını korumak için Osmanlı'nın tarafını tutması gerektiğinin farkında olan İngiltere, Fransa'nın himayesinde Bâbıâli'den bağımsız bir Mısır'ın varlığına izin veremezdi⁷¹⁰. İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston mektuplarında özetle: “Sultanı güçlü bir şekilde desteklemeliyiz. Fransa bizimle birlikte hareket ederse Fransa ile hareket etmeli, aksi halde onsuz hareket etmeliyiz” şeklinde düşüncelerini belirtmiştir. Bir başka mektubunda, “İngiltere kabinesinin Mehmet Ali'nin bağımsızlığını onaylamadığını, Suriye ve Mısır'ın Türk İmparatorluğu'ndan ayrılmasına izin verilmeyeceğini, çünkü Mısır ile olası bir savaşta Sultan'ın savaşı kaybedeceği ve Rusya'nın Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına yerleşip burayı terk etmeyeceğini belirtmiştir.” Diğer bir mektubunda Ponsonby'e hitaben, “Mehmet Ali Paşa'nın bağımsız bir hükümdar olmayı ilan etmesi konusunda resmi bir talimat gönderemem. İngiltere'nin Rusya, Avusturya ve Fransa ile bu konuda aynı fikirde olduğunu yani Mehmet Ali Paşa'nın böyle bir adım atmasına izin verilmeyeceğini bu konuda Bâbıâli'ye temin edebilirsiniz. Muhtemelen filomuzu İskenderiye ve Suriye'ye

⁷⁰⁸ Vatikotis, *The History of Egypt*, 66.

⁷⁰⁹ Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, 131-132.

⁷¹⁰ H. L. Bulwer, *The Life of Henry John Temple, Viscount Palmerston*, Vol. I (Philadelphia: J. B. Lippincott, 1871), 9.

göndereceğiz⁷¹¹” ifadelerine yer verilmiştir. Dolayısıyla İngiltere, Mısır meselesi konusunda savunmasız olduğunu düşünen ve zor durumda bulunan Osmanlı Devleti’ne karşı bir fırsat yakalamış ve yapılan müzakereler neticesinde Osmanlı Devleti ile 1838 yılında Baltalimanı Ticaret Antlaşması’nı imzalamıştır⁷¹². Söz konusu bu antlaşma ile Osmanlı geleneksel ticaret anlayışında yenilikler yaşanmış, müsadere kaldırılıp, ticaret mahkemelerinde değişimler yapılmıştır⁷¹³. Ayrıca Osmanlı’nın ekonomik anlamda Avrupa’ya bağımlı olmasında bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Bu antlaşmayı “yarı-sömürge” olarak niteleyen görüşler bulunduğu gibi Tanzimat süreci ile ilişkilendiren ve Türk siyasi, sosyal, ekonomik yaşamının bir dönüşüm noktası olarak gören görüşler de bulunmuştur⁷¹⁴.

Baltalimanı Ticaret Antlaşması’nda İngiltere’nin ayrıcalık elde etmesine her ne kadar Fransa başlangıçta tepki gösterdiyse de Fransa’nın Osmanlı Devleti’nden ticari anlamda ayrıcalık almasıyla Osmanlı Devleti’nin tarafını tutmuştur⁷¹⁵. Bâbîâli, taviz vererek Mehmet Ali Paşa’ya karşı güçlü bir ittifak kurmayı başarmıştır. Bunun üzerine 1839 yılında İngiltere, Arap yarımadasının güneybatı ucundaki Aden’i işgal ederek Paşa’nın Arap hâkimiyeti ve Afrika mülkleri arasına müdahale etme girişiminde bulunmuştur. Aynı zamanda Lord Palmerston, Sultan’ın yönetimi altında Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunmasından yana tavır almış, bundan güç alan Sultan Mahmut, Mısır ordusuna karşı bir kez daha savaş planını devreye sokmuştur⁷¹⁶.

3.5.1. Nizip Savaşı Hazırlıkları

Ocak 1839 yılına gelindiğinde Sultan Mahmut, Mısır meselesinden ve aldığı yenilgilerden dolayı iyice hastalanmış ve hayatında bir kara leke olarak gördüğü bu meseleyi kesin bir çözüme kavuşturmak için harekete geçmiştir⁷¹⁷. Sultan Mahmut’un nihai çözümü bir savaştı ve bunun için bir yandan diplomatik ilişkileri sürdürürken bir

⁷¹¹ H. L. Bulwer, *The Life of Henry John Temple, Viscount Palmerston*, Vol. II (Philadelphia: J. B. Lippincott, 1871), 235-237.

⁷¹² Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 176.

⁷¹³ Resul Babaoğlu, “İlm-i Servet’ten Modern İktisat Bilimine: Türkiye’de Ekonomi ve Finansal Bilimlerin Gelişiminde Mekteb-i Mülkiye Faktörü” *Türkiye İktisat Kongresi* haz. Yunus Pustu, vd. (Ankara: TTK Yay., 2024), 550.

⁷¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Elif Türkislamoğlu, “Türk Düşüncesinde 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması’nın Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi Üzerindeki Etkilerine Dair Tartışmalar” *Türkiye İktisat Kongresi* haz. Yunus Pustu, vd. (Ankara: TTK Yay., 2024), 597-623.

⁷¹⁵ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 176.

⁷¹⁶ Vatikiotis, *The History of Egypt*, 66.

⁷¹⁷ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, 211.

yandan da askeri hazırlıklarına hız vermiştir. Bu süreçte hiçbir masraftan kaçılmamış, fazladan rütbeler, nişanlar dağıtılmış, topçuların teçhizatı, kıtaların ikmali zor olsa da tamamlanmıştır⁷¹⁸. Sultan Mahmut, yeni ordunun oluşturulmasını eski Sadrazam Mehmet Reşid Paşa'ya vermişse de Paşa'nın vefatı üzerine göreve Hafız Mehmet Paşa atanmıştır. Sivas, Harput, Rakka ve Diyarbakır valilikleri Hafız Paşa'ya verilmiş, Paşa, bölgenin asayişinden sorumlu tutulmuş ve sınıra askeri yığınak yapmıştır⁷¹⁹. Hafız Paşa cesareti ile bilinen bir paşa olsa da savaş tecrübesi pek olmamıştır⁷²⁰. Osmanlı ordusunda aynı zamanda modern savaş teknik eğitimi vermek üzere üç Prusyalı subay da görev almıştır. Bunlardan biri aynı zamanda Nizip Savaşı hakkında önemli bilgiler aktaran Moltke idi.

Bâbîâli, Mısır ordusu ile yeni bir savaş öncesi ciddi ve geniş çaplı hazırlıklar içerisinde olmuştur. 1838 tarihli bir tahriratta, Sivas Müşiri Hafız Paşa ile iletişimde olunması, mevcut durumun önemli ve zaman gerektiren bir mesele olduğundan canla başla çalışılması gerektiği, geçmişteki savaşlar da dikkate alındığında bunu tecrübe ederek nelerin yapılması gerektiğinin açık olduğu bildirilmiştir. Ayrıca askerlerin düzenli bir şekilde hareket etmeleri, Sivas, Niğde, Nevşehir, İçel, Akşehir, Beyşehir gibi yerlerdeki taburların bağlı oldukları sancaklarla birlikte koordineli bir şekilde Konya'da toplanmaları gerektiği vurgulanmış, bunun yanı sıra Teke, Hamid ve Burdur sancakları alaylarının birisi Antalya diğeri Isparta'ya toplanıp hazır bir şekilde beklemeleri belirtilmiştir⁷²¹. Sultan Mahmut, Osmanlı donanmasını ise Ahmed Fevzi Paşa komutasında Akdeniz'e doğru hareket ettirmiştir⁷²².

Hafız Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu toplanmaya ve Anadolu'nun güneyine doğru hareket etmeye başlamıştır. İlk olarak orduyu Sivas bölgesinde kurmuş⁷²³ olan Hafız Paşa, Osmanlı ordusunu 1838 yılının yaz aylarında Harput'tan Malatya Battalgazi'ye nakletmiştir⁷²⁴. Ainsworth, Hafız Paşa'nın iki kış boyunca

⁷¹⁸ Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2. Baskı 1995), 318.

⁷¹⁹ Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 91.

⁷²⁰ Selman Asal, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Anadolu'ya Tesirleri* (Niğde: Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 91.

⁷²¹ BOA, HAT, No. 374, Gömlek No. 20430

⁷²² Ahmet Dönmez, "Bâbîâli'de Hizip Çatışmaları: Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı Donanmasını Mısır Valisine Teslimi Olayı", *SUTAD* 40 (Güz 2016), 46.

⁷²³ W.F. Ainsworth, *Travels and Researches In Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia* (London: John W. Parker, 1842), 291.

⁷²⁴ Adnan Işık, *Malatya 1830-1919* (İstanbul: Kurtiş Matbaa, 1998), 111.

burayı ordusunun karargâhı olarak kullandığını, şehrin harap bir hale geldiğini ve insanların zorunlu olarak yazları gittiği Malatya'ya göç ettiklerini belirtmiştir⁷²⁵. Malatya'dan Birecik'e hareket ederken, Murat Nehri'nin sahiline bir tabya inşa edilmek istenmiş fakat Mısır ordusunun Sacur'a doğru yola çıktığı ve Birecik'te karantina binası olarak inşa edildiği söylenen binanın tabya olduğu, bunun için de bir an evvel Mısır ordusundan önce gidip tabya inşa edilmesine karar verilmiştir⁷²⁶. Hafız Paşa'nın komutasındaki 40 bin kişilik ordu, Nisan 1839 tarihinde Malatya'dan Birecik'e hareket etmiş ve Birecik'ten hareketle Mayıs ayında Nizip bölgesinde ordugahını kurmuştur⁷²⁷. Hafız Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Fırat Nehri'ni geçerek Nizip'e geldiğinde bir ay boyunca burada siper kazma ve tahkimat hazırlıkları yapılmıştır. Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'ya saldırı emri verinceye dek Hafız Paşa hazırlıklarını tamamlamıştır⁷²⁸. 22 Mayıs'ta Nizip'e varmış olan Hafız Paşa, bölge halkına silah ve mühimmat dağıtmış, Ayıntab'daki köyleri Mısırlılara karşı isyana teşvik ettirmiştir⁷²⁹.

Bu sırada Mısır cephesinde de askeri hazırlıklar devam etmiştir. İbrahim Paşa, babası gibi Kütahya Uzlaşması'nın belirsizliğinin farkında olup ilk geldiği andan itibaren ana karargahını Suriye'nin kuzeyine kurmuştu. Kendisi Antakya'da iken Mısır askerinin yeterli olmadığı düşüncesiyle bölgeden asker toplamıştır. 14 Haziran 1835 tarihli tahrirata göre İbrahim Paşa'nın mühendisleri tabya inşa etmek için keşiflerde bulunmuştur. Buna göre İbrahim Paşa'nın tutmuş olduğu bir-iki bin amelenin, kazma ve kürekle Antep'e beş-yedi saat, Maraş'a dokuz-on üç saat mesafede bulunan Antep ile Maraş arasındaki bazı yerlerde, İnce "Hunem", Karabıyıklı, Akyol (Ak tabya) gibi noktalarda tabyalar yaptığı bildirilmiştir⁷³⁰. Bu konuda Bowring de Ayıntab'ın kuzeyinde bazı siperler ve bataryalar yapıldığına değinmiştir⁷³¹. Tabi söz konusu tabyalar, Suriye'yi kuzeyden gelecek tehditlere, özellikle Osmanlı ordusuna karşı bir önlem almak amacıyla inşa edilmiştir. Mart 1839 tarihli Adana Naibi'nin verdiği bilgiye göre, İbrahim'in Şam'dan Halep'e geleceği, askerlerinin hareketi ve Adana, Tarsus, Sis ve diğer güzergahlarda alınacak tedbirler hakkında keşif yapacağı

⁷²⁵ Ainsworth, *Travels and Researches In Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, 255.

⁷²⁶ BOA, HAT, No. 805, Gömlek No. 37152-F1

⁷²⁷ Zeynel Özlü, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Dram Nizip Savaşı* (Gaziantep: Şehitkamil Belediyesi Kültür Yay., 2021), 91-98.

⁷²⁸ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 235.

⁷²⁹ Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, 137.

⁷³⁰ BOA, HAT, No. 359, Gömlek No. 20049

⁷³¹ Bowring, *Report on The Commercial Statistics of Syria*, 28.

bildirilmiştir⁷³². İbrahim Paşa, Adana ve Tarsus'ta ne kadar zahire, mühimmat ve top var ise hepsini Gülek Boğazı'na götürme emrini vermiştir⁷³³. İbrahim Paşa, 1839 yılında Osmanlı ordusunun hazırlandığını ajanları aracılığıyla haber aldığı anda kendisine isyan eden Dürzi reislerinden Şibli el-Uryan'ı yanına çekmeyi başarmış ve bir birliğin de komutanı tayin etmiştir. Yine Aneze ve Beni Cerbe aşiretlerini taltif edip destek almış ve Emir Beşir'den de Osmanlı ordusuna karşı savaşmak için kuvvet göndermesini istemiştir⁷³⁴.

Osmanlı ordusunun Nizip bölgesine geçtiği günlerde İbrahim Paşa, babasına bir mektup göndermiştir. Mektupta, “Türk ordusu hakkında aldığım raporları size gönderiyorum. Bu raporlar arasında Kaftan Bey'in komutasındaki Türk süvarilerinin Antep yakınlarındaki topraklarımızı ele geçirdiğini bildiren bir haber var. Köy ağası, Türklerden kötü muamele görmüş. Birliklerimiz Antep'e çekildi.” Mektubun devamında “Eğer Türkler biraz daha ilerler ise Antep'e oldukça yaklaşacaklar. İşte o zaman önümüzde iki seçenek olacak ya savaşmak ya da geri çekilmek⁷³⁵”. Mehmet Ali Paşa da tıpkı Sultan Mahmut gibi savaşın kaçınılmaz olduğunu biliyordu. Osmanlı ordusunun öncü kuvvetlerinin Birecik'e yaklaşması üzerine Mehmet Ali Paşa, para ve eğitilmiş askerleri Mısır'dan İbrahim Paşa'ya sevk etmiş, Harbiye Nazırı Ahmet Mengeli Bey'i de görevlendirmiştir. İbrahim Paşa ise Suriye'nin muhtelif yerlerdeki askerleri ve Anadolu'daki askerlerini toplamaya başlamış ve Nisan 1839 yılında ordu Halep'te ordugahını kurmuştur. Bu ordu, Erkan-ı Harbiye Reisi Süleyman Paşa tarafından burada talim edilmiştir⁷³⁶.

3.5.2.Nizip Savaşı

Osmanlı ve Mısır kuvvetlerinin niteliği hakkında çeşitli görüşler bulunmuştur. Örneğin Ahmet Rasim, Osmanlı ile Mısır ordusunun sayı bakımından birbirine denk olduğunu, Osmanlı ordusunda 35 bin piyade, 5 bin süvari, 3 bin topçu ve 106 top bulunduğunu belirtmiştir⁷³⁷. Enver Ziya Karal da iki ordunun sayı bakımından birbirine eşit olduğu tespitinde bulunmuştur⁷³⁸. İbn-i Tabbâğ el-Halebî, İbrahim

⁷³² BOA, HAT, No. 376, Gömlek No. 20451

⁷³³ BOA, HAT, No. 374, Gömlek No. 20425 -B

⁷³⁴ Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 92.

⁷³⁵ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 355.

⁷³⁶ Dukakinzade Feridun, “Nezip 1831:1840 Seferi” *Askeri Mecmua* Nr.83 (1931), 34-35.

⁷³⁷ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C. IV (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2000), 173.

⁷³⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V (Ankara: TTK, 2007), 141.

Paşa'nın savaşın hemen öncesinde 40 bin kişi ile Birecik ile Ayıntab arasındaki geniş bir ova olan Nizip'e doğru yürüdüğünü ifade etmiştir⁷³⁹.

Abu İzzettin iki ordu arasındaki bazı farklılıklara yer vermiştir. Hafız Paşa'nın savaş yerini kendi seçmesi, asker dizilimi ve tahkimatları hazırlaması Paşa'ya büyük bir avantaj sağlamıştır. İbrahim Paşa'nın sahip olduğu en önemli avantaj ise subay ve askerlerinin rakiplerinden daha kapsamlı bir şekilde eğitilmiş olması, daha fazla deneyime sahip olması, İbrahim Paşa'nın Hafız Paşa'ya göre daha kararlı olmasıdır. Bu konuda Abu İzzettin bir rivayeti örnek vermiştir. Buna göre, Hafız Paşa, Mısır ordusundan kampları görmüş, bir askeri mahkûm etmiş ve ona zarar verilmeyeceğini beyan ederek sorguya çekmiştir. Mahkûm olan asker;

“İbrahim Paşa'nın kampı asker kampı gibidir. İbrahim Paşa'nın kampındaki silahları, askerleri, yanlarındaki topları, atlarını ve şövalyeleri gördüm. Orada sadece asker görürdünüz ve her asker disiplinli bir şekilde kendi yerine bağlı kalmaktadır. Sizin kampa gelince, Yahudilerin, tüccarların, imamların ve alimlerin yaygınlığını gördüm. Bazılarının alım satımla, bazılarının dua ile meşgul olduğunu gördüm. Bu kampınızı, hacıların çadırına benzettim⁷⁴⁰” ifadeleri ile iki ordunun arasındaki farkı aktarmıştır. Bu konuda bir başka örnek İbn-i Tebbağ el-Halebî'nin eserinde şu şekilde aktarılmıştır:

“Mısır ordusu 20 Haziran 1839 tarihinde Türk ordugahının yakın bir noktasına yerleşti. İbrahim Paşa, komutanlarına sabah savaşa hazır olmaları emrini verdi. Bu sırada İbrahim Paşa, güvendiği Süleyman isminde birini Türk ordugahına istihbarat bilgisi almak için gönderdi. Süleyman, Türk kamplarını hatta Hafız Paşa'nın bulunduğu yeri dahi inceleme fırsatı bulup geri döndü ve İbrahim Paşa'ya gördüklerini şu şekilde ifade etti: “Hafız Paşa salondaydı. Sanki bir kral veya sultanmış gibi divanda oturuyordu. Etrafı komutanlar ve ileri gelenlerle çevriliydi. Elinde değerli mücevherlerle süslenmiş bir pipo vardı. İbrahim Paşa, Süleyman'a şu soruyu sordu: Süleyman, aralarında yere bir yatak seren, güneşin ve ayın gölgesinde uyuyan, başını bir taşa koyan, süslü yemek türlerini umursamayan bir bakan ya da komutan görmedin mi? Cevaben, bir ve tek olanın hakkı için bu niteliğe sahip birini bulamadım⁷⁴¹.”

⁷³⁹ Muhammed Ragıb İbn-i Tabbağ el-Halebî, *İ'lamu Nubela Bi Tarihi Haleb el-Şahbai* C.3 (Halep: Dar Al-Qalam Al-Arabi, 1988), 343.

⁷⁴⁰ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 238.

⁷⁴¹ İbn-i Tabbağ el-Halebî, *İ'lamu Nubela Bi Tarihi Haleb el-Şahbai*, 343.

Nizip'te Osmanlı-Mısır orduları arasında büyük savaş öncesi çarpışmalar Ayıntab'da gerçekleşmiştir. Mart 1839 tarihli Hafız Paşa'nın tahriratında, Nizip'te bulunan Osmanlı ordusuna Ayıntab köylerinden bazı kişiler gelmiş ve Hafız Paşa ile görüşmüşlerdir. Gelen kişilerin, Ayıntab'daki Mısır askerlerini yerinden edebilecek ve mühimmatlarını ele geçirebilecekleri hususunda Hafız Paşa'yı ikna ettiği bunun üzerine kendilerine silah verildiği belirtilmiştir. Belgenin devamında: Mısır askerleri, başı bozuk olarak isimlendirilen, silahlandırılmış bu köy halkından kimseler tarafından saldırıya uğramış ve geriye çekilmeye başlamıştır. Mısır askerleri geri çekildikçe Ayıntab köylerindeki halk birikmeye başlamış ve Kilis sınırına kadar savaşmıştır. Mısırlı askerler bir miktar esir bırakmış ve 40 Mısırlı asker ölmüştür. Bu arada Hafız Paşa, tahriratının sonuna Fırat kenarında cephanenin bulunduğu bir handa yangın çıktığını bir miktar cephanenin yok olduğunu ancak ordunun mühimmatına zarar gelmediğini de belirtmiştir⁷⁴². Mısır askerlerinin Ayıntab halkı ile çatıştığına dair Hulusi Yetkin ise Mısır garnizonundan bin kişilik bir kuvvetin Ayıntab Kalesi'nde Ayıntab Türk birlikleri tarafından etkisiz hale getirildiğini belirtmiştir⁷⁴³. Bu konuda Ainsworth, destekleyici bir değerlendirmede bulunarak, İbrahim Paşa'nın uzun bir kuşatmaya dayanabilecek ve 10 bin kişiyi barındırabilecek Ayıntab Kalesi'ne, bin civarında asker bıraktığını, halk arasında isyan çıkarttığını ve bir koz olarak Türkler tarafından kalenin kolayca alınabileceğini planlamasını, İbrahim Paşa'ya açık ve belirgin bir bahane sunulması şeklinde değerlendirmiştir⁷⁴⁴.

Osmanlı ordusunun Sacır Nehri'ni geçerek Kütahya Uzlaşması'nda belirtilen sınırı ihlal etmesi, Tılbaz'ı ele geçirmesi⁷⁴⁵ ve Ayıntab'ın Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır ordusuna hücum etme emrini vermesine yol açmıştır⁷⁴⁶. Mehmet Ali Paşa, oğluna şu mektubu iletmiştir: “topraklarınıza giren düşmanlarınızın birliklerine saldıracaksınız ve onları kovduktan sonra ordularının ana gövdesine yürüyecek ve onlarla çarpışacaksınız. Eğer Allah'ın yardımıyla talih bizim lehimize dönerse Malatya, Urfa, Harput ve Diyarbakır'a doğru yürüyeceksiniz⁷⁴⁷”. Buna göre Mısır ordusu haziran ayının başlarında Ayıntab'a

⁷⁴² BOA, HAT, No. 1335, Gömlek No. 52097

⁷⁴³ Hulusi Yetkin, *Gaziantep İçin Söylenenler* (Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yay., 1969), 69.

⁷⁴⁴ Ainsworth, *Travels and Researches In Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, 303.

⁷⁴⁵ Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, 138.

⁷⁴⁶ Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.11 (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1966), 275.

⁷⁴⁷ Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, 138.

gelmiştir. Bu sırada şehirde medreseliler, kadın, çocuk ve ihtiyarlardan başka kimse kalmamış ve halkın çoğunluğu Maraş'a doğru çekilmiştir. İbrahim Paşa, Ayıntab'da kuvvetli bir garnizon bırakarak Nizip yönüne hareket etmiştir⁷⁴⁸. Mısır ordusu, 20 Haziran 1839 tarihinde Nizip'e varmadan Mızar Geçidi'ne ulaştığı sırada Maraş'a çekilen Antepli kuvvetler tekrar Ayıntab'a gelmiş ve Mısır askerleriyle çarpışarak askerlerin şehri terk etmelerini sağlamıştır⁷⁴⁹. Bu durum İbrahim Paşa'nın Ayıntab halkına yönelik sert tedbirlerine neden olacaktır.

24 Haziran 1839 tarihinde Nizip Ovası'nda Osmanlı ve Mısır orduları bir kez daha karşılaşmıştır. İki ordu arasındaki savaş top atışlarıyla başlamıştır. Mısır ordusunun top kullanmasındaki avantajı Osmanlı ordusunda moral bozukluğuna ve paniğe sebep olmuştur. Moltke, savaşın ilk saatinde her şeyin yolunda olduğunu fakat Osmanlı ordusundaki sol kanadın ilerleyemediğini bunun aksine geriye çekildiğini, yaralıları taşımak bahanesiyle 4-5 kişilik gruplar halinde savaştan çekilmeye başladığını ve harbin moral bakımından şimdiden kaybedildiğini belirtmiştir. Nitekim Mısır ordusunun şiddetli top atışları ve Osmanlı ordusundaki stratejik hatalar ile disiplin bağlarının çözüldüğünü, bazı birliklerin kendi askerlerine dahi hücum ettiklerini belirten Moltke, savaş alanından uzaklaşmış askerleri görmüş, örnek olarak Bekir Paşa'nın 5800 kişilik kuvvetinin 351 kişiye düştüğünü belirtmiş ve kendisi de uzaklaşarak Ayıntab'a ulaşmıştır. Bu sırada şehir halkı savaşın kaybedildiğini anlayarak İbrahim Paşa'nın intikam alacağı endişesiyle şehri terk etmeye başlamıştır⁷⁵⁰.

Osmanlı ordusu Nizip Savaşı'nda kesin bir yenilgi almıştır. Hafız Paşa, savaşın yenilgisiyle toplarını, cephanesini, çadırını, erzakını savaş alanında bırakmış, önce Rumkale'ye ardından Malatya'ya çekilmiştir⁷⁵¹. Böylece İbrahim Paşa kendisinin üzerine gönderilen Osmanlı'nın ünlü komutanlarından Hafız Mehmet Paşa'yı ortadan kaldırmıştır. Savaşın bilançosu hakkında çeşitli veriler aktarılmıştır. Bazı kaynaklarda, Osmanlı ordusundan 4500 ölü ve 8 bin esir, Mısır ordusundan 350 ölü ve 800 yaralı verildiği⁷⁵², diğer bir kaynakta Osmanlı ordusundaki ölü ve yaralıların sayısının 10

⁷⁴⁸ Hulusi Yetkin, Mehmet Solmaz, *Küçük Hafız ve Mustafa Yavuz* (Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yay., 1969), 25-26.

⁷⁴⁹ Özlü, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Dram Nizip Savaşı*, 107.

⁷⁵⁰ Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, 329-330.

⁷⁵¹ Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, 140.

⁷⁵² Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 358.

bini aştığı belirtilmiştir⁷⁵³. Bir başka kaynakta ise Osmanlı ordusunun ölü ve yaralılarıyla 4 bin üzerinde, Mısır ordusunun da ölü ve yaralılarıyla 3 bin üzerinde zayıat verdiği belirtilmiştir. Bunun dışında Osmanlı ordusu 12-15 bin arasında esir vermiş, yaklaşık 6 milyon frank değerinde hazine bırakmıştır⁷⁵⁴. Geri çekilmiş olan Osmanlı ordusu beraberinde cephanesini taşıyamadığı için ciddi mühimmat Mısır askerlerince ele geçirilmiştir. Öyle ki Osmanlı askerleri, 100'den fazla topu savaş meydanında bırakmıştır⁷⁵⁵. Yol kenarlarında bol miktarda sırt çantaları, fişek kutuları, teçhizat, giysi parçaları görülmüştür. Mısır askerlerinin eline geçen silahlar oldukça fazla olmuş, savaştan birkaç gün sonra Halep'te en az 6 bin civarında yığılı halde tüfek tespit edilmiş, silahların çoğu Nizip deresinden çıkarılmıştır⁷⁵⁶. Bunun dışında Hafız Paşa'nın çadırı Mısır askerleri tarafından yağmalanmış, resmi yazışmalar ele geçirilmiştir⁷⁵⁷.

Nizip Ovası'ndaki önemli savaş, Osmanlı Devleti'nin durumunu oldukça kritik bir hale getirmiştir. Sultan Mahmut, savaşın sonucunu öğrenemeden vefat etmiştir. Bu konuda Ali Fuad, "Nizip muharebe-i meşhuresinde Mısır ordusu yine galip geldi. Fakat Sultan Mahmut haber-i mağlubiyetin İstanbul'a vusulünden bir gün evvel ahirete yol aldı⁷⁵⁸" ifadelerine yer vermiştir. Bu durum Bâbüâli ve halk nazarında ümitsizliğe ve karamsarlığa yol açmıştır. Tüm bunların yanı sıra 9 Temmuz'da Ahmed Fevzi Paşa, 8 savaş gemisi, 12 firkateyn, 2 brik'ten oluşan Osmanlı donanmasını İskenderiye'ye götürmüş ve Mehmet Ali Paşa'ya teslim etmiştir. Bu olay Osmanlı'nın yaşadığı vahameti bir kat daha arttırmıştır⁷⁵⁹.

Kavalalıların Nizip Savaşı'nda galip gelmesi başta İngiltere ve Avusturya olmak üzere Avrupa'yı tekrardan harekete geçirmiş ve doğudaki statükonun korunması için siyasi görüşmeler artmıştır. İngiltere ve Avusturya, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü sağlamaktan yana iken Fransa, Mehmet Ali Paşa'nın kılıç ile elde ettiği yerlerin kendisine ait olduğu iddiasıyla Mısır meselesinin büyütülmemesi gerektiğinden yana tavır almıştır. Rusya ise Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın artık bir

⁷⁵³ Cezzar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 2946.

⁷⁵⁴ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 245.

⁷⁵⁵ Poujoulat, *Voyage Dans L'Asie Mineure En Mesopotamie, A Palmyre, En Syrie, En Palestine Et En Egypte*, 450.

⁷⁵⁶ Ainsworth, *Travels and Researches In Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, 349.

⁷⁵⁷ Özlü, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Dram Nizip Savaşı*, 132.

⁷⁵⁸ Ali Fuad "Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (1927), 67.

⁷⁵⁹ Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, 363.

değeri kalmadığını ve antlaşmayı uygulamaya geçirmenin kolay olmadığını düşünmüş, böylece Palmerston’u dahi şaşırtacak bir şekilde İngiltere’yi desteklemiş, burada Fransa ile İngiltere’nin arasını açıp Batı Blok’unu yıkmaya çalışmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston Mısır meselesinin çözümü için Avusturya, Prusya ve Rusya ile anlaşarak 15 Temmuz 1840 tarihinde Londra Konferansı’nı düzenlemiştir. Fransa kamuoyu, ülkesinin dışlanması ve büyük devletlere karşı Mehmet Ali Paşa’nın tarafının tutulmasına büyük bir tepki göstermiş, Fransa Hükümeti’ni eleştirmiştir. Nitekim Palmerston’un “bırakın Fransızlar ne söylerse söylesin, Mehmet Ali yüzünden 4 devletle savaşı göze alamaz” sözü haklı çıkmış ve Fransa da Mehmet Ali Paşa’yı yalnız bırakmıştır⁷⁶⁰.

Londra Antlaşması Mehmet Ali Paşa’ya bir ültimatoh mahiyetinde olmuştur. Paşa’dan Sultan’ın yönetimine boyun eğmesi ve Mısır ile yetinmesi istenmiş ve 20 gün içerisinde kabul etmesi halinde ömür boyu Güney Suriye ve Akka’nın valiliği verilmiştir. Ancak Mehmet Ali Paşa, Fransa deniz gücünün yardımına güvendiği için bu talebi reddetmiştir. Paşa’nın kuvvetler dengesi yanlış hesaplanmış ve Fransa yardıma gelmemiştir. İngiliz ve Avusturya savaş gemileri Mısır ile İbrahim Paşa’nın iletişim hatlarını tahrip etmiş, gemiler Lübnan’ın güney kıyılarını 1840 Eylül ve Ekim aylarında bombardıman altına almış, Türk süvarileri ayaklanma halindeki Dürzileri desteklemiş, İbrahim Paşa ve ordusu Mısır’a çekilirken Akka İngilizler tarafından bombalanmış, Mısır kıyıları abluka altına alınmıştır. Yapılan askeri ve siyasi baskılar üzerine Mehmet Ali Paşa, İskenderiye Konvansiyonu’nu imzalamak zorunda kalmış⁷⁶¹, Suriye-Filistin coğrafyasından çekilip Mısır ile yetinmeyi kabul etmiştir. Bâbîâlî’nin Mısır’ın da Kavalalılarının yönetiminden alınması talebi Avrupa devletleri tarafından kabul görmemiştir. Yapılan görüşmeler sonucu; “Mısır valiliğinin, kalıtsal olarak Kavalalılar Hanedanına geçmesi, Mısır ordusunun 18 bin kişi ile sınırlandırılması, vergilerin padişah adına toplanması, paranın Padişah adına bastırılması” kararlaştırılmıştır⁷⁶². Osmanlı donanması ise Fevzi Paşa’nın ihanetinden beri İskenderiye Limanı’nda demirlenmiş haldeydi söz konusu filonun da Boğaziçi’ne gönderilmesine karar verilmiştir. Sultan Abdülmecit, Şubat 1841 yılında Mehmet Ali Paşa’yı Mısır valisi olarak tanıyan ve soyundan gelenlere de veraset hakkı veren

⁷⁶⁰ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, 212-214.

⁷⁶¹ Palmer, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (bir çöküşün tarihi)*, 119.

⁷⁶² Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, 212-215.

fermanı yayınlamıştır⁷⁶³. Böylece Avrupa devletlerinin müdahalesi ile Mısır meselesi çözülmüştür. Bu husustaki en önemli detay Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeki Mısır, idari anlamda bağımsız bir yapıya dönüşmüştür.

⁷⁶³ Palmer, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (bir çöküşün tarihi)*, 119.

IV. BÖLÜM

KAVALALI HANEDANI'NIN ANADOLU YÖNETİMİ VE ANADOLU'DAKİ NÜFUS HAREKETLİLİĞİ

4.1.Kavalahılar Hanedanı'nın Anadolu'daki Yönetimi

İbrahim Paşa Anadolu coğrafyasında bulunduğu süre boyunca bölgede birçok açıdan önemli etkiler bırakmıştır. Osmanlı Devleti Anadolu coğrafyasının bir bölümünde İbrahim Paşa'nın propagandaları dolayısıyla geçici de olsa merkezi otoritesini kaybetmiştir. İbrahim Paşa'nın savaş kazanımları, halka karşı yürüttüğü politika ve propaganda faaliyetleri ile Osmanlı Devleti, Anadolu'nun büyük bir kısmında otoritesini yitirmiştir. Bununla birlikte Anadolu'nun hemen her noktasında Mısır ordusu ve İbrahim Paşa'nın tesiri söz konusu olmuştur. İbrahim Paşa'nın Anadolu'da kendi çıkarları doğrultusunda ortak bir kamuoyu oluşturmak için gayret gösterdiği propaganda faaliyetleri ve İç Anadolu, Güney Anadolu ve Batı Anadolu'da yerel yönetici atamaları genel olarak 1832 ve 1833 yıllarında gerçekleşmiştir. Kütahya Uzlaşması'ndan sonra ise Suriye-Filistin bölgesi İbrahim Paşa'nın idaresine verildiği gibi Adana da Mısır idaresine muhasıllık olarak verilmiştir. Böylece Gülek Boğazı'nın güneyi bereketli Çukurova coğrafyası, Adana, Tarsus, Osmaniye ve Halep'e yakınlığından Kilis, Gaziantep, Maraş⁷⁶⁴ ve ana karargâh olarak Antakya bölgesi İbrahim Paşa'nın idaresinde kalmıştır. Antalya'dan Fırat'ın doğusuna kadar olan bölgede İbrahim Paşa'nın etkisi daha uzun sürmüş, 1840 yılına dek 8 yıl boyunca söz konusu olan bölge Kavalalıların yönetiminde kalmıştır.

⁷⁶⁴ Kutluoğlu, "1833 Kütahya Antlaşması'nın Yeni Bir Değerlendirmesi", 284.

İbrahim Paşa'nın Anadolu'da sadece propaganda ya da yönetici atamaları ile ilgili faaliyetleri olmamıştır. Bazı yerleşim bölgelerinde ekonomik, güvenlik, askeri ve uzun vadede etkili olacak demografik, ziraat gibi alanlarda da faaliyetler sürdürmüş, bölgeyi kendi idari anlayışıyla yönetmiştir. İbrahim Paşa'nın Anadolu'da idaresi altına aldığı yerleşim yerleri ve buradaki icraatları tespit edilerek aşağıda yer verilmiştir.

4.1.1.İbrahim Paşa'nın Adana Muhasıllığını Elde Etmesi

Belen Muharebesini kazandıktan sonra Adana ve çevresi, İbrahim Paşa'nın ısrarla hâkimiyeti altına almak istediği bir bölge olmuş, nitekim Mısır ordusu, 31 Temmuz 1832 yılında Adana'ya girmiştir⁷⁶⁵. İçel Mutasarrıfı Rauf Paşa'nın Gülek Boğazı'nın bir an önce savunulması hakkında yazmış olduğu 6 Ağustos 1832 tarihli tahriratına göre Mısır askerlerinin Adana'ya varmış oldukları, buradan Tarsus'a doğru yayılmaya başladıkları belirtilmiştir⁷⁶⁶. İbrahim Paşa, Belen üzerinden Adana'ya gelince halka propaganda kağıtları dağıtarak kendi yanına çekmeye çalışmıştır. İbrahim Paşa, Mısır'ın doğal uzantısı olarak gördüğü Adana'da kalıcı olarak bulunmak istemiştir. Bu konuda İbrahim Paşa'yı cezbeden bazı hususlar bulunmaktadır. Örneğin Adana'nın askeri, ticari ve lojistik açıdan önemli stratejik noktalara sahip olmasıdır. Bunlardan en önemlisi İç Anadolu-İstanbul ve Suriye bağlantısı olan sarp Toros Dağlarının geçit noktalarından birisi Gülek Boğazıdır. İbrahim Paşa, söz konusu boğazın muhafazasına önem vermiş burada çeşitli tedbirler almıştır. Kavalalılar için Adana'nın bir diğer önemli özelliği ikliminin uygun olması ve verimli arazilere sahip olmasıdır. İleride detaylı bir şekilde verileceği üzere Adana'nın pamuk yetiştiriciliğine müsait bir araziye sahip olması İbrahim Paşa'nın burada çiftçilik alanında önemli hamleler yapmasını sağlamıştır. Ayrıca Adana'nın doğal zenginliklere sahip olması ki burada ormanların varlığı ve Mısır'ın temel ihtiyaçlarından olan kerestenin bu bölgeden de tedarik edilmesi ve yakın bir noktada bulunan Tarsus gibi Doğu Akdeniz sahillerine sahip olması Kavalalılar için Adana'nın alınmasını elzem kılmıştır. İbrahim Paşa, Adana'ya geldikten sonra ileri harekate devam etmek istemiş ve Arap ordusu ile Türk yerleşimleri içerisinde ilerleme cesaretini göstermiştir. Adana, İbrahim Paşa tarafından önemli bir üs olarak kullanılmıştır. Gülek Boğazı'nı aşp İç Anadolu'da

⁷⁶⁵ Davut Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth 'ül Şam 1832*, 71.

⁷⁶⁶ BOA, HAT, No. 354, Gömlek No. 19885

ilerleyerek Konya’da gerçekleşecek savaş hazırlıklarını yine burada tamamlamıştır. Kütahya Uzlaşması sonrası da tekrardan Adana’ya gelmiştir.

Kütahya Uzlaşmasında anlaşmazlığa neden olan en önemli maddelerden biri Adana’nın hangi yönetimde kalacağı konusu olmuştur. Bâbîâli, Adana’nın verilmesine razı olmamıştır. Ancak İbrahim Paşa’nın kişisel düşüncesi Adana’nın muhasıllık olarak kendisine verilmesi yönündeydi. Bu hususta şiddetle ısrarını devam ettirmiş, durumu babasına bildirmiştir⁷⁶⁷. Sultan Mahmut, “... Adana hususunda bu derece ısrar gûna muamele göstermeleri artık doğrucası hazım olunur şeylerden değil⁷⁶⁸...” diyerek tepkisini göstermiştir. Sonuç olarak Adana’nın durumunu diğer devletlerin gündeme getirmesi ve Bâbîâli’ye yönelik artan siyasi baskılar, Kavalalıların askeri gücü avantaj olarak kullanıp geri adım atmaması ve Amedci Reşit Bey’in İbrahim Paşa’yı Adana’dan vazgeçirmeye muvaffak olamamasıyla⁷⁶⁹ Adana, Mısır idaresine geçmiştir. Bunun üzerine İbrahim Paşa Kütahya’da iken Pertev Paşa’nın kardeşi Emin Efendi, İbrahim Paşa ile görüşmek üzere görevlendirilmiştir. Adana muhasıllığının İbrahim Paşa’ya verilmesi ve vergi gelirinin beş yüz keseden bin kese akçeye çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir. Emin Efendi ile yapılan müzakerelerde İbrahim Paşa, Tarsus ile beraber olarak Adana için bin kese sözü geçmiş olduğunu Tarsus’un sonradan Adana’dan ayrıldığını eklemiş, babasının emri olmadan karar veremeyeceğini ifade etmiştir. Emin Efendi: “siz vüzera-yı izamdansınız Adana size tevcih olundu pederiniz buna karışamaz”. İbrahim Paşa: “hayır, öyle değildir. Ben Cidde valisiyim ama idare yetkisi babamdadır” diyerek başka bir konu görüşülmüştür. Müzakerenin devamında; Emin Efendi: “Kütahya’dan hızla hareket ederek görev yerine gitmeniz gerekmektedir.” İbrahim Paşa: “Burada külliyetli mühimmat birikti. Bunların arkasını almadıkça hareketim uymaz. Pederimden korkarım, Aydın’dan develer gelsin sonra hareket ederim.” Emin Efendi: “Burada bulunma sürenizin uzaması İstanbul’da elçiler arasında karışıklığa neden olabilir bir gün önce hareketiniz Padişahın iradesinin gereğidir.” İbrahim Paşa: “Hayır mümkün değil. Mühimmat gitmedikçe gitmem” demiştir. Böylece müzakere neticesinde Emin Efendi, İbrahim

⁷⁶⁷ BOA, HAT, No. 371, Gömlek No. 20383

⁷⁶⁸ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 117.

⁷⁶⁹ BOA, HAT, No. 371, Gömlek No. 20383-B

Paşa'nın askerlerini geri çekmeye ve kendisinin de 24 Mayıs 1833 tarihinde geri çekildiğini Bâbîâlî'ye bildirmiş ve kendisi de İstanbul'a dönmüştür⁷⁷⁰.

Kavalalılar döneminde bir bölgenin en yüksek amiri olarak valilik atamaları gerçekleşmiştir. Genelde Mısırlı askeri personellerden oluşan valiler, genel asayiş, seferberlik, asker toplama gibi vazifeleri bulunmuştur. Adana'ya da bu dönemde Ahmet Menikli Paşa tayin edilmiştir⁷⁷¹. Tüm Suriye'nin Genel Valisi aynı zamanda Adana'nın da genel valisi Şam'da ikamet eden Şerif Paşa'dır⁷⁷². Yine Adana ve Tarsus'ta idari değişiklikler yaşanmış, İbrahim Paşa, Adana mütesellimi olarak Hacı Nebi Bey'i, Gülek Boğazı idaresi için Ahmed Bey'i ve Tarsus mütesellimi olarak da Kara Veli Bey'i görevlendirmiştir⁷⁷³. Kavalalılar döneminde Adana, İbrahim Paşa'nın ciddi reformlar yaptığı ve bu reformların uzun yıllar boyunca etkisini sürdürdüğü bir bölge olmuştur. Özellikle tarımsal reformlar, Adana'daki ıslah çalışmaları ve kereste ticareti ilerleyen süreçte detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bunun dışında Mısırlılar bu bölgede kamu işleri ile ilgilenmiş, kışlalar inşa ettirmiştir. Ayrıca su yollarına dikkat edilmiş, Toros Geçitlerinde, Çukurova'nın kuzeyinde İbrahim Paşa, askeri savunma hazırlıkları gerçekleştirmiştir⁷⁷⁴. İbrahim Paşa, Adana'da rüşveti kesin bir şekilde yasaklamıştır. Bununla ilgili Menemencioğlu Ahmet Bey ne yöneticilerin ne askerin ne de memurun en ufak bir rüşvet aldığına dair bir haberi gelmediğini belirtmiştir. Adana'da bir yönetim meclisi oluşturulmuş, mecliste kararlar tartışılmıştır. Alınan kararlar biriktirilerek İbrahim Paşa'ya ulaştırılmış ve Paşa haksız gördüğü kararlarda meclisi eleştirmiştir⁷⁷⁵.

4.1.2.İbrahim Paşa Döneminde Antakya'daki Faaliyetler

İbrahim Paşa ilk olarak komutasındaki Mısır ordusu ile Belen'de Osmanlı kuvvetlerine karşı ciddi bir galibiyet almış ve Antakya üzerinden Anadolu'ya hareket etmiştir. İbrahim Paşa, Antakya'yı Anadolu'dan tamamen çekileceği tarihe kadar yönetiminde bulundurmuştur. Bu dönemde Antakya yakınlarındaki en önemli olay daha önce detayları verilmiş olan Belen muharebesidir. Mısır ordusu Antakya'da

⁷⁷⁰ Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi C. 4-5*, haz. Yücel Demirel (İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yay., 1999), 725.

⁷⁷¹ Hofman, "Mısır Yönetimi Altında Suriye ve Filistin'in İdaresi (1831-1840)", 197.

⁷⁷² Perrier, *La Syrie Sous Le Gouvernement De Mehemet-Ali*, 52.

⁷⁷³ BOA, HAT, No. 376, Gömlek No. 20471

⁷⁷⁴ Bowring, *Report on The Commercial Statistics of Syria*, 28.

⁷⁷⁵ Özlem Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 30-31.

bulunduğu ilk dönemlerde Osmanlı yük gemilerine el koymuştur. Örneğin bir tahrirata göre İstanbul'dan gelen iki Osmanlı gemisi Mısırlılar tarafından zorla alınmış daha sonra Adana Tarsus'tan zahire almış olan bir gemi de İskenderun iskelesinde, Mısırlı gemiler tarafından sıkıştırılıp ele geçirilmiştir⁷⁷⁶.

İbrahim Paşa, Antakya üzerinden Anadolu'ya geçtiğinde 1830'larda Antakya mütesellimi Mehmet Paşa⁷⁷⁷ iken İbrahim Paşa döneminde Ahmet Kaptan Paşa mütesellim olarak atanmıştır⁷⁷⁸. Antakya, İbrahim Paşa için oldukça önemli görülmüştür. Antakya'nın havasının güzel olması, suyunun ve yiyeceğin bol olması ayrıca kuzeyden gelebilecek Osmanlı ordusuna karşı stratejik bir yer olması dolayısıyla İbrahim Paşa, genel karargahını Antakya'ya yerleştirmiştir⁷⁷⁹. İbrahim Paşa, Hama, Şam, Beyrut ve Adana'da askeri kışla ve hastaneler inşa ettirdiği gibi Antakya'da da piyadeleri için 2-8 bin kişilik kışlalar inşa ettirmiştir⁷⁸⁰. Şehri ziyaret etmiş olan Russenger, Antakya'nın Asi nehrinin sol kıyısında yer aldığını ve nehrin her iki kıyısındaki bereketli topraklara sahip 10-12 bin kişilik bir nüfus barındığını belirtmiştir. Ayrıca İbrahim Paşa'nın Antakya'da bulunduğu dönemde şehir surlarının dışında sade yapılı bir büyük evde konaklamış olduğunu ve kaldığı evin hemen karşısına ise yeni büyük bir askeri kışla inşa ettirmiş olduğunu⁷⁸¹ belirtmiştir. Yine bu dönem ziyaretleri içerisinde Antakya'yı da ziyaret etmiş olan Bartlett şehir hakkında şu izlenimlerini aktarmıştır: "Antakya'nın görünümü İbrahim Paşa'nın burayı ele geçirmesinden bu yana büyük ölçüde iyileşmiştir. Subayları ve ajanları sokakları daha da canlandırıyor. Seyyahlar, bir ziyafet esnasında Fransız, Polonyalı, Nubyalı veya Mısırlı ile karşılaştığında her şeyin daha bol olduğunu söyleyebilir. İbrahim Paşa'nın maiyetindeki askerlerin hepsi kendileri kadar mutlu ve hırslı bir efendiye hizmet etmekte, askerler İbrahim Paşa'ya karşı coşkuyla doludur. Doğulu kimseler İbrahim Paşa'ya sonsuz bir güven duymakta, onun Tanrı tarafından doğuda büyük değişiklikler yapmak için görevlendirildiğine inanıyorlar. İbrahim Paşa'nın yeni sarayı surların

⁷⁷⁶ BOA, HAT, No. 907, Gömlek No. 39748

⁷⁷⁷ Adem Kara, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2004), 80.

⁷⁷⁸ Russeger, *Reisen in Europa, Asien und Afrika...*, 368.

⁷⁷⁹ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriyye*, 129.

⁷⁸⁰ Barker, *Syria and Egypt Under The Last Five Sultan's of Turkey*, 203-204.

⁷⁸¹ Russeger, *Reisen in Europa, Asien und Afrika...*, 366.

dışında hoş bir mevkide inşa edilmiştir. Malzemeleri kullanmak için eski surların ve kulelerin bir kısmı yıktırılmıştır⁷⁸².

Bu dönemde gayrimüslimlere yönelik ayrıcalıklar tanınmıştır. Antakya’da Arapça konuşan 150 Hristiyan hane yer almaktaydı ve bunların bir kilise ve bir mektep yapma taleplerini İbrahim Paşa onaylamıştır⁷⁸³. Yine bu dönemde Antakya’da tarımsal üretimde önemli bir artış yaşanmıştır⁷⁸⁴ ancak İbrahim Paşa’nın hâkimiyetini devam ettirdiği 1832-1840 yılları arasında Anadolu’nun birçok yerleşim bölgesinde askeri harcamaların, vergi yükünün ve savaşların sebep olduğu mali problemler, Antakya’da fiyatları oldukça yükseltmiştir. Yapılan savaşlar ve askeri nüfus hareketliliğinden dolayı piyasadan fazla miktarda temel gıda maddeleri satın alınmış ve bu durum halkın bu tür maddelere ulaşmasında sorunlar oluşturmuştur⁷⁸⁵. Yine bu dönemde Suriye coğrafyasında olduğu gibi halkın elindeki silahlar Mısır idaresince toplanmıştır⁷⁸⁶.

Suriye-Filistin bölgesinde olduğu gibi İbrahim Paşa’nın Antakya ve Adana’yı hâkimiyetine aldığı dönemde kendisine karşı bazı ayaklanmalar yaşanmıştır. Esasında İbrahim Paşa, Mısır’dan hareket ettikten sonra babası Mehmet Ali Paşa, “oğlum İbrahim, dağlar ile ovaların ahvalini fark-u temyiz et. Dağluları nazar-ı ehemmiyette tut⁷⁸⁷” şeklinde bir nasihat vermişse de İbrahim Paşa’nın karşılaştığı en önemli problemlerden biri söz konusu dağlık bölgelerde yaşayan gruplardan gelmiştir. Suriye’de dağlık bölgelerdeki halk, İbrahim Paşa’yı oldukça meşgul ederken Gavur Dağı’nda, Antakya çevresinde Mısırlılara karşı duran epeyce bir kuvvet oluşmuştur.

Kavalalıların hem Adana hem de Antakya bölgesindeki hâkimiyeti esnasında karşılaştıkları önemli bir güç, Küçük Alioğlu Mustafa Bey olmuştur. Küçük Alioğulları, Payas’ta hâkimiyetini kurmuş 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgenin nüfuzlu bir ailesi olup bölgedeki keyfi uygulamaları sebebiyle Osmanlı’yı meşgul etmiştir⁷⁸⁸. Mısırlıların Anadolu’da faaliyetlerini başlattığı yıllarda Küçük Alioğlu Mustafa Bey, ilk zamanlar Kavalalıların yanında yer almışsa da pişman olup daha sonra Bâbüâlî’nin tarafında bulunmuştur. Mustafa Bey, İbrahim Paşa’nın asker taleplerini yanıtsız bırakmış, silahlarını teslim etmek istememiştir. Ayrıca Mustafa

⁷⁸² Bartlett, *La Syrie, La Terre-Sainte, L’Asie Mineure*, 47.

⁷⁸³ Kara, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850)*, 46.

⁷⁸⁴ Ainsworth, *Travels and Researches In Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, 94.

⁷⁸⁵ Kara, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850)*, 163.

⁷⁸⁶ BOA HAT 288-17285 (H06.06.1250)

⁷⁸⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 21-39 yay. Cavid Baysun (Ankara, TTK, 2. Baskı, 1986), 128.

⁷⁸⁸ Yılmaz Kurt, “Küçük Alioğulları” *DİA* (Erişim tarihi 20.09.2024).

Bey, Bâbîâli'den Adana'nın kendisine tevcih, edilmesini böylece Adana'yı Mısırlıların işgalinden kurtaracağını belirtmiştir⁷⁸⁹. İbrahim Paşa bu muhalefetten rahatsız olduğu için kendisini sıkıştırmış ve üzerine hem Adana hem de Halep'ten bin beş yüz kadar asker sevk etmiştir⁷⁹⁰. Dört gün süren muharebede 70-80 kadar Mısır askeri ile Mustafa Bey'in 5-10 kadar askeri yaşamını yitirmiştir. Bu olaydan sonra Mustafa Bey, Maraş'a gitmiştir⁷⁹¹. Bunun üzerine Antakya, Payas, Adana bölgesinde Mısırlı askerler lehine bir netice alınmıştır. Küçük Alioğlu Mustafa Bey, Mısır meselesinin bitmesinin ardından tekrar Payas'a gelmiş, Bâbîâli'nin uygun görmediği davranışlarda bulunmuş ve yine bölgede huzursuzluk çıkararak 6 bin kişilik kuvveti ile Maraş'ı zapt etmiştir⁷⁹².

4.1.3.İbrahim Paşa Döneminde Ayıntab'daki Faaliyetler

Halep'in Mısır ordusu tarafından ele geçirilmesi sonrası ile Belen Muharebesi'nin hemen öncesi arasındaki süreçte Mısır ordularının bir kısmı bu dönem tahmini nüfusu 25-30 bin⁷⁹³ olan Ayıntab'a hareket ederek bölgeyi zapt etmişlerdir. İbrahim Paşa tarafından Ayıntab'a bir buyrultu gönderilmiştir. Ayıntab'da Serbevabin Dergâhı'ndan Battalzâde el-Hâc Sadık Bey Osmanlı Devleti'ne bağlı birisiydi⁷⁹⁴ ancak bu durum İbrahim Paşa tarafından uygun görülmemiştir. Buyrultuya göre; Ayıntab'ın mütesellimi Battalzâde el-Hâc Sadık Bey'e iyi niyetlerde bulunulmuş ardından Mısır Hükümeti'nin Cidde ve Şam eyaletleri gibi Halep, Şehba ve diğer yerlerin de Mısır Hükümeti'ne bağlandığı bildirilmiştir. Bu bağlamda Ayıntab şehrinin genel işlerinin düzenlenmesi, halkın fakirlikten çıkarılması ve durumlarının düzeltilmesi gerektiği, bunun için de tecrübeli bir yöneticinin tayin edildiği açıklanmıştır. Emirnamenin devamında yöneticinin halk ile iyi geçinmesi, adaletten yana olması, perişan halde bulunan insanlara yardım etmesi, haklarını savunması ve merhametli olması temennilerinde bulunmuştur. Son olarak mütesellimin dîvân-ı seraskerîden almış olduğu emir doğrultusunda üzerine düşen görevleri yerine getireceği ifade edilmiştir⁷⁹⁵. Bir sonraki gönderilen hükümde yeni mütesellimin Arif Efendi olduğu belirtilmiştir. Hükme göre, Ayıntab sancağının daha önce zulüm ve ağır yükler altında

⁷⁸⁹ Aydın Efe, *Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 66-68.

⁷⁹⁰ BOA, HAT, No. 1293, Gömlek No. 50230

⁷⁹¹ BOA, HAT, No. 373, Gömlek No. 20409

⁷⁹² BOA, C..ZB.. No. 23, Gömlek No. 1148

⁷⁹³ Bowring, *Report on The Commercial Statistics of Syria*, 114.

⁷⁹⁴ BOA, HAT, No. 363, Gömlek No. 20148

⁷⁹⁵ GŞS, s.353, h.136 21 S. 1248

olduğu ve halkın refaha ulaşabilmesi için Mısır Hükümeti'ne riayet etmesi gerektiği bildirilmiştir. Şehrin yaşadığı sıkıntılardan dolayı adil bir yönetim kurulduğu ve memleketin huzur ve saadetinin öncelikli olduğu, vergilerin toplanması hakkında bilgiler aktarılmıştır⁷⁹⁶.

Esasında Ayıntab'ın Kavalalılar yönetiminde kalıp kalmayacağı da belirsizliğini korurken Mısır tarafınca ilhak edilmiştir. Çünkü Kütahya'daki anlaşmadan sonra Kavalalılar uhdesine tevcih edilen bölgelerin yeniden vergi tespiti için görevlendirilen eski Defterdar Hacı Ethem Efendi, Mısır'a gönderilmiştir. Ethem Efendi vergiler konusunda birçok maddeden oluşan bir rapor hazırlamıştır. İçerisinde Antep ile ilgili maddede; Kavalalıların Kütahya Uzlaşması'ndaki sınırlara uymadığı, Maraş Eyaleti idaresindeki Ayıntab'a kadar olan yerleri Halep'e bağlı iddiasıyla işgal ettiğini belirtmiştir⁷⁹⁷. Kütahya Uzlaşması'na göre Osmanlı-Mısır sınırı, Ayıntab'ı ikiye bölmüştür⁷⁹⁸. Söz konusu sınır için Sacur ve Tilbaşar Mısır'ın kuzeyini oluşturmuş; Oğuzeli, Barak ve Kilis, Kavalalı idaresine geçmiştir. Ayıntab merkezi ve Nizip ise Bâbiâli idaresinde kalmıştır⁷⁹⁹. Ancak İbrahim Paşa'nın Ayıntab'daki faaliyetleri şehrin Mısır tarafından yönetildiğinin ve ele geçirildiğinin ispatı olmuştur.

İbrahim Paşa'nın tüm vaatlerine rağmen Ayıntab halkı, İbrahim Paşa'nın yanında yer almak istememiş ve özellikle Ayıntab'ta İbrahim Paşa yönetimi boyunca olumsuz bazı hadiseler yaşanmıştır. Bu hususta Poujoulat, İbrahim Paşa'nın Ayıntab'daki faaliyetleri ile ilgili önemli bilgiler verirken; "Ayıntab, üzüm bağları ve her türlü meyve ağaçlarıyla kaplı güzel bir vadinin ortasında yer almaktadır. Şehir, yuvarlak bir tepe üzerine inşa edilmiş bir kalenin etrafında toplanmıştır. Mısır hâkimiyetinden önce Ayıntab, Suriye'nin bir parçası değildi, Maraş Eyaletine bağlı idi⁸⁰⁰. Ayıntab halkı, İbrahim Paşa'nın Suriye'yi ele geçirmesine kadar bir nevi bağımsızlığını korumuştur, İbrahim Paşa'nın Ayıntab halkını kontrol altına alması ise ancak şiddet yolu ile gerçekleşmiştir. Konya Muharebesi'nin ardından İbrahim

⁷⁹⁶ GŞS, s.355, h.141, 22 Ra. 1248.

⁷⁹⁷ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 139.

⁷⁹⁸ Yıldırım Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Ayıntab'ın (Gaziantep) Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1839-1876)* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 24.

⁷⁹⁹ Yetkin, Solmaz, *Küçük Hafız ve Mustafa Yavuz*, 21.

⁸⁰⁰ Ayıntab, 19. Yüzyılın belirli dönemlerinde Maraş ve Halep eyaletleri arasında değişkenlik göstermiş bir sancaktı. 1819 yılında Maraş Eyaletine bağlı iken; Kavalalı yönetiminin hemen öncesinde 1829-1830 yıllarında kesin olarak Halep Eyaletine bağlanmıştır. Hilmi Bayraktar, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu* (2000), 84-85.

Paşa'nın emriyle 400 Ayıntablı Müslüman'ın kafası kesilmiş, çevre köylerde çok sayıda infaz gerçekleşmiştir. Eğer Bâbîâli, Suriye'de kendisine ait olan hakları tekrar almak için bazı girişimlerde bulunmuş olsaydı Ayıntab halkı hızla Bâbîâli'nin idaresine girecekti⁸⁰¹” şeklindeki ifadeleri Ayıntab halkının en başından İbrahim Paşa'ya karşı bir tavır aldığını göstermiştir.

Ayıntab halkı, İbrahim Paşa'nın tayin ettiği yöneticiyi kabullenmemiş ve bunun üzerine İbrahim Paşa, göndermiş olduğu buyrultuda, Arif Ağa'nın mütesellim tayin edildiğini ve ona bağlanması gerektiği bildirilmiş ardından “Eğer eski Antepliliğinizi tekrar ederseniz biz adam öldürmekten usanmadık... Allah hakkı için Antep'in ne kadar ileri geleni varsa Akka'da taş altında çürütürüz. Birden adam öldürmeyiz. Hiç erkek bırakmayarak, Antep'in dümdüz edileceği⁸⁰²...” ifadeleri yer almıştır. Nitekim Ayıntab halkına yönelik baskıcı bir yönetim kurulmuş⁸⁰³, Halep ve Ayıntab ahalisi bütün İbrahim Paşa ve askerinin zulüm ve düşmanlıklarından usandıklarını belirtmiştir⁸⁰⁴. Çünkü İbrahim Paşa, her ne kadar sınır kentlerine daha fazla ilgi göstermiş, Adana ve Tarsus'ta halkın silahlarına dokunmamış ise de bu durum Ayıntab'da farklı bir yol izlemiştir. Ayıntab'da halk silahsızlandırılmış, ek vergilerle ve her türlü yük hayvanı, işçi ve asker talebiyle ezilmişlerdir. Böylece halk şehri terk etmeye başka bölgelere göç etmeye başlamıştır⁸⁰⁵.

Kavalalılar yönetimi tarafından ilhak edilmiş Ayıntab'ta Nizip Savaşı'na dek idareciler atanmış, vergi düzenlemeleri yapılmıştır. Ayıntab'da medrese çevresi başlangıçta kararsız olsa da tarafsız kalmış ve bunun dışında halkın büyük çoğunluğu Mısır yönetimini kabul etmeyip Osmanlı'ya sadık kalmak istemiş, dolayısıyla tehditler, çatışmalar, asker alımları süregelmiştir⁸⁰⁶. Antep Kalesi önünde Mısırlı askerler ile Ayıntab halkı çok defa çatışmış, Ayıntab-Maraş, Ayıntab-Antakya güzergahlarında sık sık küçük çaplı çarpışmalar yaşanmıştır. Mısır kuvvetleri ile Ayıntablılar arasındaki en önemli çatışmalar Nizip Savaşı öncesinde Nizip yolunda “Mezar Geçidi (Mızar Geçidi)” ve Orul köyünde gerçekleşmiştir⁸⁰⁷. Bu arada şehirde

⁸⁰¹ Poujoulat, *Voyage Dans L'Asie Mineure En Mesopotamie, A Palmyre, En Syrie, En Palestine Et En Egypte*, 2-3.

⁸⁰² GŞS s.361, h.150, 23 R. 1248.

⁸⁰³ Güzelhan, *Ayıntap Tarihinden Notlar*, 65.

⁸⁰⁴ BOA, HAT, No. 451, Gömlek No. 22354-C

⁸⁰⁵ Bowring, *Report on The Commercial Statistics of Syria*, 137.

⁸⁰⁶ Hale Şıvgın, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap”, *OTAM* 11 (2000), 533.

⁸⁰⁷ Özlü, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nde Bir Dram Nizip Savaşı*, 51.

bulunan 3 bin civarındaki Ermeni nüfusu da İbrahim Paşa'ya karşı şehri savunmaya yönelmiş ancak İbrahim Paşa'nın tehditleri sonucunda tarafsız kalmıştır⁸⁰⁸. Bir süre sonra Ermeniler, İbrahim Paşa ile arasını iyi tutmaya çalışmış, bu dönemde Ermenilerde maddi anlamda bir zenginlik görülmüş, Ermeniler İbrahim Paşa'nın Türklere yönelik eziyetlerini durdurmak için gayret göstermiştir⁸⁰⁹.

Kavalalılar döneminde Ayıntab'da bazı faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Örneğin bu dönemde daha sonra detaylandırılacağı üzere Ayıntab'da askerlik için baskınlar yapılmıştır. Yine bu dönemde Sacır Nehri'nin kenarında 7 günlük bir karantina yeri oluşturmuştur. Burada karantina başkanı ve Arap hekimlerinin çadırları yer almıştır. Özellikle Mısırlıların bulundukları yerlerde hastalık da bulunmuştur⁸¹⁰. Ayıntab'ın Osmanlı-Mısır arasındaki sınırda yer alması ve Suriye'ye açılan bir kapı olmasından dolayı iki taraf için de bazı savunma stratejileri gerçekleşmiştir. Bâbîâli, Mehmet Ali Paşa'nın isyanını sonlandırmak ve Anadolu ve Suriye'deki toprakları tekrar alabilmek için yeni bir savaş hazırlığı yapmış, Malatya, Urfa, Ayıntab, Maraş civarında askeri hazırlıklar düzenlemiştir. İbrahim Paşa ise Ayıntab'daki Sacır Nehri'nin suyunu Halep'e akıtarak Halep'te hem susuz kalan bostan, hamam ve camilerin su ihtiyacını gidermeyi⁸¹¹ hem de ileride muhtemel savaş için bölgede istihkam kurmayı hedeflemiştir⁸¹².

Ayıntab'ın Osmanlı-Mısır sınırında bulunması ve Bâbîâli'nin valisine karşı verdiği bir diğer önemli savaşın Ayıntab coğrafyasında yaşanması halkı bir kez daha perişan bir hale sokmuştur. Dolayısıyla İbrahim Paşa'nın Nizip Savaşı öncesi Ayıntab üzerindeki baskısı devam etmiştir. İbrahim Paşa'nın Nizip bölgesinde Osmanlı ordusu karşısında iken geri hattında bulunan Ayıntab halkının Mısır askerleriyle çatışması ve askerleri çok zor durumda bırakması İbrahim Paşa tarafından kızgınlıkla karşılanmış, İbrahim Paşa, şehri tamamen yakacağını bildirmiştir⁸¹³. Nizip Savaşı'nın Mısır ordusu

⁸⁰⁸ Metin Kopar, *Küllerinden Doğan Bir Şehir Gaziantep (1923-1950)* (Ankara: Gece Akademi Yay., 2019), 39.

⁸⁰⁹ Kevork, A. Sarafyan, *A Briefer History of Aintab* (USA, 1957), 54.

⁸¹⁰ Güzelhan, *Ayıntap Tarihinden Notlar*, 67. Söz konusu hastalıklardan birisi trahom hastalığıdır. Kaynağı Mısır olan trahom hastalığı, Mısırlı askerler tarafından Anadolu'ya taşınırken; Antalya, Alanya, İskenderun iskelelerinde ticaret yapan Mısırlı kimseler aracılığıyla da bulaşmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Zeynel Özlü, İsmail Hakkı Üzümlü, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sıhhiye ve Muâvenet-i İctimaiyye Vekâleti'nin Trahom Hastalığını Önleme ve Tedavi Yöntemleri", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Trahom Şükran Köse*, vd. (ed.) (Ankara: Gece Kitaplığı, 2023), 107-120.

⁸¹¹ Şıvgın, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap", 535.

⁸¹² BOA, HAT, No. 378, Gömlek No. 20514

⁸¹³ Güzelhan, *Ayıntap Tarihinden Notlar*, 65.

tarafından kazanılması Ayıntab'da büyük bir endişe yaratmıştır. Halkın endişesi yerini bulmuş ve İbrahim Paşa, Ayıntab üzerine doğru hareket etmiştir. Yerel kaynakların belirttiğine göre Küçük Hafız Muhammed Efendi, medrese çevresini de yanına alıp bir heyet oluşturarak İbrahim Paşa'nın Ayıntab'a girmeden önce yanına giderek af dilemiştir. Söz konusu heyet, İbrahim Paşa'nın yemininden vazgeçmesini istemiş, şehrin yakılmaktan kurtarılması için gayret göstermiş ve bu hususta başarılı olmuştur. İbrahim Paşa, yeminini yerine getirmek amacıyla şehrin çıkışında küçük bir bölgeyi yakıtarak arpa ektirmiş ve Ayıntab, Mısır askerlerinin işgalinden son anda kurtulmuştur⁸¹⁴. Bu hususta İbrahim Paşa tarafından Ayıntab halkına yazılmış bir buyrultu aşağıda verilmiştir:

“Dünkü gün Mısır ordusu ile İstanbul ordusu üzerine varılıp pek fena tarumar ettiğimizi şimdiye kadar işitmiş olacaksınız. Sizin ettiğinizi kemali merhametimden affettim. Hatta ilkin Ayıntab'a gelmeyip, ordunun üzerine gitmemiz kadın ve çocuklarınıza merhametten icap etmiştir. Bu defa tarafımızdan, teşebbüs-ü umûr ile mesâlih-i miriyeyi birlikte görmek için, Ayıntab'ın ileri gelen eşrafından Hüseyin Efendi tarafınıza gönderilmiştir. Siz Ayıntablılar affettiğimi bilip başka yerlere gitmişsiniz varsa cümleiniz Ayıntab'a gelip işleriniz ile meşgul olarak miri hizmetler dahi görmeyiniz. Maazallah bu af ve buyrultudan sonra taşrada kimse kalıp Ayıntab'a gelmez ise başka türlü terbiye edeceğim. Kesin ve doğru olarak bilmeniz için Divan-ı Askeri-i Mısri'den ve bir günlük yoldaki Nizip'ten işbu buyrultu çıkarıldı. Gerekir ki mucibince hareket, aykırı işlerden çekinesiniz⁸¹⁵.”

4.1.4.İbrahim Paşa Döneminde Maraş'taki Faaliyetler

Mısır kuvvetleri Ayıntab üzerinden Maraş'a sefer düzenleyip bölgeyi Mısır Hükümeti idaresine almaya çalışmıştır. Maraş yakınlarında Beyazıtöğlu Süleyman Bey'in maiyetindeki yörükler ile Mısır öncü kuvvetleri arasında yapılan ilk çatışmada Mısır kuvvetleri bozguna uğramıştır. Bu hususta Ahmet Cevdet Paşa eserinde, “İbrahim Paşa, ol vakit Maraş'ı dahi zabt eyledikde, Maraş mutasarrıfı bulunan meşhur Süleyman Paşa Gavur Dağı ve civarındaki aşairden cem eylediği askerle gidüp Maraş'ı istirdâd eyledikten başka İbrahim Paşa'nın Ayıntab'daki taburları üzerine bağteten

⁸¹⁴ Özlü, 19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nde Bir Dram Nizip Savaşı, 163-165.

⁸¹⁵ Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 142 ilâ 143) (Milâdi 1826 ilâ 1838)* (Gaziantep: Sanat Matbaası, 1966), 99-100.

hücum ile anları münhezim-ü perişan etmiş idi⁸¹⁶” şeklinde, Süleyman Paşa’nın Mısır askerlerine karşı zaferine yer vermiştir. Süleyman Bey’in Mısırlılar ile devam eden savaşları yörenin halk kültürüne yansımış türk⁸¹⁷ ve şiirlerde yer bulmuştur. Söz konusu başarısıyla ilgili şu dört mısra: “Mısırdan çıktı da İbrahim Paşa / Görünce orduyu aklı da şaşa / Kartal ile kuzgun konu üleşe / Meraş’ın ovasın duman bürüdü⁸¹⁸” yörede iz bırakmıştır. Bâbîâli, Süleyman Bey’in Mısır kuvvetlerine karşı almış olduğu başarıdan dolayı terfi ettirilmiş, bölgenin üst düzey yöneticisi konumuna getirilmiş⁸¹⁹, hediyeler gönderilmiştir.

20 Aralık 1832 tarihli tahrirattaki bilgilere göre padişah tarafından Maraş Beylerbeyi Süleyman Paşa’ya hediye olarak 100 bin kuruş postacılar aracılığıyla teslim edildikten 23 gün sonra Mısırlı komutanlardan Küçük İbrahim’in tehditleri Maraş’a ulaşmıştır. Maraş’ın Mısırlılara tabi olmaması durumunda ise şehrin topraklar tahrip edileceği ve bin asker gönderileceği bildirilmiştir. Bunun üzerine Süleyman Paşa, kendi heyetine bunun kesinlikle kabul edilmeyeceğini, Osmanlı’dan ayrılmayı düşünenleri idam edeceğini ve ebediyen devlete sadık kalacağını açıklamıştır. Süleyman Paşa, yanına 2 bin süvari ve bir kıta top ile Mısır kuvvetlerinin bulunduğu Ayıntab’a doğru hareket etmiştir. Ayıntab halkı, Süleyman Paşa’nın 70-80 bin askerle geldiğini Mısırlılara anlatmış, Mısır kuvvetleri gece Halep’e doğru yola çıkmıştır. Süleyman Paşa, Mısırlı kuvvetleri takip etmiş ve bir çarpışma yaşanmıştır. Bunun sonucunda 1 binbaşı, 5 yüzbaşı, 2 mülazım ve 100 kadar Mısır taraftarı Süleyman Paşa tarafından yakalanmıştır. Süleyman Paşa, Ayıntab’a Büyük Ağa’nın Oğlu adlı kişiyi mütesellim tayin etmiş, Ayıntab’a 500 süvari yerleştirmiş, kendisi Ayıntab’a girmeyip burada tespit edilmiş olan Mısır yanlısı kimseleri de beraberine alarak Maraş’a dönmüştür⁸²⁰.

İbrahim Paşa, Maraş’ın alınması konusunda ısrarcı davranmıştır. Yoğun propaganda faaliyetleri⁸²¹ ile halka kendisini kabul ettirmiş ve büyük bir Mısır kuvveti

⁸¹⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma’rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu (İstanbul: Çağrı Yay., 1980), 126.

⁸¹⁷ Süleyman Paşa’ya “Beyoğlu” mahlası ile birçok türk atfedilmiştir. İbrahim Paşa’ya karşı mücadelesi üzerine bir dörtlük şu şekildedir: “...İbrahim ejdere karşı durduğum/ Paşalığın çok sefasın sürdüğüm/ Sultan Mahmut Han’a vezir olduğum/ Söyler sahralar eller benimdir...” Gaziantep Gazetesi, 2/3 28 Eylül 1831, 2

⁸¹⁸ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* (İstanbul: Matbaa-i Amire 1339), 69.

⁸¹⁹ Mahmut Ulubaş, *Maraş ve Çevresinde Aşiretler (1774-18659)* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 183.

⁸²⁰ BOA, HAT, No. 367, Gömlek No. 20315

⁸²¹ BOA, HAT, No. 346, Gömlek No. 19719

ile Maraş'a gelmiştir. Süleyman Paşa, Sis tarafına, ardından Kayseri'ye gitmek zorunda kalmıştır⁸²². Kütahya Uzlaşması'nın ardından Adana bölgesi İbrahim Paşa'ya bırakılınca Maraş, Nizip Savaşı'na kadar Mısır idaresine girmiştir. Bu süre zarfında İbrahim Paşa'nın Maraş şehir içerisine girmese de şehrin doğu tarafında "Dilnişin Bağları" adı verilen yerde 19 ay kadar kaldığı belirtilmiştir⁸²³.

İbrahim Paşa'nın Maraş'taki faaliyetleri hakkında bazı rivayetler de toplumsal hafızada yer edinmiştir. Bununla ilgili erken Cumhuriyet dönemi aydınlarından Besim Atalay⁸²⁴, Maraş tarihi üzerine yazmış olduğu eserde, İbrahim Paşa Maraş'a girdiğinde Cuma namazını Ulu Camii'nde kılmıştır. Cami hocası İbrahim Paşa'yı görünce cemaat ile birlikte ayağa kalktığına, paşa, camide herkes eşittir deyip kapının yanına oturmuş ve halkın takdirini almıştır. Hutbede adının söylenmesine karşı çıkan İbrahim Paşa, müezzinin sesinin güzel olması karşısında, "Sultan Mahmut beni Bilâd-ı Şam'dan çıkarmak için ordu göndereceğine böyle 5-10 müezzin gönderse idi ben çekilirdim" dediğini aktarmıştır. Aynı eserde İbrahim Paşa'nın kendisini halk nazarında adaletli göstermeye çalıştığı, askerlerinin gasp ve hırsızlık yapmaları üzerine ölümle cezalandırdığı, halktan vergi almayıp şehrin asayişini sağladığı ve İbrahim Paşa'nın, Maraş'tan ötesine geçmeyip yalnızca yörükler üzerine küçük askeri birlikler sevk ettiği aktarılmıştır⁸²⁵. Bu dönemdeki bir başka rivayet ise Maraş'ta Taş Medrese'de müderrislik yapan Hacı Mesut Efendi'nin İbrahim Paşa hakkında söylediği "Bağidir, şeriat öyle diyor" sözü İbrahim Paşa'nın kulağına gidince müderrisi ziyaret etmiş ve sözün kaynağının kendisi olup olmadığını sorunca müderris tereddüt etmeden kendisi olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine İbrahim Paşa, medreseden çıkıp sözünün arkasında durmasından dolayı müderrisi ödüllendirmek istemiş ancak müderris bunu kabul etmemiştir⁸²⁶.

4.2.Kavalalı Hanedanlığı Döneminde Anadolu'dan Asker Toplanması

Mehmet Ali Paşa'nın zorunlu askerlik sistemi ve Mısır dışında büyük bir coğrafyaya yayılmış olması dolayısıyla sürekli asker ihtiyacı doğmuştur. İlk olarak Sudan'dan asker toplama işlemi istenilen sonucu veremediği için fellahlar asker olarak

⁸²² Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, 69.

⁸²³ Mehmet Yetişgin, "Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XXIII/67 (Kasım 2007), 274.

⁸²⁴ Erhan Alparslan, Mesude Emiroğlu, "Besim Atalay'ın "Maraş Tarihi ve Coğrafyası" Eserine Yönelik Tahlil ve Tenkit Yazıları", *Asia Minor Studies* 8/2 (Temmuz 2020), 445.

⁸²⁵ Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, 69-70.

⁸²⁶ Yaşar Alparslan, Serdar Yakar, *Maraş Meşhurları* (Kahramanmaraş: Öncü Basımevi, 2009), 95-96.

eğitilmiştir. 1830’lu yıllardaki askeri seferler, asker temin etmekten dolayı köylerin boşaltılmasına neden olmuş⁸²⁷, bu durum yetersiz kalınca Suriye-Filistin bölgesinde bulunan oğlu İbrahim Paşa’dan asker talebinde bulunmuştur. İbrahim Paşa, tüm zorluklara ve isyanlara rağmen babasının asker talebini yerine getirmeye çalışmıştır. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere her yıl Mısırlılar Büyük Suriye’den 7000’den fazla kişiyi asker olarak görevlendirmiştir. İbrahim Paşa, asker toplama işlemini benzer şekillerde Anadolu’da da gerçekleştirmiştir.

Kavalalılar yönetimi için Osmanlı-Mısır sınırında bulunmasından dolayı Anadolu’nun güneyine, özellikle Adana bölgesine, hassas davranılmış, İbrahim Paşa halkı yanına çekmeye çalışmıştır. Ancak bu durum Anadolu’nun güneyindeki her bölge için geçerli olmamış, bilhassa Ayıntab-Kilis bölgesinde zorunlu askerlik uygulaması sebebiyle halktan uygun görülen kişiler yakalanıp orduya alınmış ve askerlik görevi farklı coğrafyalarda sürdürülmüştür. Bununla ilgili gönderilen bir tahriratta, zorla yakalanıp toplanan erkeklerin Antakya’da talim ettirildiği ve bu erkeklere günde 2-3 saat nizami bir yürüyüş yaptırıldığı, ardından Hicaz’da görevlendirilmek üzere İskenderun’dan gemilerle Mısır’a gönderildiği belirtilmiştir. İbrahim Paşa’nın Halep’te topladığı askerleri Antakya’da talim ettirip babasının isteği üzerine Samandağ Limanı’ndan Mısır’a gönderdiği, Ayıntab’ta kalabalık yerlerden insanların önünün kesilerek Hışva Hanı, camilere ve kaleye doldurulduğu, Ayıntab’tan toplanan 1700 kişinin Antakya’ya gönderildiği, aynı uygulamanın Kilis’te de gerçekleştiği aktarılmıştır. Oldukça önemli bilgilere sahip olan bu belge aşağıda aynen verilmiştir:

“Mübârek Hakipây-ı ‘Uyûn Arây Velîyü’n-ni‘amilerine ‘Arıza-i Bendegânemdir ki

Bireciğe duhûl bendegânemden iki üç gün sonra Kilis ve Haleb taraflarında mukaddemleri mu‘arızamız olan ba‘z-ı zevâta lisanen ser nâmeler gönderilüb hal ve hatırları sual olduğundan korkularından kağıd yazamayub Kilis müftüsü sabık Necib Efendi gizlüce bir adem gönderüb İbrahim Paşanın Nablus dağlarından Antakyaya gelerek akdemce Haleb Eyâletinden alub Antakyada bunca vakitdir ta‘lim etdirmekde olduğu ‘askeri ayakları alışsun deyü beher gün ikişer üçer sa‘at yürütdürüb bir kaç günden sonra Süveydiye iskelesi tarafına hem gezmek ve hem ta‘lim etmek

⁸²⁷ Vatikotis, *The History of Egypt*, 55.

bahanesiyle götürüb orada dahi gemiler hazır olduğundan cümlesini gemiye doldurub Mısır tarafına irsal ederek kendüsünün ‘avdet etdiğini ve Antakyaya dühûlî anda Haleb ve Kilis ve ‘Ayıntâb mütesellimleriyle kendü tarafından me’mur bulunan miralay vesâir zabitanlarını Antakyaya istediğini ve bir kimse de beş guruh matlûbları var ise me’murları hanesini fûrûht etdirerek tahsiline akdem eylediklerini takriren ifâde etmiş idi. Birkaç gün sonra mütesellimler ve zabitanları ‘avdet idüb târîh ‘arıza çâkeranemden sekiz gün evvel Cum’a günü saat üç sularında iken etraf-ı kura ehâlileri ‘adet-i kadimeleri üzere Cum’a pazarına cem’ oldukları ve pazar yollarını kesdirüb heman pür silah beş yüz kadar ‘asker dahi tertibine işaretiyle pazar içine hücum eyleyüb ve genç ve sakallı ve yerlû ve garib her kimler ellerine girmişler ise Hışva Hanına ve cami’a doldurub mahşer günü gibi halk birbirini tepeleyerek ve baba oğula bakmayarak firar etmek da‘iyesinde iken aralıkda yedi sekiz ‘avret ve birkaç çocuk telef olub her ne ise bin yedi yüz adem ihtiyar ve genç ve garib tutub sâir nâs dahi bir ferdi kalmayarak kimi firâr ve kimi bir mahalle gizlenmiş ve dörd gün dükkânları açık kalub ba‘dehu cümle girift olunanları kal‘aya doldurub içlerinde garib olanlarına yine ruhsat vererek ve oğlu veyahud etraf-ı ve semti bulunan ihtiyarların yerlerine genç çocukları alub semti bulunmayanları bağlayub bin yedi yüz kadar nefer Antakya tarafına göndermiş ve Kilis de dahi ‘ayni ya‘ni minvâl-ı muharrer üzere ve yine yevm Cum’a sa‘at üçde tutub iki bin nefer kadar dahi Kilisden bağladub Antakya tarafına göndermiş olduğu ve Kilis ve ‘Ayıntâbın firarileri Birecikde ve kuralarına dolduğu ve Kilis ve Haleb ve ‘Ayıntâbda her ne matlubları var ise çal deynek mal ve hanelerinden tahsil etmekde oldukları ve Adanada dahi ol vechile yapmış deyü vürûd etmiş ise de sıhhat ve ‘adm sıhhati ma‘lumumuz olamadığından bundan sonra tahkik olunub yine hakipây-i rasimânelerine iş‘âr olacağını ve Kilis ve ‘Ayıntâb hususunun şübhe ve kizbi olmadığından iş‘âra ictisâr olunduğu İnşaallahu Te‘ala muhata‘ım ‘alem arây hidivâneleri buyuruldukda ol bâbda emrû ferman hazret-i men lehü’l emrindir⁸²⁸’.

Yine 20 Aralık 1835 tarihli başka bir belgede, bugünlerde Mısırlıların Ayıntab Kalesi’nde boru çaldırdığı anda çarşı, pazar ve mahalle aralarında ve evlerde 12 yaşından büyük erkeklerin zorla toplattırılıp Halep’e sevk edildiği, hatta dükkânları kapayacak kimse olmadığı için kadınların kapattığını, Mısırlılardan saklanmayı başarmış kişilerin gizlendikleri yerden birkaç gün sonra Birecik ve Rumkale taraflarına gittiği bildirilmiştir⁸²⁹. Ancak İbrahim Paşa, Mısır ordusuna katılmayan ve

⁸²⁸ BOA, HAT, No. 533, Gömlek No. 26254-E1

⁸²⁹ BOA, HAT, No. 533, Gömlek No. 26254-F2

kaçan kişilerin peşini bırakmamıştır. Mehmet Kamil'in mührünü taşıyan Mart 1836 tarihli bir belgede Ayıntab'ın ileri gelenleri İbrahim Paşa ile bir görüşme sağlamış ve bu görüşmede İbrahim Paşa'dan asker talep etmemelerini niyaz etmiştir. Bunun üzerine İbrahim Paşa, birkaç gün içerisinde Ayıntab'a geleceğini, her köyde 5 kişiden 1'ini talep edeceğini ve bu hususta kararlı olduğunu belirterek Ayıntab ileri gelenlerini göndermiştir. Ayrıca İbrahim Paşa, Ayıntab ileri gelenlerine Ayıntab ve çevresindeki firarilerin Mısır ordusuna katılmaları konusunda tembihlerde bulunmuştur. Şehir ileri gelenleri Ayıntab'a dönüşlerinde Birecik, Nizip ve Barak tarafındaki köy ağaları ile bu durumu görüşmüştür. Ancak bu sırada Kilis'te cuma günü gecesi haneler tek tek basılmış aynı şekilde Ayıntab'ta da 200'e yakın Mısır askeri köyleri basıp erkekleri toplamış yine Mısırlı askerlerden kaçanlar Birecik, Nizip ve Barak taraflarına gitmiştir. Halep'ten de Mısır ordusuna katılmak istemeyip kaçan kişiler olurken aynı belgede her gün 30-40 ve 50 neferin Halep'ten Birecik'e geldiğini, kaçan askerlerin belirttiğine göre Halep'te 5 alay toplandığı ve bir alayın Mısır'a Mehmet Ali Paşa'ya gönderileceği yazılmıştır. Ayrıca İbrahim Paşa'nın Kilis ve Ayıntab tarafına gelip buradan da Antakya'ya gideceği belgenin sonuna eklenmiştir⁸³⁰. İbrahim Paşa'nın Mısır ordusu için özellikle Ayıntab halkından erkekleri toplaması halkta derin yaralar açmış ve bu durum hafızalarda, türkülerde, şiirlerde yer almıştır. Örneğin aşağıda verilen bir şiir bu durumu açıklamaktadır:

*“Sabahleyin dört yanımız çevrildi.
Ayıntap artık senin gülün savruldu.
Ağa kardeş ciğerleri kavruldu.
Bir garip bülbülüm yavrum yitirdim.*

*Sabahleyin üçer beşer tutulduk.
Koyun kuzu birbirimize katıldık.
Bilmeyiz acep esir mi çekildik
Bir garip bülbülüm yavrum yitirdim*

*Cümlemizi götürdüler kal'aya
Sabahleyin çıkardılar alaya.*

⁸³⁰ BOA, HAT, No. 288, Gömlek No. 17298

*Masumcuklar yalvarsınlar Mevla 'ya
Bir garip bülbülüm yavrum yitirdim⁸³¹.”*

4.3.Kavalahılar Hanedanı Döneminde Anadolu'da Nüfus Hareketliliği

Ortadoğu'da yüzyıllar boyunca nüfus hareketlilikleri yaşanmış, kuzey ile batı, doğu ile güney arasında çok fazla göç gerçekleşmiştir. Tarih boyunca Şammar ve Aneze kabilelerinin Arabistan'dan Suriye çöllerine göç etmesi, Kafkasya'dan köle olarak getirilen Türklerin Memlûk Sultanlığı'nı kurması, Çerkeslerin 19. yüzyılda Kuzey Kafkasya'dan Arap bölgelerine göç ettirilmesi bunun birkaç örneğini teşkil etmiştir⁸³². 1805 yılından 1848 yılına dek Mısır'ın kalkınmasında önemli rol oynayan Mehmet Ali Paşa döneminde ciddi bir göç akışı gerçekleşmiştir. Mısır'dan ilk göç edenler; kontrol altına alınmak istemeyen bedeviler, topraksız kalan köylüler ve Mehmet Ali Paşa'nın modern tarımı geliştirme projesiyle ağır koşullar altında çalışmak zorunda kalan yoksul kimseler olmuştur. 1829 yılından itibaren çoğunluğu Mısırlı olan köylü grupları Nil Vadisi'nden ayrılıp Sina Yarımadasını yaya olarak geçerek Levant'a yönelmiştir. 1831 yılında 5-6 bin civarında Mısırlının Mehmet Ali Paşa'ya karşı isyana dönüşen ve Akka'ya sığınan kitlesel göç, Mehmet Ali Paşa'nın Levant'a askeri sefer yapması için bir bahane sayılmıştır. Dolayısıyla Mehmet Ali Paşa, Mısır'dan göç eden kişilerin kendisine iadesinin gerçekleştirilmesi üzerine Anadolu platosuna kadar devam edecek askeri seferlere başlamış ve tüm bu bölgeyi hâkimiyet altına almıştır. Mehmet Ali Paşa, Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetini güçlendirmeyi arzuladığından bu yeni bölgelerde canlandırıcı kalkınma projelerine girişmiş ve Doğu Akdeniz'de çiftçilik ve plantasyonu geliştirmek için göçü teşvik etmiştir.

Kavalalılar hâkimiyetinde Suriye-Filistin bölgesinde yeni köyler kurulmuş, bu alanlara İbrahim Paşa tarafından Sudanlı köleler getirilmiştir. Ayrıca Gazze, Ramle ve Yafa'ya Mısırlılar yerleştirilmiştir⁸³³. Bu konuda İbrahim Paşa'nın bölgeyi terk etmesinden sonra bölgeyi gezen ve notlarını almış olan Baldensperger şu ifadelerle yer vermiştir: “Her istilacı orduda olduğu gibi tüccarlar, seyyar satıcılar ve diğerleri İbrahim Paşa'nın ordusunun arkasından geldi. El Ariş'ten Yafa'ya kadar Filistin

⁸³¹ Yöre Dergisi, (Gaziantep: Ar Ajans Yayın, Şubat 1990), 28.

⁸³² Gideon M. Kressel, *Egyptian Emigres in the Levant of the 19th and 20th Centuries* (Jerusalem, 2013), 5.

⁸³³ Kressel, *Egyptian Emigres in the Levant of the 19th and 20th Centuries*, 12.

ovalarında 1831 yılındaki Mısırlıların torunları olan ve bunların kurmuş olduğu köyleri görüyoruz. Filistinli bir fellah, safkan Filistinli kızını bir Mısırlıya vermeyi asla kabul etmez. Böyle bir teklif aldığı anda alaycı bir şekilde “Ehna fellahîn u humme Masrieian!” “Biz fellahız ve onlar Mısırlı” şeklinde cevap verir. İki ırk arasındaki farklar evlilikleri mümkün kılınmayacak kadar büyüktür. Mısırlılar yarı Etiyopya özelliklerine sahip olup daha kalın, hafifçe basık burunlara ve daha koyu renge sahiptirler. Yerli fellahın mavi gömleği, beyaz bir baş örtüsü vardır ancak yüzü açıktır. Mısırlının gömleği daha açık renktedir. Mısırlı alnından aşağı sarkan, burnu, ağzı ve yanakların üst kısmı ile boynu örten yalnızca gözleri ile alını açık bırakan bir burka giymektedir⁸³⁴.

Kavalalılar Hanedanı’nın Anadolu’daki etkisi sadece askeri ve siyasi alanlarda gerçekleşmemiştir. İbrahim Paşa, Adana’nın yönetimini aldıktan sonra buraya ayrı bir önem vermiştir. Bölgenin ekonomik ve zirai alanlarda kalkınmasını sağlamış, göçü teşvik etmiş, çoğunluğu Çukurova’da olmak üzere demografik alanda önemli bir gelişim kaydetmiştir. Nitekim 19. yüzyılın ortalarına kadar Çukurova bölgesi oldukça seyrek bir nüfusa sahipti. 1375 yılında Kilikya Ermeni Krallığı’nın yıkılması ve bölgenin Memlûkler tarafından fethedilmesinden sonra ovanın güvensizliğinden uzaklaşan Hristiyanlar Doğu Anadolu’nun dağ-sığınaklarına, Toros, Anti-Toros ve Amanos’un eteklerinde Haçin, Feke, Zeytun, Maraş, Ayıntab gibi kasabalarda veya Cebel-i Bereket, Musa Dağı gibi yerlere çekilmek zorunda kalmışlardır. Nüfusların bu kitlesel göçleri Kilikya⁸³⁵ ile Batı’nın ticaret şehirleri arasındaki mevcut ticari bağların kopması ve böylece Çukurova’nın ekonomik ömrünün çok küçük bir seviyeye indirilmesiyle uzun bir durgunluk hatta gerileme dönemine girilmiştir. 15. yüzyılın başlarında Çukurova, Osmanlılar tarafından fethedildiğinde bölge ekonomik önemini ve demografik ağırlığını çoktan kaybetmişti. Bölgedeki dağlar, bu toprakların gerçek efendisi olan göçebe kabilelerin kalesi olmuştur. Türk kökenli bu savaşçı aşiretler, özellikle Kozanoğlu, Karamanlı, Köroğlu gibi aşiretler, sistemli bir şekilde kırsal bölgelere saldırarak yağmalamışlar, ova köylülerini tepelere doğru göç ettirmişlerdir. Çukurova’daki yerleşim yerleri ve çevreleri, padişahın otoritesini yalnızca resmi

⁸³⁴ Philip J. Baldensperger, *The Immovable East Studies of the People and Customs of Palestine* (London: Sir Isaac Pitman and Sons., 1913), 201-202.

⁸³⁵ Antik çağda Alanya’dan İskenderun Körfezi’ne kadar olan güneyde Akdeniz, kuzeyde Toros Dağları ile sınırlandırılan bölge Kilikya olarak adlandırılmıştır. Kilikya’nın batısı Dağlık Kilikya, doğusundaki Çukurova bölgesi Ovalık Kilikya olarak iki kısma ayrılmıştır. Mehmet Kurt, “M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı”, *Tarihin Peşinde* 13 (2015), 430.

olarak tanıyan derebeyler olan birkaç büyük Türk hanedanının kalıtsal egemenliği altına alınmıştır. Bu büyük hanedanlar arasında özellikle Osmanlı fethinden önce ve sonra bölgede büyük bir güce sahip Ramazanoğlu ön plana çıkmıştır. Bu koşullar altında Bâbüâli yönetimi, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Çukurova üzerinde doğrudan ve etkin bir kontrol sağlayamamıştır. 17. yüzyıldan itibaren Kilikya bölgesi bir ekonomik büyüme evresindeydi. Böylece 19. yüzyılın ortalarından itibaren bölgenin ana tarımsal kaynağı haline gelecek olan pamuk ekimi tam gelişme halindeydi. Ancak Kilikya, Batılı güçlerin temsilcilerini ve özellikle ticari ajanlarını kendisine çekmekten hala uzaktı.

Ova Kilikya'sının yani Çukurova'nın modern tarihindeki ilk büyük değişiklik, 1830'larda Mısır Valisi Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır birliklerinin bu bölgeyi ele geçirmesiyle başlamıştır. Çukurova yaklaşık 10 yıl Mısır egemenliğinde kalmıştır. Ancak bu kısa dönem, modern Çukurova'nın demografik ve ekonomik yaşamında bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. İbrahim Paşa bizzat Kilikya kapılarına, Antakya'ya yerleşmiş ve Çukurova bölgesinin ekonomik genişlemesini önceliklerinden biri haline getirmiştir. Kilikya ovasını eski refahına kavuşturmak istemiştir. Bu amaçla, bu bölgede yerleşik hayatı teşvik etmiş ve yerel savaşı kabilelere karşı şiddetli bir mücadeleye öncülük etmiştir. 1834'ten itibaren Mısır birlikleri, Sis bölgesinde hüküm süren Kozanoğlu aşiretine karşı bir sefer düzenlemiş, bir yıl süren mücadeleden sonra Mısırlılar, bu aşiretin asi liderlerini ve yandaşlarını Adana paşalık sınırlarından uzaklaştırmayı biraz güçlkle de olsa başarmışlardır⁸³⁶.

Dolayısıyla bu bölümde başta İbrahim Paşa'nın Adana'yı idaresi altına aldıktan sonra Kavalalılar ekseninde Anadolu'ya yapılan nüfus hareketlilikleri değerlendirecektir. Söz konusu nüfus hareketliliği, özellikle Çukurova ve çevresinde gerçekleşmiştir. Nüfus hareketliliği bu dönemde askeri, ticari ve tarımsal alanlar üzerinden detaylı bir şekilde incelenecektir. Yine nüfus hareketliliğinin büyük bir bölümünü Arap nüfusu ve bu nüfus içerisinde de Nusayri Araplar teşkil ettiğinden özellikle Çukurova ve Mersin bölgesinde bulunan Arap göçlerinin kökeni hakkında Kavalalılar yönetiminin etkisi irdelenecektir.

⁸³⁶ Vahe Tachjian, *La France en Cilicie et en Haute-Mesopotamie Aux confins de la Turquies, de la Syrie et de l'Irak (1919-1933)* (Paris: Editions Karthala, 2004), 70-72.

4.3.1. Anadolu'ya Yönelik Askeri Nüfus Hareketliliği

Kavalalı Hanedanı döneminde Anadolu'ya yönelik nüfus hareketliliğinin en önemli kısmını askeri seferler oluşturmuştur. Çünkü İbrahim Paşa'nın çoğunluğu fellah Mısır Araplarından oluşan ordusu⁸³⁷ Anadolu içlerine kadar ilerlemiş ve söz konusu ordu 10 yıla yakın bir süre boyunca Anadolu'da varlığını sürdürmüştür. Tabi ki bu ordunun içerisinde Arnavutlar ve Anadolu'daki Türk aşiretlerinden bazıları bulunmuş ise de ordunun genel yapısını Araplar oluşturmuş ve ordu "Arap Ordusu" ismini almıştır. Örneğin; Hedefi Arap İmparatorluğu kurmak olan İbrahim Paşa, henüz Akka'da iken burada önemli bir başarı elde ettikten sonra Abdullah Paşa ve halkın kendisini selamlaması üzerine: "Halkı Arapça konuşan toprakların bittiği yere kadar gideceğim" demesinden dolayı ordusuna da Arap ordusu adı verilmiştir⁸³⁸. Mısırlıların Kütahya'ya geldikleri dönemi isimlendirmek için Kütahya halkı, "Arapların geldikleri zaman" ifadesini kullanmışlardır⁸³⁹. Yine İbrahim Paşa'nın himayesine ailesini ve oymağını kurtarma bahanesi ile girdiğini söyleyen Menemencioğlu Ahmet Bey⁸⁴⁰, birçok yerde Arap askerleri ile beraber hareket ettiklerini belirtmiştir⁸⁴¹. Bu konuda diğer bir örnek; Namık Paşa, 1834 yılında Londra'dan dönerken Paris'e, zamanında Yunanistan'daki Mısır birliklerinin yerini almış olan Fransız birliğinin komutanı Mareşal Maison ile görüşmeye gitmiştir. Fransız Mareşal, Osmanlı-Mısır çatışmalarını ve bir imparatorluk ordusunun Mısır gibi bir eyalet ordusu tarafından nasıl yenilgiye uğradığını tartışırken Namık Paşa'ya şu sözleri sarfetmiştir: "Tüm dünya Türklerin Araplara karşı cesaret ve yiğitlik konusunda üstünlüğünü teyit ve kabul ettiğinden son yenilgi Osmanlı birliklerinin korkaklığından kaynaklanmıyordu⁸⁴²", ifadelerini kullanarak Osmanlı'nın bir Arap ordusu ile savaştığını vurgulamıştır.

Nitekim Kavalalıların sahip olduğu ordu genel olarak Araplardan oluşmuş ve söz konusu ordu bazı yer değişimlerinde bulunmuşsa da genel anlamda 10 yıla yakın bir süre zarfında Anadolu'da bulunmuştur. Kavalalı Hanedanı ordusu, Anadolu'dan çekildikten sonra söz konusu ordunun içerisinde bulunan askerlerin bir kısmı

⁸³⁷ Vatikiotis, *The History of Egypt*, 55.

⁸³⁸ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 33.

⁸³⁹ Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları zamanında Kütahya Şehri*, 102.

⁸⁴⁰ Faruk Sümer, "Menemencioğlu", *DİA* (Erişim tarihi 01.01.2025).

⁸⁴¹ Kasım Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış* (İstanbul: Berksoy Matbaası, Beşinci Baskı, 1961), 269.

⁸⁴² Avigdor Levy, "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army 1826-39", *Middle East Studies* (1971), 32.

Anadolu’da, mevcut yerlerinde kalmış ve bu durum Anadolu’nun özellikle güney kısmında Arap nüfusunun kalıcılığını sağlamıştır. Bunu destekleyen müellif ve belgeler de bulunmuştur.

Örneğin İbrahim Paşa’nın Anadolu’daki Arap ordusunun varlığına dayanarak Anadolu’daki Arap nüfusunun bu dönemde arttığını ifade eden isimler arasında özellikle et-Tavîl; Tarsus ve Adana’da çok sayıda Arap Alevi’nin olmasının nedenini İbrahim Paşa’nın ordusunda görev yapan kişilerin ordu çekildikten sonra bölgeye yerleşmesine bağlamıştır⁸⁴³. Tachjian, Çukurova’da bulunan alaylarının sayısını arttırmak isteyen İbrahim Paşa’nın binlerce Suriyeli asker getirdiğini, bu askerler arasında bölgenin tekrar Osmanlı idaresine geçtikten sonra kalanların olduğunu belirtmiştir. Çoğunluğun Nusayri olduğu bu kişilerin Lazkiye, Antakya, İskenderun, Humus ve Hama’dan olduğunu ve İbrahim Paşa’nın Kilikya’ya Arap Alevi göçünü teşvik ettiğine değinmiştir. Ayrıca söz konusu Alevilerin çoğunun dağlı olduğunu ancak Çukurova ortamına çok çabuk adapte olduklarını, ovanın büyük kentleri başta olmak üzere Karataş yöresine, Adana, Tarsus ve çevresindeki küçük köylere yerleştiğini ifade etmiştir. Yerleşen bu kişilerin ise genellikle pazar bahçeciliği ve tarım ile uğraştığını belirtmiştir⁸⁴⁴. Bir başka kaynakta, çoğunluğunu Arapların oluşturduğu Mısır ordusuna Suriye’den de asker katılması beklendiğini ve Suriye’nin özellikle Lazkiye kentinden İbrahim Paşa’nın ordusuna Arapların katıldığı, söz konusu askerlerin bölgeye uyum sağlayarak geri dönmeyip Mersin, Adana ve Tarsus’a yerleştiği belirtilmiştir⁸⁴⁵.

Bu dönemdeki askeri nüfus hareketliliğinin sonucunda Anadolu’nun güneyinde Arap nüfusunda artış yaşanmıştır. Söz konusu bu artışların nedenlerini detaylandırmak için Kavalalı Hanedanı’nın İbrahim Paşa komutasındaki ordusunun hareketlerini, istatistik verilerini, Osmanlı ajanlarının raporlarını ve Mısır ordusunun bulundukları yerleri arşiv belgelerine dayandırarak detaylı incelemek elzemdir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Mısır ordusu Anadolu’da iken sabit bir yapıda bulunmamıştır. İbrahim Paşa’nın ordusunun büyük bir coğrafyaya yayılmış olması ve 10 yıla yakın bir süre boyunca bu coğrafyayı elinde bulundurmuş olması ciddi bir

⁸⁴³ Muhammed Emîn et-Tavîl, *Arap Alevilerinin Tarihi Nusayriler*, çev. İsmail Özdemir (İstanbul: Chivi Yazılar, 2004), 308.

⁸⁴⁴ Tachjian, *La France en Cilicie et en Haute-Mesopotamie Aux confins de la Turquies, de la Syrie et de l’Irak (1919-1933)*, 71.

⁸⁴⁵ Yusuf Özcan, Mersin’in Tarsus İlçesinde Konuşulan Arap Diyalekti (Zamir ve Fiil Çekimi Bağlamında İnceleme)”, *Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Nisan 2016), 238.

askeri destek ile gerçekleşmiş olup Mehmet Ali Paşa tarafından İbrahim Paşa'ya destek olunması açısından Anadolu'ya sürekli asker sevkiyatı gerçekleşmiştir. Dolayısıyla İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunun sayımında sürekli değişkenlik olmuştur. Çünkü İbrahim Paşa, elde ettiği bölgelerde asayiş sağlamak, olası isyanları engellemek ve kendi yönetimini pekiştirmek için garnizon kurmak ve bölgede asker bırakmak zorunda kalmıştır. Ayrıca salgın hastalıklar ve savaşlarda yaşamını yitiren askerlerin olması sebebiyle asker sayılarında düşüş yaşanmıştır. Bu nedenle Mısır'dan İbrahim Paşa ordusuna asker, mühimmat ve para desteği sağlanmıştır. Örneğin Akka Kuşatması esnasında Mehmet Ali Paşa tarafından 8-9 bin kadar asker 2 Şubat 1832 yılında Mekke Emiri Ahmet Paşa öncülüğünde İbrahim Paşa'ya gönderilmiştir⁸⁴⁶. İbrahim Paşa, 8 Temmuz 1832 yılında Humus'a ulaştığında 15 bini Emir Beşir'in takviye ettiği toplamda 30 bin kişilik bir orduya sahip olmuştur⁸⁴⁷. Yine Anadolu'ya harekât etmeden önce İbrahim Paşa'nın "Şam ahalisinden, Dürzi dağından ve Akka kazasından 15 binden mütecaviz asker celb ve cem" ettiği belirtilmiştir⁸⁴⁸. Nitekim İbrahim Paşa'nın ordusunda sadece Mısır veya Sudan kökenli askerler bulunmamış, Suriye-Filistin bölgesinden de Arap kökenli kimseler orduda asker olarak görev yapmıştır.

Mısır ordusunun Anadolu'ya ilk girişinden Nizip Savaşı sonrasına kadar olan süreç boyunca söz konusu ordunun Anadolu'daki varlığı ile ilgili tespit edilen arşiv kayıtları ve literatür çalışmaları aşağıda kronolojik olarak verilmiştir:

2 Kasım 1831 tarihinde İbrahim Paşa generalliğinde 24 bin piyade, 4 süvari alayı, 40 saha birliği ve çok sayıda kuşatma birliğinden müteşekkil Mısır ordusu, Suriye'ye doğru harekate başlamıştır⁸⁴⁹. Kısa süre içerisinde Akka'ya ulaşan İbrahim Paşa, kilit noktada bulunan Akka'nın alınmasının zor olacağını tahmin etmişse de kuşatmayı devam ettirmiş ve asker sayısını sürekli bir biçimde arttırmıştır. Örneğin İstanbul'dan Hasan Ağa tarafından Akka Kuşatması'nın üzerinden 22 gün geçtikten sonra bölgedeki asker sayısını öğrenmek için ajan gönderilmiştir. Ajan, Akka'ya 3 saatlik bir mesafede 12 büyük tekne, 28 küçük tekne olduğunu, 8 adet büyük top ile 14 havan topunun Hayfa'ya çıkarıldığını görmüştür. Kaleyi kuşatan Mısır askerlerinin sayısı ile ilgili söylentilerin 46 bin, 36 bin gibi rakamlar olduğu ifade edilse de casus

⁸⁴⁶ BOA, HAT, No. 351, Gömlek No. 19839

⁸⁴⁷ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*, 61.

⁸⁴⁸ BOA, HAT, No. 909, Gömlek No. 39796

⁸⁴⁹ Clot-Bey, *Aperçu General Sur L'Egypt*, LXXIII.

bu rakamın 20 bin olduğunu belirtmiştir⁸⁵⁰. Başka bir raporda ise Mısır ordusunun yaklaşık 30 bin savaşçıdan ibaret bulunduğu, buna ek 3 bin Arap bedevi süvarinin olduğu, aynı raporda Akka'da ise piyade ve süvariler ile birlikte toplam 4 bin civarında savaşçı olduğu, ayrıca Akka'daki Türk halkının da silahlandırıldığı aktarılmıştır⁸⁵¹.

Mısır ordusu, Humus Muharebesi'nden sonra Anadolu'ya önemli miktarda askeri ile giriş yapmış ve ordu, Anadolu'nun doğu-batı-kuzey yönlerine doğru hareket etmiştir. Halep'in Mısır ordusu tarafından alınmasının ardından 4 bin Mısır askerinin Kilis'e yerleştiği ardından Ayıntab'a giderek Şam Dürzilerinden 3 binden fazla askerin Ayıntab'a sekiz saat mesafede olan Telaşir köyüne yerleştirildiği⁸⁵² belirtilmiştir. Daha sonra Mısır ordusu buradan hareketle Belen'e doğru ilerlemiştir. Belen Muharebesi'nin ardından Adana'ya gelen Mısır ordusu hakkında, Adana Mutasarrıfı Sadık Paşa raporunda, İbrahim Paşa'nın beraberinde 8 bin süvari ve 8 bin piyade askeri bulunduğunu, diğer taraftan Mısır ordusu komutanlarından Abbas Paşa'nın Tarsus'a gitmekte olduğunu, İbrahim Paşa'nın askerleri Dümbelek yolu ve Gülek Boğazı'na doğru sevk edeceği belirtilmiştir⁸⁵³. Bu konu hakkında yakın tarihli bir başka raporda, Payas'ta bulunan bir grup dervişin topladığı istihbarat bilgilerine yer verilmiştir. Buna göre; Payas'ta İbrahim Paşa'nın askerlerine rastlanıldığını, yanında Ulukışla eşrafından Ahmet Kâhya Paşa'nın bulunduğunu belirtmiştir. Mısır askerlerinin çarşamba günü, İbrahim Paşa'nın da cuma günü Adana'ya vardığı bildirilmiştir. Raporda Abbas Paşa'nın Belen'de bırakıldığını, "Ebu'l-hud" isminde bir komutanın da beraberindeki 5 bin asker ile Gilindire İskelesi'ne tekneler ile çıkarma yapacağı aktarılmıştır. Raporun sonunda Abbas Paşa'nın Belen'den yola çıktığı, İbrahim Paşa'nın ise yanında 10 ile 12 bin arasında bir askeri bulunduğu belirtilmiştir⁸⁵⁴. Gülek Kalesi komutanı Mustafa Bey de Mısır askerlerinin gelişini teyit ederek göndermiş olduğu mektupta İbrahim Paşa'nın iç çuhadarından 2 bin Arap süvarisiyle Adana tarafında, Abbas Paşa'nın da gemilerle Tarsus'a geleceğini bildirmiştir⁸⁵⁵.

Ekim 1832 tarihli bir belgede ise Osmanlı ahalisinden olan ve Antalya'ya ticaret amacıyla gelen birkaç tüccarın verdiği bilgiler aktarılmıştır. Buna göre; İçel

⁸⁵⁰ BOA, HAT, No. 387, Gömlek No. 20687

⁸⁵¹ Rustum, *İbrahim Basha al-Mısri fi Filastin wa-Lubnan wa-Suriya* (Lübnan: al-Qiddis Bulus 1937), 11-12.

⁸⁵² BOA, HAT, No. 363, Gömlek No. 20148

⁸⁵³ BOA, HAT, No. 370, Gömlek No. 20374

⁸⁵⁴ BOA, HAT, No. 350, Gömlek No. 19813

⁸⁵⁵ BOA, HAT, No. 354, Gömlek No. 19885

sancağındaki Anamur ve Gilindire iskelelerini Mehmet Ali Paşa'nın askerleri tarafından ele geçirildiği bildirilmiştir. Bunun dışında Mehmet Ali Paşa'nın 18 savaş gemisinin Alanya açıklarında olduğu söylentisi duyulmuştur⁸⁵⁶. Mısır ordusunun Adana'ya ilk geldiği hususunda Davut Berekat, İbrahim Paşa'nın Adana'yı ele geçirdiğinde piyade ve süvarilerden oluşan 12 bin kişilik kuvveti burada bulundurduğunu ve bunların bir kısmını Toros geçitlerini kontrol altına almak için gönderdiğini⁸⁵⁷ ifade etmiştir.

İbrahim Paşa babasından gittikçe uzaklaşmakta ve babası tarafından kendisine yeni asker ve mühimmat da gelmekteydi. İbrahim Paşa, Gülek Boğazı'nı ele geçirdikten sonra İç Anadolu'ya hareket etmiştir. İbrahim Paşa'nın Konya'ya asker sevk etmesi üzerine babası tarafından ek asker ve mühimmat desteği sağlanmıştır. Bu konuda yazılan bir tahriratta Mehmet Ali Paşa, 3 bin askeri hazırlayarak Tarsus'a gönderdiğini bildirmiştir⁸⁵⁸. Tarsus'a ulaşan 3 bin askeri karşılamak için İbrahim Paşa, bin kadar Arap atlı askeri ile Tarsus'a gelmiştir⁸⁵⁹. Karataş Ayanı Osman Ağa'nın yanına gelişmelerden haber almak amacıyla görevlendirilen kişilerin verdiği bilgiler de bu konuda tutarlı olmuştur. Görevlilerin aldığı bilgiler, "İbrahim Paşa'nın Tarsus İskelesi'ne geldiğini, İçel'e 6 bin asker, Kayseri'ye 6 bin asker ve Ulukışla'ya 6 bin asker sevk edeceği İbrahim Paşa'nın da birkaç gün sonrasına Ulukışla tarafına hareket edeceği⁸⁶⁰" şeklinde olmuştur. İbrahim Paşa, Mısır'dan yeni 5 bin Arap asker desteği alarak ciddi bir direniş ile karşılaşmadan 16 Ekim 1832 tarihinde de Ereğli'yi zapt etmiştir⁸⁶¹. Mısır askerlerinin Anadolu'ya çıkarma yaptıkları Tarsus İskelesi'nde bu dönem hareketlilikler devam etmiştir. Karaman Valisi Hacı Ali Paşa'nın verdiği bilgiye göre, Mısır'dan gelen 400 kişilik Arap askeri birliği Tarsus İskelesi'ne ulaşmıştır. Daha önce Tarsus'ta bulunan birkaç yüz Arap süvarisi Adana'ya sevk edilmiş, yeni gelen 400 kişilik Arap kuvveti de Tarsus'a yerleştirilmiş, bunlar için 200 kadar binek at alınmıştır⁸⁶². Yine ilerleyen tarihlerde Mısır'dan Tarsus İskelesi'ne gönderilen 19

⁸⁵⁶ BOA, HAT, No. 365, Gömlek No. 20167

⁸⁵⁷ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 75.

⁸⁵⁸ BOA, HAT, No. 351, Gömlek No. 19835

⁸⁵⁹ BOA, HAT, No. 370, Gömlek No. 20372-1

⁸⁶⁰ BOA, HAT, No. 370, Gömlek No. 20372

⁸⁶¹ Uzun, "Mehmed Ali Paşa'nın Anadolu'ya Saldırısının Niğde ve Nevşehir Yöresindeki Tesirleri", 158-159.

⁸⁶² BOA, HAT, No. 360, Gömlek No. 20070

toptan 4'ü Tarsus Kalesi'ne konulmuş, diğerleri Gülek Boğazı'ndaki tabyalara taşınmak üzere iskelede bırakılmıştır⁸⁶³.

Mısır ordusu, Konya Muharebesi'nin ardından ilerlemeye devam etmiş, Kütahya'ya ulaşmıştır. Bu sırada İbrahim Paşa, Batı Anadolu'da propaganda ve mütesellim atama faaliyetlerini gerçekleştirirken Paşa'ya askeri yardımlar da devam etmiştir. 3 Ocak 1833 tarihli İzmir Belediye Nazırı Tahir Bey'in göndermiş olduğu tahriratta, Mehmet Ali'nin tüccar sefineleri aracılığıyla İskenderiye'den çokça asker ve mühimmatı Antalya, Bodrum ve İstanköy taraflarına sevk edeceğine dair duyumlar Antalya Muhafızı Yusuf Paşa tarafından arz edilmiştir. Ayrıca Mısırlılara ait 4 kayık, 6 fırkateyn ve büyüklü küçüklü 20 pare savaş gemisinin eksikliklerinin tamamlanıp İskenderiye'ye doğru hareket ettiği bildirilmiştir⁸⁶⁴. Bu sırada İbrahim Paşa, Osmanlı'nın Manisa mütesellimini uzaklaştırmak için 300-400 kişilik Arap süvarisini görevlendirmiş ve Yaya köyünde bulunan Kara Osman Paşa'yı ele geçirmişlerdir⁸⁶⁵. Kütahya Uzlaşması ile İbrahim Paşa, Adana'nın kendisine verilmesinden sonra Kütahya'dan ayrılmaya başlamıştır. Rus görevli Liyon, İbrahim Paşa'nın 12 Mayıs'ta Akşehir'den ayrıldığını, 28'inde Ladik'ten Konya'ya, burada 3-4 gün kaldıktan sonra ise bir alay piyade ve 250-300 kadar süvarisi ile Konya'dan ayrıldığını bildirmiştir. Takip eden günlerde İbrahim Paşa ve kuvvetleri Gülek üzerinden Toroslari aşarak kendisine bırakılan Adana'ya geçmiştir⁸⁶⁶. Bu sırada İbrahim Paşa, Bâbîâli ile yaptıkları anlaşmadan dolayı barış ortamının sağlandığını düşünmüş böylece emri altındaki başıbozuk askerlerin bir kısmını tasfiye etmek istemiştir. Askerlere istedikleri bölgeye gidebilecekleri bildirilmiştir. Bahsi geçen askerlerin çoğunluğu Bağdat'ı tercih ederken bir kısmı, 50'şer ve 100'er olarak Niğde ve Kayseri bölgelerine gitmişlerdir⁸⁶⁷.

Kütahya Uzlaşması'ndan Nizip Savaşı'na dek olan süreçte Mısır askerlerinin bulundukları mevkiiler ve sayıları hakkında Sivas Valisi ve Maden Emni Reşid Paşa tarafından yazılan Nisan 1835 tarihli tahriratta, İbrahim Paşa'ya bir tatar gönderildiği ve tatarın verdiği bilgilere göre İbrahim Paşa'nın Kerek (Ürdün) civarını zorla zapt ettiği, halkın elindeki silahları toplattığı, Şam, Sayda, Kudüs, Trablus şehirlerini kendi

⁸⁶³ BOA, *HAT*, No. 1285, Gömlek No. 49843

⁸⁶⁴ BOA, *HAT*, No. 362, Gömlek No. 20125

⁸⁶⁵ BOA, *HAT*, No. 361, Gömlek No 20094

⁸⁶⁶ BOA, *HAT*, No. 361, Gömlek No. 20096

⁸⁶⁷ BOA, *HAT*, No. 362, Gömlek No. 20107

yönetimine dahil etmiş olduğu bildirilmiştir. Söz konusu tatar, Mısır ordusu komutanlarından Hasan Bey'in 500 süvari, Miralay Şerif Bey'in 8 tabur askeriyle Şam-ı Şerif'te, bir miralayın 8 tabur askerle Halep'te, bir başka miralayın 4 tabur askeriyle Antep'te ve bir başbuğun 2 bin süvari askeriyle Rakka'da ikamet ettiklerini bildirmiştir⁸⁶⁸. Ainsworth da Adana'da Mısırlılara ait 7 alayın konuşlandığını ifade etmiştir⁸⁶⁹. Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nden ilhak ettiği yerlerde güveni ve otoriteyi sağlamak için 70 bin kişilik ordusunu farklı noktalara dağıtmış, çoğunlukla tehdit olarak gördüğü Osmanlı sınırına yani Anadolu'nun güneyi ile Suriye'nin kuzey kısmına askerlerini yerleştirmiş ve zamanla asker sayısını 85 bin civarına kadar arttırmıştır. Süleyman Abu İzzettin, İbrahim Paşa'nın ilhak ettiği yerlerdeki asker sayısını genel olarak şu şekilde belirtmiştir.

Mevki	Piyade Asker	Şövalye	Topçu	Mühendisler	Toplam
İdlib	-	-	-	758	758
Adana	5801	678	-	-	6479
Antakya	3131	-	-	-	3131
Urfa	6919	1631	-	-	8550
Halep	11182	-	1949	-	13131
Hama	2925	-	1382	-	4297
Humus	-	-	982	-	982
Darayya	2555	-	-	-	2555
Dimaşk	-	1482	1007	-	2489
Trablus	1641	-	-	-	1641
Tarsus	-	1404	-	-	1404
Akka	2049	768	337	812	3966
Ayıntab	7625	-	-	-	7625
Kudüs	1755	-	-	-	1755
Kilis	4926	756	-	-	5682
Lazkiye	-	796	-	-	796
Maraş	5238	-	-	-	5838

⁸⁶⁸ BOA, HAT, No. 361, Gömlek No. 20099

⁸⁶⁹ Ainsworth, *Travels and Researches In Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, 85.

A. İzzettin, tabloda düzenli askerler ile ilgili istatistik bilgiler aktarırken muhtelif yerlerde toplam 70 bin düzenli asker sayısına yer vermiştir. Bunun dışında 10 binin üzerinde gayri nizami askerin varlığını, ayrıca İbrahim Paşa ile birlikte olan toplamda 1152 seçkin piyade askerinin olduğunu belirtmiştir⁸⁷⁰. Tabloya göre en fazla asker Kütahya Uzlaşması'nın ardından Osmanlı sınırına yakın olmasından dolayı Halep'te bulunmuştur. Bunun en önemli nedeni Halep'in hem Suriye hem de Anadolu coğrafyasına hâkim olmasından kaynaklanmıştır. Yine Kavalalı yönetimine karşı yapılan ayaklanmalarda asker ihtiyaçları isyanın çıktığı yerlere yakın bölgelerden temin edilirken Halep'ten de asker sevki gerçekleştirilmiştir. İbrahim Paşa döneminde Güney Anadolu'da Ayıntab, Urfa, Maraş, Antakya, Tarsus ve Kilis'te genel olarak 40 bin civarında asker konuşlandırılmıştır.

Anadolu'daki Mısır ordusunun varlığı Nizip Savaşı'na dek değişkenlik göstermiş, bunun en önemi nedeni asker ihtiyacı duyulan bölgelere takviye yapılması olmuştur. Öyle ki Mısır ordusu Nusayriler ya da Dürziler ile mücadele ederken Anadolu'daki askerlerinden de takviye almışlardır. Ancak Nizip Savaşı'na yaklaşıldığı günlerde İbrahim Paşa, tüm kuvvetini karadan ve denizden Adana ve Halep'e sevk etmiştir⁸⁷¹. Savaş hazırlıkları devam ederken, Anadolu'ya asker sevkıyatı da devam etmiştir. Mart 1839 tarihli bir belgeye göre, Gülek'e gitmek üzere Tarsus İskeleyi'ne 500 kadar baltacı askerin yeni geldiği, Arap sipahilerinin Maraş tarafına gideceği belirtilmiştir⁸⁷². Yakın tarihli bir başka belgede, Mısır ordu yönetimince Arabistan'dan 300 kadar bedevi atlısının Payas'a geldiğini, burada Payas idarecisinin de atlı takviyesi ile Maraş'a sevk edildiği⁸⁷³ ifade edilmiştir. Bir diğer belgede ise İbrahim Paşa'nın Adana'ya ordu ikmali için sürekli kullanmış olduğu Kazanlı İskeleyi'ne daha önce Hama'da olan iki tabur askeri üç gemi ile çıkardığı, Payas'tan atlı Arap bedevilerinin Maraş tarafında Tatarlı obasını yağmaladığı, Adana ve Tarsus'ta 7 alay piyade ve süvari Mısır askerlerinin toplandığı⁸⁷⁴ belirtilmiştir. Mısır ordusunun Nizip Savaşı'nı kazanmasının ardından Anadolu'da bir süre daha varlığı devam etmiştir. Öyle ki Avrupa'da Mısır meselesi hakkında siyasi görüşmeler devam ederken İbrahim Paşa'nın ordusu hala güçlü bir yapıdaydı. Ordu; 38 süvari birliğine, 10 binden fazla

⁸⁷⁰ Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fî Suriyye*, 129-130.

⁸⁷¹ BOA, HAT, No. 373, Gömlek No. 20405

⁸⁷² BOA, HAT, No. 374, Gömlek No. 20425

⁸⁷³ BOA, HAT, No. 805, Gömlek No. 37152-B1

⁸⁷⁴ BOA, HAT, No. 805, Gömlek No. 37152-D1

ata, Napolyon'un subayları tarafından eğitilmiş topçulara sahip olmuş ve Doğu Akdeniz ile Girit'e yayılmış bir vaziyeteydi⁸⁷⁵.

4.3.1.1.Mısır Askerleri Hakkında Osmanlı İstihbarat Raporları

Mısır askerlerinin Anadolu'daki durumu hakkında bazı raporlar da tespit edilmiştir. Söz konusu raporlar, çoğunlukla Mısırlıların durumunu detaylı bir şekilde öğrenmek amacıyla muhtelif yerlere gönderilen ajanların görüp duydukları bilgilerden oluşmuştur. Bu raporlar önemli bilgiler içermiş, belgelerde casus şeklinde geçen bu kişilerin verdikleri istihbarat ile Osmanlı devlet adamları Mısır ordusuna ait karargahları, hangi bölgelerde ne kadar sayıda asker bulunduğunu, halkın Mısır askerlerine yönelik nabzını, Mısır askerlerinin mühimmat ve tabyalarını detayları ile öğrenmişlerdir. Bahsi geçen bazı raporlar bütünlük sağlaması açısından ayrı ayrı ele alınmış ve kronolojik olarak aşağıda verilmiştir:

Kavalalı ordusunun Adana'ya vardığı ilk günlerde Mısır askerlerinin durumu hakkında keşif yapmak üzere gönderilen bir ajan, Mısır askerlerine yönelik kayda değer bilgiler toplamıştır. Raporunda; “Adana'ya vardım. Mısırlı İbrahim'in başında 2 alay piyade askerden başka görmedim. Tarsus'ta aynı şekilde 2 alay süvari ve Antakya'da dahi Abbas maiyetinde 2 alay miktarı asker olduğunu Adana'da işittim. Adana'da bazı hanların tahrir edildiğini işittim. Gerek Adana ve gerekse Tarsus'ta yevmiyesi beşer kuruş olarak yerli bin nefer atlı ile birlikte göçebelerden oluşan bin Arap atlısı Gülek ve Dümbelek boğazlarının muhafazası için buraya sevk edilmiş, söz konusu göçebe Arapların boğazlara yerleştirildiğini işittim. Rebiyülahirin yirminci cumartesi günü Mehmet Ali'den İbrahim'in nişanı geldi. Hemen 360 top atışıyla bir şenlik düzenlendi. Pazar günü de Mısır'dan 40 tekne dolusu zahire geldiğini fakat yolda bir teknenin telef olduğunu söylediler. İbrahim, az miktardaki askeriyle Gülek Boğazı'na gitmiş. Adana'da ise şu anda Mısırlı askerler arasında, “bu kıştan sonra Üsküdar'a kadar gideceğiz” şeklinde bir söylenti var. Adana'da Mısır askerleri içerisinde fazlasıyla hastalık bulunmakta⁸⁷⁶” şeklinde ifadeler yer almıştır. Eylül 1834 tarihli bir başka raporda, Adana ve Tarsus'taki Mısır askerlerinin durumu hakkında bilgi almak amacıyla gönderilen ajanın ifadeleri yer almıştır. Buna göre, Şam-ı Şerif'te 17, Trablus'ta 10 neferin Mısırlılar tarafından katledildiğini, Halep ve Ayıntab'ın ileri

⁸⁷⁵ Palmer, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (bir çöküşün tarihi)*, 119.

⁸⁷⁶ BOA, HAT, No. 370, Gömlek No. 20372

gelenlerinin Sivas valisinin yanına gitmiş olduklarını, Nablus ve Dürzi Dağı'nda tekrar ayaklanmalar olduğunu, Arabistan genelinde problemler yaşandığını, Mısır ve İskenderiye taraflarından 2 aydan uzun bir süredir bir tüccar sefinesiyle 80 ardeb buğdaydan başka zahire ve askeri herhangi bir malzeme gelmediğini, Tarsus, Adana, Gülek, Alata karyesi ve Sis taraflarında süvari ve piyadelerden oluşan 3900 askerin mevcut olduğunu bildirmiştir⁸⁷⁷. Yakın tarihli gönderilen tahrirat İbrahim Paşa'nın Adana'daki askeri varlığını desteklemiştir. Öyle ki 16 Ağustos 1834 tarihli bu tahriratta, İbrahim Paşa'nın oldukça zor durumda olduğu, kendisinin Adana'da bulunduğu, Adana'da toplam 4 bin askeri var ise hepsinin de sıtmaya⁸⁷⁸ yakalandığı ayrıca İbrahim Paşa'nın da hasta olduğu belirtilmiştir⁸⁷⁹. Yakın tarihli diğer bir tahriratta ise İbrahim Paşa'nın 6 bin süvari ve 4 bin piyade askerini Tarsus'un muhafazası için Tarsus'a sevk ettiği ayrıca Halep taraflarında da birkaç bin asker gönderdiği belirtilmiştir⁸⁸⁰.

Adana ve Tarsus bölgesine gönderilen bir başka ajanın Nisan 1835 tarihli tahriratında dikkat çekici ifadeler yer almıştır. Buna göre, ajan Adana'da iken İbrahim Paşa'nın gelip bir gece kaldıktan sonra gittiğine tanıklık etmiştir. Aceleyle gelip gitmesinin nedenini bazı kişilere sorduğunda “Adana'ya tefişe geldiği” cevabını almıştır. Kimliğini gizlemiş olan ajan Mısırlı askerler ile sohbet ederken bazı bilgiler elde etmiş, Dürzi ve Gavur Dağı meseleleri açıldığında Mısırlı askerlerin Gavur Dağı'nda telef olduğunu hatta Küçük İbrahim Paşa'nın öldüğünü ancak iki köyün kontrol altına alındığını duymuştur. Adana'da Selim Paşa maiyetinde süvari ve piyadeden oluşan iki bin kişilik bir kuvvet olduğunu, süvarilerin atlarının bir kısmının kır bir kısmının doru olduğunu, sonradan da bin kişilik başı bozuk atlısının geldiğini tespit etmiştir. Yine ajanın verdiği raporda, Tarsus tarafında bir tabur düzenli Mısır askeri ile 400 kadar Arnavut askeri olduğunu, bunlara iki aydan beri kısıtlı aylık verildiği ve yeterince de erzak verilmediği, burada da Gavur Dağı'nda yaşanan olayların konuşulduğu belirtilmiştir. Ajan, Gülek Boğazı'na hareket ettiğinde

⁸⁷⁷ BOA, HAT, No. 379, Gömlek No. 20528

⁸⁷⁸ Çukurova'daki batakliklar, eğer tedavi edilmez ise ölümle sonuçlanabilen mikrobik sıtma hastalığının ortaya çıkmasındaki temel sebeptir. Bu hastalık İskenderun'dan Tarsus'a kadar olan bölgede oldukça yoğun yaşanmış, bölgenin demografik yapısını etkilemiştir. Sıtma aynı zamanda yörenin toplumsal hafızasında da yer edinmiştir: “Seymen olmuş dağların karı/Arasından gider yaylanın yolu/Yaz gelince Kamlı'da/Sivrisinek ağzı kanlı kurt olur”. Selma Turhan Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 45-46.

⁸⁷⁹ BOA, HAT, No. 383, Gömlek No. 20609

⁸⁸⁰ BOA, HAT, No. 276, Gömlek No. 16198

Adana’da gördüğü gibi yine İbrahim Paşa’yı yanında beş kişi ile birlikte Gülek Boğazı’nda da görmüştür. İbrahim Paşa, Gülek Boğazı’nda iki gece bekleyerek Adana üzerinden Antakya’ya dönmüştür. Ajan, Gülek Boğaz’ında bugünlerde 500-600 arasına düzenli asker ve topçu olduğunu, uç noktada 40-50 kadar Arnavut askeri olduğunu tespit etmiştir⁸⁸¹.

Anadolu’nun güneyinden Şam’a kadar olan bölgedeki Mısır askerlerinin miktarını ve konumlarını oldukça detaylı bir şekilde aktaran Lefter isimdeki ajan da önemli bir rapor hazırlamıştır. Mart 1839 tarihli raporun içeriği şu şekildedir:

“Arabistan yakınlarına gönderilen casuslardan bu defa geri dönen Lefter’in ifadesidir.

Rebiyülevvelin yirmi üçüncü günü Ankara’dan hareket edilip rebiyülahirin üçüncü günü Adana hududu olan Akköprü adlı mahalleye ulaşılmıştır. Bahsi geçen yerdeki geçitte on nefer Arnavut askeri olup bunlardan sual ve cevap olunmayarak geçilmiş ve yarım saat ileride Bozantı adlı yerde on iki kuvvet atlı, bir nefer kol ağası ile bir yüzbaşı ve iki yüz nefer nizam askeri mevcuttur.

Gülek Boğazı adlı mevkiye Sancak Beyi Rüstem Paşa, bir mirahor, bir kaymakam ve diğer subaylar mevcut olup sekiz tabur harap durumda piyade askeri ve iki bölük topçu ve tabyalardan on kıta top bulunmakta, tabyalar ise yeniden inşa edilmektedir. Tabyalara yerleştirilmek üzere otuz kıta çarha topu olup ancak arabaları virane ve perişan olarak meydandadır. Tabyalara yerleştirilen toplar yola nazırdır.

Rebiyülahir ayının yirminci günü Adana’ya ulaşıldı. On gün önce Sancak Beyi Selim Paşa, bir albay, kaymakam diğer subaylar hazır olarak beş alay süvari ve üç bölük topçu ile on iki pare top mevcut olduğu, katırlar ile talim yapıldığı ve Tarsus’ta bin kadar hastaları olduğu rivayet edilmektedir.

Adana’ya altı saat mesafede olan Misis kasabasında askere dair bir kimse olmayıp zikri geçen kasabadan sekiz saat mesafede olan Kurt Kulağı adlı yerde bulunan kaleden Başbuğ Ahmet Ağa, dört yüz nefer başıbozuk süvari ile ikamet etmektedir.

Payas Kalesi’nde dört yüz kadar başıbozuk ve yüz kadar bedevi atlısı olup başbuğları Rüstem Efendi olduğu ve Payas’a sekiz saat mesafede olan İskenderun’da

⁸⁸¹ BOA, HAT, No. 382, Gömlek No. 20604

kimse olmayıp fakat iki yüz elli kadar büyükbaş hayvanı, “Zenbuz oğlu” adlı kimse Gavur Dağı’ndan gelip hayvanları sürüp götürmüştür. İskenderun’dan üç saat mesafede olan Belen’de dört yüz nefer başıbozuk ile Yusuf Ağa ve oradan üç saat mesafede Karamut Hanı isimli yerde dahi iki yüz nefer atlı ile Kara Alemdar ikamet üzereidir.

Karamut Hanı adlı yerden altı saat mesafede bulunan Antakya’da yüz kadar başıbozuk atlı ile sancak beyi, kaymakam ve diğer subaylar mevcut olarak dört tabur piyade ile bir bölük topçu ve on pare top ve orada hastalık olduğundan her biri günde yedi-sekiz kişi telef olmaktadır⁸⁸². Halep’te de yerlilerden yüz elli kişi, bir mütesellim, bir sancak beyi ve kaymakam diğer subaylar ile dört tabur piyade mevcut olup Kilis ile Antep’te yüz ellişer miktar başıbozuk ile birer mütesellim olduğu rivayet edilmiştir. Şuğul kasabasında ve on saat mesafede “Medyak” Kalesi’nde ve yine on saat mahalde Secere Kalesi’nde kimse yoktur. Bahsi geçen kalelerden on saat mesafede Hama’da bir mirлива ve bir miralay ve kaymakam, diğer subaylar ile üç tabur piyade ile yerli halktan iki yüz kadar başıbozuk ile bir mütesellim mevcuttur. Hama’dan on iki saat mesafede Humus kasabasında bir miralay ve kaymakam, diğer subaylar, üç tabur piyade ile iki bölük topçu bulunmakta, bunlar her gün talim etmektedir. Humus’tan sekiz saat mesafede olan “İki Kapı” adlı yerde dört yüz nefer başıbozuk atlısıyla Başbuğ Kara Ahmet ve oradan sekiz saat mesafede bulunan “Nabuk” adlı kalede dahi dört yüz nefer başıbozuk atlısıyla Şerif Bey ikamet etmektedir.

Cemaziyülevvel ayının yirmi yedinci günü Şam’a girip Mütesellim Hafız Bey yüz elli kadar nefere ulaşmış, ertesi gün Arnavut Mustafa Paşa maiyetinde altı bin sekiz yüz Arnavut askeri, bir mirлива, miralay ve diğer subaylar, İbrahim Paşa da sekiz tabur piyade ile Şam-ı Şerif’e ulaşmıştır. İbrahim Paşa, askerlerini bahçe aralarına yerleştirip kendisi Hafız Bey’in hanesine gitmiştir. Burada Dürzi ayaklanmaları hakkında malumat almıştır. İbrahim Paşa, taburlarından birini Şam’da bırakıp geri kalanını Halep, Adana, Hama ve Beyrut’a sevk etmiş, Şam’da 3 gün kaldıktan sonra Halep’e gitmiştir. Şam halkı, İbrahim Paşa’dan kemaliyle üzgün olduklarından açıkça eğer İbrahim Paşa bir daha buraya gelir ise kaleden topları Şam civarında olan “Gök

⁸⁸² Bu konuda Ainswort, Antakya’da hüznü bir sahne ile karşılaştıklarını ifade etmiştir. Hastanelerde 700 adam bulunduğunu ve ortalama ölüm oranının günde 15-20 arasında olduğunu belirtmiştir. Tıbbi görevliler bu durumu ülkenin yaygın olan bir hastalığına bağlamışlardır. Ainswort, hastaları ziyaret ettiğinde hastalığın semptomlarının ve seyrinin oldukça farklı bir görünüm sergilediğini belirtmiştir. Nöbetlerin aniden gerçekleştiğini, hastanın komaya girdiğini gözlemlemiştir. Ainsworth, *Travels and Researches In Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, 93.

meydan” isimli yere indirip muharebe ederiz diye söylemişlerdir. Akka Kalesi’nde muhafızlar dışında asker yoktur. Kudüs’te dahi kimse bulunmamaktadır. İbrahim Paşa, Şam’dan hareketinde Ayıntab üzerinden geçme niyetinde bulunmuş ise de Hafız Paşa’nın ordusunun Ayıntab, Maraş ve Kilis’e geldiği rivayet olunmuştur. İskenderun’dan Payas’a gelmeden önce gönderdiği asker ile Rüstem Efendi kaleye kapanmıştır. Saat 4 civarında Gavur Dağlı Zeytun Oğlu isimli kimse 4-5 bin kişilik piyade ve süvari ile Rüstem Efendi’yi kuşatmıştır. Payas’a ulaşmasından on beş gün önce Şam ve Halep nacırlarının Osmanlı’dan almış oldukları malları Payas civarında zikredilen Zeytun Oğlu isimli kimse ele geçirmiş olduğundan bahsi geçen nacırlar Adana’dan Selim Paşa’ya gidip şikâyetle bulunmuşlardır. Selim Paşa, askerlerini de alarak Zeytun Oğlu üzerine yürümüşse de muharebeye cesaret edemediğinden Adana’ya dönmüştür. Misis kasabasının sağ tarafında sis adlı yerde öncesinde asker bulunmamaktaydı geri dönüşümde bahsi geçen yerde Mustafa Paşa askerinden dört yüz Arnavut gelmiştir. Şam’dan Gülek Boğazı’ndan tekrar dört yüz kadar Arnavut askeri gelmiş, bir bölük topçu dahi mevcut bulunmuştur.” Lefter’in detaylı bir şekilde hazırlamış olduğu raporun sonuna, “Şam, Halep vesair uğradığım yerlerdeki halk, Hafız Paşa’nın bu bölgelere asker gönderdiğini işitmiş ve bundan dolayı da gayet memnun ve mutlu olduklarını” belirtmiştir⁸⁸³.

Yozgat taraflarından Adana’ya gidip dönen bir ajanın raporunda önemli bilgiler yer almıştır. Rapora göre ajan, Adana’da 3 gece kalmış, asker ve halktan bazı kimselerle konuşarak Mısır askerinin durumunu öğrenmiştir. Adana’da 10-12 bin kadar düzenli Mısır askeri, iki bin kadar Arnavut ve başıbozuk asker bulunmaktaydı. Ajan, askerlerde bir hareketlilik olduğunu görmüş ve sorduğunda İbrahim Paşa’nın Dürzi meselesi için askerî harekât hazırlığında olduğunu öğrenmiştir. Raporun devamında, 8 Kasım 1838’de Adana’dan Selim Paşa ve Gülek Boğazı’nda iki yüz, karantina noktası olan Akköprü’de 500-600 asker ve topçu kalıp diğerlerinin 12 Kasım’da Adana’dan Antakya yakınlarına gittiği belirtilmiştir. Ajan, takip eden günlerde Tarsus’a geçmiş ve Tarsus’taki kuvvetler hakkında da bilgi vermiştir. Yedi tabur düzenli Mısır askeri ile bin kadar Arnavut askerinin olduğunu, iskelede Kudüs’e gitmek üzere hazırda bulunan iki geminin bulunduğunu belirtmiştir. Raporun devamında Ayıntab civarında Mısır askerlerinin toplanacağı, İbrahim Paşa’nın Dürzi ve Gavur dağlarına asker tedarikiyle ilgilenildiği, genel olarak bölgede asayişin

⁸⁸³ BOA, HAT, No. 374, Gömlek No. 20428-D01

kalmadığı ve insanların İbrahim Paşa'dan bıkmış olduklarını belirtmiştir⁸⁸⁴. Osmanlı-Mısır kuvvetleri arasındaki son büyük savaş olan Nizip Savaşı öncesinde askeri hareketlilikler devam etmiştir. Örneğin Adana'ya gidip dönmüş olan bir ajanın Mart 1838 tarihli raporunda verdiği bilgilere göre, Adana ve Tarsus'a üç-dört bin civarında Mısır askeri geldiği ancak bu askerlerin daha sonra Antakya'ya çağrıldığı ve oraya gittiği belirtilmiştir⁸⁸⁵.

Yine istihbarat bilgisi toplamak amacıyla bir başka ajan Halep bölgesine gönderilmiştir. İncelemelerde bulunan bu ajanın Mart 1839 tarihli raporuna göre, Mısır ordusundan 16 bin askerin Halep'te, 3 bin askerin Ayıntab'da, 6 bin askerin Kilis'te ve 12 bin kadar askerin de Şam ve çevresinde olduğu bildirilmiştir. Mısır tarafından saldırgan davranışlar gerçekleştiği ve Osmanlı'nın bu tehditlere karşı gereken tepkiyi vermek için hazırlıklar yaptığını ve bunu Halep halkı ile birlikte yapacağı aktarılmıştır⁸⁸⁶. Son olarak Nizip Savaşı'nı Mısır ordusunun kazanmasından sonra Adana, Ayıntab, Halep, Kilis ve çevresinde Mısır ordusunun varlığı ve nüfus hareketlilikleri devam etmiştir. Bu konuda tespit edilen bir belge oldukça önemlidir. Bu belge, 1840 yılı şubat ayının ilk günlerinde Halep yakınlarına gönderilip geri dönen Halepli oğlu Sait Ağa'nın taktiridir. Söz konusu taktir özetle şu şekilde verilmiştir:

“Maraş üzerinden gidilip Gülek Boğazı'ndan gelmemiz irâde buyrulmuş ise de şiddetli kış sebebiyle Gülek Boğazı'ndan gidilip Maraş üzerinden gelindiğini ifade eder. Şubat'ın 15'inde Akköprü adlı geçitten geçilip yirmi beş kadar başıbozuk olup sual ve cevap olunmayarak Gülek Boğazı'na ulaşılp bir gece konaklanmıştır. Burada iki alay piyade ve bir alay topçu mevcut olup bir kısmı çadırlarda bir kısmı da yüksek yerlerde gözcü askerler bulunmaktadır. Buradan ayrılıp Adana'da dört gece konaklandı. Burada iki alay piyade, dört delibaş nefer, dört hayta baş nefer maiyetinde ücretli başıbozuk askerler bulunmaktadır. Burada beş adet fırın yaptırılmış, üçünde sürekli ekmek pişirilmekte, ikisinde de peksimet yaptırılmakta ve hiç kimseye bir dirhem ekmek verilmemektedir. Burada mühimmat ve levazımat-ı saire Gülek Boğazı'na naklettirilmektedir. Bizim gelişimizden önce İbrahim Paşa, Adana müteselliminden seksen at talep edip bunları ücretsiz Misis tarafına göndertmiştir. Ahali ücretsiz bir şekilde istihdam edilmekte ve bundan dolayı İbrahim Paşa için “bu

⁸⁸⁴ BOA, HAT, No. 374, Gömlek No. 20428

⁸⁸⁵ BOA, HAT, No. 379, Gömlek No. 20521-A2

⁸⁸⁶ BOA, HAT, No. 374 Gömlek No. 20431

ademin elinden yandık ve tutuşduk” şeklinde söylenmektedirler. Adana’da Abdulkadir isminde bir hemşerimiz ile bir anda görüşüp bazı bilgiler aldık. Bizim Adana’ya gelmemizden birkaç gün önce rençber, esnaf ve taşradan 100 kadar kişi, Mısır ordusuna asker yazılmak için hapsedildiğini hemşerimiz ifade etmiştir. Yine Abdulkadir’e Tarsus’taki Mısır askerlerinin durumu sorulduğunda, orada bir alay piyade, iki delibaş maiyetinde dört yüz atlı askeri ve piyade askeri olduğunu, düzenli askerlerin komutanı Selim Paşa olup, başıbozuk askerlerin başında Şamlı Şemadan Ağanın oğlu olup Adana civarında gece-gündüz devriye attığını belirtmiştir.

Adana’dan hareketle Sis adlı yere varılıp orada bir gece kalınmıştır. İki yüz kadar çürük ve işe yaramaz süvari ve Kurt Kulağı adlı yerde iki yüz başı bozuk deli asker mevcuttur. Ardından Payas adlı yere varılıp orada bir alay piyade ve iki delibaş maiyetinde dörder yüz nefer başı bozuk ve üç yüzü aşkın Arap süvari askeri ve beş yüzü aşkın havari atlısı bulunmaktadır. Payas’a girmemizden iki gün önce bölgede bulunan Ceridli aşireti, Selim Paşa’nın birlikleri tarafından gasp ve yağma edilmiştir. Aşiret mensupları dağlara firar etmiş olduklarından bu durum alayın binbaşısı Afyon Karahisarlı Mustafa Ağa’dan sorulmuş, güya aşiretlerin birtakım yükümlülüklerle muhalefet ettiklerinden bu durum İbrahim Paşa’ya bildirilmiş ve onun kararıyla hareket edilmiştir. Bu sırada Mısır askeri dahi Selim Paşa nezaretinde olduğunu takrir etmiş ve bunların bir hareketinde firar edecekleri çok bellidir.

Bu kasabadan hareketle İskenderun adlı yere varıldı. Burada askere dair bir fert olmayıp Hristiyan devletleri temsilen birer elçilik bulunmak cihetiyle İbrahim Paşa tarafından halka yükümlülükler verilmiştir. İbrahim Paşa’nın burada 1800 camız hayvanı bulunmaktadır. İbrahim Paşa’nın Belek adlı yerde iki yüz kadar başı bozuk ve Karamut Han adlı yerde dört yüz kadar deli askeri görüldü. Antakya’ya varılıp orada iki gece kalındı. Burada iki alay piyade mevcut olup İbrahim Paşa’nın yeniden inşa ettirmiş olduğu kışlada daima nişan, top ve tüfek talimiyle meşgul olmaktadır. Antakya halkı, İbrahim Paşa’ya gücenmiş ve “onu Allah’a havale ederiz” diye söylenmiştir.

Antakya’dan Halep’e varılıp 11 gece kalındı. Burada beş tabur asker mevcuttur. Kışla ve hanlar sakin görülmekte, iki delibaş maiyetinde dörder yüz ve bir zabıta başı maiyetinde dört yüz süvari mevcuttur. Halk, dağlara çıkıp sefil kalmıştır. Saraçhaneye vardığımızda üç yüzü aşkın dükkân kapalıydı. Bunun sebebi sorulduğunda halkın angarya işlerden dolayı firar ettikleri bir kısmının da sarayda tamir işleri ile meşgul

oldukları öğrenilmiştir. Halep civarındaki Türkmenler, gece-gündüz develer ile buğday ve arpa taşımaktadır. Halep Mutesellimi İsmail Bey, Mehmet Ali Paşa'nın hemşehrisi olup maiyetinde üç yüz kadar süvari bulunmaktadır. Buradan hareketle Kilis'e vardık. Orada yedi piyade Mısır askeri mevcut olup top ve mühimmat bulunmaktadır. Buradan Antep'e varıp sekiz bin düzenli Mısır askeri, mükemmel top ve mühimmat hazır bir şekilde beklemektedir. Ayıntab ve Kilis halkı perişan olup haneleri boşaltılıp sokakta kalmışlardır⁸⁸⁷."

Sonuç olarak Mısır ordusunun bölgede varlığı kendisini oldukça hissettirmiş, doğrudan ve dolaylı yoldan Anadolu'ya güneyden göçlere neden olmuş ve bu göçler isteyerek ya da zorunlu bir şekilde gerçekleşmiştir. Örneğin Rustum, İbrahim Paşa döneminde Suriye-Filistin bölgesinde halka dayatılan zorunlu askerlik ve silahsızlanma politikalarından kurtulmak istemeleri sebebiyle Kuzey Suriye'den yüzlerce genç erkeğin Sultan'ın topraklarına kaçmak için Anadolu'nun güneyine gittiğini ifade etmiştir⁸⁸⁸. Yine Anadolu'da bulunan bedevi ve köylülerin yanı sıra Mısır'a dönmeyi reddeden veya firar eden askerler bulundukları yerlerde ya da kendisi için uygun bir yerde yaşamayı tercih etmiştir⁸⁸⁹ ve başta tarım olmak üzere geçimlerini devam ettirmişlerdir. Örneğin Mısır ordusunda albay iken Osmanlı'dan sığınma talep eden Muhammet Paşa için Kilis'te daha önceden sahibi olduğu Yel Baba ve Karagöz adlı çiftliklerle, Kilis ve Halep'te bulunan diğer emlak ve eşyalarına müdahale edilmemesi hakkında bir karar verilmiştir⁸⁹⁰.

4.3.2. Tarımsal Nüfus Hareketliliği

Kavalalılar Hanedanı döneminde askeri nüfus hareketliliği dışında tarımsal nüfus hareketliliği özellikle Çukurova⁸⁹¹ bölgesinde oldukça fazla olmuştur. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki devlet politikaları ülkenin kalkınmasında büyük rol oynamıştır. Paşa'nın özellikle tarım rejimi düzenli bir geliri zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla hâkimiyeti altına aldığı toprakları azami ölçüde verimli kullanmaya özen göstermiştir. Toprağın verimi ise bu dönemde ancak insan gücünün toprağı işlemesi ile

⁸⁸⁷ BOA, HAT, No. 375, Gömlek No. 20435.0-1

⁸⁸⁸ Rustum, "Syria Under Mehemet Ali", 44.

⁸⁸⁹ Kressel, *Egyptian Emigres in the Levant of the 19th and 20th Centuries*, 13.

⁸⁹⁰ BOA, A.MKT., No. 1, Gömlek No. 87

⁸⁹¹ Çukurova, Mersin'den İskenderun'a kadar olan bölgeyi kapsamakta olup Çukurova ismi ilk defa 15. yüzyıldaki Türkçe ve Arapça eserlerde geçmiştir. Türk fetihlerinden önce bölgenin ismi Kilikya olarak anılmıştır. Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarisına Kadar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/1 (1963), 1. 1-98.

gerçekleşmiştir. İbrahim Paşa da babasının politikalarını Çukurova’da uygulamaya gayret göstermiştir.

Çukurova, üç tarafı sıra dağlar ile çevrili, Akdeniz’in kuzeydoğu köşesinde hilal şeklinde yer almaktadır. 20 bin kilometrekarelik alandan oluşan Çukurova, böylece Anadolu ve Suriye’den ayrı bir coğrafi bölge izlenimi vermektedir. Çukurova’nın %60’lık bölümü dağlık iken %40’lık bölümü Aşağı ve Yukarı Ova olarak 2 kısma ayrılmaktadır⁸⁹². Söz konusu ovalar; Tarsus, Seyhan ve Ceyhan akarsuları tarafından taşınmış alüvyonlarla oluşmuştur. Mersin’den Misis’e kadar uzanan Adana, Tarsus ve Karataş’ı kapsayan bölge Aşağı Ova; Kozan, Kadirli, Ceyhan ve Osmaniye’yi kapsayan bölge Yuvarı Ova olarak isimlendirilmiştir. Aşağı Ova, Seyhan, Ceyhan ve Tarsus akarsularının deltası ile oluşmuştur. İlkbaharda karların erimesi ve yağmur yağışları nedeniyle Seyhan ve Ceyhan nehirleri taşmakta ve ova su altında kalmaktadır. Yazın ise sular çekilmekte ve ova bataklığa dönüşmektedir. Bu durum Çukurova’da sivrisineklerin varlığına yol açmakta ve önemli ölçüde sıtma salgınına sebep olmaktadır. Yaz aylarının dayanılmaz sıcaklığı ve sıtma tehdidi insanların havası ılımlı olan dağlık bölgelere gitmesine yol açmaktadır. Bundan dolayı Çukurova’da yerleşik bir yaşam olmamış ve verimi yüksek alüvyonlu toprak işlenememiştir⁸⁹³.

Çukurova’nın merkezinde bulunan Adana, yerleşime uygun coğrafi şartları dolayısıyla tarihin erken devirlerinden itibaren insan yaşamının mümkün olduğu bir bölgedir. Nitekim Adana, Hitit tabletlerinden M.Ö. II. bin yılında Kizzuwatna’daki bölgeye ismini vermiş “Adaniya” veya “Ataniya” olarak anılmıştır⁸⁹⁴. İslami kaynaklarda ise “Edene”, “Ezene”, “Batana⁸⁹⁵” gibi isimler ile kayda geçmiştir.

Çukurova, 19 yüzyılda değişim yaşamaya başlamış ve yüzyılın sonundan itibaren ciddi bir gelişim göstermiştir. Ancak 19. yüzyıl öncesinde bölge, hava ve arazi şartlarının elverişsizliği ve herhangi bir yatırım yapılamamış olması sebebiyle gelişmemiştir. 17. yüzyılda Evliya Çelebi’nin “kuş uçmaz, kervan geçmez” olarak nitelendirdiği Çukurova, geniş bataklıkları ve yerleşik nüfusun azlığı sebebiyle sakin

⁸⁹² Meltem Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908* (Boston: Brill, 2010), 21-22.

⁸⁹³ Aslı Emine Çomu, *The Exchange of Populations and Adana 1830-1927* (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yay., 2011), 21-22.

⁸⁹⁴ Sargon Erdem, “Adana”, *DİA* (Erişim 10.10.2024).

⁸⁹⁵ Yusuf Halaçoğlu, “Adana”, *DİA* (Erişim 10.12.2024).

bir bölgeydi⁸⁹⁶. 16. Yüzyıl ile 19. yüzyıl arasındaki dönemde, Osmanlı hâkimiyeti boyunca, Çukurova’da göçebeler ve yerleşik küçük gruplar bu bölgeyi paylaşmaya devam etmiştir. Her ne kadar küçük köyler bulunmuşsa da göçebeler yerleşik hayata geçenlerden fazla olmuştur. Osmanlı devlet adamları birçok kez toprağa bağlı kalmayı teşvik etmiştir⁸⁹⁷. Ancak Çukurova’da uzun bir zaman boyunca idari-sosyal anlamda pek bir değişiklik olmamıştır. Bâbîâlî’nin özellikle buradaki dağlarda yaşayan halk üzerinde yetkisi dahi tartışılmış, çünkü burada bulunan bağımsız beylerin sayısı oldukça fazla olmuştur⁸⁹⁸. Bu konuda Türkmen yörük boyları bir halk edebiyatı oluşturmuştur. Devlet ile yapılan mücadelede Dadaloğlu’nun, Karacaoğlu’nın hikayeleri anlatılmıştır. Nitekim Çukurova’da genel göçebe bir yaşam tarzı bulunması 19. yüzyıl gezginlerinin algılarında Çukurova’nın neredeyse boş bir alan olduğu fikrine neden olmuştur⁸⁹⁹. 19. yüzyıla gelindiğinde mevsimsel göçlerde istikrar görülmüş, Çukurova’da sabit noktalarda yaz ve kış mevsimlerine göre düzenli göç hareketleri yaşanmıştır. Söz konusu hareket, yerleşik hayata geçmede önemli bir aşama olmuştur⁹⁰⁰.

Söz konusu göçebe yaşam konusundan Eberhard genel olarak bahsetmiştir. Buna göre, Türk kabilelerinin yazları Kayseri yakınındaki platolara sığırlarının sağlığı için göç ettiklerini, burada uzun boynuzlu sığır sürüleriyle beraber ulaşım için deve, at ve eşek kullandıklarını, yirmi veya daha fazla çadıra sahip olduklarını belirtmiştir. Yaz kamplarını ekim ayının başında terk edip yavaşça güneye göç ettiklerini, sıcaklığın elverdiği yüksek yerlere hareket ettiklerini, ekim ayının sonunda ise Torosları geçerek Tekir yaylası geçidi üzerinden eski tarihi kervan yolunu takip edip kasım ayının başında Çukurova’ya vardıklarını belirtmiştir. Burada her kabile kendi kış kampı alanına yerleşmiştir. Yine Eberhard, 20. yüzyıl başlarına kadar Çukurova’nın hep sağlıklı olduğunu, sıtmanın çok yoğun olmasından dolayı ıssız olduğunu ifade etmiştir. Ancak Eberhard, yerleşik hayatı sürdüren ve burada bağıcılıkla uzmanlaşmış olan karışık bir nüfusun varlığından da bahsetmiştir. Yerleşik kimseler ve göçebeler

⁸⁹⁶ Meltem Toksöz, “Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova”, *Kebikeç* 21 (2006), 97-110.

⁸⁹⁷ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 31.

⁸⁹⁸ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C.III, çev. Ali Suat (Ankara: Özkan Matbaa, 2002), 476.

⁸⁹⁹ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 26-27.

⁹⁰⁰ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 31.

yılın belirli zamanlarında karşılaşmış hatta birbirleriyle ticari alışverişlerde bulunmuşlardır. Çukurova’da arazinin fazla olması nedeniyle her iki kesim de topraktan yararlanmış ve bu durum başlangıçta bir problem teşkil etmemiştir⁹⁰¹.

İbrahim Paşa döneminde Adana’yı ziyaret eden Bartlett, Mısır ordularının Seyhan Nehri kıyısına ordugâh kurduğunu belirtmiş, asker ve develerin Justinianus ’un çok eski köprüsünden geçtiklerini aktarmıştır. Adana hakkında karanlık, kirli, askerlerle dolu ve çarşısında büyük bir hareketlilik olduğu izlenimini paylaşan Bartlett şu ifadelerle yer vermiştir: “Adana çevresi tarıma elverişlidir ve geniş ovalarında milyonlarca insanı besleyebilir. Burada güçlü bir garnizon bulunmaktadır. Günümüzdeki göç dalgasıyla göçmenler burada büyük topraklar bulabilecektir. Umut ediyoruz ki yakında bu topraklar sanayi için erişilebilir hale gelecektir⁹⁰²”. Çukurova’nın genel durumu hakkında bilgi veren Beaufort ise Batılı denizcilerin “Karmania” olarak isimlendirdikleri Antalya’dan Adana’ya kadar olan Anadolu’nun güney sahillerini haritalandırmak için 1811-1812 yıllarında bir araştırma gezisi gerçekleştirmiştir. Beaufort bölge hakkında, Toros dağlarının bir bariyer oluşturduğunu ve Bâbîâli’nin burayı kontrol altında tutamadığını, bölgede yarı bağımsız paşaların sürekli birbirleri ile çatışma içerisinde bulunduğunu belirtmiştir. Devamında: “Bu talihsiz ülke, sürekli bir anarşi, yağma ve çekişme sahnesi olmuş, eski şehirler terk edilmiş, verimli vadiler işlenmemiş, nehirleri ve limanları âtıl bırakılmıştır. Belki de hiçbir şey balıklarla dolu bir deniz boyunca uzanan bu geniş kıyı şeridinde, sakinlerin tek bir tekneye sahip olmaması gerçeğinden daha çarpıcı bir şekilde yaygın tembellik ve sefaleti tasvir edemez⁹⁰³” ifadelerini kullanmıştır.

Kütahya Uzlaşması esnasında Adana’nın ısrarla Kavalalılar idaresine alınmasını isteyen İbrahim Paşa, nihayet Çukurova bölgesini de elde etmiştir. Böylece tarihsel süreç içerisinde birçok yöneticinin hâkimiyetinde bulunan Çukurova için Kavalalılar Hanedanı bir dönüm noktası sayılmıştır⁹⁰⁴. İbrahim Paşa, Adana’ya sefer düzenlediğinde Adana Eyaleti, Adana merkezi, İçel, Sis, Beylan, Azir Sancak (Üzeyir),

⁹⁰¹ Wolfram Eberhard, “Nomads and Farmers in Southeastern Turkey. Problems of Settlement”, *Brill* 6/1 (Haziran 1953), 37-38.

⁹⁰² Bartlett, *La Syrie, La Terre-Sainte, L’Asie Mineure*, 38.

⁹⁰³ Francis Beaufort, *Karamania Or A Brief Description of the South Coast of Asia-Minor and of the Remains of Antiquity* (London: Printed for R. Hunter, 1817), iv-v.

⁹⁰⁴ Hilmi Dönmez, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova Bölgesinde Zirai Üretim* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 61.

Alaiye (Alanya) ve Tarsus'tan oluşmaktaydı⁹⁰⁵. Dolayısıyla bu yerleşim noktaları İbrahim Paşa'nın hâkimiyetinde bulunmuştur.

İbrahim Paşa, Çukurova'ya askeri, idari, sosyal ve ziraat anlamında ayrı bir önem vermiştir. Babasının Mısır'da yaptığı faaliyetleri yapabileceği bir bölge olduğunu düşünen İbrahim Paşa, Çukurova'yı başta tarımsal anlamda geliştirerek Mısır modeli izlemek istemiştir. Her ne kadar bölgede bataklık faktörünü ve göçebe aşiretleri kendisi için önemli bir engel görse de Çukurova'nın bereketli toprakları, coğrafi konumu, Adana'da "Mısır-ı sani" ismi ile anılan Seyhan Nehri'nin "nehr-i sara" yani "temiz nehir"⁹⁰⁶ sulama imkânı sağlaması, su sıkıntısının bulunmaması, kereste gibi doğal kaynakların bol miktarda olması, etrafında yüksek dağlardan dolayı askeri tahkimatlar yapılabilmesi ve geçitlerin yer alması, nüfus artış potansiyeline elverişliliği İbrahim Paşa için cezbedici unsurlar olmuştur.

Öyle ki Çukurova'daki Mısır egemenliği aynı dönemde Suriye, Lübnan ve Filistin'de uygulanan Mısır egemenliğinden açıkça ayırt edilmiştir. Diğer bölgelerden farklı olarak İbrahim Paşa, Çukurova sakinlerini toplu askerlik ve geniş çaplı silahsızlandırma operasyonlarından ayrı tutmuş, halkın ferde vergisi ödeme zorunluluğu dahi bulunmamıştır⁹⁰⁷. Karargâhı Adana'da bulunan ve iyi bir idareci olarak görünen İbrahim Paşa, yolsuzluğu ve rüşveti ortadan kaldırmaya çalışmış, halkın şikayetlerini dinlemek ve halktan gelen dilekçeleri kaydetmek için Çukurova'nın ilk idari konseyini kurmuştur. Bu dönemde Adana'da önemli derecede altyapı inşa edilmiş ve şehir yeni bir ticaret merkezi haline gelerek özellikle pamuk sayesinde Çukurova, dünya ile bütünleşmiştir⁹⁰⁸. Nitekim Çukurova'daki yerel halka tanınan ayrıcalıklar Mısır rejimi açısından olumlu bir hava yaratmıştır. İbrahim Paşa, Osmanlı topraklarının ele geçirilmesi politikasında Çukurova'nın stratejik öneminin farkında olduğu için Çukurova'da iskân ve ekonomik kalkınma hedeflemiştir. Demografik ve ekonomik büyümenin damga vurduğu bir Çukurova, Arap eyaletlerinin kuzey girişinde güçlü ve kalıcı bir varlığa temel teşkil edebilirdi⁹⁰⁹. Eğer

⁹⁰⁵ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri* çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003), 153.

⁹⁰⁶ Turhan Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, 8.

⁹⁰⁷ Tachjian, *La France en Cilicie et en Haute-Mesopotamie Aux confins de la Turquies, de la Syrie et de l'Irak (1919-1933)*, 74.

⁹⁰⁸ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 50.

⁹⁰⁹ Tachjian, *La France en Cilicie et en Haute-Mesopotamie Aux confins de la Turquies, de la Syrie et de l'Irak (1919-1933)*, 74.

Mehmet Ali Paşa gibi Suriye-Filistin bölgesinde halkın istemediği uygulamaları burada yapmış olsaydı böyle bir hedef imkânsız olurdu.

4.3.2.1.Çukurova’da Tarımsal Faaliyetler ve İşçiler

İbrahim Paşa Çukurova’da tarımın geliştirilmesi adına kendisine ilham olarak babası Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’da yaptığı reformları model almıştır. Mehmet Ali Paşa, Mısır’da yönetimi ele aldıktan sonra tarım alanında kalite oldukça düşüktü, bedevi kabilelerin saldırılarından dolayı tarım arazileri boşaltılmıştı. Nitekim üretimi arttırmak amacıyla yerleşik yaşam teşvik edilmiş, sulama kanalları inşa edilmiş, göçebe kabileler uzaklaştırılıp asayiş sağlanmıştır. Benzer durum kendisini Çukurova’da göstermiştir. Çünkü İbrahim Paşa, Çukurova’ya girdiğinde karşılaştığı manzara hem sosyal hem de coğrafi anlamda Mısır’dan farklı değildi. Mehmet Ali Paşa, Mısır’da ilk olarak kabile reislerini kendi yanına çekmiş, kabile mensuplarını asker olarak işe almış, gücü elde ettikten sonra da bazıları kontrol etmeyi başarmıştır. İbrahim Paşa, Çukurova’da babasının politikalarını gerçekleştirmeye başlamış, öncelikle aşiret reislerini kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Örneğin güçlü Menemencioğlu aşiretinin bir kısmı, Doğu Kozan aşiretağası Samur Bey gibi aşiretler İbrahim Paşa’nın maiyetine girmiştir. İbrahim Paşa, bölgedeki aşiretlerden de destek alarak Gülek Boğazı başta olmak üzere çeşitli bölgelere asker yerleştirmiştir⁹¹⁰. Bu aşiretlerden tarımsal verimi arttırmak için de destek almıştır. Örneğin Menemencioğlu aşiretinden Yüreğir nahiyesini tarıma açmak için 1000 kadar saban yapılmasını talep etmiştir⁹¹¹.

İbrahim Paşa, Çukurova’da yeni tarım alanlar açmak için girişimlerde bulunmuştur. 19. yüzyılda seyyahlar yaz sıcaklığını ve her yıl yaz aylarında görülen sıtma salgınlarının bölgeyi nasıl kasıp kavurduğundan çokça bahsetmişlerdir. Dolayısıyla Çukurova’daki bataklıklara ve sıtmaya karşı atılan önemli adımlardan birisi çok miktarda suya ihtiyaç duyan ve nemli zemini kurutabilen okaliptüs ağaçlarının dikilmesi olmuştur. Hatta geniş alanlara dikilen bu ağaçlar günümüz Çukurova’sının baskın peyzaj özelliklerinden birisi olup yöre halkı tarafından “sıtma

⁹¹⁰ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 44-45.

⁹¹¹ Musa Alpargu, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İşgalinde Adana Eyaleti (1832-1840)* (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2021), 81.

ağacı” olarak anılagelmiştir⁹¹². Yine Tarsus Nehri’nin sulama projesi yapıldığında yeni tarım arazileri elde edilmesi planlanmaktaydı. Bu amaçla su seviyesini yükseltmek için nehir boyunca bentler inşa edilmiştir⁹¹³. Temmuz 1833 tarihli bir belgenin içeriğinde, İbrahim Paşa’nın Tarsus’a geldiği, burada eski nehrin yolunu değiştirerek yeni bir sulama ve tarım altyapısı oluşturulması için çalışmalar başlattığı, pirinç ekimi için girişimlerde bulunduğu ayrıca yeni liman alanlarının yapılacağı ve 6 bin kişi toplanarak bununla ilgili tamiratların gerçekleştirileceği yer almıştır⁹¹⁴. Benzer şekilde bu dönemde İngiliz Konsolos Bay Hays’in önerisiyle İskenderun’da bulunan küçük bir gölün suyu tahliye edilmiş⁹¹⁵ böylece yeni bir tarım alanı oluşturulmuştur. Tarım alanları ile birlikte halka sermaye bulmaları konusunda da destek verilmiştir. Mısır’dan Mehmet Ali Paşa tarafından gönderilen ve “sermaye akçesi” adı verilen nakdi yardımlar ile Çukurova’da tarımsal üretim arttırılmaya çalışılmıştır. Ancak Mısırlıların çekilmesinden sonra sermaye akçeleri ile ziraatın terk edilerek başka işlerde kullanıldığı, sermayenin tahsil edilmediği tespit edilmiş ve bu sermayenin 1843 yılında kaldırılması söz konusu olmuştur⁹¹⁶.

İbrahim Paşa, Çukurova’da sulama projesini başlatıp yeni araziler elde etmeye çalıştığı gibi tarım alanlarında çalışacak çiftçi/işçi meselesine de büyük önem vermiştir. İbrahim Paşa, Çukurova’daki arazi ıslahından sorumlu olup kişisel olarak tarım arazileri ile ilgilenmiştir. Adana-Tarsus alt bölgesindeki en eski ve en büyük toprak sahipleri İbrahim Paşa döneminde çıkmıştır. Çünkü Paşa, mülk sahibi oluşumunda Mısır modelini takip etmiştir⁹¹⁷. Bu dönemde, Güney Mısır’dan yani Sudan’dan deneyimli ve sıcağa dayanıklı Afrikalı kimseler Çukurova’ya göç ettirilmiştir⁹¹⁸. Söz konusu göçmenler, Ceyhan ve Yumurtalık arasındaki bölgeye yerleştirilmiştir. Ayrıca yeni açılan tarım arazilerinde üretimi arttırmak için Suriye’den toprak sahibi edinecek kişiler de göç ettirilmiştir⁹¹⁹. Bu konuda Wilson, Çukurova’da

⁹¹² Gisela Prochazka-Eisl, Stephan Prochazka, *The Plain of Saints and Prophets The Nusayri-Alawi Community of Cilicia (Southern Turkey) and its Sacred Places* (Wien: Harrassowitz Verlag, 2010), 34.

⁹¹³ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 47.

⁹¹⁴ BOA, HAT, No. 362, Gömlek No. 20107

⁹¹⁵ Barker, *Kilikya’nın Tanrıları ve Yöneticileri Çukurova’nın İlk Çağlardan Günümüze Kısa Bir Tarihi*, 182.

⁹¹⁶ BOA, *İ.MVL*, No. 49, Gömlek No. 931-1. BOA, *İ.MVL*, No. 49, Gömlek No. 931-2

⁹¹⁷ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 48.

⁹¹⁸ Prochazka-Eisl, Prochazka, *The Plain of Saints and Prophets The Nusayri-Alawi Community of Cilicia (Southern Turkey) and its Sacred Places*, 40.

⁹¹⁹ Çomu, *The Exchange of Populations and Adana 1830-1927*, 24-25.

orijinal nüfusun ortadan kalktığını, Çukurova’da Suriye’den gelen birçok Nusayri yerleşimin olduğunu, bunların iyi bir şekilde tarım işlerinde çalıştıklarını belirtmiştir. Ayrıca, sayılarının her yıl arttığından ve iklime dayanabildiklerinden dolayı tıpkı Yunanlıların Batı Anadolu kıyısında kolonileştikleri gibi Nusayrilerin de Çukurova’yı kolonileştirebileceklerine değinmiştir⁹²⁰.

Tavil, Arap Alevilerinin serbestçe askere kaydolmaları ve orduda önemli mevkiiler elde etme fırsatı yakaladıkları için Çukurova bölgesine yoğun bir şekilde göç ettiklerini belirtmiştir⁹²¹. Çukurova’nın Suriye’ye göre refah seviyesinin yüksek olması, zorunlu askerliğin esnek tutulması, tarımsal nüfus hareketliliğin teşvik edilmesi düşünüldüğünde Çukurova’ya göç edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Yine Osmanlı ajanlarının askeri istihbarat raporlarında önemli bir detaya yer verilmiş olup tarım işçisi olarak getirilmiş kimselerden bahsedilmiştir. Ajan, Adana’ya sonradan gelmiş olan bin kadar fellahın İskenderiye’ye gitmek için Adana’dan çıktıklarını ancak Belen’e gittiklerini ve yanlarında eşlerinin de olduğu bilgisine yer vermiştir⁹²². Bu ayrıntı Çukurova’nın demografik yapısı için dikkate değer bir niteliktedir. Bu dönemde tarım işçileri için önemli düzenlemeler de yapılmıştır. İşçilerin çalışma tarzı, molaları, yemek saatleri, ayni ve nakdi ücretleri, haftalık mesailer düzenlenmiş, işçiler lehine düzenlemeler getirilmiştir⁹²³. İbrahim Paşa dönemine kadar çiftlikte çalışan kişilerin haftalık mesaisi çarşamba başlayıp pazartesi akşam sona ermekteydi. İşçiler salı günü kurulan “Amele Pazarı”na yetişmekte zorluk çekmekteydi. Bu sebeple İbrahim Paşa, pazartesi gününü yarım mesai ile sınırlandırmıştır. Ayrıca işçiler için 30 dakika kahvaltı, 1 saat öğle molası ve 15 dakika ikindi molası verilmesi sağlanmıştır⁹²⁴. Tüm bunlardan dolayı Çukurova’daki tarım işçileri, “*Akşama hürmet, sabaha niyet, kolumuza kuvvet, ağıma devlet, kesemize bereket, kör şeytana lanet, bir daha lanet, bir daha lanet, İbrahim Paşa’ya rahmet Peygambere salavat*”⁹²⁵ duasını 1920’lere

⁹²⁰ Charles W. Wilson, “Notes on the Physical and Historical Geography of Asia Minor, Made during Journeys in 1879-82”, *Royal Geographical Society* 6/6 (Haziran 1884), 314.

⁹²¹ Stefan Winter, *A History of the Alawis From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (New Jersey: Princeton University Press, 2016), 182.

⁹²² BOA, HAT, No. 382, Gömlek No. 20604

⁹²³ Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, 201.

⁹²⁴ Osman Karlangıç, “Mısırlı İbrahim Paşa Döneminden Birinci Dünya Savaşı Sonlarına Kadar Adana’da İşçilerin Serüveni (1832-1918)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* 4/2 (Ağustos 2018), 77.

⁹²⁵ Hilmi Uran, *Adana Ziraat Amelesi* (İstanbul: Vakit Kitapları, 1939), 15.

kadar oldukça uzun bir süre boyunca her iş gününde okumaya devam etmişlerdir. Söz konusu dua, İbrahim Paşa'nın Çukurova hâkimiyeti sırasında başlamıştır⁹²⁶.

Nitekim İbrahim Paşa'nın Çukurova'da yaptığı en büyük değişim, bölgenin demografik yapısı ile ilgili olmuştur. Anadolu'nun güneyinden gelen Araplar ve hatta Kuzey Afrikalılar İbrahim Paşa'nın teşvik ve yaptırımlarıyla Çukurova'ya yerleşmeye başlamış ve İbrahim Paşa'nın hâkimiyetinden sonra dahi burada kalmışlardır. Çukurova'da öncesinde Türk aşiretleri ve Ermeniler yaşarken İbrahim Paşa'nın tarımsal alandaki gelişimlerini sağlayacak çiftçi eksikliği ciddi boyutlardaydı. Özellikle pamuk hasadı ciddi bir emek istemekte çünkü pamuğun toplanması dışında bir sonraki yıl için tarlaların ekime hazırlanması ve toprağın işlenmesi gerekmektedir. Bundan dolayı 2 milyon nüfusuyla ve yakınlığıyla Suriye, Çukurova için büyük bir insan kaynağı olmuştur. Suriye'den Çukurova'ya çalışmak üzere önemli bir nüfus göç etmeye başlamış, söz konusu bu göç Osmanlı idaresinin kurulmasından sonra da devam etmiştir⁹²⁷.

İbrahim Paşa döneminde tarımsal ürün çeşitliliği de sağlanmıştır. Bunlardan en önemlisi pamuk üretimi olmuştur. Pamuk, MS 1000 ile 1900 yılları arasında yaklaşık 900 yıl boyunca dünyanın en önemli sanayi üretim maddelerinden birisi olarak özellikle İngiltere sanayisinin hammaddelerinden birini teşkil etmiştir. 1780'lerde İngiliz fabrikalarında eğirme makinelerinin artan üretim hızı ciddi bir ivme kazanmış, 1781 yılında yaklaşık 2,3 milyon kg pamuk eğirmişlerdir. 1790 yılında bu rakam altıya, 1800'lerde ise bu sayı ikiye katlanmış ve 25,4 milyon kg'a çıkmıştır⁹²⁸. Sanayi ürünü olarak pamuk, Mısır'a 1820'lerde, Mehmet Ali Paşa hâkimiyetinde gelmiştir. Mehmet Ali Paşa, New York'a taşınmış bir Fransız tekstil mühendisi olan Louis Alexis Jumel'i Mısır'a davet etmiştir. Jumel, Kahire'de sıra dışı uzunlukta ve sağlam elyafa sahip bir pamuk keşfetmiş, bu fırsatı değerlendiren Paşa, pamuğun üretimini hızlandırmış ve Avrupa'da kolayca pazar bulabilmiştir⁹²⁹. Mısırlılar için en önemli mahsul olan pamuk üretimi, İbrahim Paşa'nın hâkimiyetinden itibaren Çukurova'da da önemli bir ivme kazanmıştır. Aslında Adana-Tarsus alt bölgesinde lokal olarak

⁹²⁶ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 41.

⁹²⁷ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 47-48.

⁹²⁸ Sven Beckert, *Pamuk İmparatorluğu Tek Bir Meta ile Kapitalizmin Küresel Tarihi*, çev. Ali Nalbant (İstanbul: Say Yay., 2020), 131.

⁹²⁹ Beckert, *Pamuk İmparatorluğu Tek Bir Meta ile Kapitalizmin Küresel Tarihi*, 190.

üretilen pamuğun, İbrahim Paşa'nın tarım arazilerini iyileştirmesi, işçi problemini çözmesi ve ticareti geliştirmesi neticesinde üretimi artmıştır. Pamuk dışında önemli ölçüde şeker kamışı, buğday, arpa üretimleri de yapılmış, özellikle şeker kamışı için Mısır'dan uzmanlar getirilmiştir⁹³⁰. Çukurova'da pamuk ve şeker kamışı üretimi Ainsworth'un dikkatini çekmiştir. Ainsworth: "Adana ovasının özellikleri oldukça tekdüzedir. Ara sıra görünen ağaçlar, akasya ağaçlarıdır. Bu da onu hem Suriye hem de Küçük Asya'dan ayıran bir özelliktir. Ovanın çiçekli bitkileri ve otları çoktur. Burada dikkat çekici olanlar tilkiler, tavşanlar, sincaplar, geyikler, küçük-büyük toy kuşlarıdır. Ova, pamuk yetiştiriciliği ile ünlüdür ve Mısırlılar geldiğinden beri çok fazla şeker kamışı üretilmektedir. Ayrıca ikliminin sıcaklığının kanıtı olan birçok hurma ağacı da bulunmaktadır⁹³¹" ifadelerini kullanmıştır. Pamuk konusunda bilgi aktaran Langlois, Çukurova'da pamuk üretiminin oldukça eski devirlerden itibaren başlamış olduğunu ancak 19. yüzyıla kadar sadece yerel ihtiyaçları karşıladığını, İbrahim Paşa'nın bölgede tarımı geliştirmesi ve modern tarımın temellerini atmasıyla 1830'lardan itibaren büyük bir ivme ile pamuk üretiminde artış yaşandığını, 1852-53 yıllarında 50 pamuk işleme evi, 10 keçe atölyesi ve 22 basmane olduğunu belirtmiştir⁹³².

1800'lerde neredeyse ıssız bir bataklık olan Çukurova, radikal bir değişimle tamamen ticarileşmiş, ekonomik getirisi yüksek olan bir yere dönüşmüştür. Çukurova'nın bu yükselişini benzersiz şekilde etkileyici kılan iki önemli neden tespit edilmiştir. Birincisi; baskın olarak göçebe yaşamdan ve demografik değişimden ticarileşmeye dönüşme hızı. İkincisi ise kapitalist tarımın Türkiye Cumhuriyeti dönemine kadar devam etmesi⁹³³. Çukurova, günümüzde hem tarım hem de sanayi alanında önemli bir potansiyele sahip olup küresel çapta şirketlerin büyüdüğü bir coğrafyadır. Bu bölgesel ekonominin farmülasyonuna bağlıdır. Öyle ki Adana-Mersin arasındaki ticaret, etnik yapı, tüccar grupları, toprak sahipleri, sanayiciler, tarımsal üretim, endüstri gibi faktörler Çukurova ekonomisinin gelişmesini sağlamıştır. Söz konusu faktörlerin etrafında döndüğü tek bir ürün de 19. yüzyılın en çok aranan ürünü pamuk olmuştur. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, İbrahim Paşa'nın Çukurova'yı kısa

⁹³⁰ Songül Ulutaş, *Tarsus Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1856-1914)* (Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 178.

⁹³¹ Ainsworth, *Travels and Researches In Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, 81.

⁹³² Dönmez, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova Bölgesinde Zirai Üretim*, 68.

⁹³³ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 1.

sürelî hâkimiyeti altına almasından önce, Çukurova genel olarak göçebe kabilelerin bulunduğu bir yerdi. 1830'lardaki Mısır yönetimi Çukurova'da ilk defa emperyal bir örnek teşkil etmiş ve tarım sömürgeci bir güç tarafından genişletilmiştir. Çukurova'nın üretken yerleşik bir toprak olma yolundaki ilk yoğun faaliyetleri de yine bu dönemde İbrahim Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir⁹³⁴.

4.3.3. Ticari Nüfus Hareketlilikleri

Kavalalılar Hanedanı döneminde Anadolu'nun güney bölgesinde önemli ticari faaliyetler gerçekleşmiştir. Bunlar içerisinde kereste, pamuk ve köle ticareti yoğun bir şekilde yapılmıştır. Böylece Çukurova'ya kapitalizmin girmesi bu dönemde başlamıştır. Antalya'dan İskenderun'a kadar Mısır ile yapılan ticari faaliyetler bölgenin gelişimine katkı sağlamış, kentlerin ve limanların önemine vurgu yapmış ve Arap tüccarların bölgedeki varlığı demografik yapıyı etkilemiştir.

Kavalalılar için Anadolu'da kereste temini adına şartlar oldukça müsaitti. Toros ve Amanos dağlarının zengin ormanları, Antalya, Mersin, İskenderun limanlarının Mısır'a kereste sevkiyatı için yakınlığı gibi nedenler hem Mehmet Ali Paşa hem de İbrahim Paşa için kaçıramayacağı bir fırsat sunmuştur. İbrahim Paşa, henüz Kütahya'ya gitmeden önce babasına yazmış olduğu mektuptaki; "Antalya ve Adana'yı istememizin sebebi odun ihtiyacımızın fazla olmasıdır. Çünkü ülkemizin filosu keresteye bağlıdır. Hatırlarsanız İngiltere bize kereste ithalatını engellemiştir. Avusturya'ya başvurmak zorunda kalmıştık, onların bu talebi reddetmesi bizi unutamayacağımız kadar rahatsız etmişti. Ahşaba ne kadar ihtiyacımız olduğunu göstermeme gerek var mı? Siz de bana yakın zamanda yayınladığınız emirde, Türk ordusunu püskürtmek için hiçbir çareyi ihmal etmememiz gerektiğini, aynı şekilde odun elde etmek için de elinizden gelen her şeyi yapmanız gerektiğini söylemişsiniz..."⁹³⁵ şeklindeki ifadeleri ile Mısır'ın kereste ihtiyacının fazla olduğunu ve bunun bir kısmını Toros Dağlarından tedarik edilebileceğini belirtmiştir. Mehmet Ali Paşa da keresteye olan ihtiyacın farkındaydı hatta bir defasında oğluna Antalya,

⁹³⁴ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 41.

⁹³⁵ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 92.

Alanya ve Çukurova'daki kerestenin değerini anlatmak için “İstanbul ordusunu sakatlamak kadar önemli” benzetmesi yapmıştır⁹³⁶.

İbrahim Paşa'nın keresteye verdiği öneme örnek olması açısından dönemin İskenderiye'deki Fransa Konsolosu Jean-François Mimaout, İbrahim Paşa'nın Adana'da kalması ile ilgili kendi hükümetine yazmış olduğu bir mektupta, “İbrahim'in yerinde durmasının ve başarısının peşinden gitmemesinin nedeni bazı konularda babasından cevap beklemesiydi. Fakat faaliyet ve kararlılıkta eşi benzeri olmayan bu lider, Adana'da kalışını o bölgenin sık ormanlarının zenginliklerini sömürmesine bağlıyor. Zira Adana ormanlarında gemi yapımına elverişli odun, başka bölgelerden çok daha fazladır. İskenderiye'deki atölyelerin buna şiddetle ihtiyacı vardır. İskenderiye'deki atölyelerden çok sayıdaki işçi, uygun odunu seçmek için Adana bölgesine gönderilmiştir. İşçiler, o bölgenin insanları ile yollar açıyor, ağaçları kesip odunları taşıyor. Odunlar büyük bir sevgiyatla İskenderiye'ye gönderiliyor⁹³⁷” ifadelerine yer vermiştir. Burada şunu belirtmek gerekir ki kereste işlemleri için insanlar zor koşullar altında çalışmışlardır. Örneğin Kavalalılar idaresindeki İskenderun'da kereste kesicileri ve budayıcıları yaptıkları işlemlerde herhangi bir nakdi ücret alamamış, sadece kendilerine kereste verilmiş ancak bir ağacın uzak olması bunu değersiz hale getirmiştir. Dolayısıyla bu koşullar işçiler için çok fazla emek ve zaman kaybına yol açmıştır. Yine taşıma işlemlerinde de benzer şekilde zorluklar yaşanmış ve insanlar kaçmaya teşebbüs etmişlerdir⁹³⁸.

Mısır için kereste temini konusunda önemli kentlerden birisi de Antalya olmuştur. İbrahim Paşa, daha önce de bahsi geçtiği üzere, Anadolu'da bazı yerleşim yerlerine mütesellim atamaları gerçekleştirmiştir. Bunlardan biri de Antalya'da Yusuf Paşa'nın uzaklaştırılıp yerine Mısır taraftarı İsmail Ağa'nın atanması olmuş, böylece Antalya Mısırlılar tarafından ilhak edilmiştir. Mısır'ın orman potansiyelinin bulunmaması, Suriye-Filistin bölgesinde kerestenin yeterli olmaması, kerestenin gemi, kayık ve tersane yapımında, köprü, yol gibi inşaatlarda kullanımı, Antalya bölgesinde zengin ormanların varlığı, ayrıca keresteyi nakledebilmek için büyük bir limanın⁹³⁹

⁹³⁶ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 43.

⁹³⁷ Berekat, *al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*, 75-76.

⁹³⁸ Rustum, “Syria Under Mehemet Ali”, 42.

⁹³⁹ Antalya Limanı, Anadolu'nun dünyaya açılan bir kapısı niteliğinde olup Anadolu, Avrupa ve Kuzey Afrika arasında bir kesişme noktasındadır. Doğu Akdeniz'in en önemli limanlarından birine sahip olan Antalya, tarih boyunca geniş ticari ağa sahip bir kent olmuştur. Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı

bulunması Antalya'yı oldukça önemli kılmıştır.⁹⁴⁰ Bununla ilgili arşivlere yansıyan belgeler de mevcuttur. Mehmet Ali Paşa, şahtur, cerim gibi küçük kayıkların kerestenin bol olmasından dolayı Antalya'da yapılması talep etmiş, bu talebi Bâbîâli tarafından uygun görülmüştür⁹⁴¹. Nil üzerine inşa edilmesi planlanan 2 adet köprü için Antalya ve çevresinden kereste temini adına Mehmet Ali Paşa Bâbîâli'den izin almış ve kerestenin bir an önce gönderilmesi görevli memurlara bildirilmiştir⁹⁴². Mehmet Ali Paşa, İbrahim Paşa'ya yazmış olduğu mektupta yeni yapılar inşa edebilmesi için ihtiyaç duyduğu kerestenin Antalya, Alanya ve Mersin'de bolca bulunan ormanlardan tedarik edileceğini açıklamıştır⁹⁴³. Antalya'nın Mısır için bir kereste kaynağı olması, Mısır gemilerinin sık sık Antalya limanına gelmesi hatta 1842 yılında İskenderiye'nin bir yıllık kereste ihtiyacının neredeyse tamamını Antalya bölgesinden karşılanması sıkı bir ticaret ilişkisi kurulmasına bağlı olmuştur. Öyle ki 1843 yılında bölgeyi ziyaret eden Pourtales, Mısır ile Antalya arasındaki yoğun ticari ilişkilerden dolayı Antalyalıların Türklerden çok Araplara benzediğini ifade etmiştir⁹⁴⁴.

Mısır-Antalya arasında sıkı bir kereste ticaretinin yapılması şehirde bazı değişikliklere yol açmıştır. Örneğin Mısır'ın kereste ihtiyacının karşılanması Antalya'da zengin bir kesimin oluşmasını sağlamıştır. Özellikle Zenairoğulları, söz konusu kerestenin temininde görevlendirildiğinden⁹⁴⁵ önemli bir gelir elde etmiştir⁹⁴⁶. Ancak halkın refah seviyesinde artış yaşanırken bölgede doğa tahribatı da önemli ölçüde gerçekleşmiştir. Doğanın korunması ve genç ağaçların kesilmesini engellemek için Mısır'a gönderilen kerestelere bir süre sonra belirli kısıtlamalar getirilmiştir⁹⁴⁷. Şehirdeki bir diğer değişiklik ise şehrin demografisinde yaşanmış ve bu dönemden itibaren Antalya'da güneyden gelen nüfus hareketlilikleri gerçekleşmiştir. Kavalalılar

Gümrük Kayıtları” *Osmanlı Araştırmaları I* (1980), 221. A. Latif Armağan, “XVI. Yüzyılda Antalya” *Türk Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/38 (2005), 98. Evliye Çelebi 17. yüzyılda Evliya Çelebi, Antalya Limanı hakkında, 200 parça gemi alabilecek korunaklı ve hoş bir liman olarak bahsetmiştir. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.1 haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2016), 3131.

⁹⁴⁰ Zeynel Özlü, İsmail Hakkı Üzümlü, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa Dönemi'nde Mısır ve Antalya Havalisi Arasında Yapılan Kereste Ticaretine Dair Bulgular”, *Antalya Kitabı Toprak, Su, Medeniyet: Antalya 4*, Bedia Koçakoğlu vd. (ed.) (Konya: Palet Yay., 2021), 59-60.

⁹⁴¹ BOA, HAT, No. 735, Gömlek No. 34856

⁹⁴² BOA, C.NF., No. 43, Gömlek No. 2131

⁹⁴³ BOA, İ.MTZ. (05), No. 12, Gömlek No. 336

⁹⁴⁴ Evren Dayar, “Antalya'da Mehmet Ali Paşa'nın Arapları Hacı Ömer Ağa ve Süleyman Efendi”, *Antalya Kitabı Antalya'da Türk-İslâm Medeniyetinin İzleri 2*, Bedia Koçakoğlu (ed.) (Konya: Palet Yay., 2019), 112.

⁹⁴⁵ BOA, İ.MTZ., No. 12, Gömlek No. 336

⁹⁴⁶ BOA, A.MKT., No. 69, Gömlek No. 82

⁹⁴⁷ BOA, A.MKT.MHM., No. 280, Gömlek No. 37

hâkimiyetinde Antalya'ya göç eden özellikle Arap tüccar ve aileleri İbrahim Paşa'nın hâkimiyetinin ardından bölgede kalmaya devam etmiştir. Bu konuda Collignon Antalya'nın nüfusu hakkında bilgi verirken önemli bir detay aktarmıştır. Collignon: "Antalya'nın nüfusu hakkında bölgeye gelen gezginlerin verdiği bilgilerde farklılık bulunmaktadır. 1811 yılında Kaptan Beaufort nüfusun 8 bin olduğunu, Fransız Konsolos Corancez nüfusun 15-20 bin olduğunu belirtmiştir. Elde edilen bilgilere göre Antalya nüfusu 26 bin kişidir. Bunlar içerisinde küçük bir Yahudi grubu, 200 civarında Rum aile bulunmaktadır. Şehre İbrahim Paşa'nın hâkimiyetinden sonra Araplar da gelmiştir. Araplar, Türklerden ayırt edilebilmektedir⁹⁴⁸" ifadelerini kullanmıştır. Dayar, araştırmalarında Antalya-Mısır ticari ilişkilerinden ötürü şehirde Arap nüfusunda önemli bir artış yaşandığını belirtmiştir. Örnek olarak Tuzcular Mahallesi'nde %17, Hatip Süleyman Mahallesi'nde %21, Kaleiçi İskender Çelebi Mahallesi'nde ise %47 nüfus artışı yaşanmıştır. 1830 yılında 55 erkek nüfusunun olduğu İskender Çelebi Mahallesi'nde 1840 yılında 81 erkek sayılmış, bunun 17'sinin Arap olduğu belirtilmiştir. Yine 1830 yılı sayımında Ağa Makbul Mahallesi'nde 7 Arap'ın olduğunu ancak 10 yıl sonra sayılarının 66'ya yükseldiğini tespit etmiştir. Antalya'ya Arap göçü, şehrin demografik yapısını etkilemiş, söz konusu Arap göçmenler küçük ticari işletmelerde, liman hamallığında ve kayık sevkiyatında görev almışlardır. Arap göçlerinin bu dönem Antalya'da yer isimlerinin kullanılmasında da etkileri olduğunu tespit eden Dayar, "Araplar Mahallesi" ve "Arap Mescidi" isimlerinde mahalleleri, "Arap Alanı" isminde bir alanı, "Araplar Suyu" isminde bir nehri, "Araplar Önü" isminde bir çiftliği, "Arap Hamamı" isminde bir hamamı ve "Arap Dağı" isminde bir ormanı Antalya Şer'iyye Sicillerine göre tespit etmiştir⁹⁴⁹.

Kavalalılar döneminde Antalya dışında ticaretin yoğun yapıldığı diğer yerler Çukurova'daki tarımsal üretime ve yine keresteye bağlı gerçekleşmiştir. Bu dönemde İbrahim Paşa, Toros ve Amanos Dağları ile Arsuz'dan bol miktarda keresteyi Mısır'a ihraç etmiştir⁹⁵⁰. Öyle ki İbrahim Paşa her yıl 10 bin den fazla ağacı kesmiş ve silah depolarında kullanılmak üzere İskenderun'dan ihraç etmiştir⁹⁵¹. Kereste dışında tarım

⁹⁴⁸ Maxime Collignon, *Notes D'un Voyage en Asie-Mineure* (Paris: Firmin-Didot Et Editeurs, 1897), 50.

⁹⁴⁹ Dayar, "Antalya'da Mehmet Ali Paşa'nın Arapları Hacı Ömer Ağa ve Süleyman Efendi", 112-113.

⁹⁵⁰ Barker, *Kilikya'nın Tanrıları ve Yöneticileri Çukurova'nın İlk Çağlardan Günümüze Kısa Bir Tarihi*, 151.

⁹⁵¹ Barker, *Kilikya'nın Tanrıları ve Yöneticileri Çukurova'nın İlk Çağlardan Günümüze Kısa Bir Tarihi*, 190.

ürünleri de İskenderun'dan sevk edilmiştir. Bu konuda Ainsworth, “İskenderun’daki İngiliz Başkonsolosu Bay Hayes’in evine doğru yola koyulduk. Bu küçük yeri çok daha iyi bulduk. Bay Hayes, kendisine İngiliz görünümlü rahat bir ev yaptırmıştı. Avusturyalı ajan eski konsolosluk binasını işgal ediyordu. İbrahim Paşa’da Mısır’dan gelen pirinç ve mısır için ambarlar inşa ettirmişti. Bu yer Avusturya buharlı gemilerinin hattından devam ederse çok hızlı bir şekilde önem kazanacağından şüphe yok. Şu anda her yıl ortalama 40 gemi bu limana Büyük Britanya’dan, 15-20 gemi ise diğer ülkelerden geliyor⁹⁵²” şeklindeki izlenimi ile kentin ticari anlamda gelişeceğini belirtmiştir.

İbrahim Paşa döneminde ticari faaliyetlerin en yoğun olduğu yerlerden biri de Çukurova ve buraya yakın iskele ve limanlardır. İbrahim Paşa, bu bölgeyi uluslararası ticarete açmak istemiş ve bu amaçla dönemin güçlü devletlerini Çukurova’nın bazı yerleşim yerlerinde konsolosluk kurmaya davet etmiştir. Anadolu’nun iç kesimlerinden gelen mallar için ticari bir çıkış noktası görevi gören Tarsus kasabası Kavalalılar döneminde bölgenin önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. 1860’larda Mersin, Tarsus’un yerini alana dek bu önemini korumuştur. İbrahim Paşa’nın Çukurova’da sağladığı güvenli ortam ile çiftçiler pamuk, buğday ve arpa ekimini önemli ölçüde geliştirmiş, yeni köyler inşa edilmiştir⁹⁵³. Böylece ürün fazlası oluşmaya başlamış ve ürünleri ticari bir potansiyele dönüşmüştür. Dolayısıyla İbrahim Paşa, Çukurova tarımını geliştirirken eş zamanlı ticaretin de ilerlemesine önem vermiştir. İbrahim Paşa, Çukurova’daki ürünlerin ticaret hacmini geliştirmek için de Adana, Tarsus ve Mersin çevresine Arap göçmenleri yerleştirmiştir⁹⁵⁴.

Çukurova’daki ticaret konusunda en önemli gelişim ise Mersin’in kuruluşu olmuştur. Mersin’in ilk ne zaman kurulduğu ya da ilk sakinlerinin kimler olduğu hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır⁹⁵⁵. Ancak şu belirtilmelidir ki birçok kaynakta da verildiği üzere Mersin, İbrahim Paşa’nın faaliyetleri ile 19. yüzyılın gelişen bir liman kenti olmuştur⁹⁵⁶ ve İbrahim Paşa, Tarsus ya da İskenderun değil de Mersin

⁹⁵² Ainsworth, *Travels and Researches In Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, 92.

⁹⁵³ Tachjian, *La France en Cilicie et en Haute-Mesopotamie Aux confins de la Turquies, de la Syrie et de l’Irak (1919-1933)*, 73.

⁹⁵⁴ Hamdi Kara, “Cumhuriyete Kadar Çukurova Nüfusu”, *Coğrafya Araştırmaları* 1/1 (Şubat 1989), 118.

⁹⁵⁵ Mehmet Kayadelen, “Mersin’in Kuruluş Dönemine İlişkin Mevcut Tezlerin İrdelenmesi”, *Kebikeç* 47 (2019), 383-416.

⁹⁵⁶ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 51.

yakınlarındaki doğal iskeleyle dikkat çeken, bölge ekonomisi için daha iyi olacağını düşünen ilk kişidir⁹⁵⁷.

Develi, “Anadolu’nun en eski yerleşim bölgelerinden birinde olmasına rağmen Türkiye’nin en yeni şehirlerinden biri” olarak isimlendirdiği Mersin hakkında yaptığı araştırmalar neticesinde şehrin 1830 ile 1836 yılları arasında kurulmaya başladığını tespit etmiştir. Develi, erken Cumhuriyet döneminde Habeşistanlı bir kadın ile yapmış olduğu röportajda kadının 1840’larda günümüz Mersin’inde bir barakada kaldığını öğrenmiştir. Yine Develi, bölgeye gelen seyyahların notlarını incelerken bölgede zift kaynakları olduğunu Mısırlı İbrahim Paşa’nın da bundan yararlandığını belirtmiştir⁹⁵⁸. Toledano, Mersin’in 19. yüzyıl gelişimindeki ilk çabanın bölgeyi ele geçiren İbrahim Paşa’nın gayretleri ile olduğunu, İbrahim Paşa’nın kuvvetlerini denizden çıkarmasıyla ve Mersin’i Çukurova’ya açılan bir geçit olarak kullanmasıyla Mersin’i Tarsus’un bir köyü haline getirdiğini belirtmiştir. Toledano, Mersin’in resmî belgelerdeki ilk kaydının Mehmet Ali Paşa’nın Latif Bey isminde birine göndermiş olduğu 26 Ekim 1836 tarihli bir belgede geçtiğini ifade etmiştir. Bu belgede, İbrahim Paşa’nın içine katran koymak için 600 adet varil ve bir varil ustası talebi yer almıştır. Varillerin ise Mersin yakınlarında ve Kazanlı’da bir depoda saklanacağı belirtilmiştir. Bu belgeden hareketle Toledano, İbrahim Paşa’nın hâkimiyetinin hemen ardından Mersin’in köy statüsünü elde ettiğini⁹⁵⁹ aktarmıştır.

İbrahim Paşa’nın hâkimiyetinden kısa bir süre sonra Kıbrıs’tan Çukurova’ya giden Habeeb Efendi de Mersin hakkında bazı bilgiler vermiştir. Mersin’den “bine yakın bir nüfusa sahip sefil bir köy” olarak bahsetmiştir. Burada ateşli hastalığın yaygın olduğu, yüzlerce kulübede fellahların yaşadığını belirtmiştir. Köyde, hoş kokulu portakal bahçelerinin varlığından, suyun ve yeşilliğin bolluğunun vebalı atmosfer ile uyuşmadığından bahsetmiştir. Habeeb Efendi, Mersin’de küçük de olsa bir liman bulunduğunu ancak bu limanın Küçük Asya ticareti için hatırı sayılır bir nitelikte olduğunu zira tüccarların her yıl Toros sıradağlarının her iki tarafındaki geniş ovaların ve vadilerin ürünleri olan pamuk, susam, keten tohumu, yün gibi büyük miktardaki ürünleri Adana ve Tarsus’a yakın Mersin Liman’ından taşıdığını

⁹⁵⁷ Meltem Toksöz, “Bölgesel Ekonominin Oluşumu Göçebe Hayattan Ticari Tarıma Çukurova”, *Toplumsal Tarih* 191 (Kasım 2009), 78-83.

⁹⁵⁸ H. Şinasi Develi, *Dünden Bugüne Mersin 1836-1990* (Mersin: 1991), 50-52.

⁹⁵⁹ Ehud R. Toledano, “Where Have All the Egyptian Fallahin Gone to? Labor in Mersin and Çukurova (Second Half of the 19th Century)”, *Eastern Mediterranean Port Cities: A Study of Mersin, Turkey-From Antiquity to Modernity*, Filiz Yenişehirlioğlu vd. (ed.) (Springer, 2019), 128.

belirtmiştir⁹⁶⁰. Yine Mersin hakkında bilgi veren Barker, “Tarsus’un batısında yaklaşık 22 km uzaklıkta bulunan Mersin isimli köyler topluluğu” olarak ifade etmiştir⁹⁶¹. Barker, 1838 yılında Mersin Limanı’nda Marsilya’ya götürülmek üzere pamuk balyalarının varlığından bahsetmiş ayrıca bu dönemde ticarete yön veren, 15 geminin yükünü aynı anda barındırabilecek 3 deponun inşa edildiğini ve buraya insanların yerleştirildiğini belirtmiştir⁹⁶². Barker, Mersin’de bulunan Karaisalı hakkında “Tarsus’a en yakın körfez ucunda kurulmuş, yaklaşık 100 haneli bir köydür. Arap tüccarların Suriye’den ticaret yapmak için geldikleri yer burasıdır⁹⁶³” ifadelerini kullanmıştır.

Mersin’in bir kent olarak var oluşu, Adana ve Tarsus’taki başta pamuk olmak üzere ticari ilişkilere bağlantılı olarak gerçekleşmiştir. Tarsus’un bir limanı olarak faaliyet gösteren Mersin’in gelişimi Mersin İskeleyi ile başlamış⁹⁶⁴, bu dönem Mersin iskelesinin gelişmeye başlaması tarih boyunca önemini koruyan Tarsus’un değerinin azalmasıdaki başlıca unsurlardan birisi olmuştur⁹⁶⁵. Öyle ki 1830-1840’lı yıllarda kurulmaya başlayan Mersin yaklaşık 50 yılda bir sancak merkezi haline gelmiştir. Bunun da nedeni İbrahim Paşa dönemi ile başlayan ticari faaliyetler hızla devam etmiş, Amerikan İç Savaşı, dünyada pamuğa artan talep, Süveyş Kanalı’nın yapımı gibi nedenler Mersin’in dünya ekonomik sistemine girmesini sağlamıştır⁹⁶⁶.

Nitekim 19. yüzyıla kadar genel itibariyle yerleşime elverişli olmayan Çukurova, İbrahim Paşa’nın Mısır’ı model alıp tarımsal ve ticari faaliyetleri sürdürdüğü ve hızla gelişmeye başlayan ayrıcalıklı bir bölge olmuştur. Öyle ki İbrahim Paşa’nın kendisi, Mısırlı eşraf ve yerli halk, tarlalardan 73.600 kuruşun üzerinde bir gelir elde etmiştir. İbrahim Paşa ve maiyetinin Çukurova’dan çekilmesinin ardından 1840-41 yılından kalma alet ve hayvanların Adana’da 280 bin kuruş, Tarsus’ta 80 bin

⁹⁶⁰ Habeeb Risk Allah Effendi, *The Thistle and The Cedar of Lebanon* (London: James Madden, 1854), 63.

⁹⁶¹ Barker, *Kilikya’nın Tanrıları ve Yöneticileri Çukurova’nın İlk Çağlardan Günümüze Kısa Bir Tarihi*, 487.

⁹⁶² Barker, *Kilikya’nın Tanrıları ve Yöneticileri Çukurova’nın İlk Çağlardan Günümüze Kısa Bir Tarihi*, 183-184.

⁹⁶³ W. Burckhardt Barker, *The Birthland of St. Paul Cilicia: Its Former History and Present State* (London: Richard Griffin Company), 115.

⁹⁶⁴ Benan Dönmez, “Tamamlanmamış Bir Modernleşme Projesi Olarak Mersin”, *Kent Akademisi* 15/2 (2022), 933-934.

⁹⁶⁵ İbrahim Halil Aytar, Hasan Kendirci, “19. Yüzyılda Tarsus Kenti’nin Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme” *History Studies* 7/4 (Aralık 2015), 28.

⁹⁶⁶ İbrahim Oğuz, *Tarsus Şer’iyye Sicillerine Göre Mersin Kenti’nin Kuruluş Öyküsü* (Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 27.

kuruş değerinde olduğu tahmin edilmiştir. Mısırlıların ele geçirdiği topraklar, Tarsus'ta yoğunlaşmış, bazılarının arazileri Feke'ye kadar uzanmıştır. İbrahim Paşa, getirmiş olduğu kişiler aracılığıyla büyük bahçeler kurmuş, pamuk, buğday, arpa üretmiş, en az 3 değirmene, Tarsus ve Mersin'de depo ve dükkanlara sahip olmuřtur⁹⁶⁷. Dolayısıyla bu dönemden itibaren tarımsal üretim günümüze dek gelişme kaydetmiş, Mersin gibi ticari potansiyeli yüksek yeni yerleşim alanları kurulmuş, Çukurova çok hızlı bir şekilde g almaya başlamıştır.

4.4.Kavalalılar Hâkimiyeti ve Sonrasında Çukurova'nın Değişen Demografik Yapısı

ukurova, 1800'l yıllarda çoğunluğu dağlık bölgelerde göçebe olan, yerleşik nüfusu pek barındırmayan ve tarımın yeterince yapılamadığı bir bölgeydi. Ancak 19. yüzyılda tarımsal üretim yayılması ve ekonomik getirinin tarıma bağlı olmasından dolayı "homojen coğrafi birimlerden" oluşan bir bölge olarak tanımlanmıřtır⁹⁶⁸. Tarımsal retim esas noktasını Kavalalılar Hanedanı dönemi teşkil etmiştir. Ancak bu dönemde bataklık kurutulması, sulama kanalları, insan gücü, pazarlama gibi önemli problemler görülmüş ve İbrahim Paşa döneminde söz konusu problemler aşılmaya başlanmıştır. Öyle ki bataklıklar kurutulup yeni araziler aılmaya, sulama kanalları inşa edilip tarımsal verimlilik arttırılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra göçebe Türkmenler yerleşik hayata geçirilmeye, sıcağa ve tarımsal faaliyetlere dayanıklı kişiler g ettirilmeye çalışılmıştır.

İbrahim Paşa'nın hâkimiyeti altındaki coğrafyanın çok büyük bir kısmı Araplardan oluşmaktaydı. Bu nedenle Paşa, Çukurova'daki faaliyetlerinde Arapları kullanmıştır. Arap nüfusunun İbrahim Paşa'dan sonra da itici ve çekici sebeplerle Çukurova'ya gleri uzun bir süre boyunca devam etmiştir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Çukurova'daki Arapların "fellah" olarak isimlendirilmesi ve bunun da Mısır'dan gelen kişiler olduğu algısıdır. Bu konuda Tachjian, Mısır valisinin oğlunun gerçekten de Mısırlı çiftçileri ve özellikle Sudanlıları Çukurova'ya göç ettirdiğinin doğru olduğunu vurgulayarak, Arapça kökenli "fellah" kelimesinin Küçük Asya'da yaşayan ve aynı faaliyette bulunan nüfus grubunu belirlemek için kullanıldığına, bu isimlendirmenin bazı yazarlar tarafından Mısırlı fellahlarla zdeşleştirildiğine,

⁹⁶⁷ Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 53.

⁹⁶⁸ Toksöz, "Bölgesel Ekonominin Oluşumu Göçebe Hayattan Ticari Tarıma Çukurova", 78.

Çukurova fellahlarının Mısırlı olduğu ve İbrahim Paşa'nın inisiyatifiyle bölgeye yerleştirildikleri zannına dikkat çekmiştir⁹⁶⁹. Toledano da yapmış olduğu araştırmalarda Çukurova'daki Arapların bir kısmının Mısır ve Sudan'dan gelen Araplar olmakla beraber Çukurova'ya göç eden Arapların ezici çoğunluğunun Mısır'dan değil, Kuzey Suriye'den çoğu da Alevi olan Nusayri Dağları ve Lazkiye'den göç eden kişilerden oluştuğunu tespit etmiştir⁹⁷⁰.

Söz konusu Araplar Türkiye'de daha çok Hatay, Adana ve Mersin illerinde yaşamakta olup fellah dışında "Arap oğlu" olarak anılmış, Fransız etkisinden dolayı da "Arap Alevileri" olarak isimlendirilmiştir⁹⁷¹. Önemli bir nüfus potansiyeline sahip bu grubun ana dilleri de klasik Arapça olmayıp yöreye özgü lehçe Arapçasıdır⁹⁷². Gisela ve Stephan, Çukurova'nın şehirlerinde, kasaba ve köylerinde Araplar için en fazla duyulan terimin "fella" olduğunu, bu kelimenin neredeyse 1960'lı yıllara kadar Çukurova Arap Alevilerinin çoğunluğunun mesleği olan "çiftçi" anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu terimin çağrışımları günümüzde büyük ölçüde değişmiştir. 50 yaşından büyük kimseler fellah terimini son derece rahat kullanırken, genç kimseler bu kelimenin aşağılayıcı olduğunu, fellah kelimesine olan tepkilerini, "koyu tenli bir Nusayri olman ile Afrika köleleri siyahlığı arasında paralellik kurulduğunu, fellahların çoğunlukla çiftçilikle uğraşan köylü olmaları nedeniyle köle olarak görüldüklerini" düşünmüşlerdir. Çukurova'daki Alevi Araplar için kullanılan ve aşağılayıcı terim olarak düşünülen bir diğer ifade de "Arap uşağı" kelimesi olmuştur⁹⁷³. Benzer şekilde Kremer'e atıfta bulunan Alkan, bölgedeki Sünni Müslümanların Nusayrileri bir nefret ögesi olarak gördüğünü, onları "fella" olarak adlandırıp küçük düşürdüğünü; Nusayrilerin ise Sünni Müslümanlarla bir araya geldiklerinde ibadetlerini gizlediklerini belirtmiştir⁹⁷⁴. Yine Gisela ve Stephan, Çukurova'da yaptıkları saha araştırmalarında Arapça lehçesinin günümüzde kaybolmak üzere olduğunu, 35-40 yaş altı kişilerin çok azının Arapça bildiğini, sadece yaşlı kimselerin konuştuğunu ve

⁹⁶⁹ Tachjian, *La France en Cilicie et en Haute-Mesopotamie Aux confins de la Turquies, de la Syrie et de l'Irak (1919-1933)*, 73.

⁹⁷⁰ Toledano, "Where Have All the Egyptian Fallahin Gone to? Labor in Mersin and Çukurova (Second Half of the 19th Century)", 142.

⁹⁷¹ Mehmet Dalkılıç, "Nusayriyah: An Esoteric Living Religious Sect in the Secular Milieu of Turkish Republic", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2008), 51-52.

⁹⁷² Muna Yüceol Özen, "Çukurova Araplarının Sözlü Edebiyatları Üzerine Gözlemler", *The Journal of Mesopotamian Studies* 5/2 (2020), 168.

⁹⁷³ Prochazka-Eisl, *The Plain of Saints and Prophets The Nusayri-Alawi Community of Cilicia (Southern Turkey) and its Sacred Places*, 22-23.

⁹⁷⁴ Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Nusayrileri", *Türk Kültür ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (Ocak 2013), 145.

Arapça lehçesinin Türkçeye geçtiğini tespit etmişlerdir. Söz konusu Arapların genel olarak Çukurova’da 32 köye yerleşmiş olduğunu ve esas olarak Ceyhan, Seyhan ve Tarsus nehirlerinin çevresinde ve Adana-Mersin yolunun güneyinde bulunduklarını belirtmişlerdir. Araştırmalarında istatistik olarak köylerde 58 bin civarında, Adana ve Mersin’de 270 bin civarında Arap bulunduğunu ifade etmiştir⁹⁷⁵.

Çukurova’daki Arapların Kavalalılar idaresinden önce de bölgede varlığı söz konusudur. Gisela ve Stephan, Çukurova Araplarının tarihsel kökenleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Buna göre, Arapların Çukurova’ya gelişi hakkında belirli kritik dönemler verilmiştir. Söz konusu dönemler; 7. yüzyılda Müslümanların bölgeyi fethi ile gelen Araplar, 1250’li yıllarda tekrardan Müslümanların bölgeye gelişi ve Arapların göçleri, son olarak da 19. yüzyılda İbrahim Paşa etkisinde Mısır ve Suriye’den gelen Araplar şeklinde belirtilmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Arap Alevilerinin Adana Karataş’ta inşa ettiği türbe tespit edilmiş, bu durum Adana’da Arapların varlığının kanıtı olmuştur. Ancak Arapların gerçekleştirdiği büyük göç dalgası Mısırlı İbrahim Paşa’nın Çukurova’da 8 yıllık hâkimiyetinde gerçekleşmiştir. İbrahim Paşa’nın tarımsal reformları neticesinde Suriye’den Çukurova’nın bereketli coğrafyasına fazlasıyla Arap gelmiş ve burada barış içerisinde olup refah seviyeleri yükselmiştir⁹⁷⁶.

1831 yılı nüfus verilerine göre Tarsus’ta 1075 fellah bulunurken⁹⁷⁷; Karpas, Osmanlı’nın demografik özellikleri ile ilgili çalışmasında 4800 fellah tespit ettiğini ve bunların da pamuk tarlalarında çalışan Araplar olduğunu, söz konusu Arap çiftçilerin Adana, Yüreğir, Belen, Tarsus, Evranlı bölgelerine yerleştiğini belirtmiştir⁹⁷⁸. Dolayısıyla Çukurova’da Araplar az bir sayıda iken Çukurova Araplarının bölgeye göç etmeleri 19. yüzyılda hız kazanmıştır⁹⁷⁹. Çukurova’daki Arap yerleşimi hakkındaki bilgiler İbrahim Paşa’nın hâkimiyetinden sonra bölgeye gelen seyyahlar tarafından sıkça kullanılmıştır. Nitekim Çukurova’ya Arap göçleri sistematik ve büyük gruplar

⁹⁷⁵ Gisela Prochazka-Eisl, Stephan Prochazka, “The Arabic-Speaking Alawis of the Çukurova: The Transformation of a Linguistic into a Purely Religious Minority”, *Linguistic Minorities in Turkey and Turkic-Speaking Minorities of the Periphery*, Christiane Bulut (ed) (Harrassowitz Verlag, 2018).

⁹⁷⁶ Prochazka-Eisl, Prochazka, “The Arabic-Speaking Alawis of the Çukurova: The Transformation of a Linguistic into a Purely Religious Minority”, 2018.

⁹⁷⁷ Abdullah Poş, *Arşiv Belgelerine Göre Tarsus’ta Sosyo-Kültürel Yapı (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 112.

⁹⁷⁸ Karpas, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, 155.

⁹⁷⁹ Musa Alp, Yusuf Özcan, “Adana-Akkapı Araplarının Fasih Arapçayı/Kuran Arapçasını Anlama Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme”, *Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Nisan 2017), 205.

şeklinde gerçekleşmemişse de çoğunluğu 19. yüzyılda yaşanmıştır. Türkiye'nin demografik yapısı hakkında bilgiler veren Pears, Torosların güney kıyılarında Antalya'dan İskenderun'a kadar olan kısımda Arap nüfusunun yoğun olduğunu belirtmiştir⁹⁸⁰. Ainsworth, İbrahim Paşa döneminde Adana'da yaklaşık 10 bin ev ve 50 bin kişilik bir nüfusa sahip olduğunu belirtmiştir⁹⁸¹. Langlois, Ainsworth'un verilerini yüksek bulmuş ve kendisi Adana'da 4500 ev olduğunu, bunun içerisinde 2800 evin Türk ve Araplara ait olduğunu yazmıştır⁹⁸². Yine 1850'lerde Langlois Çukurova'nın nüfusu ile ilgili veriler de paylaşmıştır. Büyük çoğunluğunu göçebe Türkler olmak üzere Kürt, Arap, Frenk ve Ermenilerden oluşan toplam nüfusu 147.618 olarak vermiştir. Bunun içerisinde Suriyeli ve Mısırlı Arapların sayısını 16 bin olarak belirtmiştir⁹⁸³. Toledano, makalesinde Çukurova'da başta yörük olmak üzere Türkmenlerin, Kürt aşiretlerin, Arap köylülerin ve tüccarların, Ermeni zanaatkarların yan yana yaşadığını belirtmiş, Akdeniz kıyılarında Yunan varlığı ve Batı Avrupa tüccarlarına dikkat çekmiştir. Tarsus ve Kozan'ın 10 binden az nüfuslu büyük köyler olduğunu, Adana'nın 20 bin civarında küçük bir şehir olduğunu, Mersin'in ise yavaş yavaş iki kategori arasında konumlandığını aktarmıştır⁹⁸⁴. Barker, 19. yüzyılın ikinci yarısında Çukurova'nın nüfusu hakkında bilgi verirken nüfusun üçte birinin Arap olduğunu ve genel olarak ovada yaşadıklarını belirtmiştir⁹⁸⁵. Aynı dönemde Cuinet, Çukurova'da 12 bin Suriyeli Arap'ın yaşadığını ayrıca Tahtacılar ile birlikte Nusayri fellahların sayısını 56 bin olarak vermiştir⁹⁸⁶.

1890'larda Tarsus'ta bulunan Bent, buradaki Araplar hakkında önemli bilgiler toplamıştır: "Geçen kış Aziz Paul'un döneminden çok farklı olan Tarsus kasabasında, Nusayri olarak bilinen özgün bir ırk arasında birkaç hafta geçirdim. Nusayriler kendi içlerinde gizli ibadet yaparken, dışarda Müslüman olduklarını belirtirler. Bu durum onları gizemli yaptığından Nusayriler hakkında bilgi almak için hırslandım. Tarsus'taki Nusayriler Arap fellahından olup iyi yapılı ve son derece çalışkandır. Babaları yaklaşık elli yıl önce (İbrahim Paşa'nın bölgedeki hâkimiyetine denk

⁹⁸⁰ Edwin Pears, *Turkey and Its People* (London: Methuen and Co.Ltd. 1911), 26.

⁹⁸¹ Ainsworth, *Travels and Researches In Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, 85.

⁹⁸² Victor Langlois, *Kilikya'ya Yolculuk*, çev. Ayşe Ateşoğlu (Adana: Akademisyen Yayınevi, 2021), 302.

⁹⁸³ Langlois, *Kilikya'ya Yolculuk*", 40.

⁹⁸⁴ Toledano, "Where Have All the Egyptian Fallahin Gone to? Labor in Mersin and Çukurova (Second Half of the 19th Century)", 21.

⁹⁸⁵ Barker, *Kilikya'nın Tanrıları ve Yöneticileri Çukurova'nın İlk Çağlardan Günümüze Kısa Bir Tarihi*, 180.

⁹⁸⁶ Vital Cuinet, *Turquie D'Asie Geographie Administrative* (Paris: Ernest Leroux, 1891), 5.

gelmekte) Lübnan'dan göç etmişlerdir. Buradaki Nusayriler Lübnan'da konuşulan Arapça'nın lehçesini konuşurlar. Çoğunlukla Tarsus'un dış mahallelerinde sazdan yapılmış kulübelerde yaşarlar ve neredeyse tamamı bahçivandır. Hemen hemen tüm Nusayriler, Cydnus Nehri'nin (Berdan veya Tarsus) suladığı verimi yüksek bahçelerin sahipleridir. Sayıları aşağı yukarı 10 bin civarındadır. Bunların bir kısmı Tarsus ve civarında yaşarken bazıları Çukurova'da dağılmış bir şekilde yaşamaktadırlar. Nusayrilerin bahçeleri portakal çiçeğini kokusu ve kırmızı nar çiçekleriyle ilkbaharda görülesi güzel yerlerdir. Ancak yaz geldiğinde bu bahçeler sıtma yuvası haline gelir ki bu durum Tarsus'u doğunun en fazla salgın hastalığa sahip yeri yapar"⁹⁸⁷. Bent eserinde, bundan sonraki kısımlarda Nusayrilerin dini inancı, ritüelleri hakkında bilgiler vermiştir. Bent, Tarsus'ta iken Nusayrilerden olan ve Tarsus'un en nüfuzlu kişilerinden sayılan Şeyh Hasan'ı ziyaret etmiştir. Şeyh Hasan'ın oldukça zengin asil bir Arap olduğunu, yaklaşık elli yıl önce bir çocukken Lübnan'dan iş aramak amacıyla çok fazla Nusayri ile birlikte Tarsus'a göç ettiklerini, burada çalışkanlığı sayesinde refaha kavuştuklarını, kasabadaki en etkili kişinin Şeyh Hasan olduğunu hatta Türk yöneticisinin kendisinin istediği her şeyi yaptığını belirtmiştir. Bent aynı zamanda Şeyh Hasan'ın oldukça cömert olduğunu, her cuma günü 150 fellahı evinde toplayıp olanlara yiyecek ve sadaka verdiğini, yakın geçmişte yaşanan kıtlık döneminde de halka yardım yaptığını ifade etmiştir⁹⁸⁸. Türkiye'nin etnik yapısı ile ilgili çalışmalar yapmış olan Andrews, en fazla Nusayri'nin Hatay'da, daha sonra Adana ve İçel şehirlerinde yaşadığını, Hatay'daki nüfusun çoğunlukla İskenderun'un güneyindeki kıyı şeridinde ve daha azının Samandağ çevresinde, Samandağ ile Amik Gölü arasındaki bölgede bulunduğunu belirtmiştir. İkinci olarak ise Çukurova'da Yumurtalık'tan Mersin'e kadar Nusayri yerleşimi olduğunu, bu bölgeye Hatay'dan mevsimlik pamuk ve portakal hasadı için yılda iki defa Nusayrilerin göç ettiğini aktarmıştır. Anadolu'daki Nusayrilerin kullanmış oldukları dilin Suriye'deki Nusayri lehçesi ile benzerlik taşıdığını belirtmiştir⁹⁸⁹. Andrews, Mersin'deki Alevilerin çiftçi olduğunu, İbrahim Paşa zamanında günümüz Suriye ve Ürdün'den göç ettirildiklerini, yine Çukurova'daki Arapların bir kısmının da İbrahim Paşa döneminde iskân

⁹⁸⁷ J. Theodore Bent, "A Secret Religion" *The Cornhill Magazine* XVI (1891), 65-66.

⁹⁸⁸ Bent, "A Secret Religion", 72-73.

⁹⁸⁹ Bu konuda günümüzde yapılan araştırmalar da Çukurova'daki Arapların göç ettikleri bölge olan Suriye-Lazkiye lehçesini konuştukları ancak diller arası etkileşim sonucunda tarihi süreç içerisinde Türkçeye özgü bazı unsurlar lehçeye dahil olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Özcan, Mersin'in Tarsus İlçesinde Konuşulan Arap Diyalekti (Zamir ve Fiil Çekimi Bağlamında İnceleme)", 235.

edildiklerini belirtmiştir⁹⁹⁰. Son olarak gözlemlerini aktaran Tanin Gazetesi yazarı Ahmet Şerif 1910 yılında Mersin İskelesi'ne çıktığında, “*Arapça konuşan kayıkçılar bir çekirge kadar çevik, kayıktan kayığa sığıyor vapurun merdivenlerine, halatlarına sarılarak yukarı çıkıyorlardır... Mersin, Adana'dan çok Suriye'ye Beyrut'a benzeyen bir şehirdir. Burada hayat ile ilgili çalışmalar artar. İnsanların daha çok uğraştıkları, hayatı kazanmak için daha çok koşuşturdukları gözlenir*”⁹⁹¹ ifadeleri ile Mersin'deki ilk izlenimlerini aktarmıştır.

Mısırlıların Çukurova'daki faaliyetlerinden sonra seyyahlar bölgedeki Arap varlığına dikkat çekerken aynı durum yerel kayıtlar olan şeri sicillerde de kendisini göstermiştir. İbrahim Paşa öncesinde Tarsus ve Adana ile ilgili şeri'yye sicillerinde Arap nüfusu ile ilgili bulgular daha az bulunmakta iken İbrahim Paşa sonrasında söz konusu nüfusa daha fazla rastlanılmıştır. Bu hususta şeri'yye sicilleri ile ilgili yapılan çalışmalarda tespit edilen isimlerin bir kısmı şu şekilde verilebilir: “Mısır ahalilerinden Cercis nam, Mısır sakinlerinden Kudûde, Fellah Turusun'un kızı, Arablar Paşası Kör Selim, Zenci taifesinden Tekrûri Abdullah, Nâsır ve Selim, Arab Beşezâde Hacı Hafız Efendi, Mısır ahalilerinden Selmed, Sarrâfân Mehmed, Paşanebi Mahallesi'nde Mısırlı Hasan, İbrahim Paşa döneminde iken Adana hazinesi müfettişliğinin görevli Ârif Efendi, Mısır ahalilerinden Mehmed b. Abdullah, Çınarlı Mahallesi'nde fevt olan Mısırlı Yusuf⁹⁹², Mısırlı el-Hac Ahmed Ağa, Kahire Filibos Karyesinden olan ve Tarsus'ta fevt olan İbrahim, mahkeme katibi Mısrizade Ahmed Efendi, Mısır ahalisinde iken Tarsus Tekye Mahallesi'nde vefat eden Şeyh Ali, Tekye Mahallesi'nde vefat eden Mısırlı Saliha, Mısırlı Dâş Osman, İskenderiyeli olup ticaret amaçlı Tarsus'a göç eden es-Seyyid Said b. es-Seyyid Süleyman, Sufiler Mahallesi'nde fevt olan Arap Mehmet, Lazkiyyetü'l Arap sükkânından Tarsus iskelesine gelen el-Hac Şakir⁹⁹³. Tarsus kadı sicillerinde de Kavalalılar dönemi sonrası için çok sayıda “Mısırlı” ibaresine rastlanmıştır. Mısır kökenli Araplar içerisinde en fazla kayda sahip ailelerden biri “Mısrizadeler” olmuştur. Yine Mısırlı Ahmet, Hüseyin, Ali, Abdi b. Nail b. Mehmed,

⁹⁹⁰ Peter Alford Andrews, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, (Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag, 1989), 152-154.

⁹⁹¹ Semih Vural, *Pamukun Çocuğu Mersin ve Mersin İskeleleri* (Adana, Mersin Ticaret Odası Yay., 2. Baskı, 2017), 36-37.

⁹⁹² Ahmet Küçük, *10 Numaralı Adana Şer'iye Sicil Defteri 1241/1825-1260/1844* (Malatya: İnönü Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996).

⁹⁹³ Fatih Açıgöz, *285 Numaralı Tarsus Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1247/1253/M.1831/1837)* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

Akif b. Yusuf. Abdülhak, kereste ticareti yapan Mısırlı Halil b. Mehmed, Ömer b. Ahmed⁹⁹⁴, Mısriâde Salih Efendi, Mısriâde Salim Efendi, Mısriâde Rifatlu Ali Efendi, Mısırlı Ahmed, Zenci Ferhan⁹⁹⁵, Yine Tarsus'ta Mısriâde İzzetli Mustafa Efendi, Mısriâde Ali Efendi, Mısriâde Mustafa Efendi b. Ali Efendi⁹⁹⁶, Camuscu Karyesinde fevt olan Mısırlı Arapoğlu İbrahim, Sucuzâde Mahallesi sakinlerinden fevt olan Mısırlı ..., Zenci taifesinden Bilal, Tekekirli Mahallesi ahalilerinden zenci Süleyman b. Ömer ve Süleyman b. Ali, Acem Ham'nda fevt olan Mısırlı Ali⁹⁹⁷. Verilen bu örnekler şer'iyye sicillerinde geçen bazı örneklerdir. Bununla birlikte Adana Vilayet Salnamesi'nde, Mersin için "Ve kaza-i mezkurenin hâvi olduğu kaffe-i kara ahalisi fellahat ve ziraatle meşguldürler" ibaresi yer almıştır⁹⁹⁸. Mersin bölgesinde özellikle Camiu'n Nur, Sofular, Tekke, Çataklı mahallelerinde ve Kulak, Dervişler, Dedeler köylerinde Arap nüfusu olduğu gibi, sicillerde Araplar Karyesi, Araplar Mahallesi ve Arap Aşireti gibi ibareler de tespit edilmiştir⁹⁹⁹. Nitekim Çukurova'nın demografik yapısının oluşumunda Araplar önemli bir paya sahip olmuştur. İbrahim Paşa döneminden sonra da Arap nüfusunun bölgeye göçleri devam etmiştir. Örneğin Kavalalılar hâkimiyetinde şiddetini arttırmaya başlayan Lübnan'daki Maruni-Dürzi çatışmaları neticesinde 1840'dan itibaren birçok Maruni çeşitli yerlere göç etmiştir. Bunlar içerisinde Adana, Mersin ve Tarsus'a da Maruni göçleri gerçekleşmiştir¹⁰⁰⁰. Ayrıca Arap Ortodokslar, Katolikler daha çok Suriye, Mısır ve Lübnan'dan göç etmişlerdir. 1860'lı yıllarda Mersin'e Lazkiye'den önemli göçler yaşanmış ve Mersin'in eski mahallelerinden biri olan Lazkiye Mahallesi'ni kurmuşlardır. Söz konusu mahallenin günümüzdeki ismi Kiremithane Mahallesi olarak anılmaktadır¹⁰⁰¹.

İbrahim Paşa'nın yönetimi Çukurova ve çevresine önemli bir canlılık getirmiştir. Ancak 1840'larda Adana'dan çekilmesinden sonra bu canlılık süreklilik arz etmemiştir. Ekonomik ve sosyal şartlar eski haline dönmüş, kontrol yerini düzensizliğe

⁹⁹⁴ Oğuz, *Tarsus Şer'iyye Sicillerine Göre Mersin Kenti'nin Kuruluş Öyküsü*, 75-76.

⁹⁹⁵ Hatice Şen, *310 No'lu Şer'iyye Sicil Defteri'ne Göre Tarsus Mahkemesi'nde Görülen Davalar (H.1283-1290/M.1866-1873)* (Niğde: Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

⁹⁹⁶ Sibel Orhankazi, *330 Numaralı Tarsus Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1305-1308/M.1887-1890)* (Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

⁹⁹⁷ Osman Karlangıç, *73 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili (H.1263-1264/M.1847-1848)* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

⁹⁹⁸ Kayadelen, "Mersin'in Kuruluş Dönemine İlişkin Mevcut Tezlerin İrdelenmesi", 401.

⁹⁹⁹ Poş, *Arşiv Belgelerine Göre Tarsus'ta Sosyo-Kültürel Yapı (XIX. Yüzyılın İkinci Yarı)*, 112.

¹⁰⁰⁰ Poş, *Arşiv Belgelerine Göre Tarsus'ta Sosyo-Kültürel Yapı (XIX. Yüzyılın İkinci Yarı)*, 118.

¹⁰⁰¹ Develi, *Dünden Bugüne Mersin 1836-1990*, 63.

bırakmıştır¹⁰⁰². Göçebe unsurlar tekrar Çukurova'ya girmiş, Adana ve Tarsus alt bölgesinin dışında tarımsal faaliyetler az görülmüştür. Dolayısıyla Bâbîâlî, Kavalalıların Çukurova'da yaptıkları reformları bir süre takip edememiştir. Takip eden yıllarda Osmanlı içerisinde özellikle pamuğa dikkat edilmeye başlanmıştır. Örneğin Ceride-i Havadis Gazetesi'nde, Osmanlı'nın Mısır'dan Avrupa'ya yaptığı pamuk satışının 50 bin balyaya ulaştığı belirtilmiştir. Bundan dolayı ticareti geliştirmek için pamuk tarımının arttırılmasının gerekli olduğu düşüncesi önem kazanmıştır¹⁰⁰³. Bu sırada Çukurova'nın birçok alanda gelişimi açısından önemli bir olay olan Amerikan İç Savaşı 1861 yılında başlamıştır.

Amerika'daki iç savaş, dünyadaki en büyük pamuk endüstrilerinden birine sahip olan İngiltere'yi yeni arayışlara itmiştir. Adana ise İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu pamuğu karşılayacak nitelikteki yerlerden biri olduğundan Bâbîâlî, Adana'da pamuk üretimini arttırmak için teşviklerde bulunmuştur. Bunlar içerisinde halka pamuk tohumu tedarik edilmiş, Mısır'dan pamuk tohumları getirilmiş, Ticaret ve Ziraat Nezareti yönetmelik hazırlayarak halkı bilinçlendirmek adına dağıtmış, toprak sahiplerine kredi imkânı sağlanmıştır. İbrahim Paşa ile başlayan modern pamuk üretimi ve ticareti bu dönemde altın çağına ulaşmıştır¹⁰⁰⁴. Çukurova'daki bu gelişim İngiltere dışında Fransa ve Almanya'nın da dikkatini çekmiş, bu dönemde önce İngilizler, ardından Fransızlar daha fazla hammadde elde edebilmek için Adana, Mersin ve Tarsus'ta pamuk işleme fabrikaları kurmuştur¹⁰⁰⁵. Dolayısıyla Amerika'daki iç savaş ile birlikte Osmanlı'nın ve Avrupa'nın pamuğa verdiği önem Adana'yı hammadde üretim merkezi yapmıştır¹⁰⁰⁶. Adana'nın pamuk üretimindeki ciddi yükselişi ve buna bağlı olarak ticaretin artması burada işçi ve tüccar olacak şekilde bir sınıf unsuru oluşturmaya başlamış, tarım sektöründeki gelişmelerden dolayı işçi ihtiyacını fellahlar karşılayamadığından dolayı bu dönem bölgeye göçler yapılmıştır. Bu konuda Develi, İbrahim Paşa'nın Çukurova'da ziraat işlerinde çalıştırılmak üzere getirdiği Araplar içerisinde Mersin'e göç edenlerin de olduğunu, kereste ticareti

¹⁰⁰² Çomu, *The Exchange of Populations and Adana 1830-1927*, 25.

¹⁰⁰³ Ceride-i Havadis, (1 Zilkade 1256) "Ve memalik-i mahrusede çıkan pamukta bir sene müddette Avrupa'ya giden Mısır'dan elli bin ve mehali saireden birkaç bin balya pamuğa balığ olmuş ise de bilutfihi Teala sayei şahanede bundan böyle daima artması ve ziyadelenmesi memul olup erbabı ziraat ve harasete bu ticaret daha bir nevi baisi refah ve mamuriyet olur". Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, 55-56.

¹⁰⁰⁴ Özlem Yaktı, "Amerikan İç Savaşı ve Adana: Pamuk Tarımının Adana'nın Modernleşme Sürecine Etkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 5 (Bahar 2013), 278.

¹⁰⁰⁵ Poş, *Arşiv Belgelerine Göre Tarsus'ta Sosyo-Kültürel Yapı (XIX. Yüzyılın İkinci Yarı)*, 105.

¹⁰⁰⁶ Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, 272.

yapmak için gelenlerin bulunduğunu belirtmiş, ancak Çukurova'ya esas göçlerin Amerikan iç savaşı sırasında pamuğa olan talebin arttığı dönemde olduğunu aktarmıştır¹⁰⁰⁷.

Bâbîâli, Çukurova'da göçebe toplulukları toprağa bağlı kılmak için çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Mısır'ın geri çekilmesinin ardından Bâbîâli, Mısırlıların üstlendiği imar politikasının ne kadar etkili olduğunu görünce bu uygulamaya devam etmek istemiştir. Ancak Bâbîâli, bir süre beylerin ve büyük aşiretlerin Çukurova'da boyunduruk altına alınmasına müsamaha göstermek zorunda kalmıştır. Osmanlı makamları buradaki güçlerini yeterince sağlamlaştırdıktan sonra beyler ve savaşçı aşiretlerle mücadele etmiş, 1864'ten itibaren Bâbîâli, Derviş Paşa ve Cevdet Paşa'yı aşiretleri kontrol altına almak için göndermiştir¹⁰⁰⁸. Kurulan Fırka-i İslâhiye ordusunun yapmış olduğu önemli operasyonlar sonucunda konar-göçer aşiretler kontrol altına alınmış, merkezi otorite sağlanmış, vergi toplanmaya başlamıştır. Nitekim İbrahim Paşa'nın başlattığı tarım reformlarının devamı olarak göçebe halk iskân ettirilmiş, Çukurova'da tarımsal verimlilik tekrar artmıştır¹⁰⁰⁹. Böylece Fırka-i İslâhiye'nin iskân hareketi ile Çukurova, Türkiye'nin iktisadi ve içtimai açıdan en hareketli bölgelerinden birisi olmuştur¹⁰¹⁰.

20. yüzyıla gelindiğinde Çukurova nüfusunun önemli ölçüde artmasındaki temel faktör Adana ovalarından istifade edilmesiyle gerçekleşmiştir. Öyle ki bölge nüfusu tarımsal üretime yeterli olmamış, mevsimlik göç artışı yaşanmış ve Gaziantep, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Hatay, Malatya, Diyarbakır gibi şehirlerden tarım işlerinde çalışmak üzere göçler yapılmıştır¹⁰¹¹. Bu sırada Suriye bölgesinden çeşitli sebeplerle Arap göçleri devam etmiş ve bu göçler içerisinde Çukurova önemli bir yer tutmuştur. Bu dönemdeki göçlerin esas nedeni Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye'deki Arap milliyetçiliği ile ilgili olmuştur.

Arap milliyetçiliği birçok farklı sebepten dolayı meydana gelmiştir. Osmanlı yönetiminin sona erdiği 1917 yılına kadar Suriye bölgesinde Türk ve Arap olmak üzere iki genel kimlik vardı. Özellikle Mehmet Ali Paşa'nın Arap ordusu ve Kavalalıların

¹⁰⁰⁷ Develi, *Dünden Bugüne Mersin 1836-1990*, 56.

¹⁰⁰⁸ Tachjian, *La France en Cilicie et en Haute-Mesopotamie Aux confins de la Turquies, de la Syrie et de l'Irak (1919-1933)*, 75-76.

¹⁰⁰⁹ Nuri Yavuz, "Fırka-i İslâhiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış* 5/10 (Şubat 2012), 126.

¹⁰¹⁰ Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", *Tarih Dergisi*, 27 (1973), 20.

¹⁰¹¹ Dönmez, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova Bölgesinde Zirai Üretim*, 63.

yayılmacı politikası, Arap milliyetçiliğini alevlendirmiştir¹⁰¹². Nitekim Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de bir kurtarıcı olarak görülmesi, Arap Hristiyanlara yeni haklar tanınması, Suriye'de yaptığı reformlar ile asayiş ve düzeni sağlaması bu hususta etkili olmuştur. Ayrıca İbrahim Paşa'nın uyguladığı politikalar içerisinde önemli bir yer tutan eğitim kurumlarıyla misyonerlere özgürce çalışabilme izni verilmiştir. Öyle ki Amerikan Protestan Okulu Malta'dan Beyrut'a taşınmış, Cizvitler tekrar okul açabilmiştir. İlk Arap milliyetçileri de misyoner okullarından yetişmiştir¹⁰¹³. Böylece Kavalalılar hâkimiyeti ve sonrasında bölgede eğitim alanında yoğun bir şekilde misyonerlik faaliyetleri yaşanmış, Arap dilinin canlandırılmasıyla başlayan bu faaliyetler daha sonra edebi ve fikri hareketin ortaya çıkmasına yol açmıştır¹⁰¹⁴.

Kavalalılar yönetiminin önemli bir etkisi olduğu Arap milliyetçiliği, İttihat ve Terakki yönetiminin Arap politikaları, Birinci Dünya Savaşı, Şerif Hüseyin'in isyanı ve Cemal Paşa'nın Kanal Harekatı'ndan geri çekilmesiyle İttihat ve Terakki yönetimince engellenmek istenmiş ve bu amaçla Cemal Paşa, Suriye'de şüpheli olarak tespit ettiği Arap ailelerini Anadolu'nun muhtelif yerlerine göç ettirmiştir. Böylece özellikle Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelere göç ettirilen bu ailelerin bağımsızlık düşünceleri engellenmek istenmiştir¹⁰¹⁵. Söz konusu ailelerin nüfusu hakkında Kayalı, 5 bin civarında olduğunu belirtmiştir¹⁰¹⁶. Göçe tabi tutulan aileler içerisinde bulundukları yerden ekonomik, sağlık, sosyal gibi sebeplerden dolayı memnun olmayanlar tekrar kendi yaşadıkları yere gitmek için taleplerde bulunmuşlardır. Örneğin Cebel-i Lübnan'dan göç ettirilen İbrahim Akil ve eşi Kırşehir'den Adana veya Tarsus'a¹⁰¹⁷, Şamlı Azizâde Ali Bursa'dan Adana'ya¹⁰¹⁸, Suriye'den göç ettirilen Baalbekli Hasan Şibli Haydar, kardeşi Mehdi Eskişehir'den Adana'ya¹⁰¹⁹ gitmek istemiştir. Göç ettirilen Arap aileler için bazı kısıtlamalar zaman içerisinde kaldırılmıştır. Buna göre Anadolu'da bildirilmek kaydı ile yer değişikliğine izin verilmişse de bu kural 16 yaşından büyük erkekler için geçerli olmamıştır. 16 yaşından

¹⁰¹² Kressel, *Egyptian Emigres in the Levant of the 19th and 20th Centuries*, 44.

¹⁰¹³ Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, 130-133.

¹⁰¹⁴ Sinno, *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar 1877-1881*, 41.

¹⁰¹⁵ İsmail Hakkı Üzümlü, Zeynel Özlü, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Arap Milliyetçiliği: Suriye'den Anadolu'ya Zorunlu Göçe Tabi Tutulan Arap Aileler", *Türkiye-Suriye Ortak Kültür, Ortak Tarih ve Göç*, Zeynel Özlü, vd. (ed.) (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yay., 2023), 991-992.

¹⁰¹⁶ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998), 218.

¹⁰¹⁷ BOA, *DH. EUM. 4.Şb*, No. 7, Gömlek No. 72

¹⁰¹⁸ BOA, *DH. EUM. 4.Şb*, No. 13, Gömlek No. 16

¹⁰¹⁹ BOA, *DH. EUM. 4.Şb*, No. 18, Gömlek No. 19

küçüklerin ise Adana'ya kadar gitmelerine izin verilmiştir¹⁰²⁰. Nitekim Çukurova'nın Arap ailelerinin öncelikli tercihlerinden olması bölgenin demografik yapısına etki etmiştir.

¹⁰²⁰ BOA, *DH.EUM. 4Şb*, No. 18, Gümlek No. 9

SONUÇ

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Mısır, stratejik açıdan oldukça önemlidir. Mısır, Sultan I. Selim döneminde Memlûkler ile yapılan mücadele neticesinde Osmanlı hâkimiyetine alınmış ve uzun bir süre boyunca Osmanlı Devleti'nin bir idari birimi olarak kalmıştır. Mısır'da 19. yüzyıla kadar siyasi problemler, özellikle yerel Memlûk grupları arasındaki rekabetler, isyanlar yaşanmış bundan dolayı merkezi otoriteyi güçlendirmek için başkentten önemli devlet adamları gönderilmiştir. Mısır'da çalkantılı dönem devam ederken 19. yüzyıla girilmeden hemen öncesinde Mısır, Fransa tarafından işgal edilmiştir. Fransa'nın uzun yıllardır planladığı Mısır'ın işgali, 1798 tarihinde genç komutan Napoléon Bonaparte tarafından gerçekleştirilmiştir. Fransa'nın bu işgali Ortadoğu'nun tarihsel sürecinde bir dönüm noktası olmuş ve etkileri günümüze dek ulaşmıştır. Çünkü Fransa'nın Avrupa kıtası dışına çıkmak istemesi ve bu işgalin İngiltere için bir tehdit oluşturması ilerde Mısır, Suriye ve Anadolu'nun Batılı devletlerin rekabet sahasına dönüşmesine zemin hazırlamıştır.

Fransa'nın Mısır'ı işgali ardından Suriye'ye harekâtı Akka'da Cezzar Ahmed Paşa'nın üstün savunması ile engellenmiş ve Fransa ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmesiyle de Fransa, Mısır'dan çıkarak Avrupa'ya dönmüştür. Fransa'nın ardından Mısır'da Osmanlı idaresi tekrar tesis edilmiş gibi görünse de Mehmet Ali Paşa ile başlayan Kavalalılar yönetiminde Mısır, iç işlerinde bağımsız bir hale gelmiştir. Takip eden süreçte Arabi Paşa'nın İngilizlere karşı direniş göstermesi 1882 yılında Mısır'ın İngilizlerce işgal edilmesine sebep olmuş ve Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı Devlet'i Mısır'ı tamamen kaybetmiştir.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Fransa işgali sırasında Mısır'a gelmiş ve Fransa'nın Mısır'ı terk etmesinin ardından otorite boşluğundan yararlanarak, zekâsı ve iyi gözlem yeteneği ile Memlûk beylerini ortadan kaldırmış ve Mısır valisi olmayı başarmıştır.

Mehmet Ali Paşa kısa sürede tarım, ekonomi, sanayi, askeri, eğitim alanlarında yapmış olduğu reformlarla Mısır'ı modernleştirmeye başlamıştır. Böylece modern Mısır'ın kurucusu sayılmıştır. Mehmet Ali Paşa için Mısır çok önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim Mısır'ın gelişimi için kaynak ve insan gücü bulmak adına Sudan'a askeri seferler düzenlemiş, Bâbîâlî'nin onayı ile Mısır'da kalmak için Vahhâbiler ile mücadele etmiş, bu durum İslam dünyasında da Paşa'ya prestij kazandırmıştır.

Mehmet Ali Paşa, Mısır'da hâkimiyetini tamamen kurmuş, reformları ile Mısır'da önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Ancak Paşa, daha fazlasını arzu etmiş, hâkimiyet alanını Mısır'ın çok daha ötesine taşımak istemiştir. Öyle ki bu dönemde Mısır'ın doğal sınırlarının Tarsus'a kadar uzandığı iddia edilmiş ki kısa bir süre sonra Mehmet Ali Paşa, Çukurova'yı dahi hâkimiyetine almıştır.

Osmanlı yönetimindeki Sultan Mahmut ile valisi Mehmet Ali Paşa arasındaki ilişkiler Mora isyanı sonucunda Navarin faciasıyla kopma noktasına gelmiştir. Mehmet Ali Paşa kendi idaresine verilecek olan Suriye'yi elde edememiş, Navarin'de kaybettiği donanması ile ilgili herhangi bir tazminat alamamış, bundan dolayı Bâbîâlî'ye isyan etmiştir. Sultan Mahmut ise başına buyruk hareket eden, Osmanlı politikalarını reddeden Mehmet Ali Paşa'yı görevinden azletmiştir. Bu durum Osmanlı-Mısır savaşlarının da başlangıcı olmuştur. Nitekim Mehmet Ali Paşa, uzun zamandır Suriye-Filistin bölgesini elde etme arzusundaydı. Çünkü Suriye'nin coğrafi konumu Mısır'ın güvenliği için çok önemli olmuş aynı zamanda Suriye'nin insan kaynağı, ticari zenginliği ve tarım alanları da Paşa'nın Suriye'ye sefer düzenlemesinin gerekçelerini oluşturmuştur.

Mehmet Ali Paşa'nın baskıcı yönetiminden dolayı Akka'ya göçler gerçekleşmiştir. Bu durumu bahane eden Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunu 2 Kasım 1831 tarihinde Suriye üzerine sevk etmiştir. Kısa sürede Akka'ya ulaşan Mısır ordusu uzun bir kuşatmanın ardından Akka'yı ele geçirmiş, ardından Humus Muharebesi'nde Osmanlı ordusunu mağlup etmiş ve Halep'i alarak Suriye'nin ele geçirilmesini tamamlamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Hüseyin Paşa komutasında yeni bir ordu hazırlayarak Mısır ordusu üzerine göndermiştir. Osmanlı-Mısır orduları Belen'de tekrar karşılaşmış ve burada yapılan savaşta Osmanlı Devleti mağlup olmuştur. Sultan Mahmut bir kez daha büyük bir ordu hazırlayarak Mehmet Reşid Paşa komutasındaki orduyu görevlendirmişse de Konya

yakınlarında gerçekleştirilen savaş, İbrahim Paşa'nın galibiyeti ile sonuçlanmıştır. İbrahim Paşa karşısında hiçbir ordu olmadan Kütahya'ya kadar ilerlemeye devam etmiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti, tehlikeli bir çözüm arayışına girerek Rusların yardım teklifini kabul etmiştir. Rusların İstanbul'u ve boğazları ele geçireceği endişesi Avrupalı devletleri tedirgin etmiştir. Avrupalıların müdahalesi ile Sultan Mahmut ve Mehmet Ali Paşa arasında yapılan müzakereler sonucunda Kütahya Uzlaşması yapılmış ve bu anlaşmaya göre Anadolu'da ihtilafı da olsa Çukurova, Gaziantep çevresi, Suriye-Filistin bölgesi Kavalalıların idaresine bırakılmıştır. Böylece Mehmet Ali Paşa ve İbrahim Paşa yaklaşık 10 yıl boyunca bahsi geçen bölgelerin yönetimini yürütmüştür.

1832-1840 yılları Mehmet Ali Paşa'nın saltanatının zirve noktası olmuştur. Osmanlı egemenliğinin tüm bölgeler üzerindeki resmi yargı yetkisine rağmen Mehmet Ali Paşa'nın başarıları Levant boyunca ciddi bir etki yaratmıştır. Osmanlı'nın birliği ve merkezi otoritesi büyük ölçüde zayıflamıştır. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır merkezli kurduğu otonom yapı güneyde Sudan'dan doğuda Arabistan'a ve kuzeydoğuda Suriye'yi aşır Anadolu'ya kadar uzanmıştır. Nüfusu ağırlıklı olarak Arapça konuşan tüm bu coğrafyanın siyasi eksenini İstanbul'dan Kahire'ye kaymıştır.

İbrahim Paşa'nın güçlü ve eğitilmiş orduya sahip olması, Sultan Mahmut aleyhinde propaganda faaliyetleri, gittiği bölgelerde adaleti sağlamaya çalışması, gayrimüslim halka taviz vermesi gibi etkenler Suriye'de kendisinin bir kurtarıcı olarak görülmesini sağlamıştır. Ancak kısa bir süre sonra Kavalalıların yönetiminin getirmiş olduğu zorunlu askerlik sisteminin dayatılması, yeni vergilerin ve angarya işlerin getirilmesi, halktan silahların toplattırılması, Hristiyanlara verilen ayrıcalıkların Müslümanlar tarafından kabul görmemesi gibi sebepler Kavalalıların yönetimine karşı isyanları beraberinde getirmiştir. Kudüs ve çevresinde başlayan isyanlar Nusayri ve Dürzi ayaklanmaları ile şiddetlenmiş ve İbrahim Paşa uzun bir süre boyunca bu ayaklanmalarla mücadele etmiştir. İbrahim Paşa bir yandan ayaklanmalar ile mücadele ederken diğer yandan da bölgede önemli reformlar gerçekleştirmiştir. İbrahim Paşa, Lübnan bölgesinde ticareti geliştirmeye çalışmış, Suriye'de ilkokullar inşa ettirerek kapsamlı eğitim programı başlatmış, yerel danışma meclisleri kurulmuş, asayiş sağlanmış, sanayi ve tarımsal alanda ilerleme kaydedilmiştir. Misyonerlerin okul açmalarına izin verilmiş ki bu durum ileride bölgede milliyetçilik fikrinin gelişiminde ve ayrılıkçı düşüncelerin doğmasında etkili olmuştur.

Mısır ordusu, Suriye'nin ardından Anadolu'da hızla ilerlemeye başlamıştır. İbrahim Paşa ise Suriye'de yaptığı reformlar, yönetim sistemi, asker toplama, danışma meclisleri gibi uygulamaların benzerini Anadolu'da da gerçekleştirmiştir. Tezin ana problemi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve İbrahim Paşa'nın Anadolu'daki tüm faaliyetlerini incelemek ve bu minvalde Anadolu'nun demografik yapısının şekillenmesindeki rolünü irdelemek olmuştur. İbrahim Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra ordusu ile Batı Anadolu'ya kadar ilerlemeyi başarmıştır. Ordunun güçlü, disiplinli bir yapıya sahip olması önemli bir unsur iken Anadolu halkının tutumu da oldukça etkili olmuştur. Çünkü halkın istemediği bir ordu, nüfusu daha büyük olan şehirleri kolayca elde edemez ve ilerleyemezdi. Burada özellikle İbrahim Paşa'nın propaganda faaliyetlerinin gücü yadsınamayacak kadar güçlü olmuştur. Öyle ki İbrahim Paşa, Anadolu'nun birçok yerleşim yerine kendisini bir kurtarıcı olarak göstermiş, Osmanlı yönetimini eleştirmiş, adil bir yönetim getireceğine halkı ikna etmiştir. Dolayısıyla propagandanın gücü İbrahim Paşa'nın gitmediği şehirlerin dahi kendisine meyil etmesine neden olmuş, kaosa sebep olmuş, bazı yerleşim yerlerinde Osmanlı yöneticilerinin halk tarafından istenmemesine yol açmıştır. İbrahim Paşa aynı zamanda kendisine meyil eden kişileri birçok yerleşim bölgesine yönetici olarak da atamıştır.

İbrahim Paşa, Anadolu'da önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Kütahya Uzlaşması'nın ardından Anadolu'nun güneyine çekilen İbrahim Paşa, Çukurova, Antakya, Ayıntab, Urfa gibi yerlerde faaliyetlerine devam etmiştir. İbrahim Paşa, söz konusu bu yerlerde, örneğin Antakya'da genel karargahını kurup büyük bir kışla inşa ederken, Ayıntab ve Kilis bölgesinde ciddi bir erkek soykırımı yaparak 7-12 yaşından itibaren sağlıklı erkekleri zorunlu asker olarak tutuklamıştır. Bu durum yerleşim bölgelerinde ciddi sıkıntılara yol açmış, kadın ve çocuklar kimsesiz kalmaya başlamış ve yerel isyanlar baş göstermiştir. Yine Maraş-Ayıntab ve Gülek Boğazı'nda askeri savunma alanları inşa ettirmiştir. Tezde bahsi geçen bulgular dışında Kavalalılar döneminde nüfus hareketliliği ile ilgili önemli bulgular da tespit edilmiştir.

Kavalalılar döneminde Anadolu'ya yönelik nüfus hareketlilikleri daha çok Anadolu'nun güneyinden gerçekleşmiş olup Arap kökenli kimselerden oluşmuştur. Bu dönemdeki nüfus hareketliliği 3 başlık altında incelenmiştir. Bunlardan ilki, asker nüfus hareketliliğidir ki İbrahim Paşa, çoğunluğu Arap olan ordusu ile Suriye ve Anadolu'da 10 yıl kadar bir süre bulunmuştur. Söz konusu ordu Anadolu'nun birçok

bölgesinde varlığını geçici olarak sürdürmüşse de Mısır ordusu Anadolu'dan çekildikten sonra ordu içerisinde Anadolu'da varlığını sürdürenler olmuştur. İkinci nüfus hareketliliği Çukurova'da tarım alanında yaşanmış ve bu süreç uzun vadeli olmuştur.

İbrahim Paşa, Suriye'den Anadolu'ya kadar olan bölgedeki hâkimiyet alanları içerisinde özellikle Çukurova'ya ayrı bir değer vermiştir. Öyle ki Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da yaptığı başta tarım olmak üzere birçok reformu Çukurova'da yapmak istemiş, bunun için bazı girişimlerde bulunmuştur. Nitekim 19. yüzyıl öncesinde seyrek bir nüfusa sahip, bataklıkları ve sıtma hastalığı yaygın olan Çukurova'da bataklıkla mücadele edilirken, sulama kanalları kurularak yeni tarım arazileri elde edilmiştir. Ayrıca pamuk üretimi yaygınlaştırılmış, şeker kamışı üretilmeye başlanmıştır. Tüm bunlar yapılırken tarımın sürekliliğini sağlamak adına Afrika'dan çiftçiler getirilmiştir. Ancak dönemin lojistik imkanları ve Mısır/Sudan'ın uzak olmasından dolayı Çukurova'ya göç teşvik edilmiştir. Şöyle ki İbrahim Paşa hâkimiyetindeki birçok yerde halka yeni vergiler yüklenmekte, bazı bölgelerde halk silahsızlandırılmakta, angarya işler verilmekte iken Çukurova'da bu durum istisna tutulmuş hatta tarıma teşvik edilmesi için sermaye akçeleri adı altında yardımlar yapılmıştır. Bundan dolayı da Suriye bölgesinden Çukurova'ya nüfus hareketliliği gerçekleşmiştir. Böylece Çukurova'nın kaderi değişmeye başlamıştır. Şunu belirtmek gerekir ki İbrahim Paşa'nın tarım alanındaki kısa süreli reformları Osmanlı devlet adamları için bir rehber olmuş ve Çukurova'da iskân faaliyetleri başlamıştır. Ayrıca Amerikan iç savaşının yaşanması ve dünyada pamuk krizinin görülmesi, geçmişte İbrahim Paşa'nın Çukurova'da ihraç fazlası olarak ürettiği pamuğa büyük bir rağbet yaşanmasına neden olmuştur. Yine Cumhuriyet'in erken dönemlerinde pamuk üretiminin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi Çukurova'da istihdam oluşmasını sağlamış, dolayısıyla kalıcı ve mevsimlik göçler ciddi orada artmıştır. Üçüncü nüfus hareketliliği ise ticaret alanında yaşanmıştır. Mısırlılar, Antalya, Mersin, İskenderun bölgelerinde kereste, köle gibi alanlarda ciddi oranda ticari faaliyetlerde bulunmuşlar ki dönemin seyyahları söz konusu bölgede Arap nüfusuna dikkat çekmiştir. Ayrıca Mersin'in kuruluş süreci ile ilgili öne sürülen tezler içerisinde en güçlü argüman İbrahim Paşa dönemi ile ilişkilendirilmektedir. Bu dönemde Mersin İskeleyi'nden kereste taşınması, Çukurova'daki tarım ürünlerinin ticareti, asker sevkiyatı yapılması gibi amaçlarla aktif

bir şekilde kullanılması sonucunda Mersin gelişmeye başlamış ve günümüzde etnik grup çeşitliliğine sahip önemli bir ticaret kenti olma özelliğine ulaşmıştır.

Nitekim Kavalalılar dönemindeki ve sonrasındaki nüfus hareketlilikleri seyyahların gözlemlerinde, notlarında ve yerel kayıtlar olan şeri'yye sicillerinde de tespit edilmiştir. Kavalalıların hâkimiyeti ile bölgede Mısırlı sayılarında artış yaşanmış, Nusayri, fellah gibi isimler dikkat çekmiş ve kayıt altına alınmıştır. Ayrıca yer isimlerinde Arap unsuru sıkça kullanılmaya başlamıştır. Bu konuda rakamsal veriler ile ilgili tespitler pek mümkün olmamış ki bu durum tezin karşılaştığı önemli güçlüklerden birisi olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Mısır meselesi ile ilgilenmek zorunda kalması, o dönem göç yönetiminin bulunmaması, Kavalalıların baskıcı yönetimi dolayısıyla düzenli bir göç akışı gerçekleşmemiştir. Söz konusu göçler ise zorunlu ve gönüllü olacak şekilde düzenlenmiştir. İbrahim Paşa'nın Afrika'dan tarım alanlarında çalıştırmak için işçileri getirmesi, Mısır'dan kereste işlerinde çalışacak kişilerin gelmesi, Kavalalıların baskısından kurtulmak için Nusayriilerin göç etmesi zorunlu göçleri oluştururken; Mısır ordusundan ayrılıp Anadolu'da kalmak isteyenlerin bulunması, ticaret yapmak için gelen Arap ailelerin varlığı, İbrahim Paşa sonrasında Çukurova'da iş inkâmı olduğu için göçlerin devam etmesi ise gönüllü göçleri kapsamıştır. Kavalalılar döneminde gerçekleştirilen nüfus hareketlilikleri bölgenin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim toprağın işlenmesi, ticaretin Anadolu dışına yapılması, bu dönemde Mısır ile ticaret potansiyelinin yüksek olması gibi faktörler söz konusu göçler ile gerçekleşmiştir.

Yapılan bu çalışmada, Mısır meselesinin uluslararası boyutu dışında Anadolu'daki yansımaları ele alınmıştır. Dolayısıyla Mısır meselesinin, devlet nezdinde önemli sonuçları yer alırken; yerel anlamda, ticari, demografik, tarım gibi alanlarda da önemli sonuçları bulunmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti ile Mısır orduları arasında gerçekleşen savaşlar dönemin kayıtları incelenerek aktarılırken, İbrahim Paşa'nın Anadolu'daki propaganda faaliyetleri arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmiştir. Yine Kavalalıların Anadolu'daki çeşitli faaliyetlerine, Anadolu'daki hedeflerine, bazı bölgelerdeki baskıcı yönetimlerine, bazı bölgelerin gelişimi için yapılan girişimlerine yer verilirken; Anadolu'daki Arap nüfusunun bu dönem ile ilişkisi incelenmiş, özellikle göç kavramının bir bölgenin gelişimindeki katkısı irdelenmiştir. Dolayısıyla yapılan bu çalışmada 19. yüzyılın önemli bir hususu ele alınmış, konu kapsamındaki elde edilen tüm veriler paylaşılmıştır. Yapılan bu

Çalışma, 19. yüzyıl'da Osmanlı'nın uluslararası ilişkilerine dair araştırmalara, Osmanlı Devleti hâkimiyetinde bulunan öncelikle Suriye-Filistin coğrafyası başta olmak üzere Ortadoğu zerine yapılacak araştırmalara, Anadolu'daki Arap gleri hakkında yapılacak çalışmalara, İbrahim Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetleri üzerine yapılacak araştırmalara, Çukurova ve çevresi hakkında demografik, askeri, siyasi, zirai alanlarda yapılacak yeni araştırmalara yardımcı olması hedeflenmiştir.

KAYNAKLAR

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Ali Emiri Tasnifi

BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri* [SMST.III]. No. 25, Gömlek No. 1711.

Bab-ı Asaî Tasnifi

BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asaî* [A.DVNSNMH.d..]. No. 9, Gömlek No. 1.

Cevdet Tasnifi

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet* [C..AS.]. No. 128, Gömlek No. 5684.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet* [C..BH.]. No. 200, Gömlek No. 9363.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Askeriye* [C.AS.]. No. 421, Gömlek No. 17447.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Nafia* [C.NF.]. No. 43, Gömlek No. 2131.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Zabtiye* [C..ZB.]. No. 23, Gömlek No. 1148.

Dahiliye Tasnifi

BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye* [DH. EUM. 4.Şb].

No. 13, Gömlek No. 16. No. 18, Gömlek No. 19. No. 18, Gömlek No. 9. No. 7, Gömlek No. 72.

Hat Tasnifi

BOA, Osmanlı Arşivi. *HAT* [Hatt-ı Hümayun].

No. 113, Gömlek No. 4535. No. 1137, Gömlek No. 45273. No. 1236, Gömlek No. 48097. No. 1236, Gömlek No. 48094. No. 1236, Gömlek No. 48092. No. 1285, Gömlek No. 49843. No. 1293, Gömlek No. 50230. No. 1335, Gömlek No. 52097. No. 153, Gömlek No. 6465. No. 155, Gömlek No. 6502. No. 164, Gömlek No. 6803. No. 170, Gömlek No. 7245. No. 175, Gömlek No. 7594. No. 179, Gömlek No. 8091. No. 241, Gömlek No. 13499. No. 241, Gömlek No. 13523. No. 276, Gömlek No. 16198. No. 288, Gömlek No. 17298. No. 288, Gömlek No. 17285. No. 342, Gömlek No. 19544. No. 342, Gömlek No. 19544. No. 342, Gömlek No. 19575. No. 344, Gömlek No. 19650. No. 345, Gömlek No. 19691. No. 346, Gömlek No. 19723. No. 346,

Gömlek No. 19721. No. 346, Gömlek No. 19719. No. 348, Gömlek No. 19768. No. 349, Gömlek No. 19798. No. 350, Gömlek No. 19801. No. 350, Gömlek No. 19803. No. 350, Gömlek No. 19812. No. 350, Gömlek No. 19813. No. 351, Gömlek No. 19839. No. 351, Gömlek No. 19839. No. 351, Gömlek No. 19835. No. 352, Gömlek No. 19853. No. 353, Gömlek No. 19879. No. 354, Gömlek No. 19883. No. 354, Gömlek No. 19883. No. 354, Gömlek No. 19881. No. 354, Gömlek No. 19885. No. 354, Gömlek No. 19885. No. 355, Gömlek No. 19965. No. 355, Gömlek No. 19901. No. 356, Gömlek No. 1991. No. 357, Gömlek No. 20020. No. 358, Gömlek No. 20027. No. 359, Gömlek No. 20049. No. 360, Gömlek No. 20070. No. 361, Gömlek No. 20094. No. 361, Gömlek No. 20094. No. 361, Gömlek No. 20096. No. 361, Gömlek No. 20099. No. 362, Gömlek No. 20120. No. 362, Gömlek No. 20120. No. 362, Gömlek No. 20120. No. 362, Gömlek No. 20117. No. 362, Gömlek No. 20125. No. 362, Gömlek No. 20107. No. 362, Gömlek No. 20107. No. 363, Gömlek No. 20143. No. 363, Gömlek No. 20148. No. 363, Gömlek No. 20145. No. 363, Gömlek No. 20148. No. 363, Gömlek No. 20142. No. 363, Gömlek No. 20142. No. 363, Gömlek No. 20142. No. 363, Gömlek No. 20140. No. 363, Gömlek No. 20140. No. 363, Gömlek No. 20140. No. 363, Gömlek No. 20148. No. 364, Gömlek No. 20154. No. 364, Gömlek No. 20158-A. No. 364, Gömlek No. 20158-B. No. 365, Gömlek No. 20180. No. 365, Gömlek No. 20167. No. 365, Gömlek No. 20167. No. 366, Gömlek No. 20234. No. 367, Gömlek No. 20311. No. 367, Gömlek No. 20274. No. 367, Gömlek No. 20315. No. 368, Gömlek No. 20331-2. No. 369, Gömlek No. 20346. No. 369, Gömlek No. 20364. No. 370, Gömlek No. 20374. No. 370, Gömlek No. 20374. No. 370, Gömlek No. 20372-1. No. 370, Gömlek No. 20372. No. 370, Gömlek No. 20372. No. 371, Gömlek No. 20378. No. 371, Gömlek No. 20379-1. No. 371, Gömlek No. 20383. No. 371, Gömlek No. 20383-B. No. 371, Gömlek No. 20379-2. No. 372, Gömlek No. 20395. No. 373, Gömlek No. 20405. No. 373, Gömlek No. 20409. No. 373, Gömlek No. 20405. No. 374, Gömlek No. 20428. No. 374, Gömlek No. 20429. No. 374, Gömlek No. 20430. No. 374, Gömlek No. 20425 B1. No. 374, Gömlek No. 20425. No. 374, Gömlek No. 20428-D1. No. 374, Gömlek No. 20428. No. 374, Gömlek No. 20431. No. 375, Gömlek No. 20435.0-1. No. 376, Gömlek No. 20451. No. 376, Gömlek No. 20471. No. 377, Gömlek No. 20489. No. 378, Gömlek No. 20514. No. 379, Gömlek No. 20528. No. 379, Gömlek No. 20521-A2. No. 382, Gömlek No. 20581. No. 382, Gömlek No. 20604. No. 382, Gömlek No. 20604. No. 383, Gömlek No. 20609. No. 384, Gömlek No. 20611. No. 387, Gömlek No. 20687.

No. 387, Gömlek No. 20687. No. 387, Gömlek No. 20687. No. 387, Gömlek No. 20687. No. 392, Gömlek No. 20778. No. 392, Gömlek No. 20793. No. 396, Gömlek No. 20882. No. 451, Gömlek No. 22354. No. 533, Gömlek No. 26254E1. No.533, Gömlek No. 26254F2. No. 611, Gömlek No. 29989. No. 657, Gömlek No. 32111. No. 657, Gömlek No. 32120. No. 688, Gömlek No. 33377. No. 688, Gömlek No. 33375. No. 689, Gömlek No. 33398. No. 691, Gömlek No. 33412. No. 699, Gömlek No. 33712. No. 735, Gömlek No. 34856. No. 805, Gömlek No. 37152. No.805, Gömlek No. 37152-B1. No.805, Gömlek No. 37152-D1. No. 907, Gömlek No. 39754. No. 907, Gömlek No. 39747. No. 907, Gömlek No. 39747. No. 907, Gömlek No. 39760. No. 907, Gömlek No. 39746. No. 907, Gömlek No. 39743. No. 907, Gömlek No. 39748. No. 908, Gömlek No. 39773. No. 909, Gömlek No. 39796. No. 909, Gömlek No. 39796. No. 93, Gömlek No. 3799. No. 93, Gömlek No. 3801. No. 93, Gömlek No. 3802. No. 94, Gömlek No. 3811. No. 94, Gömlek No. 3838. No. 95, Gömlek No. 3844. No. 95, Gömlek No. 3855. No. 95, Gömlek No. 3855-B.

İrade Tasnifi

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vala [İ.MVL]*. No.49, Gömlek No. 931-1.
BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vala [İ.MVL]*. No.49, Gömlek No. 931-2.
BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Mısır [İ.MTZ.05]*. No. 12, Gömlek No. 336.
BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Mısır [İ.MTZ.05]*. No. 12, Gömlek No. 336.

Kadı Sicilleri

Gaziantep Şer'yye Sicili (GŞS) s.361, h.150, 23 R. 1248.
Gaziantep Şer'yye Sicili GŞS, s.353, h.136 21 S. 1248
Gaziantep Şer'yye Sicili GŞS, s.355, h.141, 22 R. 1248.

Sadaret Tasnifi

BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mektubi Kalemi [A.MKT.]*. No.1, Gömlek No. 87.
BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mektubi Kalemi [A.MKT.]*. No. 69, Gömlek No. 82.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı [A.MKT.MHM.]*. No. 280, Gömlek No. 37.

Topkapı Sarayı Müzesi Tasnifi

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e.]*. No. 898, Gömlek No. 47.

Süreli Yayınlar

Gaziantep Gazetesi, 2/3 28 Eylül 1831, 2

Takvim-i Vekayi, Defa 17, 4 L. 1247. Defa 18, 14 L. 1247. Defa 20, 29 L. 1247. Defa 23, 21 Zilhicce 1247. Defa 4, 21 C. 1247. Defa 54 3 N. 1248.

Yöre Dergisi, (Gaziantep: Ar Ajans Yayın, Şubat 1990), 28.

Kronik Eserler

Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332.

“Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa”. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (1928), 74-147.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*. C.VI.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 21-39 yay. Cavid Baysun. Ankara, TTK, 2. Baskı, 1986.

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*. haz. Yusuf Halaçoğlu. İstanbul: Çağrı Yay., 1980.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi* C. 4-5, haz. Yücel Demirel

İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yay., 1999.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*. C.III-IV. haz. Neşet Çağatay. Ankara: TTK, 1980.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*. C.1 haz. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2016.

Peçevi İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi*. I. haz. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1.Basım, 1981.

Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Mür'i't-tevârih*. haz. Münir Aktepe, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Abd Al-Rahîm, Muddathir. *Imperialism and Nationalism In The Sudan*. Oxford: At The Clarendon Press, 1969.

Abd El Saatar El Badri, Mohammed. *The European System and the Egyptian Question 1827-1841: A Study in the Theory of Balance Power*. Ankara: Bilkent University, Department of International Relations, Degree of Doctor of Philosophy, 1996.

Abu İzzeddin, Süleyman. *İbrahim Paşa fi Suriyye*. Beyrut: 1929.

Açgöz, Fatih. 285 Numaralı Tarsus Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1247/1253/M.1831/1837). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

- Adam, Zahra Gebril Hilow. *19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kültürel Etkileri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Addison, Charles G. *Damascus And Palmyra: A Journey To The East. With A Sketch Of The State And Peospects Of Syria, Under Ibrahim Pasha*. London: Richard Bentley, New Burlington, 1838.
- Ağır, Abdullah Mesut. "Memlûk Sultanlarının Gölgesi altında Hilâfet Kurumu". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (Aralık 2011), 637-651.
- Ahmed, Ahmed Maher Mohamed. *I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mısır'a Yerleşmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ahmet Rasim. *Osmanlı Tarihi*. C. IV, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2000.
- Ainsworth, W.F. *Travels and Researches In Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*. London: John W. Parker, 1842.
- Akalın, Durmuş. *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Akçura, Yusuf. *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri, (XVIII. ve XIX. asırlarda)*. Ankara: TTK, 3. Basım, 1988.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. C.VI-II. İstanbul: Fey Vakfı Yay., 1993.
- Aksan, Virginia H. *Ottoman Wars 1700-1870*. New York: Routledge, 2013.
- Aktan, Ali. "Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı". *BELLETEN* 59/226 (Aralık 1995), 605-620.
- Akyay, Bülent. "Yunan Şair Georgios Zalokostas ve 1826 Mesolongi Kuşatması Hakkındaki Şiiri: To Mesologgion". *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 11/2 (Aralık 2022), 311-380.
- Akyıldız, Ali, Kurşun, Zekeriya. *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi (Filistin-Basra Körfezi-Kızıldeniz-Kuzey Afrika) Diplomatik Belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2015.
- Al-Daihi, Nashaat. *Zor Başlangıçlar ve Büyük Zafer, Muhammed Ali Paşa*. Kahire, Al-Jumhuriya Basım, 2009.

Ali Fuad “Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa”. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (1927), 64-147.

Ali Kemal, *Bir Safha-i Tarih*. İstanbul: Matbaa-i İkdâm, 1329.

Alkan, Necmettin. “Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Nusayrîleri”. *Türk Kültür ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (Ocak 2013), 135-148.

Alp, Musa. Özcan, Yusuf. “Adana-Akkapı Araplarının Fasih Arapçayı/Kuran Arapçasını Anlama Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme”. *Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Nisan 2017), 203-219.

Alpargu, Musa. *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İşgalinde Adana Eyaleti (1832-1840)*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2021.

Alparslan, Erhan. Emiroğlu, Mesude. “Besim Atalay’ın “Maraş Tarihi ve Coğrafyası” Eserine Yönelik Tahlil ve Tenkit Yazıları”. *Asia Minor Studies* 8/2 (Temmuz 2020), 444-457.

Alparslan, Yaşar. Yakar, Serdar. *Maraş Meşhurları*. Kahramanmaraş: Öncü Basımevi, 2009.

Altundağ, Şinasi. “Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1/2 (Ocak 1943), 33-40.

Altundağ, Şinasi. *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841*. Ankara: TTK 1945.

Andrews, Peter Alford. *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag, 1989.

Armağan, A. Latif. “XVI. Yüzyılda Antalya”. *Türk Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/38 (2005), 93-111.

Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*. Ankara: TTK, 1997.

Arslan, İsmail. “19. Yüzyılda Balkanlar’da Bir Liman Şehri: Kavala”. *History Studies* 2/3 (2010), 25-38.

Arslantaş, Yüksel. “Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri”. *BELLETEN* 67/250 (Aralık 2003), 781-800.

Asal, Selman. *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve*

- Anadolu'ya Tesirleri*. Niğde: Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ata, Ramazan. *Osmanlı Kaynaklarına Göre 1839-1841 Arası Osmanlı-Mısır İlişkileri ve Düvel-i Muazzama*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Atalay, Besim. *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*. İstanbul: Matbaa-i Amire 1339.
- Ay Şafak, Filiz. "Eski Mıdır'da Nil Nehri ve Tanrı Hapi". *AMİSOS* 7/12 (2022), 22-47.
- Ayaz, Fatih Yahya. "Memlük Tarihçilerine Göre Dulkadıroğlu Şahsuvar Bey İsyanı". *BELLETER* 77/27 (Ağustos 2013), 403-444.
- Aysal, Necdet. "Türk-Rum Nüfus Mübadelesi: Ortodoksların Anadolu'dan Zorunlu Göçü". *Geçmişten Günümüze Göç I*. Osman Köse ed. 633-654. Samsun, Canik Belediyesi Kültür Yay., 2017.
- Aytar, İbrahim Halil. Kendirci, Hasan. "19. Yüzyılda Tarsus Kenti'nin Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme". *History Studies* 7/4 (Aralık 2015), 25-43.
- Babaoğlu, Resul. "İlm-i Servet'ten Modern İktisat Bilimine: Türkiye'de Ekonomi ve Finansal Bilimlerin Gelişiminde Mekteb-i Mülkiye Faktörü". *Türkiye İktisat Kongresi* haz. Yunus Pustu, vd. 547-572. Ankara: TTK Yay., 2024.
- Bağçeci Yahya. "Nil Savaşı". *History Studies* 10 (2018), 19-48.
- Bağçeci," Yahya. Horatio Nelson ve Trafalgar Savaşı". *The Journal of Academic Social Science Studies* 76 (2019), 93-116.
- Bağlıoğlu, Ahmet. *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Durzîler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., 2006.
- Baldensperger, Philip J. *The Immovable East Studies of the People and Customs of Palestine*. London: Sir Isaac Pitman and Sons., 1913.
- Barker, Edward B. B. *Syria and Egypt Under The Last Five Sultan's of Turkey*. London: Samuel Tinsley, Vol. II, 1876.
- Barker, W. Burckhardt *The Birthland of St. Paul Cilicia: Its Former History and Present State*. London: Richard Griffin Company.

- Barker, William Burckhardt. Kilikya'nın Tanrıları ve Yöneticileri Çukurova'nın İlk Çağlardan Günümüze Kısa Bir Tarihi. çev. Ayşe Ateşoğlu. Ankara: Akademisyen Kitapevi, 2021.
- Bartlett, W.H. *La Syrie, La Terre-Sainte, L'Asie Mineure*. London: Chez Fisher, Fils, 1836.
- Baykara, Tuncer. "Medeniyet" Kavramı ve Türk Toplumuna Girişi". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 5/1 (Haziran 1990), 1-14.
- Bayraktar, Hilmi. "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdarî Yapısı ve İktisadi Durumu". *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu* (2000), 84-85.
- Bayraktar, Hilmi. *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2004.
- Beaucour, Fernand etc. *The Discovery of Egypt*. Paris: Flammarion 1990.
- Beaufort, Francis. *Karamania Or A Brief Description of the South Coast of Asia-Minor and of the Remains of Antiquity*. London: Printed for R. Hunter, 1817.
- Beckert, Sven. *Pamuk İmparatorluğu Tek Bir Meta ile Kapitalizmin Küresel Tarihi*. çev. Ali Nalbant. İstanbul: Say Yay., 2020.
- Bediz, Danyal. "Süveyş Kanalı'nın Önemi". *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi* 9/3 (1951), 329-352.
- Bekcan, Okan. "Fransız İhtilali'nin Osmanlı Siyasal ve Düşünsel Hayatı Üzerine Etkileri". *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2023), 151-159.
- Bent, J. Theodore. "A Secret Religion". *The Cornhill Magazine* XVI (1891), 65-74.
- Berekat, Davut. *Al-Battal al-Fatih İbrahim ve Feth'ül Şam 1832*. Kahire: Hindavi Vakfı, 2014.
- Beska, Emanuel. "Muhammad Ali's Conquest of Sudan (1820-1824)". *Asian and African Studies* 28/1 (2019), 30-56.
- Bey, M. Rıfaat. *The Awakening of Modern Egypt*. London: Longmans, Green and Co., 1947.

Bilgenoğlu, Ali. *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Biographical Sketch of Mohammed Ali Pacha of Egypt, Syria and Arabia. Washington: 1835.

Bodart, Gaston. *Militar-historisches Kriegs-Lexikon (1618-1905)*. Wien: C.W. Stern., 1908.

Bowen, John Eliot. "The Conflict of East and West in Egypt". *Political Science Quarterly*, 1/2 (June 1886), 295-335.

Bowen, John Eliot. *The Conflict of East and West in Egypt*. New York: G.P. Putnam's Sons, 1887.

Bowring, John. *Report on The Commercial Statistics of Syria*. London: William Clowes and Sons. 1840.

Bulwer, H. L. *The Life of Henry John Temple, Viscount Palmerston*. Vol. I. Philadelphia: J. B. Lippincott, 1871.

Bulwer, H. L. *The Life of Henry John Temple, Viscount Palmerston*. Vol. II. Philadelphia: J. B. Lippincott, 1871.

Büssow, J., Safi, Khaled. *Damascus Affairs Egyptian Rule in Syria through the Eyes of an Anonymous Damascene Chronicler 1831-1841*. Ergon Verlag 2014.

Caquet, P.E. *The Orient, the Liberal Movement and the Eastern Crisis of 1839-41* United Kingdom: Palgrave Macmillan, 2016.

Ceran, İsmail. "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Fransız İlişkileri, Kanuni Sultan Süleyman-I. François İttifakı". *Turkish Studies* 9/2 (2014), 391-427.

Ceviz, Nurettin. *Osmanlılar Döneminde Mısır'da Arap Edebiyatı (1517-1798)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Chandler, David G. *The Campaigns of Napoleon*. New York: Scribner, 1966.

Cleveland, William L.- Bunton, Martin. *A History of The Modern Middle East*. USA: Westview Press, 2009.

Clot-Bey, *Aperçu General Sur L'Egypt*. Brüksel: Meline Cans Et Compagnie, 1840.

- Collignon, Maxime. *Notes D'un Voyage en Asie-Mineure*. Paris: Firmin-Didot Et Editeurs, 1897.
- Conner, Susan P. *The Age of Napoleon*. London: Greenwood Press, 2004.
- Coşgun, Melek. *II. Mahmut Döneminde Ulemanın Modernlik Anlayışı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Cutajar, Dominic. "The Lure of The Orient The Schranzes, the Brockdorffs, Preziosi and other artists", *Hypen A Journal of Melitensia and The Humanities* 3/5 (1987), 101-136.
- Crecelius, Daniel. "Egypt in the Eighteenth Century". *The Cambridge History of Egypt Vol. 2, Modern Egypt, From 1517 to The End of The Twentieth Century*. ed. M.W. Daly. 59-86. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Cuinet, Vital. *Turquie D'Asie Geographie Administrative*. Paris: Ernest Leroux, 1891.
- Cuno, Kenneth M. *The Pash's Peasants, Land, Society and Economy in Lower Egypt 1740-1858*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Çalik Orhun, Fatma. "Sevakin: Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzeydoğu Afrika Limanı". *Tarih ve Gelecek Dergisi* 5/1 (Nisan 2019), 63-78.
- Çapar, Ali. *The History of Nusayris (Alawis) In Ottoman Syria 1831-1876*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Çelik, Kürşat. "Misyonerlerin Suriye'de Sağlık Alanındaki Faaliyetleri ile Şam Tıp Fakültesinin Açılmasına Dair Bir Rapor". *The Journal of Academic Social Science Studies* 29 (Sonbahar 2014), 139-164.
- Çelik, Yüksel. "Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Bâbîâlî'ye Karşı Tutumu ve 1836'da Kendisi için Hazırlanan Suikast Planı". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 20 (2009), 69-100.
- Çelik, Yüksel. "Üsküdar Sakinlerinden Son Hıdiv Abbas Hilmi Paşa (1874-1944) ve Hıdiv Kasrı". *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V 1-5 Kasım 2007*, ed. Coşkun Yılmaz. 401-420. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yay. C.2, 2008.
- Çetin, Atilla. *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği -Osmanlı Belgelerine Göre*. İstanbul: Fatih Ofset, 1998.

- Çevik, Umut. “Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Valiliği Döneminde (1805-1848) Mısır’da Uyguladığı Tekel Ekonomi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 3/2 (Aralık 2022), 245-265.
- Çınar, Tuba. *Süveyş Kanalı’nın Açılması ve Osmanlı Dış Politikası’ndaki Önemi (1869-1882)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Çiçek, Hikmet. “XVIII.-XIX. Yüzyıllar Osmanlı-Rus Münasebetlerine Dair Önemli Bir Kaynak: 83/1 Numaralı ve 1113-1309/1701-1891 Tarihli Rusya Ahidname Defteri”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 127/250 (Ocak 2021), 37-66.
- Çolak, Kamil. “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1789-1801)”. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* 10/2 (2008), 141-183.
- Çomu, Aslı Emine. *The Exchange of Populations and Adana 1830-1927*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yay., 2011.
- Dalkılıç, Mehmet. “Nusayriyah: An Esoteric Living Religious Sect in the Secular Milieu of Turkish Republic”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2008), 49-68.
- Danışman, Zuhuri. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. C.11, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1966.
- Dayar, Evren. “Antalya’da Mehmet Ali Paşa’nın Arapları Hacı Ömer Ağa ve Süleyman Efendi”. *Antalya Kitabı Antalya’da Türk-İslâm Medeniyetinin İzleri* 2. ed. Bedia Koçakoğlu. 111-123. Konya: Palet Yay., 2019.
- De Sacy, M. Sylvestre. “The History of Egypt and Cairo”. *Accounts and Extracts of the Manuscripts in the Library of the King of France* (1789), 1-151.
- Değirmenci, Kevser. “Vehhabi İsyanının Bastırılmasında ve Sonrasında Mekke Muhafızı Hasan Paşa’nın Faaliyetleri”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 49 (Temmuz 2016), 144-158.
- Delatolla, Andrew. *The State as a Standard of Civilisation: Assembling the Modern State in Lebanon and Syria, 1800-1944*. London, The Department of International Relations of the London School of Economics, The degree of Doctor of Philosophy, 2017.

- Demir, Mahmut. “Makbûl İbrahim Paşa’nın Veziriazamlığı ve Mısır’daki Faaliyetleri”. *Mediterranean Journal of Humanities* IV/1 (2014), 97-114.
- Demir, Yaşar. “XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napoléon’un Mısır’ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 3/5 (2013), 130-146.
- Demirtaş, Funda. *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü’l-Memâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Develi, H. Şinasi *Dünden Bugüne Mersin 1836-1990*. Mersin: 1991.
- Dinç, Güven. “Mehmet Ali Paşa İsyanı’nın Antalya’ya Etkileri (1831-1833)”. *BELLETEN* 80/289 (Aralık 2016), 857-884.
- Diriöz, Ali Oğuz. “Mübarek Öncesi Mısır: Jeopolitik Konum, İç ve Dış Politika”, *Ortadoğu Analiz* 4/37 (2012), 83-88.
- Döner, Şenay. *Hünkâr İskeleyi Antlaşması ve Osmanlı-Rus Münasebetleri (1832-1841)*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Dönmez, Ahmet. “Babîâli’de Hizip Çatışmaları: Ahmed Fevzi Paşa’nın Osmanlı Donanmasını Mısır Valisine Teslimi Olayı”. *SUTAD* 40 (Güz 2016), 43-57.
- Dönmez, Benan. “Tamamlanmamış Bir Modernleşme Projesi Olarak Mersin”. *Kent Akademisi* 15/2 (2022), 931-942.
- Dönmez, Hilmi. *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova Bölgesinde Zirai Üretim*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Driault, Edouard. *La Politique Orientale de Napoleon; Sebastiani et Gardane, 1806-1808*. Paris: 1904.
- Dukakinzade Feridun. “Nezip 1831:1840 Seferi”. *Askeri Mecmua* Nr.83 (1931).
- Dykstra, Darrell. “The French Occupation of Egypt, 1798-1801”. *Modern Egypt, From 1517 to The End of The Twentieth Century*. ed M.W. Daly. 113-138. Cambridge: Cambridge University Press, Vol II, 2008.
- Eberhard, Wolfram. “Nomads and Farmers in Southeastern Turkey. Problems of Settlement”. *Brill* 6/1 (Haziran 1953), 32-49.

- Efe, Aydın. *Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Eğrioğlu Ertekin, Işık. *Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri (1792-1809)*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Ekici, Süleyman. Tuncel, Gökhan. "Göç ve İnsan". *Birey ve Toplum* 5/9 (2015), 9-22.
- Ekin, Ümit. "1822 Halep-Antakya Depremi ve Bölgeye Etkileri". *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi* 17 (2007), 29-50.
- Emecen, Feridun M. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2015.
- Ener, Kasım. *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*. İstanbul: Berksoy Matbaası, 5. Baskı, 1961.
- Engel, Mücahide Nihal. *Ottoman Egypt in the mid eighteenth century-Local Interest Groups and Their Connection with and Rebellions against the Sublime Porte and Resistance to State Authority*. Birmingham: Birmingham University, Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, Thesis Doctor of Philosophy, 2017.
- Ercan, Yavuz. *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*. Ankara: TTK, 1988.
- Ergün, Mustafa. "Mehmet Ali Paşa Zamanında Mısır'da Eğitimin Batılılaşması". *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 16/3 (Aralık 2015), 277-294.
- Er-Râfi, Abdurrahman. *Asr-ı Muhammed Ali*. Kahire: Darü'l Maarif, 1989.
- Ertas, M. Yaşar. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezileşmesi Karşısında Bir Osmanlı Ayamı: Tavaslızâde Osman Ağa". *History Studies* 4 (2012), 117-133.
- Es-Seyyid Mahmud, Seyyid Muhammed. *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1990.
- Et-Tavîl, Muhammed Emîn. *Arap Alevilerinin Tarihi Nusayriler*. çev. İsmail Özdemir. İstanbul: Chivi Yazılar, 2004.

- Fahmy, Khaled. "The ere of Muhammad Ali Pasha 1805-1848". *The Cambridge History of Egypt Vol. 2, Modern Egypt, From 1517 to The End of The Twentieth Century*, M.W. Daly (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 139-179.
- Fahmy, Khaled. "The Nation and Its Deserters: Conscription in Mehmed Ali's Egypt". *International Review of Social History* 43 (1998), 421-436.
- Fahmy, Khaled. *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2020.
- Freeman, Charles. *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*. çev. Suat Kemal Angı. Ankara: Dost Kitapevi, 2003.
- Ganem, Riad. *Prens Beşir El-Şihabi II'nin Yönetimindeki Lübnan Vilayetleri ve İki Valinin Rejimi (1788-1860)*. Beyrut: Bisan Yay., 1998.
- Gencer, Fatih. "Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Yansımaları" *TAD* 34/58 (2015), 629-650.
- Gencer, Fatih. "Hünkâr İskelesi Antlaşmasını Hazırlayan Koşullar". *Tarih Okulu Dergisi* 8/XXII (Haziran 2015), 135-160.
- Gencer, Fatih. "İbrahim Paşa'nın Anadolu'yu İstilas (1832-1833)". *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi* 9/42 (Şubat 2016), 641-657.
- Gencer, Fatih. "İsyana Giden Yol, Anadolu'ya Açılan Kapı: Mehmet Ali Paşa'nın Akka'yı Ele Geçirmesi". *History Studies*, 7/1 (Mart 2015), 65-80.
- Gencer, Fatih. "Kavalalı Mehmet Ali Paşa Yönetiminde Karşı Filistin Muhalefeti". *BELLETER* 79/286 (Aralık 2015), 979-1002.
- Gencer, Fatih. "The Importance of Anatolian People in the Ottoman-Egyptian Struggle". *Bitlis Eren Üniversitesi SBD* 10/2 (2021), 30-37.
- Goldschmidt, Arthur. *A Brief History of Egypt*. New York: Facts On File Publishing 2008.
- Goldschmidt, Arthur. Davidson, Lawrence. *A Concise History of The Middle East*. Colorado: Westview Press, 2006.

- Gökpınar, Ali Zeynel. “Nusayriler, İslamlaştırma Politikası ve Türklük Mefhumu”. *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi* 8 (2013), 39-66.
- Guizot F.- Witt M. de. *The History of France From The Earliest Times to 1848*, Translated Robert Black. New York Bradley Company, t.y.
- Gümüş, Musa. vd., “İsmail Paşa, Saray ve Bâbîâli: Mısır İşgalinin Siyasi, İktisadî, Sosyal ve İdarî Zeminin İnşası 1863-1879”. *History Studies* 10/10 (Aralık 2018), 145-166.
- Gümüş, Musa. *Sultan II. Abdülhamid’in Mısır Politikası*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Günce, Şuheda. “Osmanlı Devleti’nde İlk Daimî Elçilikler ve Diplomasiye Olan Etkileri”. *OSMED* 6/10 (2020), 101-114.
- Gündüz Tufan (ed.), *Osmanlı Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay., 3. Basım, Ankara 2013.
- Güner Özden, Selda. “Doktor Antoine Barthelemy Clot ve Osmanlı Mısır’ında Modern Hastane ve Tıbbiyenin Doğuşu Üzerine Bir İnceleme”. *CTAD* 39 (Güz 2023), 1471-1498.
- Güner, Selda. “Cezzâr Ahmed Paşa (Ö. 1804) Hakkında Bir Takrîr Münasebetiyle Suriye’de İktidar Oyunları”. *BELLETEN* 79/284 (Nisan 2015), 163-198.
- Güner, Selda. “Mısır’da Âsi Bir Memlûk: Bulutkapan Ali Bey (El-Kebîr) (1768/69-1773)”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 53/1 (Ocak 2013), 155-182.
- Güner, Selda. “Mısır’ın Son Memlûk Beyleri (180-1806)”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 22 (Güz 2015), 227-266.
- Gürer, Ahmet Şamil. *Osmanlı Ulemâsının III. Selim ve II. Mahmud Reformları Karşısındaki Tavrı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Güzelbey, Cemil Cahit. *Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri (Cilt 142 ilâ 143) (Milâdi 1826 ilâ 1838)*. Gaziantep: Sanat Matbaası, 1966.
- Güzelhan, Mustafa. *Ayıntap Tarihinden Notlar*. Gaziantep: Gaziyurt Matbaası, 1959.

- Habeeb Risk Allah Effendi. *The Thistle and The Cedar of Lebanon*. London: James Madden, 1854.
- Hakyemez, Cemil. *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Halaçoğlu, Yusuf. “Fırka-i İslahiye ve Yapmış Olduğu İskan”. *Tarih Dergisi*, 27 (1973), 1-20.
- Hashi, Yusuf İbrahim. *Osmanlı Devleti’nin Doğu Afrika Bölgesindeki Hâkimiyeti (1559-1875)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Hathaway, Jane. “Egypt in the Seveteenth Century”. *The Cambridge History of Egypt Vol. 2. Modern Egypt, From 1517 to The End of The Twentieth Century*. ed. M.W. Daly. 34-58. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Haykıran, Aysun Sarıbey. *Aydın Vilayeti’nde Çiftlikler (1839-1918)*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Hofman Yitzhak. (çev. M. Hanefi Kutluoğlu), “Mısır Yönetimi Altında Suriye ve Filistin’in İdaresi (1831-1840)”. *İlmi Araştırmalar* 12 (2001), 183-204.
- Hogg, Edward. *Visit To Alexandria, Damascus, And Jerussalem, During The Successful Campaign of Ibrahim Pasha*. London: Saunders and Otley, 1835.
- Holt, P.M. “Sultan Selim I and The Sudan”. *The Journal of African History* 8/1 (1967), 19-23.
- Holt, P.M. “The Beylicate in Ottoman Egypt During the Seventeenth Century”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 24/2 (1961), 214-248.
- Holt, P.M. *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922*. New York: Cornell University Press, 1966.
- Hoskins, Halford Lancaster. *British Routes To India*. New York: Longmans, Green and Co, 1928.
- Hunter, F. Robert. *Egypt Under The Khedives 1805-1879*, Pittsburgh: Pittsburgh Üniversitesi Yay., 1984.
- Issawi, Charles. *The Economic History of The Middle East 1800-1914*. Chicago: The University of Chicago Press, 1966.

- Işık, Adnan. *Malatya 1830-1919*. İstanbul: Kurtiş Matbaa, 1998.
- İbn-i Tabbağ el-Halebî, Muhammed Ragıb. *İ'lamu Nubela Bi Tarihi Haleb el-Şahbai*. C.3, Halep: Dar Al-Qalam Al-Arabi, 1988.
- İbrahim Sârim Paşa. *Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile Bir Mülakat*. haz. Ahmet Çınar. İstanbul: Derin Tarih, 2023.
- İlgürel, Mücteba. "Pehlivanlı Aşireti Beyi Hâlid'in İsyanı". *Tarih Dergisi* 23 (1969), 13-22.
- İnan, Afet. *Eski Mısır Tarih ve Medeniyet*. Ankara: TTK, 2. Basım, 1987.
- İnce, Yunus. "II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXXII/2 (2017), 427-457.
- İrtem, Süleyman Kâni. *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yay., 1999.
- Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. C.V, çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015.
- İsmailoğlu Kacır, Tuğba. "*Mısırlı Napolyon*" *Alman Çağdaşlarının Gözünden Kavalalı Mehmed Ali Paşa*. İstanbul: Kriter Yay., 2023.
- Kahraman, Seyit Ali-Dağlı, Yücel. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*. İstanbul: Yapı Kredi Yay., C.1, 2008.
- Kalaycı, İsa. *Ortadoğu'dan Türkiye'ye Yapılan Göçler 1923-2000 (Irak ve Suriye Göçleri)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Kara, Adem. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2004.
- Kara, Hamdi. "Cumhuriyete Kadar Çukurova Nüfusu". *Coğrafya Araştırmaları* 1/1 (Şubat 1989), 115-121.
- Karakaya, Emre. "Mehmet Ali Paşa Zamanı Mısır'da Askeri Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Dinamikleri ve Sonuçları (1805-1849)". *ASEAD* 6 (2019), 290-301.
- Karal, Enver Ziya. *Büyük Osmanlı Tarihi*. C.I. Ankara TTK Yay.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. C.V, Ankara: TTK, 2007.
- Karal, Enver Ziya. *Selim III. ün Hatt-ı Humayunları*. Ankara: TTK, 1942.

- Kark Ruth- Oren-Nordheim, Michal. *Jerusalem and Its Environs Quartes, Neighborhoods, Villages 1800-1948*. Jarusalem: The Hebrew University Magnes Press, 2001.
- Karlangıç, Osman. “Mısırlı İbrahim Paşa Döneminden Birinci Dünya Savaşı Sonlarına Kadar Adana’da İşçilerin Serüveni (1832-1918)”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 4/2 (Ağustos 2018), 75-88.
- Karlangıç, Osman. *73 Numaralı Adana Şer’iyye Sicili (H.1263-1264/M.1847-1848)*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003.
- Karsandık, Özlem. *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Kayadelen, Mehmet. “Mersin’in Kuruluş Dönemine İlişkin Mevcut Tezlerin İrdelenmesi”. *Kebikeç* 47 (2019), 383-416.
- Kayalı, Hasan. *Jön Türkler ve Araplar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998.
- Keha, Murat. “Mehmed Ali Paşa İsyanı Sırasında Mısır’ın Ekonomik Durumuyla İlgili Sultan Abdülmecid’e Sunulan Bir Lahiya”. *Doğu Esintileri* 7 (Temmuz 2017), 95-122.
- Kelly, Walter Keating. *Suriye’ye ve Kutsal Topraklara Seyahat Manzaraları ve İnsanlar (173 Gravürle Birlikte)*. çev. Mustafa Soner Kartop. İstanbul: Selenge Yay., 2022.
- Kennedy, Valerie. “Egypt from 1750 to 1956, An Evolving yet Eternal World”. *Discourses of Travel, Exploration and European Power in Egypt from 1750 to 1956*. ed Valerie Kennedy. 1-13. Cambridge: Scholars Publishing, 2003.
- Kılıç, Ayşegül. “Osmanlı-Memlûk Nüfuz Mücadelesinde Dulkadiroğulları Beyliği”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9/27 (Aralık 2021), 438-460.
- Kış, Salih. *Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hadisesinde Konya Muharebesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

- Kızıltoprak, Süleyman. *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2010.
- Kocabaş, Süleyman. *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı Bir İmparatorluk Nasıl Parçalandı?*. Kayseri: Vatan Yay., 1992.
- Kocaoğlu, Mehmet. "The Revolt Cavallan Mehmet Alı Pasha (1831-1841)". *OTAM* 5 (Haziran 1994), 209-226.
- Köker, Vural. "Dulkadiroğlu Beyliği Alâüddevele Bey Dönemi (1480-1515) Safevi-Osmanlı İlişkilerine Bir Bakış". *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi* 1/7 (Haziran 2021), 45-64.
- Kramer, Gudrun. *A History of Palestine*. New Jersey: Princeton University Press, 2008.
- Kuran,ERCÜMENT. "Sultan II. Mahmud ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri". *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, 108-111.
- Kurt, Mehmet. "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı". *Tarihin Peşinde* 13 (2015), 303-326.
- Kurt, Yılmaz. "Menemencioğulları ile ilgili Arşiv Belgeleri II". *Türk Tarih Belgeleri Dergisi* XXX/34 (2009), 1-104.
- Kutluoğlu, M. Hanefi. "Mehmed Ali Paşa'nın Suriye Seferi Öncesi Bu bölgeye Yönelik Politikası ve Seferin Geri Planını Oluşturan Unsurlar". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* (1997), 457-475.
- Kutluoğlu, Muhammed H. *The Egyptian Question (1831-1841)*. İstanbul: Eren Yay., 1998.
- Kutluoğlu, Muhammed Hanefi. "1833 Kütahya Antlaşması'nın Yeni Bir Değerlendirmesi". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 17/17 (1997), 265-287.
- Küçük, Ahmet. *10 Numaralı Adana Şer'iyet Sicil Defteri 1241/1825-1260/1844*. Malatya: İnönü Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Osmanlı Gümrük Kayıtları". *Osmanlı Araştırmaları I* (1980), 219-234.

- Kressel, Gideon M. *Egyptian Emigres in the Levant of the 19th and 20th Centuries*. Jerusalem, 2013.
- Langlois, Victor. *Kilikya'ya Yolculuk*, çev. Ayşe Ateşoğlu. Adana: Akademisyen Yayınevi, 2021.
- Leon, Edwin. *The Khedive's Egypt or The House of Bondage Under New Masters*. London: Sampson Low, Marston, Searle And Rivington, 1877.
- Levy, Avigdor. "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army 1826-39". *Middle East Studies* (1971), 21-39.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğu*. çev. Selen Y. Kölay. Ankara: Arkadaş Yayınevi 3. Baskı, 2003.
- Livaoğlu Menküç, Hilal. "Abdurrahman el-Cebertî'nin Acîbu'l-Âsâr fi't-Teracim ve'l-Ahbar'ında Yer Alan Türkçe Kelimelerden Hareketle 18. Yüzyıl Mısır Sosyal Yaşamında Osmanlı Etkisi". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası*. ed. Ahmet Hamdi Furat vd. 337-352. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., 2018.
- Livingston, John W. "Ali Bey Al-Kebir and the Jews". *Middle Eastern Studies* 7 (1971), 221-228.
- Loewe, L. *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore, Comprising Their Life and Work as Recorded in Their Diaries From 1812 to 1883*. Chicago: Belford-Clarke Co, 1890.
- Lowry, Heath W. -Erünsal, İsmail E. *Aslına Dönüş Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Kavala Kasabası ile Bağları Mimari Eserler, Kitabeler ve Belgeler*. çev. Kıvanç Tanrıyar. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yay., 2011.
- Lutskiy, Borisoviç. *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*. çev. Turan Keskin. İstanbul: Yordam Kitap, 2011.
- Manna, Adel. "Eighteenth and Nineteenth Century Rebellions in Palestine". *Journal of Palestine Studies* Vol.24/1 (1994), 51-66.
- Mansel, Philip. *Halep Suriye'nin Muhteşem Tüccar Şehrinin Yükselişi ve Düşüşü*. çev. Nigâr Alemdar. İstanbul: Everest Yay., 2017.
- Marmont, Marshal. *The Present State of The Turkish Empire*. London, 1839.

- Marsot, Afaf Lutfi Al-Sayyid. *Egypt in the Reign of Muhammad Ali*. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Baskı, 1984.
- Marx, C. *The Political Autobiography of Lord Palmerston*. London: Trübner and Co., 1855.
- Masters, Bruce. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918*. çev. Feray Coşkun. İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
- Mehmed Muhsin, *Afrika Delili*. Kahire: El-Fellah Ceridesi Matbaası, 1312.
- Metin Kopar, *Küllerinden Doğan Bir Şehir Gaziantep (1923-1950)*. Ankara: Gece Akademi Yay., 2019.
- Milanihoğlu, Neval. *Osmanlı İdaresinde Sudan (1821-1899)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Milner, Alfred. *England In Egypt*. London: Edward Arnold, 1893.
- Mouriez, Paul. *Histoire de Mehemet-Ali Vice-Roi d'Egypt*. Paris 1857.
- Mustafa Cezzar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Güven Yayınevi, C. V, 1971.
- Napier, Charles. *The War in Syria*. Vol I. London: Harrison and Co., 1842.
- Oğuz, İbrahim. *Tarsus Şer'iyye Sicillerine Göre Mersin Kenti'nin Kuruluş Öyküsü*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Omar, Yousef Hussein. "Alawites Rebellion In Syria Against Egyptian Rule (1834-1835)". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 22 (2020), 59-88.
- Orhankazi, Sibel. *330 Numaralı Tarsus Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1305-1308/M.1887-1890)*. Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Orhon, Nafiz vd. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: 1798-1802 Osmanlı-Fransız Harbi (Napolyon'un Mısır Seferi)*. Ankara: Genelkurmay ATASE Yay., 1987.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1974.
- Osmanoğlu, Ahmet Emin. "Modern Mısır Eğitim Sisteminin Temelleri". *History Studies* 6/1 (Ocak 2014), 123-137.

- Önsoy, Rifat. “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye’nin Sanayi ve Ticareti”. *BELLETEN* 50/198 (Aralık 1986), 825-832.
- Örenç, Ali Fuat. “Yunanistan’ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih* 11/12 (2011), 5-32.
- Ösen, Serdar. “İbrahim Paşa’nın Konya’yı İşgali Esnasında Mehmet Said Hemdem Çelebi’nin Tutumu”. *Turkish Studies* 8/11 (2013), 219-230.
- Özatağ, Onur. *The Sa’ûdî-wahhâbîs (1744-1902): A Study On Wahhâbism and Its Politics*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Özbek, Süleyman. “Memlûk Devletinin Siyasi ve Kültür Hayatında Rol Alan Moğol Asıllı Bir Aile (Şâhin eş-Şeyhî ve Ailesi)”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 27 (Aralık 2010), 529-552.
- Özcan, Abdülkadir. “II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 10/1 (1995), 13-39.
- Özcan, Yusuf. Mersin’in Tarsus İlçesinde Konuşulan Arap Diyalekti (Zamir ve Fiil Çekimi Bağlamında İnceleme)”. *Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Nisan 2016), 234-250.
- Özel, Sabahattin. vd., “II. Meşrutiyet’ten I. Dünya Savaşı’na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar”. *Tarih Dergisi* 46 (2009), 205-271.
- Özger, Yunus. “Mısır’ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit’e Sunulan Bir Layiha”. *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı* (2010), 301-323.
- Özkaya Özer, Sevdâ. *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Özkoç, Özge. *İmparatorluk İktidarının Sınırında Osmanlı Mısırı: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Özkoç, Özge. *Mısır’ın Uzun 19. Yüzyılı Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*. İstanbul: Ayrıntı Yay., 2015.
- Özlü, Zeynel, Üzüm, İsmail Hakkı, “Kolera Salgını ve Mücadele Yöntemlerine Dair Bulgular (Himâye-i Etfâl Cemiyeti Doktoru İsmail Kenan Bey’e Göre)”.

- Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kolera.* ed. Fevzi Çakmak vd. 21-33. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Özlü, Zeynel. *19. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Dram Nizip Savaşı.* Gaziantep: Şehitkamil Belediyesi Kültür Yay., 2021.
- Özlü, Zeynel. *Yavuz Sultan Selim'in Kutlu Seferi Mercidâbık Savaşı.* Gaziantep: Şehitkamil Belediyesi Kültür Yay., 2021.
- Özlü, Zeynel, Üzümlü, İsmail Hakkı, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sıhhiye ve Muâvenet-i İctimaiyye Vekâleti'nin Trahom Hastalığını Önleme ve Tedavi Yöntemleri". *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Trahom.* ed. Şükran Köse, vd. 107-120. Ankara: Gece Kitaplığı, 2023.
- Özlü, Zeynel. Üzümlü, İsmail Hakkı. "Kavalalı Mehmet Ali Paşa Dönemi'nde Mısır ve Antalya Havalisi Arasında Yapılan Kereste Ticaretine Dair Bulgular". *Antalya Kitabı Toprak, Su, Medeniyet: Antalya 4.* ed. Bedia Koçakoğlu. 57-68. Konya: Palet Yay., 2021.
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi C.6.* İstanbul: Ötüken Yay., 1983.
- Palmer, Alan. *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (bir çöküşün tarihi).* çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2002.
- Pamuk, Şevket. *Anatolia and Egypt during The Nineteenth Century: A Comparasion of Foreign Trade And Foreign Investment". New Perspectives on Turkey 7* (Bahar 1992), 37-55.
- Panza, Laura. vd. "Did Muhammad Ali Foster Industrialization In Early Nineteenth-Century Egypt". *Economic History Review* 68/1 (2015), 79-100.
- Paton, Andrew A. *A History of The Egyptian Revolution From The Period of The Mamelukes to The Death of Mohammed Ali; From Arab and European Memoirs, Oral Tradition and Local Research.* London: Trubner-Co and Paternoster, 1870.
- Pears, Edwin. *Turkey and Its People.* London: Methuen and Co.Ltd. 1911.
- Perrier, M. Ferdinand. *La Syrie Sous Le Gouvernement De Mehemet-Ali.* Paris: Arthus Bertrand, 1842.
- Pınar, Hayrettin. *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları Babıâli ve Hıdiv İsmail.* İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

- Polat, Ü. Gülsüm. “İmparatorluğun Son Savaşında Sivil Seçkinler: Mısır Hıdiviyet Ailesi ve Faaliyetleri”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Eylül 2018*, haz. Semiha Nurdan vd. 215-236. Ankara: TTK, 2022.
- Polat, Ümmügülsüm. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Mısır'a Yönelik Strateji ve Faaliyetleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Poş, Abdullah. *Arşiv Belgelerine Göre Tarsus'ta Sosyo-Kültürel Yapı (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Poujoulat, M. Baptistin. *Voyage Dans L'Asie Mineure En Mesopotamie, A Palmyre, En Syrie, En Palestine Et En Egypte*. Paris: Ducollet Tome I, 1840.
- Prochazka-Eisl, Gisela. Prochazka, Stephan. “The Arabic-Speaking Alawis of the Çukurova: The Transformation of a Linguistic into a Purely Religious Minority”. *Linguistic Minorities in Turkey and Turkic-Speaking Minorities of the Periphery*.p Christiane Bulut (ed). Harrassowitz Verlag, 2018.
- Prochazka-Eisl, Gisela. Prochazka, Stephan. *The Plain of Saints and Prophets The Nusayri-Alawi Community of Cilicia (Southern Turkey) and its Sacred Places*. Wien: Harrassowitz Verlag, 2010.
- Pückler-Muskau, Hermann von. *Aus Mehemed Ali's Reich*. Stuttgart, 1844.
- Râgıb Raif-Rauf Ahmed, *Bâb-ı Âli Hâriciye Nezâreti Mısır Meselesi*. haz. Mustafa Öztürk, Sevda Özkaya Özer. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., 2011.
- Ramsay, W. M. “Cilicia, Tarsus and the Great Taurus Pass”. *The Geographical Journal* 22/4 (Oct. 1903), 357-410.
- Richter, Daniela. “Inside the Oriental Spectacle: Hermann von Pückler-Muskau's Egyptian Travelogue”. *Colloquia Germanica* 46/3 (2013), 229-244.
- Roberts, Stephen H. *The History of French Colonial Policy 1870-1925*. London: Frank Cass and Co., 1963.
- Rood, Judith. “The Time the Peasants Entered Jerusalem The Revolt Against Ibrahim Pasha in The Islamic Court Sources”. *Jerusalem Quarterly* 27 (2006), 28-43.
- Russeger, Joseph. *Reisen in Europa, Asien und Afrika...* Stuttgart: 1841.

- Rustum, Asad. "Syria Under Mehemet Ali". *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 41 (1924), 34-57.
- Rustum, Asad. *Hurub Ibrahim Basha al-Mısri fi Suriya al-Anadol*. Kahire, 1927.
- Rustum, Asad. *İbrahim Basha al-Mısri fi Filastin wa-Lubnan wa-Suriya*. Lübnan: al-Qiddis Bulus 1937.
- Rustum, Asad. *The Royal Archives of Egypt and The Disturbances in Palastine 1834*. Beirut, Printed at the American Press, 1938.
- Rüppell, Eduard. *Reise in Abyssinien*. Frankfurt, 1838.
- Salihye, M. İsa. *Medinetü'l-Kuds Es-Sükkân ve Arz El Arab ve'l-Yahûd*. Beyrut: Al-Zaytouna, 2009.
- Samur, Sabahattin. *Suriye Vilâyeti'nin İdâri ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Samur, Sebahattin. *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., 1995.
- Sarafyan, Kevork, A., *A Briefer History of Aintab*. USA, 1957.
- Saray, Mehmet. *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Savrun, Ergenekon. "Frenchs in The History and Breif History of The Turkish-French Relations". *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 3 (2018), 91-106.
- Schimmelpenninck van der Oye, David. "Russia, Napoleon and the Threat to British India". *Russia and the Napoleonic Wars*. ed. Janet M. Hartley, vd. 97-105. London: Palgrave Macmillan, 2015.
- Scott, C. Rochfort. *Rambles in Egypt and Candia: With Details of The Military Power and Resources of Those Countries and Observations On The Government, Policy and Commercial System of Mohammed Ali*. Vol. II. London: Henry Colburn Publisher, 1837.
- Sert, Ekrem. *Mısır'da Araplaşan Hristiyanlar: Kiptîler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Sertoğlu, Midhat. *Osmanlı Tarih Lugatı*. İstanbul: Enderun Kitap, 2. Basım, 1986.
- Sezer Feyzioğlu, Hamiyet. "Mora İsyanının Çıkışı ve Tepedenli Ali Paşa". *Mora Katliamı ve Anadolu'da Yunan Mezalimi Sempozyumu*, ed. Neşe Özden 79-92. Ankara: TTK, 2024.

- Sezer, Hamiyet. “Tepedenli Ali Paşa’nın Oğulları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 17/28 (Mayıs 1995), 155-164.
- Shaw, Stanford J. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Özener Matbaa, 2004.
- Shaw, Stanford J. *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*. New Jersey: Princeton Universty Press, 1962.
- Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: E Yay., 1982.
- Sinno, Abdurrauf. *Osmanlı’nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar 1877-1881*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay., 2011.
- Sinoue, Gilbert. *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*. çev. Ali Cevat Akkoyunlu. İstanbul: Doğan Ofset, 1. Basım, 1999.
- Slade, Adolphus. *Records of Travels In Turkey, Greece, Etc. and of A Cruise In The Black Sea with The Capitan Pacha*. London: Saunders and Otley, 1854.
- Soofizadeh, Abdolvahid. “Cemaleddin Afganî’nin İslam Birliği Düşüncesindeki Yeri ve Önemi”. *OTAD IV* (2020), 118-127.
- Soy, Bayram. “Lord Palmerston’un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 7 (2007), 141-168.
- Soyyigit, Osman Zeki. *18. Asırda Fransızların Mısır’ı İşgali (Neden ve Sonuçları)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1985.
- Sözlü, Halil. “Doğu Akdeniz’i Kuzey Suriye’ye Bağlayan Belen Geçidin’de “Bakras (Gaston) Kalesi”. *Sanat ve Kültür Tarihi Araştırmaları*. ed. Ercan Çalış, vd. 130-162. Hiper Yay., 2020.
- Spyridon, S. N. “Annals of Palestine, 1821-1841”. *The Journal of The Palestine Oriental Society* XVIII (1938), 63-184.
- John, J. Augustus. *Egypt and Mohammed Ali; or Travels In The Valley Of The Nile*. London: Logman, Rees, Orme, Brown, Green and Longman, 1834.
- Sungurhan, Aysun. *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü’ş-Şu’arâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017.

- Sümer, Faruk. “Çukur-Ova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/1 (1963), 1-98.
- Süslü, Azmi. “Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri 1798-1807”. *BELLETEN* 47/185 (Ocak 1983), 259-279.
- Szyliowicz, Joseph S. “Education and Political Development Turkey, Egypt and Iran”. *Comperative Education Review* 13/2 (Haziran 1969), 150-166.
- Şahin, Hasan. “Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı-Fransız İlişkileri (Başlangıcından Paris Barışı’na (1856)”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 40 (2009), 277-315.
- Şakacı, Bilge Kağan. “Türkiye’nin Göç ve İskân Politikaları: 1934 Tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu İncelemesi”. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi* 1/3 (2020), 36-57.
- Şem’âni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Mür’i’t-tevârih*. haz. Münir Aktepe, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- Şen, Hatice. *310 No’lu Şer’iyye Sicil Defteri’ne Göre Tarsus Mahkemesi’nde Görülen Davalar (H.1283-1290/M.1866-1873)*. Niğde: Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Şerife Gül, Şeyda. *18. Yüzyılda Mısır’da Şeyhü’l-Beledlik*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2018.
- Şıvgın, Hale. “19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap”. *OTAM* 11 (2000), 503-553.
- Şimşek, Kamuran. “Mehmet Ali Paşa ve Vehhâbîler”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XXI/42 (2021), 19-46.
- Tachjian, Vahe. *La France en Cilicie et en Haute-Mesopotamie Aux confins de la Turquies, de la Syrie et de l’Irak (1919-1933)*. Paris: Editions Karthala, 2004.
- Talbot, Michael vd. “Perceiving Palestine British Visions of the Holy Land”. *Jerusalem Quarterly* 82 (2020), 50-73.
- Talhamy, Yvette. “Conscription among the Nusayris (Alawis) in the Nineteenth Century”. *British Journal of Middle Eastern Studies* 38/1 (10 Jun. 2011), 23-40.

- Talhamy, Yvette. "The Nusayri and Druze Minorities in Syria in the Nineteenth Century: The Revolt Against The Egyptian Occupation as a Case Study". *Middle Eastern Studies* 48/6 (Kasım 2012), 973-995.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19'uncu Asır Türk Edebiyatı*. İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1988.
- Taştan, Yahya Kemal. "Evliya Çelebi'de Mısır: 16. ve 17. yüzyıllarda Meşruiyet ve Muhalefet". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XI/2 (2011), 13-68.
- Tekindağ, Şehabeddin. "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Bonaparte'ın Akkâ Muhasarası". *Tarih Dergisi* 15/20 (1965), 1-20.
- Tekindağ, Şehabettin. "Fatih Devrinde Osmanlı Memlûklü Münasebetleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 30 (1976), 73-98.
- Texier, Charles. *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. C.III. çev. Ali Suat. Ankara: Özkan Matbaa, 2002.
- The Cambridge Modern History Atlas*, A.W. Ward Litt. (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1924), Map. 85.
- Tızlak, Fahrettin. "Tekelioğlu İsyanı". *XIII Türk Tarih Kongresi* Ankara: 1999, 237-254.
- Tibi Bessam. *Arap Milliyetçiliği*. çev. Taşkın Temiz. İstanbul: Yöneliş Yay., 1998.
- Tignor, Robert L. "Napoleon Bonaparte, Muhammad Ali and Ismail: Egypt in the Nineteenth Century". *In Egypt: A Short History*. 196-227. Princeton University, 2010.
- Tok, Özen. *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Toksöz, Meltem. "Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova". *Kebikeç* 21 (2006), 97-110.
- Toksöz, Meltem. "Bölgesel Ekonominin Oluşumu Göçebe Hayattan Ticari Tarıma Çukurova". *Toplumsal Tarih* 191 (Kasım 2009), 78-83.
- Toksöz, Meltem. *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*. Boston: Brill, 2010.

- Toledano, Ehud R. “Where Have All the Egyptian Fallahin Gone to? Labor in Mersin and Çukurova (Second Half of the 19th Century)”. *Eastern Mediterranean Port Cities: A Study of Mersin, Turkey-From Antiquity to Modernity*. ed. Filiz Yenişehirlioğlu, vd. 127-142. Springer, 2019.
- Tomiche, Nada. “19. yy’ın İlk Yarısında Mısırlı Kadının durumu”. *Ortadoğuda Modernleşme*. ed. William R. Polk. 239-256. İstanbul: İnsan Yay., 1995.
- Toprak, Serap. “1821 Mora İsyanı”. *Tarihin Peşinde* 6 (2011), 317-328.
- Tuğ, Salih. *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969.
- Turhan Sarıköse, Selma. *XIX. Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Tür, Özlem. “Mısır’da Ekonomik Kalkınma Çabaları”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 41 (Ekim 2009), 183-194.
- Türkel, Rifat. *Vehhabilik ve Arka Planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti’ne Kadar)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Türkislamoğlu, Elif. “Türk Düşüncesinde 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması’nın Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi Üzerindeki Etkilerine Dair Tartışmalar”. *Türkiye İktisat Kongresi* haz. Yunus Pustu, vd. 597-623. Ankara: TTK Yay., 2024.
- Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 4. Basım 1995.
- Ulubaş, Mahmut. *Maraş ve Çevresinde Aşiretler (1774-18659)*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Ulutaş, Songül. *Tarsus Kazası’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1856-1914)*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Uran, Hilmi. *Adana Ziraat Amelesi*. İstanbul: Vakıf Kitapları, 1939.
- Uzun, Ahmet. “Tepedenli Ali Paşa ve Mal Varlığı”. *BELLETEREN* 65/244 (Aralık 2001), 1035-1078.

- Uzun, Efkân. “Gülek Boğazı, Tarihi ve Stratejik Önemi”. *Çukurova Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Kış 2017), 32-55.
- Uzun, Efkân. “Mehmed Ali Paşa’nın Anadolu’ya Saldırısının Niğde ve Nevşehir Yöresindeki Tesirleri”. *Zeitschrift für die Welt der Türken* 4/2 (2012), 149-166.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Bonapart’ın Cezzar Ahmed Paşa’ya Mektubu ve Akkâ Muhasarasına Dair Bir Deyiş”. *BELLETEN* 28/111 (Temmuz 1964), 451-458.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa Kuvvetleri Tarafından Saruhan, Aydın ve İzmir’in İşgâline Dair Vesikalar”. *BELLETEN* XLVII/185 (Ocak 1983), 1-30.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Bizans ve Selçukîlerle Germiyan ve Osman Oğulları zamanında Kütahya Şehri*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.
- Uzunçarşılıoğlu, İsmail Hakkı. “Kastamonu’da Tahmiscioğlu Vak’ası”. *Tarih Semineri Dergisi* 1/2 (1937), 139-152.
- Ülman, Haluk. *1860-1861 Suriye Buhranı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1966.
- Üzüm, İsmail Hakkı. Özlü, Zeynel. “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Arap Milliyetçiliği: Suriye’den Anadolu’ya Zorunlu Göçe Tabi Tutulan Arap Aileler”. *Türkiye-Suriye Ortak Kültür, Ortak Tarih ve Göç*. ed. Zeynel Özlü, vd. 971-1002. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yay., 2023.
- Vatikiotis, P. J. *The History of Egypt*. United Kingdom: The Johns Hopkins University Press, 1980.
- Volney, C. F. *Voyage En Syrie Et En Egypt, Pendant Les Annees 1783, 1784, 1785*. Paris: Volland Publication, 1787.
- Von Moltke, Helmuth. *Moltke’nin Türkiye Mektupları*. çev. Hayrullah Örs. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2. Baskı 1995.
- Von Osten, Anton Prokesch. *Mehmed-Ali, Vize-König von Aegypten*. Viyana: 1877.
- Vural, Semih. *Pamukun Çocuğu Mersin ve Mersin İskeleleri*. Adana, Mersin Ticaret Odası Yay., 2. Baskı, 2017.

- Walpole, Frederick. *The Ansayrii and The Assassins With Travels In The Further East A Visit To Nineveh*. London: Richard Bentley Vol.III, 1851.
- Warner, Oliver. *The Battle of The Nile*. London: Batsford LTD., 1960.
- Wilson, Charles W. “Notes on the Physical and Historical Geography of Asia Minor, Made during Journeys in 1879-82”. *Royal Geographical Society* 6/6 (Haziran 1884), 305-325.
- Winter, Michael. *Egyptian Society Under Ottoman Rule 1517-1798*. London: Routledge, 1992.
- Winter, Stefan. *A History of the Alawis From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. New Jersey: Princeton University Press, 2016.
- Yaktı, Özlem. “Amerikan İç Savaşı ve Adana: Pamuk Tarımının Adana’nın Modernleşme Sürecine Etkisi”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 5 (Bahar 2013), 273-296.
- Yalçinkaya, Alaaddin. “III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası”. *Türkler C.12* (Ankara Yeni Türkiye Yay., 2002), 1032-1088.
- Yavuz, Nuri. “Fırka-i Islahiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri”. *Gazi Akademik Bakış* 5/10 (Şubat 2012), 113-127.
- Yenidünya Gürgen, Süheyla. “Napoléon’un Şark Politikasını İhyâ Etmek: Horace Compte Sebastiani’in İstanbul-Mısır Seyahatleri (1801-1802) ve Raporları”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* 27 (Aralık 2019), 89-125.
- Yetişgin, Mehmet. “Osmanlı’nın Son Döneminde Maraş”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XXIII/67 (Kasım 2007), 263-304.
- Yetkin, Hulusi. *Gaziantep İçin Söylenenler*. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yay., 1969.
- Yetkin, Hulusi. Solmaz, Mehmet. *Küçük Hafız ve Mustafa Yavuz*. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yay., 1969.
- Yıldırım, Mustafa. *XI.-XII. Yüzyıllarda Akka Şehri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Yıldırım, Yıldırar. *Tanzimat Döneminde Ayıntab'ın (Gaziantep) Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1839-1876)*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Yıldırım, Zeynep. "Mısır Meselesinin Çözümünde Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat Fikrinin Anlaşılması". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi* 10/25 (Eylül 2018), 534-548.

Yıldız, Tuba. *Cebel-i Lübnan'da Osmanlı Devleti'nin Mezhep Politikası ve Hukuki Uygulamalar (1839-1914)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Yüceol Özezen, Muna. "Çukurova Araplarının Sözlü Edebiyatları Üzerine Gözlemler". *The Journal of Mesopotamian Studies* 5/2 (2020), 167-189.

Zengin, İlhan. "Türkiye Dönemi'nde Sudan Genel-Valileri (1821-1885)". *Near East Historical Review* 10/4 (Ekim 2020), 345-360.

Zengin, İlhan. *Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. C.7. çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, 2011.

Çevrim İçi Kaynaklar ve Kurumlar

Antonio Schranz, 1841 (Erişim 16.11.2024). https://collections.vam.ac.uk/search/?id_person=A21721&page=1&page_size=15&q+=v

Aydın, Mahir. "Cezayirli Gazi Hasan Paşa". *DİA*. Erişim 12 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezayirli-gazi-hasan-pasa>

Aykut, Nezihi. "Damad İbrahim Paşa". *DİA*. Erişim 3 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/damad-ibrahim-pasa>

Beydilli, Kemal. "Boğazlar Meselesi". *DİA*. Erişim 20 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bogazlar-meselesi>

Beydilli, Kemal. "Yusûf Ziyâ Paşa". *DİA*. Erişim 29 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yusuf-ziya-pasa>

Beydilli, Kemal. "Mahmud II". *DİA*. Erişim 15.04.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahmud-ii--osmanli>

Bilge, Mustafa L. "Fâruk", *DİA*. Erişim Tarihi 20.11.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/faruk--kral>

Bostan, İdris. "Navarin". *DİA*. Erişim 12 Eylül 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/navarin>

- Buzpınar, Ş. Tufan. “Tevfik Paşa, Hıdiv”, *DİA* Erişim 24.11.2024
<https://islamansiklopedisi.org.tr/tevfik-pasa-hidiv>
- Buzpınar, Ş. Tufan. “Lübnan”. *DİA*. Erişim Tarihi: 15.01.2024.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/lubnan#2-tarih>
- Büyükkara, Mehmet Ali. “Vehhâbîlik” *DİA* Erişim 15 Ağustos 2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/vehhabilik>
- Çavdaroglu, B. Erhan, vd. “Osmanlı Zaferlerinin İtici Unsuru Olarak Askeri İstihbaratın Önemi: Ridaniye Meydan Muharebesi Örneği Üzerinden Bir İnceleme”,
<https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/03/02-BErhanCavdaroglu-MertCanErdogan.pdf> 21-46.
- Çetin, Atilla. “İsmail Paşa, Hıdiv”, *DİA* Erişim Tarihi 30.10.2024.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ismail-pasa-hidiv>
- James Gillray, Londra, 1818 (Erişim: 11.11.2024)
https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1851-0901-1020
- Emecen, Feridun “Ali Bey, Bulutkapan”. *DİA*. (Erişim 10 Mayıs 2023).
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-bey-bulutkapan>
- Emecen, Feridun. “Cezzâr Ahmed Paşa”. *DİA*. Erişim 27 Mayıs 2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/cezzar-ahmed-pasa>
- Erdem, Sargon. “Adana”, *DİA*. (Erişim 10.10.2024).
<https://islamansiklopedisi.org.tr/adana>
- Es-Seyyid, Seyyid Muhammed. “Kâşiflik”. *DİA*. Erişim 26 Nisan 2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kasiflik>
- Es-Seyyid, Seyyid Muhammed. “Mısır”. *DİA*. (Erişim 26 Nisan 2023).
<https://islamansiklopedisi.org.tr/misir#5-osmanli-donemi>
- Es-Seyyid, Seyyid Muhammed. “İrsaliye”. *DİA*. Erişim 28 Nisan 2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/irsaliye>
- Eş-Şeyh, Refet Ganımı. “Şeyhülbeled”. *DİA*. Erişim 10 Mayıs 2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhulbeled>
- François Georgin, 1830 (Erişim 14.11.2024)
<https://digital.library.manoa.hawaii.edu/items/show/31909#?c=0&m=0&s=0&cv=0&xywh=-104%2C-3%2C981%2C587>
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi/Kültür Varlıkları Koruma Daire Başkanlığı Arşivi
- Genç, Mehmet. “Yed-i Vâhid”, *DİA*. Erişim 15.04.2024.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/yed-i-vahid>
- Görgün, Hilal. “Mısır”, *DİA*. Erişim 15 Mart 2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/misir#2-baslangictan-bizans-donemine-kadar>
- Halaçoğlu, Yusuf. “Adana” *DİA*. (Erişim 10.12.2024).
<https://islamansiklopedisi.org.tr/adana>
- IOM Uluslararası Göç Örgütü, Göç Terimleri Sözlüğü.
- Kavas, Ahmet. “Sudan” *DİA* Erişim tarihi 09.09.2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/sudan#2-tarih>

- Kurşun, Zekeriya. “Hüseyin Kâmil”, *DİA* Erişim Tarihi 16.11.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-kamil>
- Kutluoğlu, M. Hanefi. “İbrâhim Paşa, Kavalalı” *DİA* Erişim Tarihi 10.09.2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-pasa-kavalali>
- Kutluoğlu, Muhammed Hanefi. “Kavalalı Mehmed Ali Paşa”. *DİA*. Erişim 30 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kavalali-mehmed-ali-pasa>
- Mersin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi
- Özcan, Abdülkadir. “Hüsrev Paşa (Deli)”. *DİA*. Erişim 30 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/husrev-pasa-deli>
- Sümer, Faruk. “Menemencioğlu”. *DİA* (Erişim tarihi 01.01.2025) <https://islamansiklopedisi.org.tr/menemenciogullari>
- Şahin, İlhan. “Abbas Hilmi I” *DİA* Erişim Tarihi 05.10.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbas-hilmi-i>
- Şahin, İlhan. “Abbas Hilmi II”, *DİA* Erişim Tarihi 16.11.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbas-hilmi-ii>
- Yılmaz Kurt, “Küçükaliogulları” *DİA* (Erişim tarihi 20.09.2024). <https://islamansiklopedisi.org.tr/kucukaliogullari>

EKLER

Ek 1.Mısır Haritası¹⁰²¹

¹⁰²¹ *The Cambridge Modern History Atlas*, A.W. Ward Litt. (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1924), Map. 85.

Ek 2.Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında gerçekleşen savaşların yerlerini gösteren harita¹⁰²²

¹⁰²² M. Rifaat Bey, The Awakening of Modern Egypt (London: Longmans, Green and Co., 1947), 59.

Ek 3.Tarsus’u tasvir eden gravür¹⁰²³

Ek 4.Kahire “Kale Katliamını” tasvir eden gravür¹⁰²⁴

¹⁰²³ Antonio Schranz, 1837 (Erişim 16.11.2024).

https://collections.vam.ac.uk/search/?id_person=A21721&page=1&page_size=15&q=v

Alman ressam Antonio Schranz, ilk İstanbul ziyareti sırasında 1836-1839 yılları arasında Anadolu, Suriye ve Filistin’i gezmiş ve önemli çizimler gerçekleştirmiştir. (Dominic Cutajar, The Lure of The Orient The Schranzes, the Brockdorffs, Preziosi and other artists”, *Hypen A Journal of Melitensia and The Humanities* 3/5 (1987),111-112.

¹⁰²⁴ Horace Vernet, 1819. (P.E. Caquet, *The Orient, the Liberal Movement and the Eastern Crisis of 1839-41* (United Kingdom: Palgrave Macmillan, 2016), 58.)

Ek 5.Kavalalılar Hanedanı'nın yıllara göre hâkimiyet sahası¹⁰²⁵

¹⁰²⁵ Cleveland, Bunton, *A History Of The Modern Middle East*, 72.

Ek 6.İskenderun Körfezi'ni tasvir eden gravür¹⁰²⁶

Ek 7.1830'larda Belen Geçidini tasvir eden bir gravür¹⁰²⁷

¹⁰²⁶ Antonio Schranz, 1837 (Erişim 16.11.2024).

https://collections.vam.ac.uk/search/?id_person=A21721&page=1&page_size=15&q=v

¹⁰²⁷ Bartlett, *La Syrie, La Terre-Sainte, L'Asie Mineure*, 40.

Ek 8.1830'larda Alanya'nın sarp kayalıkları ve sahilini tasvir eden gravür¹⁰²⁸

Ek 9.İbrahim Paşa dönemi Kalendria (Mersin-Aydıncık) sahilini tasvir eden bir gravür¹⁰²⁹

¹⁰²⁸ Bartlett, *La Syrie, La Terre-Sainte, L'Asie Mineure*, 54.

¹⁰²⁹ Bartlett, *La Syrie, La Terre-Sainte, L'Asie Mineure*, 76.

Ek 10.İbrahim Paşa dönemi Antakya çarşısını tasvir eden gravür¹⁰³⁰

Ek 11.İbrahim Paşa'nın Adana Taşköprüsü yakınında ordugâh kurmuş askerlerini gösteren gravür¹⁰³¹

¹⁰³⁰ Bartlett, *La Syrie, La Terre-Sainte, L'Asie Mineure*, 47.

¹⁰³¹ Bartlett, *La Syrie, La Terre-Sainte, L'Asie Mineure*, 38.

Ek 12.Mısırlı İbrahim Paşa’nın Ayıntab ve Kilis’te çarşıya baskın düzenleyerek tüm erkekleri topladığına dair¹⁰³²

[illegible]

Ek 15. İbrahim Paşa'nın Ayıntab, Kilis ve Halep'te ne kadar askeri olduğuna dair¹⁰³⁵

دو قطه فوجون مقررہ علاقہ ذیل اور عینتاب و حلب و لافریہ کو تہ تیغ و حدیث
ما سولہ تقریر

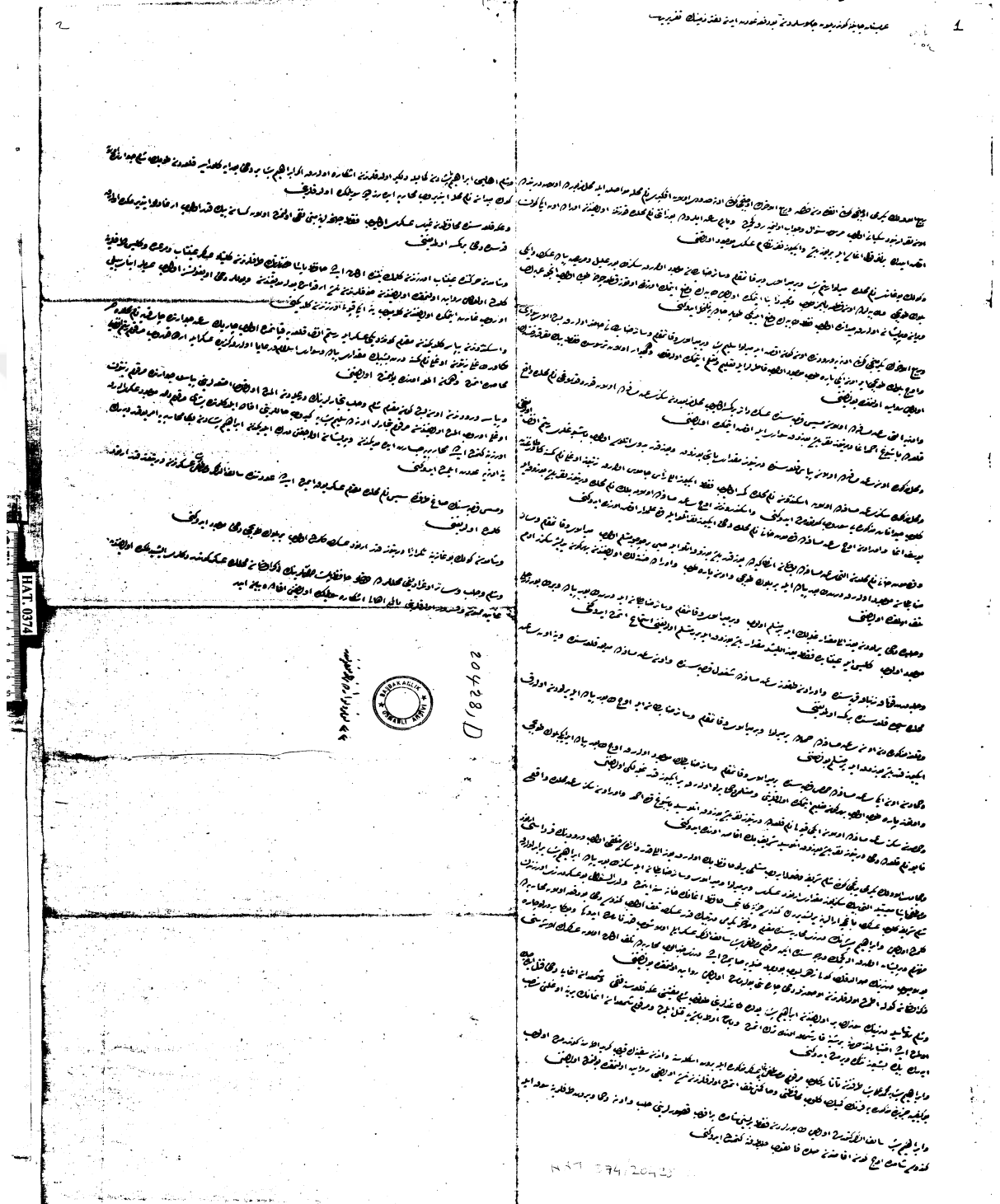
ابراہیم پادشاه کا رجا ورنہ غی اہل سید بیج، اتنی کی نہ محارب ابوبہ ۱۱۵۱ مرقہ ناک الدنن
اول دورہ بارہ قہ الملبکہ مؤخر ۱۱۵۱ مرقہ اور زلیہ کبد و باوقاد اور و الجوزون
مجاوز عکس متحتہ حصہ نصف اول و ابراہیم بن دخی الدی کویک بن ترک ابوبہ بر طرفہ
مکمل و معینہ فوج نہ بعد غنہ عکس دنی ایکیل مقررہ اتھ کبیر و اول فوجی علا برہ
و بر مکتی دخی ادنیہ و ایکیل مقررہ بن جزو و سوار اب حیدر با سید بنی در زلیہ غی حلقہ کوثر
و کانہ خور دنی کا فظا ایجنہ کا ورنہ عکس، اتنی حلقہ یک در زلیہ انوسیدہ سزوز قریب
فوج مرعہ و غریہ سید بن ترک کبیر و برک و طعن اب ایدرک کا فظہ بر فوج و کوبا
جی جی فالبرہ کبیر کدہ ملک ت بعد سید کدہ بلق زلیہ و عکس سیم سزوز کتیم و عینتاب
در تیک در عکس کدہ اب فہاد یک نامتہ بر میل و ایجا میاویہ و کلبہ ایکیل و حلب
اتنی یک در فوج عکس اولین اقام و تقریر اید

HAT 382 / 20604-B

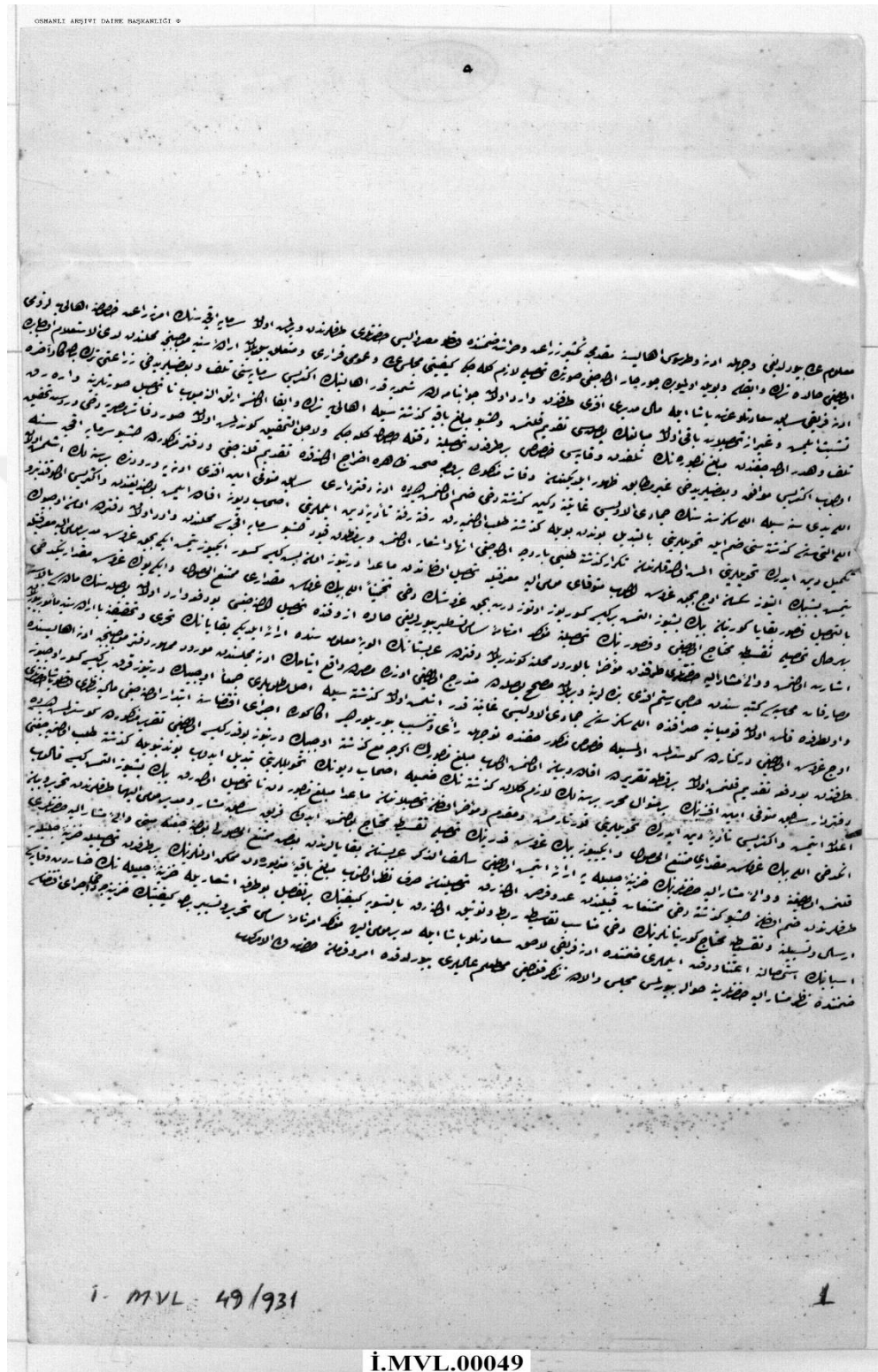
HAT. 0382

¹⁰³⁵ BOA, HAT, No. 374 Gömlek No. 20431

Ek 17. Mısırlı askerlerin Anadolu'da hangi bölgede konuşlandığı ve mevcutlarının ne olduğuna dair casus Lefter'in taktiri¹⁰³⁷

Ek 21.Mehmet Ali Paşa tarafından Adana ve Tarsus'a ziraatın geliştirilmesi için gönderilmiş olan sermaye akçesi hakkında¹⁰⁴¹

¹⁰⁴¹ BOA, İ.MVL, No. 49, Gömlek No. 931-1

Ek 22.İbrahim Paşa'nın Ayıntab-Maraş arasına inşa ettirmiş olduğu tabyalar¹⁰⁴²

Ak Tabya

Ekmekçi Tabya

¹⁰⁴² Gaziantep Büyükşehir Belediyesi/Kültür Varlıkları Koruma Daire Başkanlığı

Kara Tabya

Kırmızı Tabya

Ek 23.Gülek bölgesindeki İbrahim Paşa tabyası¹⁰⁴³

¹⁰⁴³ Mersin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi